

Otevřená společnost, o. p. s.

GENDER VE ŠKOLE

**Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka
a základy společenských věd na základních a středních školách**

Sestavily Irena Smetáčková a Klára Vlková

Otevřená společnost, o. p. s.

Publikace byla vydána v rámci projektu „Zavádění konceptu gender do pedagogické praxe: Gender ve škole“, který realizovala Otevřená společnost, o. p. s., pod vedením Mgr. Ireny Smetáčkové a Mgr. Kláry Vlkové.

Informace o projektu jsou dostupné na <http://www.osops.cz/genderveskole>,
email: genderveskole@osf.cz.

Autorský tým: Mgr. Barbara Havelková, PhDr. Hana Havelková, Mgr. Lucie Jarkovská, PhDr. Blanka Knotková-Čapková, Ph.D., Ing. Petr Pavlík, Ph.D., Mgr. Irena Smetáčková, PhDr. Jana Valdřová.

Expertní skupina: Mgr. Eva Adamíková, Mgr. Dagmar Bahnerová, Mgr. Ivana Čepková, Mgr. Šárka Dvořáková, Ing. Alena Ferrová, Mgr. Ivana Kašparová, Mgr. Jitka Kautská, Iveta Mačková, PhDr. Lenka Matějčíková, Mgr. Hana Mikušková, Mgr. Martina Pašková, Mgr. Lenka Píchová, PhDr. Marie Račanská, Mgr. Alena Rambousková, Mgr. Adam Rychtecký, Mgr. Marie Sechovcová, Marcela Šimková, PhDr. Eliška Zapletalová.

Publikace vznikla za finanční podpory Nadace Open Society Fund Praha a Fordovy nadace prostřednictvím grantového projektu uděleného Centrem genderových studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

OBSAH

Úvod	009
------------	-----

TEXTOVÁ ČÁST:

1. Gender a VĚDA	013
<i>Petr Pavlík</i>	
2. Gender a OSOBNOST ČLOVĚKA	018
<i>Irena Smetáčková</i>	
3. Gender a SPOLEČNOST	026
<i>Lucie Jarkovská</i>	
4. Gender a TRH PRÁCE	032
<i>Petr Pavlík</i>	
5. Gender a POLITIKA	038
<i>Hana Havelková</i>	
6. Gender a PRÁVO	045
<i>Barbara Havelková</i>	
7. Gender a MÉDIA	053
<i>Petr Pavlík</i>	
8. Gender a JAZYK	057
<i>Jana Valdrová</i>	
9. Gender a NÁBOŽENSTVÍ	060
<i>Blanka Knotková-Čapková</i>	
10. Gender a GLOBÁLNÍ PROBLÉMY	067
<i>Blanka Knotková-Čapková</i>	
11. Gender a ŠKOLSTVÍ	073
<i>Irena Smetáčková</i>	
12. Gender a VOLBA POVOLÁNÍ	080
<i>Irena Smetáčková</i>	

ŽÁKOVSKÉ AKTIVITY:**Gender a VĚDA:**

1. Muži-vědci a ženy-vědkyně	085
2. Jakou pravdu nám poskytuje věda?	086
<i>Pracovní list 2</i>	087
3. Věda jako povolání	088
<i>Pracovní list 3</i>	089
4. Kdo a jak tvoří vědecké pravdy?	090
<i>Pracovní list 4</i>	091

Gender a OSOBNOST ČLOVĚKA:

5. Dívčí a chlapecké hry	092
<i>Pracovní list 5</i>	093
6. Má to někdo v životě těžší?	094
<i>Pracovní list 6</i>	095
7. Co nás učí pohádky o ženách a mužích?	096
8. Diskuse o potratech	098
9. Rodičovská dovolená v podání mužů	099
10. Domácí násilí	101
<i>Pracovní list 10</i>	103
11. On je žena – Ona je muž	104
12. Kluk může vařit, dívka hrát fotbal	105
<i>Pracovní list 12</i>	106
13. Kde je příčina znásilnění?	107
<i>Pracovní list 13</i>	108

Gender a SPOLEČNOST:

14. Plotna, nebo myšlení?	109
<i>Pracovní list 14</i>	110
15. Slavné osobnosti českých dějin	111
<i>Pracovní list 15A</i>	112
<i>Pracovní list 15B</i>	113
16. Je feminismus nadávka?	114
<i>Pracovní list 16</i>	115
17. Jaká měla být žena v roce 1894?	117
<i>Pracovní list 17</i>	119

Gender a TRH PRÁCE:

18. Ženy v „mužských“ povoláních, muži v „ženských“ povoláních	120
<i>Pracovní list 18</i>	121
19. Ředitelky a ředitelé	122
20. Vědí děti, co znamenají rovné příležitosti v zaměstnání?	123
<i>Pracovní list 20</i>	124
21. Reklama na povolání	125
22. Kdo je úspěšnější v zaměstnání – ženy, nebo muži?	126
<i>Pracovní list 22</i>	128
23. Kolik stojí práce v domácnosti?	129
<i>Pracovní list 23A</i>	130
<i>Pracovní list 23B</i>	131

Gender a POLITIKA:

24. Kdo kandiduje ve volbách	132
<i>Pracovní list 24</i>	133
25. Kdo za nás rozhoduje?	134

Gender a PRÁVO:

26. Ženská práva	135
<i>Pracovní list 26</i>	136
27. Jaké reklamy jsou zakazovány?	137
<i>Pracovní list 27A</i>	138
<i>Pracovní list 27B</i>	140

Gender a MÉDIA:

28. Ideál krásy	141
29. Jak vnímáme ženské tělo	143
<i>Pracovní list 29</i>	144
30. Kolik mužů a žen pracuje v novinách	145
31. Reklamy	147
32. Tichá pošta	148
<i>Pracovní list 32</i>	149
33. Časopisy	150
34. Liší se rozhovory v novinách se ženami a s muži?	151

Gender a JAZYK:

35. Petra Buzková – politik, nebo politička? (jazyková omezenost našeho myšlení)	152
<i>Pracovní list 35A</i>	153
<i>Pracovní list 35B</i>	154
<i>Pracovní list 35C</i>	155
36. Jazykové stereotypy a klišé	156
<i>Pracovní list 36</i>	157
37. Jak diskutují dívky a jak diskutují chlapci	158
<i>Pracovní list 37</i>	160

Gender a NÁBOŽENSTVÍ:

38. Vztah ženy a muže podle bible	162
<i>Pracovní list 38</i>	163
39. Světci a světice	164
<i>Pracovní list 39</i>	165
40. Bůh v našich představách	167

Gender a GLOBÁLNÍ PROBLÉMY:

41. Jaká je práce žen v rozvojových zemích?	168
<i>Pracovní list 41</i>	169
42. Dotýkají se globální problémy všech stejně?	170
<i>Pracovní list 42</i>	171
43. Zelený pás Afrikou	172
<i>Pracovní list 43</i>	173
44. Afghánské dívky do škol	174
<i>Pracovní list 44</i>	175

Gender a ŠKOLSTVÍ:

45. Jaké jsou dívky a chlapci v učebnicích?	176
46. O kom se učíme	177
47. Dívky a chlapci v třídní samosprávě	179
<i>Pracovní list 47</i>	180

Gender a VOLBA POVOLÁNÍ:	
48. Ideální člověk pro toto povolání je...	181
49. Proč si lidé volí určité povolání?	182
50. Vlastnosti potřebné k různým povoláním	183
<i>Pracovní list 50A</i>	184
<i>Pracovní list 50B</i>	185
<i>Pracovní list 50C</i>	186
Vybraná literatura	187
Literatura využitá v žákovských aktivitách	188
Vybrané webové stránky	188
Rejstřík	190

Milé kolegyně, milí kolegové,

materiál, který se vám právě dostává do rukou, je jedním z počínů směřujících k zavádění rovných příležitostí žen a mužů do českých škol. Jeho cílem je podpořit učitelky a učitele v úsilí o demokratickou, osobnost akcentující výuku, jejíž součástí je i rovnost žen a mužů.

Všichni se pravděpodobně shodneme na tom, že škola by měla být prostředím, kde žáci a žákyně rozvíjejí své individuální schopnosti a věří přitom, že s jejich využitím mohou být úspěšní. Úspěch by měli spojovat se svými znalostmi a dovednostmi, nikoliv s charakteristikami, o něž se nemohli přičinit, jako je sociální původ či pohlaví.

Naplnovat tento cíl je velice složité. Mimo jiné i proto, že to předpokládá přistupovat k žákům a žákyním bez jakýchkoliv předsudků a stereotypů. Učivo, které žákům a žákyním předáváme, očekávání, která vůči nim máme, způsob komunikace, který s nimi navazujeme – to vše však bohužel může být a často bývá postaveno na řadě stereotypních přesvědčení, například že dívky jsou „předurčeny“ k něčemu jinému než chlapci bez ohledu na jejich individuální dispozice. Odolat těmto nebezpečným přesvědčením a přistupovat ke všem dívkám a chlapcům jako k individualitám bývá zpravidla těžké. Doufáme, že tato příručka umožní lépe čelit výzvám, které před nás staví demokratické vzdělávání.

Příručka nabízí podporu učitelkám a učitelům, kteří se rozhodli začlenit do své výuky téma rovných příležitostí žen a mužů. Navrhuje, co a jak žákům a žákyním předkládat, aby si prostřednictvím výuky uvědomili, jak rozdílné je v současné společnosti postavení žen a mužů, aby dokázali kriticky reflektovat stereotypy, které jsou s tímto faktem spojeny, a aby získali naději, že předně záleží na jejich vlastních schopnostech a že je možné a žádoucí obvyklé „ženské“ a „mužské“ životní dráhy narušit.

Dovolte nám, abychom podrobněji představily konkrétní motivy i širší východiska, která stála za vznikem této příručky. Domníváme se, že zasazením do souvislostí se zřetelněji ukáže význam připravené příručky a zboří případné bariéry znemožňující její využívání ve výuce.

Doufáme, že se příručka stane oporou pro vaši výuku týkající se genderové problematiky a rovných příležitostí žen a mužů.

Irena Smetáčková a Klára Vlková
koordinátorky projektu Gender ve škole

ÚVOD

Proč příručka vznikla?

V letech 1997–2001 uspořádala Nadace Open Society Fund Praha několik cyklů seminářů pro učitelky a učitele občanské výchovy a další vyučující humanitních předmětů na základních a středních školách. Cílem bylo prostřednictvím přednášek předních odbornic a odborníků z oboru genderových studií představit zúčastněným vyučujícím z různých pohledů téma rovných příležitostí žen a mužů. Společným východiskem všech seminářů byla snaha, aby vyučující pod vlivem uvedených informací začali přemýšlet pomocí genderové optiky, tj. aby si uvědomili, jak fungují stereotypy týkající se úlohy žen a mužů v naší společnosti. Předpokladem kurzů bylo, že pokud se sami učitelé a učitelky stanou genderově citlivými, dokáží následně tento pohled převést do své výuky a předat jej tak svým žákyním a žákům.

Z přednášek, které v průběhu seminářů zazněly, byl v roce 1999 vytvořen sborník pojmenovaný podle názvu semináře *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Sborník vydala Nadace Open Society Fund Praha, která ho poskytla zdarma k dispozici všem, kdo se kurzů zúčastnili, a zároveň byl sborník dále šířen mezi vyučujícími základních a středních škol i dalšími zájemci.

Cykly seminářů pořádané Nadací Open Society Fund Praha se setkaly s velice pozitivním ohlasem ze strany vyučujících. Uvítali je coby první příležitost vzdělat se v genderové problematice. Při hlubším rozboru výsledků seminářů se však vyjevila dvě sporná místa – rozsah a dosah seminářů.

První sporné místo souviselo s tím, že skutečněnými semináři prošlo přibližně 250 učitelek, učitelů a dalších osob pracujících ve školství. Pro tyto vyučující znamenaly kurzy intenzivní zážitky, který jistě ovlivnil způsob jejich přemýšlení o postavení žen a mužů ve společnosti. Počet vyučujících v praxi je však mnohonásobně vyšší. Finanční ani časové možnosti nedovolí, aby se všichni vyučující podobných seminářů zúčastnili. Přesto je však potřebné jim informace o genderové problematice nabídnout.

Druhá výhrada se týkala vysoce odborného zaměření seminářů. Vyučující prostřednictvím seminářů získali relativně hluboký vhled do jednotlivých témat, kterým věnují genderová studia pozornost. Přednášky však nebyly prezentovány jako podklad pro výuku na základní či střední škole. Pro vyučující tak bylo mnohdy obtížné převést získané informace do vyučování, představit je žákům a žákyním a vyvolat u nich změnu postojů k genderovým otázkám.

Nadace Open Society Fund Praha, která se nadále chtěla věnovat prosazování genderové citlivosti v českém školství, tak hledala novou platformu pro své aktivity. Zkušenosti z České republiky i ze zahraničí nakonec vyústily v projekt „Zavádění konceptu gender do pedagogické praxe: Gender ve škole“. Jeho součástí jsou tři postupně naplňované úkoly – vytvoření příručky pro vyučující občanské výchovy, občanské nauky a základů společenských věd na základních a středních školách; vytvoření studijního materiálu pro studující pedagogických fakult a podpora aktivit ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a dalších institucí ovlivňujících české školství, které směřují k prosazování rovných příležitostí žen a mužů. Příručka, kterou držíte v rukou, je prvním výstupem z tohoto komplexního projektu.

Kteří lidé se na příručce podíleli?

Záměrem projektu „Zavádění konceptu gender do pedagogické praxe: Gender ve škole“ bylo v jeho první fázi vytvořit materiál, který pomůže učitelům a učitelkám začlenit genderovou perspektivu do výuky občanské výchovy, občanské nauky a základů společenských věd. Aby se podařilo naplnit tento cíl, byla shromážděna skupina odbornic a odborníků, kteří se zabývají genderovými studiemi, a dále skupina učitelek a učitelů uvedených předmětů, kteří prošli cyklem seminářů pořádaných Nadací OSF Praha v uplynulých letech.

První skupina byla tvořena následujícími odbornicemi a odborníkem: PhDr. Blanka Čapková-Knotková, Ph.D., PhDr. Šárka Gjuríčová, Mgr. Barbara Havelková, PhDr. Hana Havelková, Mgr. Lucie Jarkovská, Ing. Petr Pavlík, Ph.D., PhDr. Jana Valdová. Jejich úkolem bylo připravit podklady k odborným kapitolám a samotné kapitoly obsahující klíčové informace o ženách a mužích v dané oblasti.

Druhá pracovní skupina byla tvořena vyučujícími ze základních a středních škol. Jmenovitě skupina zahrnovala tyto vyučující: Mgr. Eva Adamíková, Mgr. Dagmar Bahnerová, Mgr. Ivana Čepková, Mgr. Šárka Dvořáková, Ing. Alena Ferrová, Mgr. Ivana Kašparová, Mgr. Jitka Kautská, Iveta Mačková, PhDr. Lenka Matějčíková, Mgr. Hana Mikušková, Mgr. Martina Pašková, Mgr. Lenka Píchová, PhDr. Marie Račanská, Mgr. Alena Rambousková, Mgr. Adam Rychtecký, Mgr. Marie Sechovcová, Marcela Šimková a PhDr. Eliška Zapletalová. Úkolem této skupiny bylo komentovat odborné kapitoly a navrhnout jejich úpravy v případě nesrozumitelnosti či vzdálenosti od praxe. Ke kapitolám dále vytvářeli náměty pro žákovské aktivity, které by umožnily zajímavou formou zprostředkovat genderovou problematiku žákům a žákyním v rámci vyučování.

Vedle uvedených spolupracovnic a spolupracovníků se na úspěšném dokončení příručky podíleli recenzentka Nicole Borůvka, korektorka Mgr. Kateřina Štěpančíková a grafik Ing. Milan Šíp. Všem uvedeným kolegyním a kolegům, stejně jako dalším, kteří stáli za realizací projektu, patří velký dík. Doufáme, že jejich práci oceníte i vy.

Co příručka obsahuje?

Příručka byla koncipována jako doplňkový didaktický materiál pro vyučující občanské výchovy, občanské nauky a základů společenských věd. Nepřináší nová témata, která by se měla v rámci těchto předmětů vyučovat. Naopak vychází z témat, která se běžně vyučují, a k nim nabízí alternativní pohled a informace.

Příručka je tvořena pěti částmi. *První částí* je úvodní kapitola, která se vedle vymezení cíle a struktury materiálu věnuje jeho širším souvislostem. Představuje koncept genderu, ukazuje rizika genderových stereotypů a stručně popisuje historii ženského hnutí.

Druhá část příručky zahrnuje dvanáct odborných kapitol. Témata kapitol vznikla na základě analýzy učebních osnov a připravovaných rámcových vzdělávacích programů. Analýza identifikovala témata, která jsou vyučována v předmětu občanská výchova, občanská nauka nebo základy společenských věd na jednotlivých stupních a typech škol. K těmto obvykle vyučovaným tématům byly připraveny kapitoly nabízející genderovou perspektivu.

Každá kapitola obsahuje úvodní vstup do tématu, v kterém se zrcadlí pohled dané autorky či autora, a dále rozebírá klíčové aspekty tématu, které jsou relevantní z genderového hlediska. Prostřednictvím odborných kapitol by měli vyučující získat základní představu o tom, v jakém vztahu je dané téma k rovným příležitostem žen a mužů. Současně kapitoly obsahují konkrétní údaje, které lze jednoduše využít ve vyučování.

Třetí část příručky obsahuje žákovské aktivity a pracovní listy k některým úlohám. Jedná se o 50 úkolů, jejichž prostřednictvím se žáci a žákyně mohou seznámit s problematikou rovných příležitostí žen a mužů. Všechny úkoly byly navrženy učitelkami a učiteli, kteří se snaží o genderově citlivou výuku. Úkoly byly připraveny v jednotné struktuře. Ta zahrnuje cíl aktivity, podmínky její realizace, návrh postupu a komentář s praktickými doporučeními pro úspěšné vyznění úkolu.

Čtvrtá část příručky je věnována zdrojům dalších informací. Obsahuje seznam základní a doporučené literatury a také seznam webových stránek, na nichž lze nalézt podrobnější údaje o rovných příležitostech žen a mužů v České republice. V obou případech se nejedná o úplný výčet, nýbrž o výběr toho nejzajímavějšího k jednotlivým kapitolám.

Poslední, *pátá část* příručky je tvořena rejstříkem základních pojmů, podle nichž lze v příručce vyhledávat.

Příručka je připravena ve dvou publikačních formátech – tištěném a elektronickém. Tištěná příručka je zdarma poskytována všem zájemcům až do vyčerpání zásob. Vedle toho bude příručka v úplném znění k dispozici na webových stránkách Nadace Open Society Fund Praha a Otevřené společnosti www.osops.cz/genderveskole. Výhodou elektronické verze je její otevřenost vůči budoucím aktualizacím – připomínky, návrhy a doporučení, které zašlou učitelky a učitelé využívající příručku v praxi, mohou být okamžitě zapracovány. Předem vám za tyto podněty děkujeme.

Co vlastně znamená gender?

Gender můžeme chápat jako sociálně utvářený soubor vlastností, chování, zájmů, vzhledu atd., který je v určité společnosti spojován s obrazem ženy nebo muže. Konkrétní náplň tohoto souboru ženských a mužských charakteristik je kulturně a historicky proměnlivá. V různých historických obdobích a v různých kulturách se očekávání vůči ženám a mužům liší.

Ideální ženské a mužské charakteristiky tedy nevyplývají z biologické přirozenosti žen a mužů, nýbrž jsou vytvářeny společností a reprodukovány prostřednictvím socializace. Nikoliv biologickým pohlavím, s nímž se jedinec narodí, ale teprve socializací se z člověka stává žena či muž se vším, co k tomu v dané společnosti patří. V rámci procesu socializace se jedinci seznamují se společenskou představou ženskosti (femininity) a mužnosti (maskulinity), vztahují se k ní a budují svoji genderovou identitu.

Gender má ve většině společností úlohu organizačního principu. To znamená, že sociální realita je strukturována podle dělení osob, činností, prostorů atd. na ženské a mužské. Toto genderové dělení sice usnadňuje organizaci společenského života, omezuje však zároveň způsob a hranice individuálního uplatnění jednotlivých lidí. To má negativní důsledky zvláště proto, že genderové uspořádání společnosti je hierarchické. Některé skupiny jsou na základě genderového principu, jež se kombinuje s dalšími (například sociální původ, rasa, věk, sexuální orientace), systematicky zvýhodňovány, jiné naopak znevýhodňovány. Zvýhodnění se za stávajícího uspořádání týká zejména mužů, nikoliv však všech mužů.

Genderové strukturování společnosti stojí na obrazu ideálního muže a ideální ženy. Jejich charakteristiky jsou spojovány s biologickým pohlavím, a jsou proto vnímány jako přirozené a neměnné. To zakrývá skutečnost, že jde o historicky a kulturně podmíněné konstrukce. Podle těchto genderových očekávání mají být muži silní, dominantní, racionální, aktivní, se zájmem o pracovní uplatnění a se spíše žitelskou a ochrannou rolí v rodině. Naopak ženy mají být podle těchto očekávání fyzicky atraktivní, emocionální, spíše pasivní, pečující a orientované na rodinu. Je evidentní, že tato očekávání vedou k oddělování veřejné a soukromé sféry našich životů, přičemž veřejný prostor je spojován s muži, soukromý naopak se ženami.

V současné dynamicky se vyvíjející společnosti však můžeme vidět, jak se reálné chování žen a mužů proměňuje, stává se více alternativní a z genderového hlediska stále pestřejší. Na symbolické a institucionální úrovni ale stále převládají spíše tradiční genderové obsahy, které byly popsány výše. Dochází tak ke vzdalování žité a symbolické roviny našich životů, což vyvolává napětí. Školní vzdělávání je toho příkladem – dnešní děti mají zkušenosti s žitím různých genderových alternativ, avšak škola jim nadále předkládá spíše tradiční genderové obsahy.

Z vědeckého hlediska představuje gender v současné době jednu ze základních analytických kategorií v sociálních vědách a především v genderových studiích (gender studies). Genderová studia jsou interdisciplinárním oborem, který zkoumá různé úrovně vztahů mezi ženami a muži. Původně se tento koncept v sociálních vědách vyvinul v důsledku toho, že se uvažování o ženách a mužích jako opozičních a ryze biologických kategoriích ukázalo jako zavádějící. Reálné ženy a reální muži nejsou homogenními skupinami a jejich charakteristiky nejsou primárně určeny rolí v rámci biologické reprodukce. Naopak ženy a muži jsou vnitřně různorodé skupiny. Rozdíly mezi jednotlivými ženami a rozdíly mezi jednotlivými muži jsou mnohem větší než jakékoliv dosud nalezené rozdíly mezi ženami a muži jako skupinami.

Co příručka přinese?

Genderové uspořádání společnosti je přehledné, avšak skrývá v sobě značné nebezpečí. Předpokládá totiž, že všechny ženy mají v zásadě shodné potřeby, zájmy, hodnoty a životní styl, a ty se liší od potřeb, zájmů, hodnot a životního stylu mužů. Toto zobecnění, které je racionalizováno argumenty o biologické odlišnosti žen a mužů, zakládá genderové stereotypy. Na jejich základě může docházet k diskriminaci konkrétních žen a mužů.

Osobní dispozice konkrétních žen a mužů nemusí odpovídat obvyklým genderovým představám. Ve společnosti však existují různé mechanismy, jejichž cílem je přimět takto odlišného člověka, aby se přizpůsobil genderovým očekáváním. To ve svém důsledku vede k nevyužití dispozic, kterými byl daný člověk nadán. Je důležité si uvědomit, že potlačování osobního potenciálu každého z nás znamená nejen překážku v individuálním rozvoji daného člověka, který se nemůže v plné míře realizovat, ale vede také ke ztrátám na úrovni celé společnosti, které lze vyjádřit dokonce i ekonomicky.

Cílem této příručky je podpořit prosazování rovných příležitostí žen a mužů tím, že dojde k boření genderových stereotypů, na kterých stojí znevýhodňování konkrétních žen a mužů. Rovnost žen a mužů je přitom nutné chápat jako rozšiřování prostoru pro uplatnění každého člověka na základě jeho či její reálných schopností. Důležité je umožnit každému chlapci a každé dívce, aby rozvíjeli své osobní dispozice a zájmy bez ohledu na genderové představy panující v dané společnosti.

Je zřejmé, že tento záměr je velice obtížné naplnit. Přesto by mělo být povinností školy se o to snažit. Škola disponuje těmi nejlepšími předpoklady pro to, aby narušovala genderové stereotypy a vedla své žákyně a žáky k genderově citlivému pohledu na svět. To může činit prostřednictvím formálního, zjevného a neformálního, skrytého kurikula. Tato příručka se věnuje prvnímu způsobu – ukazuje, jak je možné do učiva občanské výchovy, občanské nauky a základů společenských věd začlenit genderovou perspektivu. Doufáme, že materiály k vyučování dalších předmětů, stejně jako pomůcky k zvládnutí druhého zmíněného způsobu genderově citlivé výuky – skrytého kurikula – na sebe nenechají dlouho čekat.

Feministická inspirace příručky – historický exkurz

Zájem o proměnu genderového uspořádání společnosti směrem k větší rovnosti žen a mužů zde existuje již dlouho a bezprostředně souvisí s ženským hnutím. V českém kontextu je feministické hnutí často považováno za nebezpečnou ideologii a mnoho lidí, kteří naplňují jeho myšlenky, se brání používat toto označení z obavy před společenskou diskreditací. Současná demokratická společnost však hnutí za lidská a úžeji za ženská práva v mnohém vděčí. Rády bychom proto otevřeně zmínily historický kontext, který dal vzniknout i této příručce, a alespoň ve stručnosti jej představily.

Myšlenky týkající se zlepšení postavení žen se průběžně objevovaly v různých historických epochách. Záznamy o nich jsou však velice kusé, neboť ženy netvořily historii, a to ve dvou významech – ženy se nepodílely na tvorbě historických textů a současně ženy vesměs nebyly tématem těchto textů. Z dnešního pohledu se tedy zdá, že až do 19. století se jednalo spíše o dílčí myšlenky, které nenacházely širší společenskou podporu.

Zlom nenastal dokonce ani ve spojení s osvícenstvím, které prosazovalo vládu rozumu a svobodu každého jednotlivce. Většina osvíceneckých požadavků totiž paradoxně nezahrnovala ženy. Tak například J. J. Rousseau ve svém díle *Emil čili o výchově* vyzdvihuje obecně význam vzdělání, avšak záhy zdůrazňuje nedůležitost vzdělání pro dívky. Navzdory tomu se k osvíceneckým myšlenkám hlásili i lidé, kteří v teoretické i praktické rovině prosazovali změny ženského postavení (například v rámci Velké francouzské revoluce). Podobné návrhy však tehdy neměly větší ohlas.

Silnější hlas pro změnu postavení žen přinesla až první polovina 19. století, a to zvláště ve Spojených státech amerických. Tehdy docházelo k celkové demokratizaci společnosti a byly otevírány rasové a sociální otázky. Spolu s požadavkem, aby měl každý člověk v demokratickém zřízení možnost vyslovovat se k veřejným tématům a byl svobodný ve smyslu rozhodování o sobě samém, logicky zazněl i požadavek volebního práva pro ženy a celkové zlepšení jejich sociálního postavení (právo na vzdělání, právo na majetek). Soudobá společnost však byla velice heterogenní – zájmy žen se lišily v závislosti na rase a třídě, z níž pocházely. To snižovalo podporu veřejnosti vůči řešení ženských otázek. Navzdory tomu se utvořenému ženskému hnutí postupně dařilo prosazovat své pokrokové myšlenky a po první světové válce získaly ženy volební právo v řadě zemí a došlo i ke změně v přístupu ke vzdělání. Volební právo žen však nepřineslo očekávané změny – účast žen ve volbách byla nízká a ženy se svou volbou víceméně shodovaly s muži. Situace dvacátých let 20. století navíc znamenala hospodářskou krizi a nebezpečí nacismu, v jejichž světle se postavení žen jevílo marginálním tématem. Momentální společenský vývoj vedl k odklonu od feministických myšlenek. Rokem 1920 či 1930 se tak datuje ukončení první vlny vývoje feminismu, která započala přibližně v roce 1830.

Po období, které bylo poznamenáno druhou světovou válkou a bylo charakteristické příklonem ke konzervativním hodnotám a vytvořením kultu domácnosti, nastala tzv. druhá vlna feminismu. Její začátek bývá zařazován do 60. let 20. století a je spojován, alespoň v kontextu USA, s vydáním knihy *Feminine Mystique*, jejíž autorkou byla Betty Friedan. Ta ve své knize popsala frustraci poválečné generace žen, která se po období vysoké zaměstnanosti žen v rámci válečné výroby stala generací žen v domácnosti. Tyto zkušenosti se staly zdrojem nového úsilí o otevření větších možností pro uplatnění žen. Ženské hnutí dosáhlo velkého rozvoje a podařilo se prosadit i některé legislativní normy zakazující diskriminaci žen. Po odstranění nejzjevnějších nerovností se pozornost začala zaměřovat na otázky vzniku, podstaty a reprodukce ženství a mužství.

Rozmach feministického hnutí v druhé polovině 20. století byl více než dřív doprovázen krystalizací různých názorových a teoretických proudů. Nadále už nemá smysl hovořit o feminizmu, ale výhradně o feminismech v množném čísle. Jejich rozdíl spočívá v tom, kde lokalizují příčiny současných nerovností, o jakou změnu sociálního postavení žen a mužů usilují a jak této změny chtějí dosáhnout.

Během 90. let 20. století se vytvořila tzv. třetí vlna feminismu. Pro ni je typické, že změnila perspektivu, v jaké se uvažuje o pohlaví a genderu. Tyto kategorie začaly být viděny více vztahově a v realitě natolik vnitřně provázaně, že nelze oddělit, co je v osobnosti člověka dáno biologicky a co sociálně. Biologické a sociální se vyvíjí ve vzájemné symbióze a navíc to, co je považováno za biologické, je konstruováno v jazyce, a v principu je tedy sociálně podmíněné. Jinými slovy pohlaví je vnímáno prizmatem genderu a to, že rozeznáváme pouze ženská a mužská těla, je možné proto, že v naší kultuře existují jen dvě dichotomní genderové sociální kategorie. Třetí vlna feminismu dále nastolila témata prolínání a umocňování různých sociálně znevýhodňujících znaků, jako je například rasa či sociální třída, a rovněž probudila zájem o postkoloniální studia.

Vztahovost se prostřednictvím konceptu gender přenesla i do řešených témat. Vzhledem k tomu, že v euroamerických společnostech již ženy formálně získaly většinu příležitostí k rovnému uplatnění, pozornost se začíná věnovat subtilnějším, avšak pro podstatu genderového uspořádání společnosti klíčovým otázkám. Ty se týkají vztahu žen a mužů, změn v mužských životních stylech, heterogenity ženských a mužských životních zkušeností, vymaňování z tradiční dichotomie muž–žena atd. Pro řadu přístupů je společná snaha o dekonstrukci genderu, jejímž prostřednictvím se hledá podstata genderového společenského řádu. Pro třetí vlnu feminismu však platí stejně, či dokonce více než pro druhou vlnu, že se jedná o velice pestré, vnitřně bohaté až rozporuplné hnutí.

Autorský tým příručky, které právě věnujete svoji pozornost, se k feministickým myšlenkám hlásí. Vnímáme, že i v současné společnosti existují sociální nerovnosti, z nichž některé jsou založeny na pohlaví. Považujeme je za nebezpečné, neboť omezují příležitosti každého člověka rozvinout a uplatnit svůj potenciál. Některé z těchto nerovností znevýhodňují ženy, jiné znevýhodňují muže, další znevýhodňují lidi, kteří v tomto dichotomickém řádu jen obtížně hledají své místo. Naším cílem je v rámci vzdělávání na základních a středních školách pomoci tyto nerovnosti odstraňovat, a tím podpořit rovné příležitosti. Pokud byste se chtěli podrobněji ptát, co autorský tým chápe pod pojmem feminismy, dočkali byste se pravděpodobně velmi rozdílných odpovědí. Doufáme, že pestrost v pojetí a přístupech, s níž se setkáte při práci s touto příručkou, vás neodradí, nýbrž naopak pro vás bude inspirací v dalším uvažování o rovných příležitostech pro ženy a muže.

1. Gender a VĚDA

Ing. Petr Pavlík, Ph.D.

Věda – zpochybněný společenský projekt

Věda má v moderní společnosti zdánlivě neotřesitelné postavení coby měřítko veškeré lidské pravdy. Tak tomu ale nebylo vždy a reformátoři, kteří usilovali o nahrazení pravdy náboženské, museli ve své době svádět urputné boje o prosazení vědeckého modelu poznávání světa. Jejich úsilí bylo úspěšné a od 18. století až do poloviny minulého století byly přírodní vědy nezpochybněným vzorem a ideálem veškerého vědeckého bádání. Postavení sociálních věd bylo problematičtější, protože se přírodní vědci vůči nim často vymezovali ve snaze dokázat nadřazenost a větší rigoróznost své vlastní práce. Přesto i sociální vědci, jako podskupina vědců obecně, dodnes těží z výjimečného postavení, které je vědě v moderní společnosti přisuzováno.

Model poznání, z něhož přírodní vědy vycházejí, stojí na experimentu a hledání všeobecně platných a objektivních zákonitostí. Jak píše Joyce Applebyová, Lynn Huntová a Margaret Jacobová (1994: 19) v knize *Jak říkat pravdu o dějinách*: „Tento model vědy nazýváme hrdinským, neboť vědecký génius se v něm stává hrdinou kulturním... Hrdinský model vědy ztotožňoval vědu s rozumem: věda byla v jeho pojetí nezaujatá, nestranná, a pokud se jí člověk důsledně držel, byla zárukou pokroku ve světě. Věda za svou povahu vděčila samotné přírodě, o níž se předpokládalo, že se skládá výhradně z hmoty v pohybu, a je tudíž ‚neutrální‘.“

Představy, že **věda je neutrální, bezhodnotové a objektivní hledání pravdy**, však padly za oběť filozofickému skepticizmu 20. století plynoucím z deziluze ze dvou světových válek a z negativních dopadů moderních technologií na životní prostředí a na život společnosti. Dnes je moderní věda vnímána jako specifický **společenský projekt západní společnosti**, jejíž statut coby základny pro hledání pravdy je zpochybněný a víra ve vědecký rozum je otřesena.

Vědci si s sebou do zaměstnání (laboratoří, studoven atd.) berou své předpoklady, hodnoty i předsudky, jež vycházejí z konkrétních historicky specifických společenských diskurzů, projektů a ideologií. Zároveň vědci pracují v rámci širšího společenského kontextu a s pomocí společenských zdrojů, jako je jazyk (o kulturní podmíněnosti jazyka podrobněji v kapitole Gender a jazyk). Ty znemožňují realizovat vědecké bádání jako neutrální a objektivní. Využívání vědeckých poznatků také není hodnotově neutrální, nýbrž je poplatné konkrétním společenským projektům, které zdaleka nemusí být jen progresivní.

Jedním z takových problematických společenských projektů, na který konkrétně poukazují genderová studia, je snaha zachovat a obhájit společenský status quo, pro který je charakteristické nerovné postavení žen v porovnání s muži. Prominentní vědci své doby se však v historii propůjčili k mnoha dalším problematickým projektům (například rasismus, eugenické hnutí, fašismus či komunismus). Na druhé straně se ale badatelé a badatelky pochopitelně angažovali i v řadě progresivních společenských aktivit, kdy je například jejich humanistické a demokratické hodnotové orientace inspirovaly k úsilí zlepšit životní podmínky a možnosti lidí.

Genderová studia – vymezení oboru

Mezi základní cíle genderových studií patří identifikace, popis a pochopení procesů, jež vedou k vytváření genderových rozdílů, a tak k udržování dominance mužů ve společnosti. Sama myšlenka rozdílnosti je základ, na kterém stojí nerovnost. **Genderová rozdílnost** (tj. rozdíly mezi konstrukcemi femininity a maskulinity) je **základním produktem genderové dominance** (mužů), která je zpětně legitimována představou genderové rozdílnosti.

Dnes například víme, že rozdíly mezi schopnostmi mužů a žen (inteligence, matematické schopnosti, prostorové vidění atd.) jsou nepatrné v porovnání s rozdíly v rámci/uvnitř těchto skupin. Současně víme i to, že tyto minimální rozdíly mezi schopnostmi mužů a žen (o jejichž existenci navíc mnoho vědců důvodně pochybuje) nám vůbec nepomáhají pochopit, proč mají v naší společnosti muži a ženy tak rozdílné a nerovné postavení. Přesto se lze běžně setkat s argumenty, že existující genderové nerovnosti (např. rozdíly v platech či v zastoupení na rozhodovacích pozicích) jsou dány právě rozdílnými schopnostmi mužů a žen.

Pohled na vědu z genderové perspektivy odhaluje, že i tato sféra lidské činnosti oslavovaná pro svoji objektivitu, rigoróznost a neutralitu má své genderové dynamiky a systematické vzorce genderových nerovností.

Když v polovině osmdesátých let Sandra Harding (1986: 112) poznamenala, že: „Genderová politika je zdrojem pro rozvoj vědy a věda naopak pomáhá udržovat maskulinní nadvládu,“ vyjádřila jen ve zkratce skutečnost, kterou lze demonstrovat na řadě aspektů moderní vědy. Její organizace, výběr témat, metodologie či jazyk totiž nejsou neklamnou pečeť společenských podmínek, jež v posledních třech stoletích umožnily její vznik, vývoj a samotnou existenci jako takovou. Přitom je mimo jakoukoliv pochybnost, že se jednalo o **období mužské dominance** ve většině společenských aktivit, institucí a sfér. Nicméně jelikož tento konstitutivní aspekt společenského projektu moderní vědy není zrovna součástí běžného kurikula a jelikož si ho nejsou v naprosté většině vědomi ani sami vědci, je asi k jeho diskusi třeba přistoupit postupně – tedy od těch nejviditelnějších faktů až k těm, které nejsou tak zřejmé.

Rovné příležitosti mužů a žen ve vědě

Začneme-li dnes již běžnou otázkou rovných příležitostí, respektive diskriminace žen-badatelek, co se týče přístupu ke vzdělání, zaměstnanosti, pracovního postupu a v neposlední řadě platů, zjistíme, že ve vědecké sféře čelí ženy stejným nerovnostem jako v ostatních sférách pracovního trhu. I v rámci vědeckých institucí jsou ženám

historicky přisuzovány podřadné pozice a platy. Tento stav se datuje již od konce 19. století, kdy začaly první ženy s vysokoškolským vzděláním, které jim bylo do té doby zapovězeno, pronikat do sféry, jež byla výlučně mužskou doménou. Jak dokumentuje řada studií, toto pronikání zdaleka nebylo snadnou záležitostí díky aktivní obranné snaze mužů vymezit ženám ve vědě „odpovídající“ místo. Tím byly nejnižší pozice v rámci hierarchie vědeckých institucí (laborantky, sekretářky) a určité „ženské“ oblasti výzkumu v nově vznikajících oborech s nejistým statutem.

Tato snaha měla jak rozměr symbolický, tak rozměr institucionální. V **symbolické rovině** došlo k redefinování vědecké práce, která začala být úzce vnímána jako časově náročná, rigorózní, racionální, neosobní a prostá emocí, tedy v protikladu k převládajícímu pojetí femininity a k původnímu přístupu k vědě v době jejího zrodu. V **institucionální rovině** se „hrozba feminizace vědy“ stala záminkou k brždění kariérního postupu žen a k omezení jejich přístupu do oblastí považovaných za ryze mužské a zároveň za ty společensky nejprestižnější (fyzika, chemie, matematika atp.). Poučné přitom je, že se poměrně dlouho jednalo o relativně malé počty žen, což naznačuje, jak křehká a defenzivní ve skutečnosti byla a je maskulinní konstrukce vědy.

Tyto skutečnosti přinejmenším problematizují proklamovanou demokratičnost vědy, tj. mýtus, že v rámci vědecké komunity fungují univerzální pravidla účasti a postupu založená na výkonu a osobním přínosu, který je jedním z úhelných kamenů ideologie současné vědy. Možnosti otevřené ženám v rámci vědeckých institucí byly a jsou dramaticky limitovány kulturně konstruovanými **genderovými stereotypy a diskriminujícími praktikami lidí** (převážně mužů), kteří tyto instituce kontrolovali a kontrolují.

Například alespoň část odpovědi na otázku, proč je pro ženy ve vědě podstatně těžší dosáhnout uznání jejich práce než pro muže, spočívá v neochotě mužů (ať už vědomé či podvědomé) **citovat vědecké práce žen** a hodnotit publikační činnost žen stejně jako publikační činnost mužů. Ženská práce je pro vědce-muže často neviditelná podobně jako ženská práce v domácnosti. Tento diskriminující přístup má negativní dopady při udělování vědeckých grantů a stipendií, jež jsou disproporčně rezervovány pro muže, a potažmo na kariérní postup žen.

Dalším aspektem problému je známá tendence **měnit pravidla hry** (kritéria kariérního postupu, definice profesionality či definice vědeckosti), vždy když ženy začnou bojovat za rovná práva a zpochybňovat stávající genderové uspořádání. Motivací pro tuto praxi se zdá být zájem neutralizovat jejich emancipační snahy.

Jinou strategií, která podporuje nerovné postavení žen ve vědě, je nezájem o **sladování rodinného a pracovního života**. Pokud by tomuto tématu byla věnována větší pozornost a byly by hledány a ustavovány praktické mechanismy napomáhající sladování pracovní kariéry se soukromým životem, v němž podle stávajících očekávání hlavní díl starostí leží na ženách, byly by jejich šance uspět v konkurenci s muži vyšší.

Dlužno podotknout, že přes jistý vývoj v průběhu minulého století je i dnes postavení žen v české vědě nerovné. Ženy jsou stále segregovány ve vědách humanitních, sociálních a lékařských a jejich zastoupení je nejnižší ve vědních oborech, které zaměstnávají nejvíce výzkumných pracovníků a do nichž směřuje největší objem investic, tj. přírodní a technické vědy. Ve vedení vědeckých institucí, jako jsou jednotlivá výzkumná pracoviště Akademie věd ČR, grantové agentury, ale i jednotlivé vysoké školy, vesměs dominují muži. Platový rozdíl mezi badatelkami s vysokoškolským vzděláním činil v roce 1999 celých 36,2 % (zdroj: Červinková a kol. 2002).

Srovnání výdajů investovaných státem do výzkumu a zastoupení žen ve vědě a výzkumu podle vědních oblastí

Vědní oblasti	Vnitřní výdaje ze státních zdrojů (v tisících Kč)	% výdajů	% žen výzkumnic
přírodní vědy	4 536 272	36,7	27,4
technické vědy	4 022 280	32,6	15,1
lékařské vědy	1 372 642	11,1	44,2
zemědělské vědy	991 919	8,0	42,5
sociální vědy	502 013	4,1	37,1
společenské vědy	926 329	7,5	45,3
Celkem	12 351 455	100	25,7

Zdroj: Červinková, A., Hašková, H., Kolářová, M., Linková M., Moravcová-Smetáčková, I., Šaldová, K. (2002). *Analýza současné situace v rovnosti žen a mužů v oblasti věcné působnosti MŠMT*. Praha: Sociologický ústav.

Výběr výzkumných témat

Skutečnost, že věda byla a je převážně záležitostí mužů, se dále odráží i v tématech, která jsou považována za hodná bádání, v uznávaných metodologických přístupech i v interpretaci a využívání výsledků vědeckých výzkumů. Přírodní a sociální jevy se nestávají problémy, které je třeba zkoumat a vysvětlovat automaticky. Naopak, **vědecké problémy jsou vždy problémy pro někoho**, jako důležité a hodné vědeckého bádání jsou vždy formulovány z konkrétní perspektivy konkrétních sociálních skupin.

Podíváme-li se na tradiční vědy tímto prizmatem, zjistíme, že vesměs vycházely a dodnes **vycházejí z mužské zkušenosti** a že si kladou především takové otázky, jež se zdají problematické z pohledu mužů a na které chtějí znát odpovědi muži. Sem patří například otázky typu jak vyrobit výkonnější zbraně, jak lépe kontrolovat přírodní a společenské procesy ve prospěch vládnoucích mužských elit, jak přistupovat k násilníkům a k jejich obětem, aniž by byly problematizovány normální standardy maskulinního chování, či jak využívat vědecké poznání k realizaci společenských projektů podporujících mužské životní nasměrování. Co se týká žen, zdá se, že jsou otázky, na které muži chtějí znát odpovědi, až příliš často motivovány touhou ženy pacifikovat, kontrolovat, využívat či manipulovat. Otázky vycházející z typické **zkušenosti žen v současné společnosti jsou prakticky zcela ignorovány**.

Sociální vědci se vesměs vyhýbají otázkám typu: proč je násilí, ať již to nelegitimní (kriminální) či to legitimní (policejní, vojenské), téměř exkluzivně záležitostí mužů; proč většina mužů považuje domácí práce a péči o malé děti za nepříjemné a odmítá převzít svou část odpovědnosti za chod domácnosti; proč je mužská sexualita tak úzce spojena s mocí a kontrolou; jak se společnost může účinně vyrovnávat se závažnými problémy, jako je chudoba, která se z převážné většiny týká žen a dětí atd.

Charakteristické je ale již to, že tradiční vědy (na rozdíl od genderových studií) významně mlčí, když přijde na otázky týkající se vztahů mužů a žen ve společnosti a systematického konstruování maskulinit a femininit. To se zpětně promítá do vzdělávání. Přestože každý z nás intuitivně ví, že naše životy (životní šance, zkušenosti, aspirace) jsou zásadně ovlivňovány tím, zda přináležíme ke skupině označované jako ženy či ke skupině označované jako muži, v rámci vzdělávání na všech úrovních je toto téma tabu.

Jedním z důsledků tohoto stavu je, že životy a zkušenosti žen jsou systematicky přehlíženy, a naopak mužské životní zkušenosti jsou zevšeobecňovány. Vědecké interpretace reality jsou tak deformovány ve prospěch dominantního maskulinního společenského projektu. Například v tradičních sociálních vědách jsou ženské zkušenosti bagatelizovány i proto, že se tyto vědy obecně spíše zaměřují na veřejné, oficiální, viditelné a/nebo dramatické společenské jevy, jež jsou obvykle záležitostí mužů, přestože neoficiální, neformální, podpůrné, méně dramatické, soukromé a skryté sféry společenského života a organizace, které jsou často výlučnou doménou žen, mohou být stejně důležité. Neformální vztahy hrají významnou roli z hlediska rovných příležitostí mužů a žen. Je například dobře známo, že muži často využívají neformální přátelské vztahy na pracovišti k izolaci žen a k prosazování mužů do vedoucích pozic na úkor žen (podrobněji viz kapitola Gender a trh práce).

Tradiční sociální vědy také často předpokládají, že existuje „jedna společnost“ pro muže i ženy a že lze zevšeobecňovat vzhledem k celé populaci, avšak **muži a ženy mohou ve skutečnosti žít ve velmi rozdílných společenských světech** a tuto skutečnost nelze ignorovat. Životy žen a mužů v naší společnosti jsou strukturovány jinými společenskými vlivy, nároky a očekáváními, což se například projevuje v oblasti péče (o rodinu, o nemocnou, o nemocné atd.), která je téměř výlučně doménou žen.

V řadě vědeckých disciplín, sociálněvědných i přírodovědných, navíc není pohlaví považováno za důležitý faktor ovlivňující chování. A to často i přesto, že může být klíčovou proměnnou vzhledem k vysvětlení daného problému. Tak například řada tradičních výzkumů v oblasti vzdělávání (interakce vyučujících a studujících) či řízení pracovních kolektivů (manažerské metody) nevěnuje pohlaví žádnou pozornost, lékařské výzkumy dlouho pracovaly pouze s laboratorními zvířaty mužského pohlaví atd.

Jazyk vědy

Dnes se již považuje za samozřejmé, že vědci nemohou poznávat svět bezprostředně na základě svých smyslových vjemů, ale vždy pouze zprostředkovaně prostřednictvím konkrétních konceptů a metafor formulovaných pomocí jazyka. Přesto většina laiků a nemálo vědců nedoceňuje dopady této skutečnosti a neuvědomuje si, že **jazyk není hodnotově neutrální nástroj**, který popisuje svět objektivně a neproblematicky. Je tomu tak již jen proto, že slova a metafory mají svou historii a jejich použití vždy konstruuje konkrétní hodnoty, identity a vztahy. Z tohoto důvodu je třeba věnovat pozornost tomu, jaký jazyk vědci používají a jaké sociální významy skrývají jejich zdánlivě objektivní tvrzení.

Přitom již není žádným tajemstvím, že, ať už se jedná o základní dualismy, na kterých jsou postaveny vědecké interpretace světa, či o používané metafory, současná vědecká praxe má hodně daleko do ideálu objektivnosti a univerzálnosti, kterým se zaštiťuje a kterým je legitimována. Zároveň se ale ukazuje, jak je defenzivní maskulinita implikována v používání těchto nezbytných symbolických nástrojů a v pojmání vědy jako dominance nad přírodou.

Jako problematické se jeví především zmíněné **chápání reality prostřednictvím koncepčních dualismů**. Jak například argumentuje Elisabeth Fee (1981: 11-12): „Konstrukce naší politické filozofie i pojetí lidské přirozenosti závisí, zdá se, na řadě pohlavních dichotomií, jež jsou implikovány v konstruování genderových odlišností. A tak konstruujeme racionalitu jako opak emocionalitu, objektivitu jako opak subjektivitu, kulturu jako opak přírodu, veřejnou sféru jako opak soukromé sféry. Ať už čteme Kanta, Rousseaua, Hegela nebo Darwina, vždy zjistíme, že ženy a muži jsou konstruováni jako protiklady: ženy milují krásu, muži pravdu; ženy jsou pasivní, muži aktivní; ženy jsou emocionální, muži racionální; ženy jsou altruistické, muži sobečtí – a tak dále... Muž je vnímán jako tvůrce historie, ale žena mu poskytuje spojení s přírodou... Žena je pramenem emocionálního života a všech neracionálních prvků lidské zkušenosti. Někdy je božská a někdy hříšná, ale vždy se zdá být nezbytným protikladem mužské sebedefinice coby ryzí racionality.“

Dualismy jako například kultura-příroda, rozum-emoce, abstraktní-konkrétní či veřejný-soukromý, v kterých jsou rozum, objektivita či abstrakce asociovány s maskulinitou a chápány jako nadřazené, hrají v projektu moderní vědy zásadní roli. Na těchto dualismech stojí samotná konstrukce vědecké objektivnosti a současná výlučná pozice vědy, neboť, jak ukazuje Fee, vědecká ideologie vychází ze striktního oddělování:

1. produkce vědeckého poznání od jeho využití (jinak by vědci museli převzít zodpovědnost za využití svých objevů a široká veřejnost by mohla chtít spolurozhodovat, jaký výzkum bude financován)
2. myšlení od citu (jinak by vědci museli reagovat na to, jak se lidé cítí, bereme-li v potaz možné sociální dopady jejich výzkumu, např. ty, které se týkají vojenského výzkumu či biotechnologií)
3. předmětu/objektu zkoumání od vědce (vědec aktivní, subjekt pasivní)
4. vědy od společnosti (což mimo jiné zakrývá úzké vazby mezi výzkumem a mocenskými společenskými strukturami)

Důležitým aspektem jazyka je používání **metafor**. Specifické genderové obrazy hrály klíčovou roli v procesu ustavování moderní vědy v textech „otců zakladatelů“. Známé jsou například sexistické metafory sira Francise Bacona, který formuloval zásady vědecké metody odkazující na znásilňování, mučení a podrobování si přírody jako ženy. Bacon viděl nástup vědecké kultury 17. století jako „vpravdě maskulinní zrod času“ a vyzýval k uzavření „cudného a zákonného sňatku mezi Rozumem a Přírodou“. Nicméně Baconova představa sňatku byla velmi specifická, neboť věda podle něj: „Vám přivede Přírodu se všemi jejími dětmi, aby ji spoutala k Vaším službám a udělala z ní Vašeho otoka“ způsobem, který „nebude spočívat v pouhé jemné kontrole; [věda] má moc ji dobýt a podmanit, otřást ji v samých základech“ (Farrington 1951: 197). Jinde zase čteme, že: „Muž by měl bez skrupulí vniknout a penetrovat do všech těch otvorů a zákoutí [přírody], když je veden cílem zjistit pravdu“ (Merchant 1980: 168). Podobná přirovnání a stereotypní genderové metafory jsou ale běžně k nalezení i v současných vědeckých textech.

Početí – genderově stereotypní výklad

Oplodnění je stereotypně vykládáno v kategoriích pasivity a aktivity – pasivní vajíčko je oplodněno aktivní spermií. Přitom je již vědecky dokázáno, že vajíčko pasivně nečeká na nejrychlejší spermii, nýbrž si samo aktivně vybírá, kterou z plovoucích spermií nechá proniknout přes svůj obal. Zajímavé je, proč se výklad postavený na pasivitě vajíčka a aktivitě spermie dlouhou dobu zdál vědecky nepřijatelnější a dodnes je navzdory své nesprávnosti velmi populární.

Je třeba si uvědomit, že již samotné dělení lidí na ženy a muže, na kterém tradiční věda staví, je jen jisté kulturně specifické schéma dělení lidských bytostí. Letmý pohled do antropologické literatury odhalí, že to zdaleka univerzální schéma není. Existují společnosti, které rozeznávají tři a více genderů (Mohave, Severní Amerika, 4; Omani, Střední východ, 3), a jiné, v nichž gender není tak významná kategorie z hlediska životních možností jednotlivců jako v naší kultuře. Navíc ale i ve společnostech, které rozeznávají stejně jako ta naše jen dvě genderové kategorie, se představy o femininitě a o maskulinitě (o tom, co je to muž, co dělá, jak vypadá, jak se chová, a naopak co je to žena atd.) od té naší výrazně liší a nezřídka jsou v přímém protikladu.

Margaret Mead (1935) ve svém klasickém díle *Pohlaví a temperament ve třech primitivních společnostech* popisuje tři kmeny. Jeden kmen s výraznými rozdíly mezi ženami a muži a dva kmeny, u kterých se ženy a muži velmi podobají, avšak mezi kmeny jsou vzájemně výrazné rozdíly. Muži a ženy kmene Arapešů jsou jemní, pasivní, emocionální, důvěřiví, sebevědomí a kolektivní. Sdílejí péči o děti, jsou mateřští a odrazují od agresivity. Sexuálně se neliší a jejich vztahy jsou praktické, bez vášně. Naproti tomu muži a ženy kmene Mundrugumor jsou lovci lebek a kanibalové. Ženy nijak zvlášť neprojevují mateřský instinkt, nesnáší těhotenství a během něho touží po návratu k práci a válčení. Muži a ženy kmene Čambuli¹ jsou extrémně rozdílní, ale opačně než v naší kultuře. Muži vedou drby, pečují o členy rodiny, zajímají se o módu, nosí ozdoby a koketují. Ženy jsou naopak dominantní, energické, ekonomicky zajišťují rodinu, kontrolují veškerý obchod a diplomacii, iniciují sexuální vztahy, nekráší se. Příslušníci všech tří kmenů věří, že jejich společenské uspořádání je dáno biologickými rozdíly mezi ženami a muži.

Přemýšlení v duálních kategoriích, jako je například muž–žena, neumožňuje klást řadu zásadních otázek. Z této duality vznikla řada konvenčních vědeckých konceptů formulovaných na základě předpokladu, že životy a aktivity mužů představují univerzální lidskou zkušenost. Jejich existence inhibuje vědecké zkoumání některých témat. Je například významné, jak velký důraz kladou sociologie a ekonomie na racionalitu lidského chování a společenské organizace, a naopak jak ve svých modelech zcela přehlíží roli emocí v sociálních interakcích a strukturách.

Jiným příkladem může být konvenční ekonomická definice práce jako čehosi, co je v protikladu s volným časem, v čem člověk není emocionálně zaangažován, co vyžaduje osvojení si jistých dovedností většinou formou školení a co se dělá za úplatu. Tato definice činí ženskou práci v domácnosti prakticky neviditelnou a zároveň snižuje její hodnotu, protože je neplacená. Navíc se ani nedá aplikovat na řadu činností, které v naší společnosti většinou vykonávají ženy. Jak se například dívat na výchovu malých dětí v rodině? Nepochybně jde o činnost, která má některé charakteristiky „práce“, ale zároveň jde o vztah, o emoce, o péči.

Použití výsledků vědeckého výzkumu

Jak již bylo řečeno, věda je vždy vědou pro někoho a tradiční věda byla vědou pro muže. Tomu také odpovídalo využívání vědeckých poznatků a zaměření celé řady výzkumných projektů, které byly historicky až příliš často využívány ve službách sexistických, rasistických, homofobních a obecně diskriminujících sociálních projektů. Příkladem mohou být aktivity mnoha prominentních vědců, kteří se v různých dobách angažovali v oblasti výzkumu pohlavních rozdílů a kteří neváhali formulovat na základě svých výzkumů konkrétní doporučení pro společenskou praxi.

Tak již v 19. století v době první vlny boje za přístup žen ke vzdělání a k voličským urnám někteří na základě tzv. vědeckých výzkumů dokazovali, že se „slabý“ ženský organismus není schopen vyrovnat s nároky vysokého školního vzdělávání nebo že jsou ženy přirozeně méně inteligentní než muži. Prominentní francouzský sociolog **Gustave Le Bon** například napsal: „Všichni psychologové, kteří zkoumali inteligenci žen ... dnes uznávají, že ženy reprezentují nejpodřadnější formu lidské evoluce a že jsou blíže dětem a divochům než dospělému civilizovanému muži. Excelují v nevypočitatelnosti, v nestálosti, v nedostatku myšlení a logiky a v neschopnosti usuzovat. Nepochybně existují nějaké vynikající ženy, které významně převyšují průměrného muže, ale to jsou výjimky stejně vzácné jako zrození jakékoliv monstróznosti, například gorily se dvěma hlavami...“ (citováno v Kimmel 2000: 24).

¹ *Názvy jednotlivých kmenů cit. dle Soukup, V. (2000). Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál.*

Názory o podřadnosti žen ale sdíleli i velikáni jako **Charles Darwin**, který se nechal slyšet, že: „Hlavní rozdíl v intelektuálních schopnostech dvou pohlaví se projevuje v tom, že muž je schopnější v jakékoliv činnosti, pro kterou se rozhodne, než žena – ať už vyžaduje hluboké přemýšlení, úsudek či představivost či pouze využívání smyslu a rukou“ (citováno v Degler 1991: 107).

Také **Sigmund Freud** (1983/1933: 90,92) měl v této otázce jasno: „Přičítáme tedy femininitě větší míru narcismu, který má u žen také vliv na jejich volbu objektu – potřeba být milována u žen převažuje nad potřebou milovat. Důsledky závisi penisu jsou i jednou z příčin tělesné marnivosti žen: mají sklon více si cenit své přitažlivosti, která je jim jakousi opožděnou kompenzací za původní pohlavní méněcennost. Stud – který je považován za ženskou vlastnost par excellence, ve skutečnosti je však mnohem více plodem konvence, než by se zdálo – má, jak se domníváme, za cíl skrýt nedostatečnost vlastních genitálií. (...) Fakt, že ženy mají jen málo smyslu pro spravedlnost, bezesporu souvisí s tím, že jejich mentálnímu životu dominuje závist.“

Není nutné zdůrazňovat, že důsledky této angažovanosti významných vědců ve společenských diskusích nebyly pro ženy nijak příznivé. Bohužel i řada současných vědců využívá své bádání a společenské postavení k šíření podobně problematických názorů. Jedni z nejaktivnějších byli v posledních desetiletích proponenti tzv. **sociobiologie**, kteří se snaží vysvětlit lidské chování na základě evoluce. Co se týká vztahu mužů a žen, sociobiologové používají evoluční argumenty pro ospravedlňování současného nerovného postavení žen, které je prý výsledkem „přirozeného“ vývoje, a někteří neváhají vysvětlovat evoluci i takové fenomény, jako je údajná mužská promiskuita či znásilnění.

Přestože jsou dnes sociobiologické argumenty vesměs zdiskreditované, v sedmdesátých a v osmdesátých letech se jim dostávalo poměrně velké pozornosti ze strany médií a získaly pro mnoho lidí i vědců punc pravdy. Podobný vliv má ale i posedlost mnoha vědců otázkou pohlavních rozdílů mezi ženami a muži; posedlost, která až příliš často vede opět ke snaze vysvětlit existující genderové nerovnosti biologií.

Jak výše uvedené citace naznačují, tradici výzkumu pohlavních rozdílů lze vysledovat zpět k samým počátkům moderní vědy, kdy „vědecké“ argumenty pouze nahradily argumenty teologické, které také přisuzovaly ženám podřadné postavení, ale s odkazem na boží zákony. Tyto výzkumy a jejich výsledky jsou nadmíru kontroverzní a metodologicky problematické a dodnes neexistuje konsenzus ani v jedné oblasti bádání (geny, mozek, hormony) hledající rozdíly mezi pohlavími. Je však evidentní, že průnik vlastností mezi pohlavími existuje a že tyto rozdíly budou zcela nevýznamné ve světle rozdílů, které existují v rámci jednotlivých pohlaví.

Současný výzkum navíc naznačuje, že jakékoliv nově zjištěné rozdíly budou tak špatně korespondovat s požadavky na „mužská“ a „ženská“ povolání, že nám to opět nepomůže pochopit, proč muži a ženy mají tak rozdílné a nerovné postavení ve společnosti. Pokud bychom přistoupili na to, že ženy mají v průměru lepší schopnost vcítit se do pocitu druhých, pak bychom čekali, že budou pracovat jako psychologičky, ne jako sekretářky. A ačkoliv muži mohou být v průměru lepší v matematice, není tím vysvětleno, proč tolik žen výborných v matematice dnes nemá adekvátní zaměstnání. Z toho plyne, že bez ohledu na to, kolik rozdílů mezi muži a ženami bude vědecky prokázáno, nezdůvodní se tím existující a přetrvávající sociální nerovnosti.

Echo (socio)biologických argumentů však dodnes rezonuje v řadě novinových článků halasně oznamujících, že „Ženy prý mají výčitky v genech“ (Bakalář 2000) či že „Vědci odhalili biologické kořeny odvěkého mužského soupeření“ (Lidové noviny, červen 2003). To ale není nic překvapivého. Názory, které korespondují se stereotypním vnímáním světa, jsou obvykle srozumitelnější a přijatelnější než ty, které komplikují a problematizují zavedené způsoby myšlení a jednání. Sklony k stereotypnímu vidění světa nejsou cizí ani vědcům, kteří často raději vysvětlují status quo (a tak pomáhají ospravedlňovat existující rozdělení moci), než aby zkoumali možné cesty k uskutečnění potřebných společenských transformací a podporovali vývoj ke spravedlivější, humánnější společnosti. V oblasti rovných příležitostí mužů a žen to mimo jiné znamená kriticky se zamýšlet nad současným genderovým režimem a nad možnými cestami k vyrovnávání příležitostí mužů a žen.

Literatura

- Applebyová, J., Huntová, L., Jacobová M. (1994). *Jak říkat pravdu o dějinách*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bakalář, E. (2000, 12. srpen). *Ženy prý mají výčitky v genech*. *Lidové noviny*, str. 17.
- Červinková, A., Hašková, H., Kolářová, M., Linková, M., Moravcová-Smetáčková, I., Šaldová, K. (2002). *Analýza současné situace v rovnosti žen a mužů v oblasti věcné působnosti MŠMT*. Praha: Sociologický ústav.
- Degler, C. (1991). *In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought*. New York: Oxford University Press.
- Farrinton, B. (1951). *Temporis Partus Masculus: An Untranslated Writing of Francis Bacon*. Centaurus.
- Fee, E. (1981). *Women's Nature and Scientific Objectivity*. In Lowe, M., Hubbard, R. (eds.), *Woman's Nature: Rationalization of Inequality*. New York: Pergamon Press.
- Freud, S. (1983/1935). *Femininity*. In Zak, M. W., Motts, P. A. (eds.), *Women and the Politics of Culture*. New York: Longman.
- Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kimmel, M. S. (2000). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Mead, M. (1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: William Morrow.
- Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. New York: Harper & Row.
- Soukup, V. (2000). *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.

2. Gender a OSOBNOST ČLOVĚKA

Mgr. Irena Smetáčková

Jak již víme, gender představuje komplex vlastností a chování, které jsou v určité společnosti spojovány s obrazem ženy nebo s obrazem muže. Prostřednictvím různých sociálních institucí je na konkrétní jedince vykonáván od jejich narození silný tlak, který je nutí tyto vlastnosti a chování považovat za sobě vlastní. Těmto tlakům se nelze vyhnout, neboť téměř ve všech existujících společnostech je genderové rozdělení jedním z hlavních systémů klasifikace a struktur mocenských vztahů. V každé společnosti existuje proces socializace (ačkoliv jeho podoba může být různá), jehož prostřednictvím se z jedince, který se narodí bez genderové identity, stává muž nebo žena se vším, co k tomu patří – s vlastnostmi, způsoby chování, hodnotami, zájmy, vnímáním, myšlením atd. Proces socializace je blíže popsán v kapitole Gender a společnost.

Obvykle je socializace spojována s biologickým pohlavím. Pokud připustíme, že jsme socializováni jako muži nebo jako ženy, pak ale předpokládáme, že jako ženy jsou socializovány osoby, které jsou ženami biologicky, a naopak. Rozeznáváme dvě biologická pohlaví (žena a muž) a dva gendery (femininita a maskulinita) a přemýšlíme o nich hierarchicky – biologický rozdíl uvažujeme jako přednostní, ten zde existuje „objektivně“ a teprve jemu odpovídá rozdíl sociální. Tento způsob uvažování však má své limity, které jsou dokazovány tím, že biologicky vzato neexistují pouze opravdové ženy a opravdoví muži, ale také osoby, jejichž biologické pohlaví nelze v této dichotomii tak snadno určit. A dále tím, že existují společnosti, které rozeznávají jak v rovině biologické, tak v rovině sociální více než pouze dvě pohlaví (tedy nejen ženy a muže). V návaznosti na tyto skutečnosti se hierarchie mezi biologickými a sociálními rozdíly nejeví tak jednoznačně. Namísto hledání hranic mezi tím, co je ještě biologický rozdíl a co je již rozdíl sociální, se uvažuje o prolínání biologických a sociálních vlivů. Jejich dlouhodobým vzájemným působením se utváří osobnost člověka. V té nelze „to biologické“ od „toho sociálního“ jednoznačně oddělit, neboť se vyvíjely ve vzájemné součinnosti. Psychologie se pak snaží ptát, jaká je funkce genderu v psychickém životě člověka? Proč a jak se člověk genderu učí? A jak gender ovlivňuje prožívání a chování člověka? V této kapitole naleznete nejen odpovědi na tyto otázky, ale také další témata, která se obvykle vyučují ve spojení s osobností člověka.

Biologická a sociální podmíněnost člověka

V rozhovorech z každodenního života se setkáváme s tím, že lidé běžně označují některé vlastnosti za dané ženám a jiné za dané mužům. Danost je přitom chápána biologicky a často zdůvodňována evolucí. Tak je například možné setkat se s názorem, že ženy se více soustřeďují na rodinu a péči o domácnost proto, že jsou biologickými matkami dětí (a jejich ženské hormony zapříčiňují, že mají k dětem hlubší vztah než muži) a že od věku ženy hlídaly rodinný krb, zatímco muži odcházelí lovit, což se vepsalo do naší genetické výbavy. Tyto názory v sobě nejsou přesvědčení, že na naše biologické pohlaví se přímo vážou specifické vlastnosti a chování. Pokud jsou tyto vlastnosti a chování dány biologicky, jsou nám vrozené, geneticky dané, a nelze je tedy popírat. Jestliže se pak nechováme v souladu s nimi, postupujeme proti naší přirozenosti a proti přírodě.

Současná genderová studia snášejí dostatek důkazů, z kterých vyplývá, že biologický esencialismus (přesvědčení, že rozdílné vlastnosti a chování žen a mužů jsou jednoznačně dané biologicky) není pravdivý. Jsou společnosti, v nichž nejsou a ani v minulosti nebyly rozdíly mezi vlastnostmi a chováním žen a mužů stejné jako v euroamerické společnosti. Znamenalo by to snad, že v těchto společnostech žijí lidé s odlišným biologickým původem, než jsou lidé v Evropě a v Americe? Či že tyto lidé popírají způsobem svého života svoji přirozenost?

Druhá skupina argumentů, které ukazují na pomýlenost biologického esencialismu, směřuje k odlišování dvou pohlaví – mužského a ženského. Nové výzkumy ukazují, že rozpoznávání dvou pohlaví není vždy zcela přesné. Pokud existuje nejasnost v určení biologického pohlaví, pak je zřejmé, že nemůže obstát představa, že ke dvěma biologickým pohlavím se vážou dvě disparátní skupiny vlastností a chování – vlastnosti/chování biologických žen a vlastnosti/chování biologických mužů.

V čem může být určení biologického pohlaví sporné? Pokud vnímáme určitého člověka jako biologickou ženu či biologického muže, předpokládáme obvykle při určování jeho/jejího pohlaví, že se jedná o ženu či muže mimálně ze tří hledisek: 1) genetická výbava, tj. chromozomy, 2) hormony, 3) vnější a vnitřní pohlavní orgány.

Tyto úrovně však nemusejí být vždy ve shodě. V důsledku určitých neobvyklostí může dojít k tomu, že v některé z jmenovaných oblastí je člověk „ženou“, v jiné je však „mužem“, a mnohdy to navíc není ani možné určit. Jestliže u některých osob dochází k odchylkám v jedné z jmenovaných oblastí, nastává otázka – jedná se o biologickou ženu, či biologického muže? Měli bychom od tohoto člověka očekávat, že se bude chovat jako žena, nebo jako muž?

Případy jedinců, jejichž chromozomální, hormonální a genitální pohlaví je ve vzájemném rozporu, vyvracejí názor, že genderová příslušnost osob, včetně jejich vlastností a chování, je dána výhradně biologicky. Naopak tyto případy ukazují, že biologické a sociální faktory jsou v těsném vztahu a vzájemně se prolínají natolik, že při pohledu na život konkrétního jedince nelze zcela přesně určit, jak a co jednotlivé faktory působí. Zároveň ukazují, jak dramaticky společnost redukuje biologickou komplexitu skutečných lidských těl na dva, a pouze dva gendery – muže a ženy.

Chromozomy a jejich poruchy

Pohlaví člověka je určeno jedním z 23 párů chromozomů. Geneticky „normální“ muž má chromozomy XY, geneticky „normální“ žena XX. Pár pohlavních chromozomů vzniká v okamžiku početí, kdy se spojí ženské a mužské pohlavní buňky. Zvláště u mužských pohlavních buněk může dojít k abnormalitám v procesu buněčného dělení.

Běžně spermie nesou informaci X nebo Y. Pokud dojde k netypickému vývoji spermatu, může spermie nést informaci 0, XX, XY, YY. Při početí pak pár pohlavních chromozomů může obsahovat namísto obvyklé informace XY nebo XX informaci X0, XXX, XXY nebo XYY. Vývoj jedinců s tímto odlišným genetickým základem může být sociálně komplikovaný.

Příkladem je tzv. Turnerův syndrom, který se vyskytuje u jedinců s chromozomem X0. Protože jim chybí chromozom Y, který je zodpovědný za spuštění tvorby mužských hormonů, jsou jejich vnější pohlavní orgány podobné ženským. Současně jim však chybí ženské vnitřní pohlavní orgány, a tedy ani jejich tělo neprodukuje ženské hormony. Protože jejich tělo připomíná tělo ženské, bývají tito jedinci vychováváni jako dívky (ačkoliv biologickými ženami nejsou). Psychologické výzkumy ukázaly, že v chování a vlastnostech vykazují tito lidé vysokou míru femininity, přestože jim chybí ženské hormony a orgány.

Hormony a jejich poruchy

Prenatální pohlavní vývoj je závislý na produkci hormonů. V raném stadiu, kdy se utvářejí pohlavní orgány, jsou zvláště důležité androgeny (mužské hormony). Ty jsou zodpovědné za to, že se z indiferentních pohlavních žláz vyvinou mužské genitálie. Ženské genitálie nejsou od původních indiferentních gonád příliš odlišné, pozdějším působením ženských hormonů se ženské genitálie dotvářejí. Protože mužské hormony sehrávají v pohlavní diferenciaci důležitou a z časového hlediska zřejmě primární roli, byl vývoj ženského plodu dlouho vnímán pouze jako „zbytek“ při neexistenci mužského plodu – tj. žena vznikne tehdy, nevznikne-li muž. Dnes je tento pohled již vyvrácen, neboť je evidentní, že jeho jednoduchost vyplývala z nedostatku znalostí o ženském vývoji. Stále více důkazů naznačuje, že vývoj ženského plodu je podobně komplikovaný jako vývoj mužského plodu.

Jestliže dojde v hormonálně citlivých fázích prenatálního vývoje k poruše produkce hormonů, má to za následek řadu netypických změn, především ve stavbě vnějších pohlavních orgánů. Příkladem může být tzv. syndrom androgenové necitlivosti. Nastává u jedinců, kteří mají mužské chromozomy (XY). Jejich varlata produkují androgeny, avšak ty na jedince nepůsobí, jejich tělo není na androgeny citlivé. Vnější pohlavní orgány proto zůstanou nevyvinuté a zdají se být ženské. Tito jedinci se tedy narodí jako dívky a až do puberty bývají běžně vychováváni jako dívky. V pubertě však u nich nenastoupí menstruace. Psychologické výzkumy prokázaly, že tito jedinci, ačkoliv jsou geneticky muži, jsou ve svých vlastnostech a chování podobně femininní jako běžné ženy (XX).

Vnější a vnitřní pohlavní orgány a jejich poruchy

Na počátku prenatálního vývoje není rozdíl mezi mužskými (s chromozomy XY) a ženskými (s chromozomy XX) plody. U všech existuje nediferencovaná gonáda a dvě sady trubíc – jedna ženská a druhá mužská. V určité fázi se však u jedinců s chromozomy XY začne nediferencovaná gonáda přetvářet ve varlata a ta začnou vylučovat mužské hormony, které dále působí na formování mužských pohlavních orgánů. Jak dochází k vývoji ženských pohlavních orgánů, není dodnes zcela zřejmé; poznatky o vývoji ženského plodu nejsou tak podrobné.

Vnitřní pohlavní orgány jsou nezbytné k tvorbě pohlavních hormonů. Ty jsou dále zodpovědné za formování vnějších pohlavních orgánů. Jak bylo ukázáno výše, pokud dojde k odlišné produkci hormonů nebo je ovlivněna citlivost plodu na příslušné hormony, má to vliv na podobu vnějších pohlavních orgánů. Ty jsou přitom primárním zdrojem pro určení pohlaví dítěte jeho okolím. Pokud jsou orgány v důsledku určité odchylky (chromozomální nebo hormonální) vyvinuty tak, že připomínají orgány opačného pohlaví, může být biologické pohlaví jedince zaměněno.

Odlišná míra ženské a mužské agresivity je často vysvětlována biologickými příčinami. Skutečnost, že muži bývají agresivnější, je zdůvodňována testosteronem, hormonem, který v průměru dosahuje u mužů vyšší hladiny než u žen. Obvykle se má za to, že muži mají vyšší míru testosteronu, a proto jsou agresivnější. Bylo však dokázáno, že testosteron vylučuje každý člověk (muži i ženy). Nelze přitom předem říci, zda u konkrétního muže bude hladina testosteronu vyšší než u konkrétní ženy, ani že mezi mírou agresivity a absolutní výší testosteronu v krvi existuje jasná korelace. Hladina testosteronu kolísá a pravidelně stoupá, pokud se člověk dostane do situace, která se mu jeví agresivně. Například bylo zjištěno, že u tenistů je produkce testosteronu vyšší před zápasem, v průběhu hry ale klesá a následně stoupá u těch hráčů, kteří vyhrávají (naopak u poražených dále klesá). Zdá se tedy, že vysoká míra testosteronu je vázána na soutěž o dominantní postavení – této soutěže se v naší společnosti přednostně účastní muži. Původní spojení testosteronu a agresivního chování bylo dokumentováno řadou výzkumných zjištění. Jejich výsledky jsou však zpochybnitelné, neboť metodologie výzkumů byla problematická. Hodnotila totiž odlišně mužské a ženské chování.

Genderová identita

Identita představuje relativně stálé a komplexní vědomí sebe sama. Má-li jedinec vyvinutou osobní identitu, cítí se být se sebou totožný. Toto vědomí totožnosti zahrnuje jednak časovou kontinuitu (ačkoliv se měním, jsem to stále já), jednak hranice mezi sebou samým a ostatními jedinci (toto jsem já a toto je již někdo jiný). Významným aspektem identity je příslušnost k určitým sociálním skupinám – identita sociální. Ta je zdrojem pocitu, že jedinec je součástí skupiny, což mimo jiné znamená, že se ztotožňuje a na sebe přenáší charakteristiky definující tuto skupinu. Ve snaze budovat, podpořit a obhájit svoji identitu tak člověk nejenom usiluje o potvrzení identity vázané výhradně na jeho osobu, ale také na skupinu, do níž patří.

Identita neexistuje od narození, nýbrž se postupně utváří. V našem kulturním kontextu ji lze jednoznačně rozpoznat až u dětí kolem tří let. V tomto věku si děti již přesně uvědomují svá přání a odlišují je od přání druhých

(zvláště od primárního rodiče, s kterým zpočátku splývají), začínají o sobě hovořit v první osobě (nikoliv ve třetí osobě jako dosud) a mají konkrétní emocionální vzpomínky, v kterých sebe sama vnímají jako aktéra.

Součástí osobní identity je identita genderová neboli pohlavní (v některých koncepcích se lze setkat s označením identita sexuální). Představuje určení a prožívání sebe sama jako dívky/ženy nebo chlapce/muže včetně příslušnosti k daným skupinám. Toto prožívání může být vázáno výhradně na biologické pohlaví (pohlavní identita) nebo na sociální definování sebe sama jako muže či ženy (genderová identita). **Genderová a pohlavní identita** nemá univerzální náplň ani univerzální význam v celku osobní identity (pro některé jedince je z hlediska struktury jejich životů důležitější než pro jiné). Celá osobní identita je sociálně konstruovaná, genderová identita se odvozuje od povahy genderově-pohlavního systému v dané společnosti.

Pohlavní a genderová identita představuje na individuální úrovni zajištění stability genderového režimu v určité společnosti. Psychologicky se tyto kategorie jeví jako nezbytné pro kvalitní psychický život člověka v naší společnosti (vědomí sebe sama, včetně sebe sama jako ženy či muže, je pro organizaci života v naší společnosti důležité). Kulturně-antropologické studie však ukazují, že význam a konkrétní podoba genderové identity může variovat podle toho, jaký je genderově-pohlavní systém v dané společnosti.

Ve snaze narušit takové zřízení společnosti, které znevýhodňuje ženy i muže tím, že od nich očekává naplnění určitých charakteristik bez ohledu na jejich individuální dispozice, se proto dnes uvažuje o **dekonstrukci genderu**. A to nejen na úrovni sociálních institucí, ale také na úrovni psychického života jedinců. Dekonstrukce genderu by přinesla zásadní změnu podoby a redukci významu genderové identity. Snížením významu, který je ve společnosti i v životě konkrétních jedinců přikládán genderové příslušnosti, může dojít k rozvoji a posílení takových osobnostních charakteristik jedinců, které nevyplývají z jejich pohlaví ani s ním nijak nesouvisí.

Genderový aspekt identity není ve všech situacích stejně důležitý. Gender se projevuje ve vztazích, jednotlivé interakce jsou vždy zasazeny do širšího kontextu. V některých kontextech je gender důležitějším znakem než v jiných. Navíc tato důležitost nemusí platit univerzálně, nýbrž naopak je vázána na vnímání konkrétního člověka. Pokud má situace pro konkrétního jedince významný genderový rozměr, jeho jednání je více orientováno na podporu a posílení jeho genderové identity.

Psychologické přístupy k utváření genderové identity

V psychologii existuje několik přístupů vysvětlujících vznik a vývoj genderové identity. Všechny sdílejí předpoklad, že genderová příslušnost není dána biologicky, nýbrž že se formuje během vývoje jedince. Tyto přístupy nejsou jednotné a obsahují řadu dílčích teorií a konceptů. Ty však vždy mají společné ústřední téma, kterým vysvětlují, proč a jak se děti učí genderu. Zde si představíme tři základní směry a jeden alternativní pohled.

Psychoanalýza

Nejstarší z nich představuje Freudova psychoanalytická teorie. Podle ní je hlavní zdroj genderové identity v identifikaci dítěte s rodičem stejného pohlaví. Důvod k identifikaci je u dívek a u chlapců jiný, oba však vycházejí z uvědomění si pohlavních rozdílů mezi ženami a muži (penis a jeho chybění).

V důsledku Oidipova komplexu jsou chlapci podle Freuda motivováni k identifikaci s otcem tzv. kastrací úzkostí. Obávají se, že otec jako silnější muž by je mohl vykastrovat za to, že milují matku, a proto se s ním spojí a chtějí být jako on. Dívky jsou k identifikaci s matkou vedeny láskou k otci, kterého chtějí získat pro sebe, a v této snaze se s matkou ztotožňují. Protože dívky jsou podle Freuda ve svých vztazích motivovány závistí penisu, učí se od matky, jak symbolicky penis získat prostřednictvím pohlavního styku a porození dítěte-chlapce. Zároveň dívky k matce pociťují nenávisť za její nedokonalost ve srovnání s muži, kterou po ní zdědily.

Výhrady vůči Freudově teorii spočívají jednak v neměnnosti vzorců chování, které si jedinci osvojí v dětství, jednak ve vnímání žen jako patologických odchylek od mužské normy.

Freudovi pokračovatelé a pokračovatelky se odklánějí od vysvětlení na základě závisť penisu. Někteří například předpokládají, že hlavním motivem je naopak závist ženské dispozice k rození dětí. Novější teorie (např. Lacan) používají složitější, psychoanalýzou inspirované koncepce, které uvažují kulturní a symbolický rozměr osvojování si genderu.

Teorie sociálního učení

Druhá skupina teorií vysvětluje genderovou identitu sociálním učením. Genderovou identitu si děti osvojují prostřednictvím pozorování, nápodoby a modelování chování dospělých osob stejného pohlaví, zvláště rodičů. Genderově odpovídající chování se učí za pomoci odměn a trestů, kterými okolí posiluje vhodné projevy. Kromě přímého posilování (odměna za vhodné chování a trest za nevhodné chování) se děti učí také nepřímým posilováním, tj. pozorováním důsledků určitého chování u druhých osob. Tak například jsou dívky nápodobou žen-matek v jejich okolí učeny péči o děti – dívky pozorují ženy, jak se starají o děti, a samy to předvádějí. To rodiče podporují například kupováním příslušných hraček (panenky, kočárky, zmenšené kuchyně atd.).

Kritika teorií sociálního učení směřuje obvykle k pasivnímu pojetí dětí. Ty přitom nejsou jen příjemci socializace, ale samy aktivně vyhledávají specifické podněty, které následně napodobují. Další výtka se týká nápodoby osob stejného pohlaví. Ukazuje se totiž, že děti nejsou v nápodobě konzistentní. Za vzory si vybírají zvláště osoby, které mají určitou moc (bez ohledu na jejich pohlaví), a osoby, jejichž chování je v souladu s převládajícími genderovými očekáváními. Chlapci proto například jen velmi zřídka napodobují ženy, zatímco dívky relativně často napodobují muže.

Kognitivní teorie

Třetí skupina psychologických teorií vychází z kognitivní psychologie. Podle nich je učení se genderu jen vedlejší produkt všeobecné potřeby orientovat se ve světě, mít ve svém vnímání pravidla. Děti se snaží nalézt ve světě, který je pro ně po narození zcela cizí, chaotický a nesrozumitelný, řád. Hledání vzorců v prostředí, které člověka obklopuje, považuje kognitivní psychologie za přirozené.

Nejsnáze se vzorce vytvářejí kolem kategorií, které mají málo proměnných, které jsou všudypřítomné a které jsou snadno pozorovatelné. Takovou kategorií je i pohlaví. Jakmile dítě objeví určité schéma, začíná jej vztahovat i k sobě samému – začíná se vnímat jako žena nebo jako muž, aby do řádu okolního světa zapadlo. Pohlaví (spolu s dalšími kategoriemi) pak funguje jako třídící pozorování a vnímání.

Komplexita uvažování o schématech se liší podle věku dítěte. Nejprve děti vnímají všechny pravidelnosti jako neměnné a nejsou schopny zařadit pod stejnou kategorii objekty, jejichž charakteristiky nejsou typické (například jsou-li v okolí dítěte všichni muži vousatí, jsou pro dítě charakteristikou mužů obecně vousy, potká-li pak muže bez vousů, neoznačí jej za muže). Posléze se však dětské vnímání stává flexibilnější a děti jsou schopny vidět jednotu v různosti, uvažovat o obecných znacích, které mohou mít řadu specifických projevů.

Výhrady vůči těmto teoriím se vztahují zejména ke snižování role kultury v osvojování si genderové identity. Děti jsou těmito teoriemi popisovány jako hlavní a jediní aktéři, vnímající rozdíl mezi muži a ženami přirozeně a samozřejmě, bez vlivu okolí.

Teorie Sandry Bem – komplexnost pohledu

K uvedeným psychologickým teoriím existuje několik alternativních přístupů. Autorkou jednoho z nich je Sandra Bem, která vychází z kognitivní psychologie, ale současně akcentuje vliv kultury na vývoj jedince. Její přístup je založen na předpokladu, že v každé společnosti existují relativně pevné představy o tom, jak by se měli chovat, uvažovat či vypadat její členové. Tyto představy jsou součástí společenských diskursů a institucí, v nichž jedinci žijí a které si osvojují. Sandra Bem nazývá tyto představy „optickými skly/čočkami“ – skrze ně se jedinci dívají na svět (tj. vnímají jej a hodnotí). Optických skel existuje mnoho, některá z nich se týkají genderu. Ta se vzájemně doplňují a posilují, čímž vzniká jedolité pohled na svět. Mezi genderovými skly jsou nejdůležitější (Renzetti, Curran 2003):

1. genderová polarizace – představa, že ženy a muži jsou odlišní a že společnost je uspořádána podle odlišností mezi nimi
2. androcentrismus – představa, že muži jsou nadřazení ženám a vše, co je spojeno s muži, tvoří normu, podle níž jsou posuzovány ženy
3. biologický esencialismus – představa, že rozdíly mezi ženami a muži jsou biologicky dané, což zdůvodňuje jak nadřazenost mužů, tak i uspořádání společnosti podle genderového principu

Podle Bem si každý jedinec osvojuje všechna optická skla významná v dané společnosti v rámci procesu enkulturace. Ten probíhá velmi složitě, nejen za pomoci přímého působení sociálních institucí, ale také prostřednictvím skrytých sdělení. Výsledkem je, že se jedinec stane součástí dané společnosti natolik pevně, že již není schopen vnímat rozdíl mezi skutečností a tím, jak a co je v dané kultuře jako skutečnost představováno. Stane se mužem nebo ženou a začne svět vnímat jako muž nebo žena. Získat odstup od tohoto pohledu je obtížné, neboť člověk nemůže vystoupit ze systému, který je tvořen řadou vzájemně se podporujících optik.

Kognitivní vývoj podle kognitivně-vývojových teorií (např. Jean Piaget) ovlivňuje mimo jiné porozumění sociálnímu světu, jehož součástí jsou morální pravidla. Piaget a posléze jeho kolega Kohlberg proto výzkumně studovali, jak se děti tato pravidla učí a jak je uplatňují. Kohlberg sepsal sadu povídek, které obsahovaly morální dilemata. Na základě způsobu řešení dilemat určoval, v jakém stadiu se nachází **morální vývoj dítěte**. Na tuto koncepci navázala psychologka Caroll Giligan, která prostřednictvím vlastního výzkumu dokázala, že Piagetova a Kohlbergova koncepce je založena na maskulinním způsobu abstraktního uvažování a zcela opomíjí jiné legitimní způsoby uvažování, které jsou typičtější pro dívky z důvodu jejich odlišné socializace. Gilligan zjistila, že chlapci jsou ve svém morálním usuzování vedeni obecnými pravidly spravedlnosti, zatímco úsudek dívek je charakterizován ohledem na důsledky každého rozhodnutí pro všechny zúčastněné. Chlapci hodnotí morální dilemata z hlediska toho, co je „objektivně“ správné a co špatné (např. krádež je za každých okolností špatná), dívky zvažují při hodnocení příčiny a důsledky pro konkrétní vztahy a osoby (např. krádež je správná, pokud nemáme jinou možnost získat věc, která zachrání život člověka). Nicméně řada dalších studií zpochybňuje i závěry Giligan a argumentuje, že morální usuzování je natolik komplexní záležitost, že se nedají určit genderové rozdíly mezi muži a ženami.

Všechny představené teorie považují pohlaví za jeden z hlavních znaků, kolem kterého jedinci organizují své identity. Přitom ale některé teorie nevidí budování genderové identity jako nevyhnutelné ani neměnné. Děti se učí své genderové příslušnosti proto, že se pohlaví stalo centrálním principem, kolem kterého naše kultura obtáčí své pojetí reality. Pokud by tomu ale tak nebylo, pohlaví by nebylo tak výrazným třídícím znakem a budování genderové identity by bylo ve vývoji dětí méně podstatné.

Příkladem může být firma, která se zasazuje o rovné příležitosti žen a mužů, a odmítá proto běžně očekávat od zaměstnankyň-žen, že budou vykonávat mimo svoji pracovní náplň typicky ženské činnosti, jako je například vaření kávy (jako projev péče). Ve vaření kávy se proto zaměstnanci střídají. Jeden den ji vaří žena, druhý den muž. Vedení firmy se domnívá, že tímto pravidlem podporuje rovné zacházení s ženami a muži. Má pravdu. Avšak současně tím dává najevo, jak důležitá je existence pohlavních/genderových rozdílů. Ačkoliv se k vaření kávy může přistupovat jako k aktivitě nezávislé na pohlaví (stejně dobře může kávu uvařit žena i muž), firma svým postojem

zdůrazňuje, že se této aktivitě lze věnovat pouze tehdy, bude-li určitá pozornost věnována rozlišení mezi muži a ženami. Genderové rozdíly tak sice nemají negativní důsledky na konkrétní jedince, ale současně jsou uchovávané a posilovány jako podstatná hranice mezi dvěma skupinami lidí – muži a ženami.

Gender v mezilidských, partnerských a rodinných vztazích

Člověk je bytost sociální. Navazování a udržování vztahů je pro většinu lidí nezbytnou součástí kvalitního osobního života. Protože gender je svojí povahou vztahový koncept (pokud by člověk žil izolován od ostatních lidí, nebylo by jeho pohlaví ani gender důležité), projevuje se především tam, kde se lidé střetávají – tedy ve vztazích. Z hlediska individuálního budování genderové identity jsou zvláště důležité intimní vztahy. Jejich vliv na utváření genderové identity je prvotní. Zároveň je však posilován vztahy založenými na příslušnosti jedinců k určitým sociálním institucím, respektive organizacím. Intimní vztahy jsou vázány především na rodinu.

Rodina je v současné společnosti vnímána jako útočiště před tlaky veřejné sféry, soukromý prostor, kde může být člověk sám sebou, kde na něj nejsou kladeny nároky pracovního a veřejného života. Hlavním rysem takového útočiště je emocionální blízkost – v ideální představě nejsou rodinné vztahy vedeny primárně racionálními motivy, nýbrž emocionálními potřebami. Vnímání rodiny jako útočiště nastalo jako důsledek oddělení **soukromé a veřejné sféry** v moderní společnosti. Dříve obě tyto sféry splývaly. Rodina plnila jak funkce, které dnes vnímáme jako soukromé (byla prostorem pro emocionalitu), tak i funkce tzv. veřejné (práce i vzdělávání členů rodiny probíhaly uvnitř rodiny). Vyčleněním některých funkcí rodiny do veřejné sféry mimo rodinu došlo k celkové proměně – rodina se zmenšila a stala se izolovanější a současně závislejší na veřejné sféře (například na školství, které má monopol na oficiální vzdělávání).

Zmenšení rodiny vedlo podle některých přístupů (především podle strukturálního funkcionalismu) k typu tzv. **nukleární rodiny** tvořené typicky dvěma rodiči a dětmi. Tato organizační struktura má tendenci k rozdělování rodičovských rolí – jeden rodič zastává roli instrumentální, druhý roli expresivní. Instrumentální role podle některých sociologických přístupů představuje rozhodování a je obvykle vázána na materiální zajištění rodiny – tuto roli obvykle zastávají muži. Expresivní role zahrnuje péči a uspokojování potřeb členů rodiny – obvykle ji zastávají ženy. Dnes je patrné, že rozdělení kompetencí v rodině není univerzální a neměnné, nýbrž že variuje jak mezi jednotlivými rodinami, tak i v čase. Přesto jsou lidé, média i věda stále v zajetí genderové ideologie, která spojuje živitelskou roli především s muži a pečovatelskou roli s ženami.

Příklady řady konkrétních rodin však ukazují, že instrumentální (mužská) a expresivní (ženská) role nemusí existovat komplementárně, tzn. jeden z partnerů zastává instrumentální roli a druhý roli expresivní, a že mezi jednotlivými rolemi není hierarchický vztah. Konkrétní náplň rodičovských rolí může představovat vyvážený poměr instrumentálních a expresivních funkcí, či dokonce mohou zcela na rozdělení těchto funkcí rezignovat. Tak například rodiny, v nichž na rodičovské dovolené zůstává muž, jsou důkazem toho, že přijme-li jeden rodič expresivní roli, nemusí nutně druhý rodič všechny expresivní funkce ztrácet, a naopak. V těchto rodinách se muži starají o děti v době ženiny nepřítomnosti, při jejím příchodu z práce se však i ona zapojuje do péče o děti. Současně v těchto rodinách obvykle platí, že přijetím té části expresivní role, která zahrnuje péči o děti, na muže automaticky nepřechází ostatní prvky této role (například vaření a úklid). Partneři si vytvářejí nové uspořádání, tradiční oddělení mužské a ženské rodinné role se může rozrušovat (v některých případech však toto uspořádání může být naopak posílením původního tradičního oddělení domácích prací – ženy, ačkoliv zaměstnané, nadále pečují o domácnost, v níž je muž na rodičovské dovolené).

Teoretické, avšak populární, oddělení instrumentální a expresivní rodičovské role bylo založeno na skutečnosti, že jeden z partnerů (muž) pracuje mimo rodinu, zatímco druhý z partnerů (žena) je výhradně v domácnosti. Nicméně toto oddělení ignorovalo skutečné dynamiky rodinného života. Například ženy z chudších vrstev vždy musely pracovat a zároveň zajistit chod domácnosti. Často tak byly opomíjeny mocenské aspekty rodinného života, které zpochybňují představy o jeho harmoničnosti a rovnosti rodičovských rolí.

Práce mimo rodinu, tedy ve veřejné sféře, je pro svého nositele/nositelku zdrojem autority směrem k rodině a tato autorita je využívána k rozhodování. Dále je tato autorita podpořena náboženskými argumenty a společenskými tradicemi, které často operovaly a mnohdy stále operují i s biologickými vysvětleními (např. žena nemá dostatek intelektu k tomu, aby mohla činit samostatná rozhodnutí a nést za ně zodpovědnost). Postavení mužů a žen v rodině tedy může mít výrazné mocenské podtexty, což lze demonstrovat na příkladu domácích prací.

Za situace, kdy jeden z partnerů se plně realizuje v rodině, se může jevit jednostranné rozdělení domácích prací jako legitimní. Jak jsou ale domácí práce rozděleny dnes, když většina žen je zaměstnaná?

Průměrný počet hodin týdně odpracovaných v domácnosti

	Ženy	Muži
Bezdětné manželství	23	12
Rodina s dětmi v předškolním věku	35	13
Rodina s dětmi ve školním věku	32	11
Rodina opuštěná dětmi	25	10
Důchodci	36	16

Zdroj: Rodina 96, Sociologický ústav AV ČR 1998.

Ačkoliv se v současné době rozdělení domácích prací mění směrem k větší rovnoměrnosti mezi partnery, většina aktivit podle výzkumů přesto zůstává na ženách. Důležité je, že i když muži začínají v domácnosti vykonávat více činností, jejich status je spíše doplňkový, pomocný. Ženy rozdělují úkoly a žádají muže o pomoc v jejich plnění. Pomoc však sugeruje, že hlavní díl odpovědnosti nadále leží na ženách. Je pravda, že mnoho žen se této odpovědnosti aktivně odmítá vzdát. Domácnost pro ně totiž představuje prostor, v kterém mají určitou moc, jsou těmi hlavními aktérkami, činí rozhodnutí. Tyto postoje je však třeba vždy vnímat v celkovém kontextu, kdy stále ještě většinu moci ve společnosti kontrolují muži.

Moderní rodina se vymezuje prostřednictvím emocionality. Ta je klíčová také v zakládajícím vztahu rodiny – partnerství či manželství dvou osob. Ačkoliv narůstá počet dlouhodobých partnerských vztahů, které nemají status manželství, přesto je tato oficiální forma vztahu stále nejčastější a státem preferovaná. Jedná se de facto o smluvní vztah, jehož pravidla určuje stát. Ten v minulosti svěřoval veškeré rozhodovací pravomoci do rukou muže, hlavy rodiny. Navzdory současné formální rovnosti obou partnerů, zůstává muž hlavou rodiny alespoň symbolicky prostřednictvím jména (vstupem do manželství většina žen přejímá manželovo příjmení, čímž se symbolicky stává součástí „jeho“ rodiny) či prostřednictvím vyššího příspěvku mužů do rodinného rozpočtu (a to i v případech, že manželé/partneři mají shodné povolání – muži pobírají vyšší plat než ženy, viz kapitola Gender a trh práce).

Latinské slovo familia (rodina) má etymologické kořeny ve slově sluha, otrok. Všichni členové rodiny, včetně manželky a dětí, byli majetkem muže, hlavy rodiny. Součástí rodiny (v dnešním slova smyslu spíše domácnosti) byli nejen nejbližší pokrevní příbuzní, ale rovněž široké příbuzenstvo a některé služebnictvo. Toto pojetí rodiny bylo typické ještě ve středověku a začalo se rozrušovat až s nástupem novověku. (podle Renzetti, Curran 2003)

V současné české společnosti končí každé druhé manželství rozvodem. Důsledkem **vyšší rozvodovosti** dochází ke dvěma fenoménům typickým pro moderní společnost – roste počet rodin s jedním rodičem a současně roste počet rodin s více než dvěma rodiči. Rodiny s více rodiči vznikají po rozchodu rodičů a zapojení nových partnerů do života rodiny. Představují společenství lidí nežijících v jedné domácnosti, kteří však udržují v různých aspektech silné vzájemné vztahy. Zvláště specifické jsou tyto rodiny ve vztahu k dětem, které kromě biologických rodičů vnímají jako významné dospělé rovněž jejich nové partnery.

Druhý jmenovaný fenomén – **rodiny s jedním rodičem** – vznikají jednak jako následek rozvodů, jednak je statisticky představují záměrné svobodné matky. Ve více než 95 % případů se jedná o rodiny, kde dospělou osobou starající se o děti je žena. V současné době soudy svěřují při většině rozvodů děti do péče matek. Tento trend však neexistoval vždy. Při vzniku institutu rozvodu byly děti dlouhou dobu předávány do péče otců. Jakmile však došlo k definování dětství jako specifického období (až do 17. století se o dětech neuvažovalo v dnešním smyslu), začal se vůči dětem uplatňovat pečovatelský přístup a ten byl připsán ženám-matkám. Zatímco původní pojetí dětí jako majetku a nástroje k rodovému pokračování konvenoval s maskulinním chováním, moderní pojetí dětí jako zranitelných a potřebujících péči odpovídá očekávání vůči femininnímu chování.

Sexualita

Sexualita je oblast, v které jsou projevy genderových rozdílů velmi silné. Přístup naší kultury k sexu a sexualitě je relativně specifický a odráží genderovou ideologii, která platí i pro ostatní sféry společenského života. Typickým rysem je spojování sexu s maskulinitou a současně vnímání sexu prizmatem charakteristik, které z maskulinity vycházejí (např. důraz na orgasmus, zájem o sexuální experimentování, oddělování sexu od lásky atd.).

Od dob sexuální revoluce se sexuální chování i smýšlení o sexu značně proměnilo. Mladí lidé začínají intimně žít dříve a názory týkající se sexuality se stávají liberálnější. Přesto však vůči ženské a mužské sexualitě platí stále **dvojitý metr**. Ten je dobře patrný na postojích vůči předmanželské sexualitě. Mužům je sociálně „dovoleno“ vést aktivní sexuální život, a dokonce je od nich očekáván. Od žen je naopak očekávána sexuální zdrženlivost a za přílišnou aktivitu jsou sociálně trestány. Příkladem sankcí jsou hanlivá označení žen (štětka, poběhlice, kurva), která nemají mužský ekvivalent (sukničkář, děvkař). Konotace mužských označení nejsou tak silně negativní jako označení žen, což vyjadřuje vztah k ženské sexualitě. Ačkoliv se postoje vůči ženské a mužské sexualitě sbližují a liberalizují, přežívající „dvojitý metr“ je zřejmý například ve veřejném mínění, pokud jde o nevěru u politiků. Zatímco politikům-mužům jsou nevěry nejen promíjeny, ale dokonce mohou být vnímány jako projev mužnosti, případný mimomanželský vztah žen-politiků je odsuzován (připomeňme si rozdílný způsob, jakým média pojala případ V. Klause a H. Marvanové). Tento dvojitý standard není pouze rozdílem mezi muži a ženami, ale je přímo výsledkem nerovnosti jejich postavení. Ženy jsou dodnes stále výchovou vedeny k pocítům, že přílišná sexuální aktivita představuje porušování pravidel femininity.

Výzkumy mužské a ženské sexuality dokazují značné rozdíly ve smýšlení o sexu. Například se ukázalo, že ženy považují za sexuální styk něco jiného než muži. Zatímco pro ženu představuje sexuální styk celou intimní situaci (bez ohledu na počet orgasmů), muži uvádějí právě počet orgasmů. Ženy za sex považují širší škálu aktivit než pouze soulož, u mužů je to opačně. (podle Kimmel 2000)

Na rozdíl od běžné tendence uvažovat o sexualitě jako o individuálním projevu jedince přístup gender studies předpokládá její sociální rozměr. Sexualita je sociálním konstruktem, který odráží celkovou genderovou polarizaci společnosti. **Maskulinní charakteristikou je proto sexuální dominance, femininní charakteristikou je**

naopak sexuální pasivita a submisivita. Jelikož se mužská sexualita často interpretuje jako naléhavá (a v jistém smyslu nekontrolovatelná), vzniká tak tolerance či přímo omluva prosazování sexuálních nároků a používání nátlaku ze strany mužů včetně násilí. Poměrně typicky se proto ke znásilněným ženám nepřistupuje jako k obětem násilí, ale zvažuje se míra jejich vlastního zavinění – ať již účasti v riskantní situaci („večer sama procházela parkem“) či provokací muže („souhlasila se schůzkou a byla vyzývavě oblečená“). S podobnou logikou je pak například ve školním prostředí omlouváno sexuální obtěžování dívek jejich spolužáky-chlapci.

Představy o sexualitě jedinci získávají v procesu socializace. Jejich nejdůležitějším zdrojem v adolescenci jsou vrstevnické skupiny. Jejich prostřednictvím se jedinci učí, jaké sexuální pocity a aktivity jsou „normální“. Důležitější než skupiny opačného pohlaví jsou v této fázi vlastní referenční skupiny, v nichž adolescenti hledají potvrzení svých pocitů. **Tlak vrstevníků** je častým motivem k sexuálnímu chování – takové chování je pak často adolescenty samotnými vnímáno jako nechtěné. Například výzkum z USA ukázal, že více mužů (33 %) než žen (12 %) mělo sex pouze proto, že chtěli získat sexuální zkušenost, aby o ní mohli hovořit a zvedli si sebevědomí (Kimmel 2000).

V důsledku existence dvojího sexuálního standardu se dívky učí jiným pocitům, aktivitám a očekáváním než chlapci. Chlapci se učí, že mohou, a dokonce mají být aktivnější, zkušenější, více experimentovat. Vůči dívkám se mají chovat dominantně, vztah stavět na dobývání. Jejich sexuální zkušenosti jsou pro ně zdrojem potvrzení vlastní maskulinity. Sexuální schopnost vnímají v mechanických analogiích (tělo je stroj). Naopak dívky si osvojují očekávání, že mají být žádoucí, atraktivní, avšak v míře, která neohrozí jejich pověst „slušných dívek“. Vlastní sexualitu vnímají více přes vztah, od kterého očekávají romantiku.

Stále liberálnější přístup k sexualitě vede k tomu, že se postupně začíná zmenšovat rozdíl mezi očekáváním vůči dívkám a chlapcům (ačkoliv stále přetrvává). Postupně se začíná sblížovat sexuální chování žen a mužů i smýšlení o sexu. Rozdíly v počtu partnerů, v sexuálních touhách i ve stimulech sexuálního vzrušení se pomalu snižují. **Heteronormativní očekávání** vůči sexualitě se však nemění, heterosexuality zůstává sociálním standardem. Podle řady teoretiků a teoretiček je heterosexuality odvozena z genderové ideologie, která stojí v základu euroamerické kultury a která upřednostňuje muže. Genderová dualita a heteronormativita způsobují jak marginalizaci homosexuality, tak i všech forem transgenderových identit.

Homosexualita

Liberalizace názorů na sexualitu se odráží i v přijímání homosexuality, které postupně roste. V současné době nabývá veřejné mínění vůči homosexuálně orientovaným lidem na důležitosti, neboť od něj se odvozuje politická podpora změn v právním postavení gayů a leseb. Výzkumy ukazují, že lidé, kteří se domnívají, že homosexualita je biologicky podmíněna, podporují rozšíření občanských práv a právní ochrany homosexuálů. Naopak lidé, kteří jsou přesvědčeni o tom, že homosexualita je volba, že si lidé svoji sexuální orientaci svobodně vybírají, nepokládají změnu právního postavení homosexuálů za důležitou.

Homosexualita je velmi dobrým příkladem toho, jak psychologie uvažuje o normách, o tom, co je pro člověka normální. „Nebýt normální“ má v českém jazykovém kontextu jednoznačně negativní konotaci – znamená to být v nepořádku, být defektní. Pojetí norem přitom není zdaleka jednotné. Zda jsou určité vlastnosti, chování či orientace „normální“, lze posuzovat podle **normy statistické** (normální je to, co převažuje), **tradiční** (normální je to, co je kulturně přijatelné a existovalo již dříve) či **funkční** (normální je to, co dovoluje člověku prožít kvalitní a plný život). Z tohoto hlediska homosexualita nemusí odpovídat statistické normě, nemusí být ani v souladu s tradiční normou, ale zcela jistě vyhovuje funkční normě. Gayové a lesby jsou schopni prožít se svojí homosexuální orientací kvalitní život, s plným partnerským vztahem, s úzkými rodinnými a přátelskými vazbami a také s péčí o děti. Obdobně lze přistoupit také k psychologickému hodnocení transsexuality.

Homosexualita představuje téměř univerzální jev. Její význam v jednotlivých společnostech se však liší a nelze ani s jistotou říci, zda je pojetí homosexuality v různých kulturách shodné, či alespoň blízké. To, co v naší kultuře vnímáme jako homosexuální chování, nemusí být v jiné společnosti vůbec považováno za projev sexuality.

Uvedme si dva příklady homosexuality a přemýšlejme o její sociální funkci.

Horský kmen Sambia v Papui-Nové Guineji má k homosexualitě ritualizovaný přístup, pro jeho členy a členky je součástí iniciace chlapců do mužství. Současně se věří, že felace starších mužů kmene pomůže chlapcům zesílit. Mezi dospělými muži tohoto kmene však žádné homosexuální vztahy nejsou. V africkém kmeni Siwans či australském kmeni Aranda udržují všichni muži homosexuální vztahy během adolescence a bisexuální vztahy v dospělosti. Důvodem je pravděpodobně prevence těhotenství.

Běžně se můžeme setkat s názorem, že homosexualita je projevem genderové nekonformity. Homosexuální vztahy však mnohdy ukazují opak. Gender totiž funguje jako organizující princip veškeré sexuality – heterosexuální i homosexuální. Vlastní genderová příslušnost jedince je vždy důležitější než genderová příslušnost partnera/partnerky. Zdá se, že ve vztazích gayů a leseb existují obdobné rozdíly v očekávání, aktivitách a pocitech jako mezi heterosexuálními ženami a muži. Důsledkem toho je, že gayové mají v průměru několikanásobně více partnerů než lesby a častěji oddělují sex od vztahu. Tento rozdíl odpovídá rozdílu mezi počtem partnerů a přístupem k sexu mezi heterosexuálními muži a ženami. Současně ale platí, že uvnitř homosexuálních vztahů častěji existuje větší rovnostářství než ve vztazích heterosexuálních, které jsou zatíženy výše zmiňovaným dvojím standardem.

Antikoncepce, potraty

Se sexualitou souvisí prostředky umožňující plánované rodičovství. Rozšíření hormonální antikoncepce v 60. letech přineslo vedle jistého sexuálního uvolnění (a tedy možnosti smýšlet o sexu jako o zdroji potěšení, bez obav z otěhotnění) velmi pozitivní dopady na strukturaci ženských životů. Odložením mateřství se ženy mohly ve větší míře začít věnovat jiným seberealizačním aktivitám, zvláště vzdělávací a pracovní kariéře. Antikoncepce umožnila ženám, aby začaly vědomě rozhodovat o svém těle, a tedy i o svém životě.

Krajním prostředkem plánovaného rodičovství je umělé přerušování těhotenství. Potraty, stejně jako v minulosti antikoncepce, byly a jsou velké politické téma. Obecně platí, že potraty jsou zakázány v posledním trimestru. Zdůvodnění je takové, že se jedná o období, kdy již dítě dokáže přežít mimo tělo matky. Před tímto obdobím je však součástí těla matky, a proto se názory na právo matky rozhodovat o přerušování těhotenství liší. Jedna skupina názorů říká, že žena má právo rozhodovat o svém těle, a pokud plod není schopen samostatného přežití, jedná se o součást těla matky. Druhá skupina názorů říká, že žena je pouze nositelkou samostatného života, a proto se musí podřizovat obecně platným pravidlům ochrany cizího života. Od 70. let 20. století nastávalo v oblasti potratů postupné uvolňování. V současné době je však možné pozorovat vzednutí nové vlny odpůrců potratů.

Zajímavý úhel pohledu přináší perspektiva, podle níž je sexualita jednou z hlavních oblastí, v níž si stát osobuje právo zasahovat do života jednotlivců. Jak uvažuje Michel Foucault, stát si vytváří mechanismy k ovládnutí fyzických těl mužů a zvláště žen, součástí tohoto ovládnutí je stanovování pravidel sexuality. (Foucault 1999, 2000)

Co říci závěrem? Uvedená kapitola nepředstavuje ucelený úvod do studia psychologie z genderové perspektivy. Je spíše výběrem témat, která jsou obvykle v souvislosti s výukou psychologie a učiva týkajícího se osobnosti člověka prezentována na základních a středních školách, přičemž některá z nich dokonce ani nejsou typickými psychologickými tématy. Ke každému z nich jsme se snažili nabídnout doplňující, z genderové perspektivy vycházející pohled. V určeném rozsahu to bylo možné učinit jen velice zběžně. Navzdory stručnosti – doufáme – bylo patrné, že samozřejmost, s níž se často (a dokonce i v samotné psychologii) přistupuje k rozdílům mezi ženami a muži jako k rozdílům daným biologicky, neplatí.

Literatura

- Atkinsonová, R. L., Atkinson, R. C. (1995). *Psychologie*. Praha: Victoria Publishing.
- Bem, S. L. (1993). *The Lenses of Gender*. New Haven: Yale University Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Foucault, M. (1999). *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann & synové.
- Foucault, M. (2000). *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Gilligan, C. (2001). *Jiným hlasem*. Praha: Portál.
- Kimmel, M. S. (2000). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Maříková, H. (ed.) (2000). *Proměny současné české rodiny*. Praha: Slon.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Štech, S. (1997). *Vývoj poznatků o vztahu rodiny a školy*. In *Československá psychologie*, 41, 6, str. 487-502.

3. Gender a SPOLEČNOST

Mgr. Lucie Jarkovská

Máme-li plně porozumět tomu, proč lidé žijí určitým způsobem, nesmíme podlehnout iluzi, že si každý člověk (tedy muži a ženy) volí to, jak bude žít, zcela sám. Nemusíme se však bát ani představy, že vše v našem životě je dílem nějaké vyšší moci, „Osudu“ či společenských tlaků a že lidé sami nemají žádnou svobodu rozhodování. To, jak člověk prožije svůj život, sice není pouze otázkou jeho vlastního svobodného rozhodnutí, ale porozumění určitým společenským jevům a poznávání pravidel hry pomáhá lidem najít si nejvhodnější a nejzajímavější životní cestu. Proto je vědecká disciplína sociologie zajímavá nejen pro sociology a socioložky nebo pro osoby činné v politice, obchodu apod., které mohou využít sociologické poznatky pro svůj profesní úspěch, ale také pro každodenní život každé ženy a každého muže.

Co je to společnost?

Všichni lidé jsou součástí určité společnosti, která zásadním způsobem ovlivňuje jejich životy. Máme možnost tuto společnost do jisté míry spoluutvářet a zároveň ona ovlivňuje a tvaruje nás. Společnost si nemůžeme představit jako nějakého svébytného živočicha, jako samostatný subjekt, který žije nezávisle na lidech. Existují sice lidé (např. mnozí politici), kteří kupříkladu tvrdí, že „společnost si žádá velké činy“ nebo že „něco je pro společnost nežádoucí a něco jiného je pro ni prospěšné“. To může budit dojem, že společnost je skutečná bytost, která má svá přání a potřeby a kterou je možné udržovat při životě nebo zahubit. Ve skutečnosti se však za pojem společnost v těchto a podobných výrocih skrývají konkrétní lidé. Někdy „výhody pro společnost“ znamenají výhody pro určitou sociální skupinu. Jindy se za pojmem společnost skrývá představa souhrnu všech lidí žijících na určitém území. Vždy je však takové prohlášení o tom, co společnost chce a co je pro ni dobré, ošemetné, neboť žádná sociální skupina není homogenní. Co je výhodné pro jednu skupinu obyvatel, může být velmi nevýhodné pro skupinu jinou. Mluví-li tedy někdo za společnost a její zájmy, zamysleme se vždy nad tím, **koho konkrétně daný člověk zastupuje**.

Pojem společnost však není jen zakrývacím manévrem, který má zamlžit skutečnost, že za určitými zájmy vždy stojí určití lidé. V sociálních vědách existují různé definice společnosti, které korespondují s určitou perspektivou konkrétních sociálních vědců a vědkyň. Pro tento text si vypůjčíme definici českého sociologa Jana Kellera: „Společnost je souhrn individuí jednajících s ohledem na jednání druhých, a to v určitém historickém, prostorovém, kulturním a sociálním kontextu, jehož parametry mohou svým jednáním ovlivňovat jen částečně“ (Keller 1992).

To znamená, že společnost si můžeme představit jako množinu, jejímiž prvky jsou lidé, kteří při každém svém rozhodnutí berou v úvahu to, že žijí mezi jinými lidmi, a jejich jednání tedy bude mít důsledky i pro ně. Jejich rozhodnutí jednat je závislé také na tom, v jaké žijí době, kde žijí, jaké pro ně platí kulturní tradice a jakým podléhají sociálním tlakům. Nejde tedy jen o souhrn individuí, ale také o vztahy mezi nimi, vztahy mezi skupinami, které jednotlivci vytváří, a o vědomí toho, že žijeme v určité společnosti.

Patriarchát je takový genderově-pohlavní systém společnosti, ve kterém mají muži vůči ženám nadřazené postavení. Vlastnosti a činnosti vnímané jako mužské jsou považovány za hodnotnější než ty, které jsou spojovány se ženami. Ženy v tomto systému disponují nižšími finančními prostředky a majetkem, nejsou odpovídajícím způsobem zastoupeny v politickém životě a nesou primární zodpovědnost za péči o děti a domácnost. Patriarchát představuje mocenské struktury, ze kterých zdaleka netěží všichni muži a stejně tak ne všechny ženy znevýhodňuje stejným způsobem. Stratifikační efekt patriarchátu je umocňován nebo zeslabován etnickým a třídním původem a některými dalšími charakteristikami. Největší výhody tak v patriarchální společnosti získávají bílí mladí muži z vyšších sociálních vrstev.

Kultura

Každá společnost je charakteristická svou kulturou. Kulturou rozumíme složitý celek zahrnující vědění, jazyk, víru, umění, právo, morálku, hodnoty, normy, obyčeje a dovednosti členů určité společnosti. Člověk se začleňuje do kultury své společnosti prostřednictvím procesu **socializace**, v němž si osvojuje kulturu své společnosti, vrůstá do společnosti. Tento proces obvykle proběhne tak dokonale, že lidem hodnoty a zvyklosti jejich kultury připadají naprosto přirozené a univerzálně platné. Proces socializace je podmínkou existence společnosti, díky socializaci každé nové generace je udržován konsenzus společnosti a její kontinuální vývoj.

Samozřejmost, s níž přistupujeme k vlastní kultuře, je nabourána, pokud ji konfrontujeme s jinými kulturami. Právě proto je studium rozdílných kultur pro sociální vědy nesmírně zajímavé, a to především při rozkrývání mýtů o tom, co je lidská přirozenost a co naopak produkt určité kultury. V mnoha kulturách například existuje přesvědčení, že existují ženské a mužské práce a toto rozdělení je dáno přirozenými rozdíly mezi muži a ženami. Podíváme-li se ale na různé kultury, zjistíme například, že praní prádla je v evropském kontextu považováno spíše za ženskou činnost, zatímco v Indii je to práce výhodně mužská. Za zamyšlení stojí také fakt, že práce označované v té které kultuře za mužskou bývá také lépe ohodnocena (podrobněji viz kapitola Gender a trh práce).

Odhaduje se, že každý rok podstoupí zhruba dva miliony dívek tzv. ženskou obřízku. Tento akt je zcela odlišný od mužské obřízky, neboť při něm mnoho dívek zemře nebo nese celoživotní zdravotní následky. Při ženské obřízce je dívkám odříznut klitoris a zašita větší část poševního otvoru. Tato praktika je ve státech, kde je vykonávána, považována za důležitou tradici, která dopomáhá ženám zachovat si čistotu (panenství) pro manžela, případně v manželství udržet věrnost manželovi. Je ženská obřízka v některých muslimských státech kulturním specifickým daných společností, které máme respektovat, nebo jde o kruté mrzačení ženských genitálií a ohrožování zdraví a životů obrovského počtu žen, které není ospravedlnitelné v žádné kultuře, a máme se i my Evropany a Evropané zasazovat o její vymýcení?

Rozdíly však neexistují pouze mezi jednotlivými velkými společenskými systémy s určitou kulturou, ale i uvnitř jedné kultury. Jak již bylo zmíněno, společnost je heterogenní, tedy složená z určitých menších sociálních skupin, jejichž normy a hodnoty se liší. Sociální skupinu vymezenou souborem specifických norem, hodnot, vzorců chování a životního stylu v rámci širšího společenství nazýváme subkultura. **Subkultury** se utváří na základě různých faktorů, jako jsou etnicita, společná životní zkušenost (např. imigranti, obyvatelé určité čtvrti nebo ghetta), náboženství atd.

Socializace

Žít ve společnosti znamená také umět se ve společnosti orientovat. Jako sociální bytosti musíme rozumět nejen jazyku, který se v dané společnosti používá, ale musíme rozumět i kulturním symbolům, hodnotám a normám. To vše představuje obrovskou sumu znalostí o tom, jak naše společnost funguje, jak se máme chovat v různých situacích, co můžeme očekávat od ostatních lidí, se kterými vstupujeme do vzájemných interakcí. **Proces, ve kterém se učíme porozumět společnosti, ve které žijeme, se nazývá socializace.** Prostřednictvím socializace vrůstáme do společnosti. Učíme se, jaké je naše místo ve společnosti, jaké máme možnosti, když se chceme přesunout ve společenském žebříčku jinam, jak se máme v té které situaci chovat, co můžeme očekávat od osob v našem okolí, ale i od osob, které neznáme. Učíme se rolím, které zastáváme my i ostatní lidé ve společnosti. Tímto způsobem se také hodnoty, normy a zvyky reprodukuje, jsou tak předávány kulturní vzory. Socializace má základní význam pro zachování kontinuity kultury dané společnosti.

Učíme se i nevědomky vstřebáváme mnoho věcí, které nám později připadají jako dané od přírody. To je i případ rozdělení společnosti na muže a ženy. Rozdíly mezi pohlavími bývají často vysvětlovány biologicky a jsou považovány za odvěké a neměnné.

Představme si dva páry, kterým se oběma má narodit miminko. Většina lidí se už ve chvíli, kdy se dozví, že žena je těhotná, zajímá o to, jestli to bude kluk, nebo holka. Oba naše páry si nechaly sdělit, jakého pohlaví jejich očekávané děti jsou. Jedni čekají děvčátko a druzí chlapečka. A teď si představme, jaké asi dárky od příbuzných a známých dostane rodina s holčičkou a jaké rodina s chlapcem. Je velmi pravděpodobné, že holčička dostane různé oblečky, panenky, kočárky, a až bude starší, tak třeba kuchyňku, zatímco chlapečka oblečou do modré a na hraní mu dají autíčka, vláčky, zbraně a figurky bojovníků. Až se děti narodí, budou o holčičce říkat, že je krásná princeznička, a chlapečkovi, že je raubiř. Až budou větší, přihlásí rodiče holčičku do kroužku vaření a chlapečka do karate.

Jak se bude dítě vyvíjet, není naprogramováno v den jeho početí. Zásadní vliv na utváření osobnosti má výchova v rodině i ve škole a vychovává nás vlastně celá společnost, to, jak je uspořádána, jaké jsou její instituce, jaký obraz o ní nám zprostředkovávají média atd. Ve vědě již dlouhá léta probíhá spor o to, do jaké míry jsou rozdíly mezi ženami a muži zapříčiněny biologicky a do jaké míry se děti stávají ženami či muži až působením výchovy a pod tlakem společnosti (více viz kapitola Gender a osobnost člověka).

Esencialistické teorie jsou založeny na přesvědčení, že rozdíly mezi muži a ženami jsou především vrozené a že ženy jsou přirozeně jiné než muži nejen v biologické, ale i v emocionální oblasti. V opozici k nim se staví škola **sociální konstrukce**, která zastává názor, že rozdíly plynou především ze socializace ve společnosti. Ať už však hraje výchova roli naprosto zásadní či o něco menší, výzkumy ukazují, že už od narození se k děvčátkům a chlapečkům chováme odlišně, a to má samozřejmě své důsledky. Okřídlená věta Simone de Beauvoir říká: „Nerodíme se jako ženy, stáváme se jimi“ (Beauvoir 1967). Tzn. **stejně tak jako se učíme, jaké jsou zvyklosti a způsoby života v naší kultuře, učíme se i tomu, co to znamená být ženou a co mužem.** Učíme se tzv. mužským a ženským rolím.

V průběhu genderové socializace dochází k vědomému formování dítěte, kdy se rodiče, vyučující, sourozenci, vrstevníci, zkrátka všechny osoby vyskytující se v okolí dítěte snaží předat informaci, jak se chová správný chlapec a jak správná dívka, ale to, co z nás dělá ženy nebo muže, není jen vědomá snaha těch, kdo vychovávají. Dítě se učí z celé kultury, vidí, jak jsou zobrazováni muži a ženy v médiích, jak se k sobě chovají rodiče, kdo z rodičů má jakou funkci v rodině a na veřejnosti, jak se chovají a jaké pozice zastávají muži a ženy mimo rodinu. Proces vědomého napodobování je ústředním tématem teorie sociálního učení. Tato teorie si všímá také toho, že nápodoba je stimulována odměnami za „správné“ a tresty za „špatné“ chování.

Signálem rozdělovacím obě pohlaví je také genderovaný prostor – máme pánské a dámské záchodky, oddělení v obchodech, šatny na plaveckém bazéně, tzv. ženské a mužské časopisy. Rozdělení na muže a ženy je jedním ze základních faktorů strukturujících naši společnost, proto není divu, že v procesu socializace je zapojeno tolik

mechanismů, které nás nenechají na pochybách, co je tzv. mužské a co ženské. Všechny tyto mechanismy pracují tak důkladně, až se skutečně zdá, že rozdělení vlastností, funkcí, rolí a dovedností na mužské a ženské je dané od přírody, neboť je všudypřítomné.

Sociální role, konflikt rolí

Výše jsme se zmínili o tom, že v procesu socializace se učíme, co můžeme od různých lidí v různých situacích očekávat a jak máme sami jednat. Utváří se způsob jednání a formují tendence k reagování v různých situacích. Tento navyklý a opakující se způsob jednání označujeme pojmem role. Role v sociologii popisuje v podstatě to stejné co pojem divadelní role. Sociolog Erwing Goffman používá příměru života k divadelní hře, ve které vystupují herci na jevišti a chovají se podle toho, jakou právě mají roli. To, že je někdo například starostou, znamená, že se chová jako starosta. Hraje roli starosty. Ví, jak se má chovat, a ostatní vědí, jak se mají chovat k němu. **Role jsou způsoby chování očekávané od držitelů a držitelek určitých pozic.** Každý člověk je držitelem mnoha rolí, a to i současně v jedné chvíli. Může být zároveň dcerou, matkou, právničkou, sousedkou, cestující ve vlaku... Některé role si volí sám a vědomě – rozhodne se být rodičem, do některých se dostává nezáměrně, vlivem okolností – stane se bratrem či sestrou, některé role dokonce musí hrát proti své vůli – role pacienta či obžalovaného u soudu.

Obsahům rolí se učíme již od dětství. Dětská hra na obchod představuje demonstraci toho, jak si děti osvojily znalost hraní rolí nakupujících a prodávajících. Zde se opět dostáváme k tomu, jak může odlišný přístup k chlapcům a dívkám v dětství zásadně ovlivnit jejich budoucí životy. Jsou-li dívky podporovány ve hře na maminky a dostává-li se jim především hraček, jako jsou panenky, kočárky, kuchyňky, košťátka a kbeličky, je pochopitelné, že budou za přirozenou považovat svou roli maminek a hospodyněk a budou ji i lépe zvládat, neboť přípravu k ní získávají už od dětství. Chlapci se soupravičkami náradí, auty a plastovými zbraněmi, kteří jsou zrazováni od her s panenkami, mohou mít později s hraním role otců problém. Ale nejde jen o to, jakým konkrétním dovednostem se dítě v dětství pro hraní rolí naučí. V tomto ohledu lze i v pozdějším věku mnohé dohnat, avšak zásadní je získávání **představy o tom, které role jsou vůbec pro chlapce a dívky, pozdější dospělé muže a ženy vhodné a které se s jejich genderem neslučují.**

Když se setkáme s nějakým člověkem, dozvíme se o jeho roli z jeho chování a z chování okolí k němu. Představme si nějakého muže na nedělní procházce v parku. Zprvu nás asi nenapadne nic jiného, než že vidíme člověka procházejícího se v parku. Za chvíli ale uvidíme, jak kárá holčičku na koloběžce a utírá jí nos, a hned budeme vědět, že dotyčný muž je v roli otce, bude-li starší, odhadneme, že je v roli dědečka.

Jenže život není jen tak obyčejné divadlo. Je v něm nepřeborné množství jevišť, na kterých hrajeme role různé. Pan starosta z našeho příkladu může být zároveň otcem, který utíral nos své dceři v parku, kromě role starosty tedy hraje i roli otce. Pak je také synem svých rodičů a hraje i roli syna, někdy se ocitne v roli cestujícího ve vlaku, jindy v roli návštěvníka kina. A vždy ví, jak se má chovat. Může se stát, že například onemocní a půjde poprvé v životě do nemocnice jako pacient. Protože je to poprvé, je pravděpodobné, že tuto roli nebude zvládat úplně bez problémů, tak jak zvládal roli starosty. Součástí této předchozí role bylo i to, že byl odborníkem na mnoho věcí, lidé se s ním radili, rozhodoval o mnohých záležitostech, ale najednou leží v nemocnici, jeho ošetřující lékařka se s ním neradí o tom, jakou léčbu mu naordinuje, a on nemůže rozhodovat ani o tom, co bude mít k obědu. Může se tedy stát, že mezi lékařským personálem bude neoblíbený, protože bude špatně hrát roli pacienta a nebude chtít odpočívat na lůžku, ale bude stále někde svévolně pochodovat po chodbách, bude se dohadovat s lékaři o tom, co je pro něj dobré atd.

Kromě toho, že se nám někdy může stát, že přesně nevíme, jak se v určité roli máme chovat, může nastat i situace, kdy to sice víme, ale právě hrajeme dvě role, které si navzájem odporují. Tak dochází ke **konfliktu rolí**. Pokud jde o střet rolí zastávaných jednou osobou, jde o intrapersonální konflikt. Ke konfliktu dochází i v případě, že role není v souladu s našimi přesvědčeními. Známe roli, kterou máme hrát a jejíž obsah je společensky definován, ale nejsme schopni či ochotni naplnit požadavky této role. Interpersonální konflikt nastává v případě rozdílných zájmů rolí různých osob – osoba v roli protijaderného ekologa bude mít jiný zájem než osoba v roli ředitele jaderné elektárny.

Můžeme se opět vrátit k našemu panu starostovi, který je už dávno zdrav a právě se jemu a jeho ženě narodilo další dítě. Role starosty vyžaduje velké pracovní nasazení, ale on by zároveň byl rád aktivním otcem, který tráví hodně času se svými dětmi. Dochází u něho ke konfliktu rolí. Podobný konflikt rolí zažívá i jeho žena, která je matkou a chce se maximálně věnovat svému dítěti, ale také je úspěšnou právničkou a nerada by přišla o svou kariéru. Konflikt rolí lze řešit různým způsobem. Můžeme vyhodnotit jednu z rolí za nadřazenou druhé (pan starosta se rozhodne v dalším volebním období již nekandidovat a mít tak více času na své děti), nebo můžeme také přehodnotit obsah jednotlivých rolí (jeho manželka si řekne, že být dobrou matkou přeci neznamená být především spokojenou matkou, a že až přestane kojit, najde si někoho na hlídání a vrátí se částečně ke své profesi a o to intenzivněji a s větší radostí se po práci bude věnovat dítěti).

Hraní určitých rolí není jen výsledkem toho, že se naučíme, jaký má která role obsah. Stejně jako divadelní role v podání různých hereček vypadá jinak, protože každá do ní vloží kus sebe, každá ji pochopí trochu jinak, každá např. zdůrazní jiné aspekty jedné role, tak i jedna sociální role v podání různých aktérů nabývá odlišných podob. **Obsah konkrétních rolí, kromě toho, že je určován společenským kontextem, je i spoluutvářen jejich nositeli a nositelkami.**

Chování lidí nemůže být vysvětleno pouze tím, že se jedinec naučí obsahům potřebných rolí. To, jak člověk jedná, je velmi závislé na jeho pozici v sociální struktuře společnosti. Sociální stratifikaci a nerovnostem se budeme věnovat níže.

Alternativou k výhradně sociologickému vysvětlení genderu prostřednictvím konceptu sociálních/genderových rolí je koncept genderové identity. Identita má své sociologické a své psychologické aspekty. Kategorie genderové identity je blíže představena v kapitole Gender a osobnost člověka.

Sociální kontrola

Společenský řád, tedy to, aby jednotliví členové a členky dané společnosti dodržovali kulturně vytvořené normy, je **zajišťován mechanismem sociální kontroly**. Každá norma v sobě zároveň obsahuje sankci za porušení. **Nonkonformitu s normami** označujeme pojmem deviace. Označení deviantní u mnoha lidí vzbuzuje představu nebezpečného zločince či narkomana, avšak deviantní je jakékoli chování odchylovající se od norem, které jsou uznány v dané komunitě za dominantní (pejorativní konotace slova deviantní, navzdory jeho „neutrální“ sociologické definici, je však důležitá). Zdaleka nejde jen o překračování norem právních, ale za deviantní může být v kontextu euroamerické společnosti považováno třeba to, že si někdo nečistí pravidelně dvakrát denně zuby. Ze sociologického hlediska může být deviace i pozitivní, a to v případě, že člověk chování předepsané normou překračuje směrem k jejímu přehnanému dodržování a čistí si zuby třeba osmkrát denně. Když se zamýšlíme nad deviacemi, musí nás nutně napadnout, že **není vždy tak snadné určit, co jsou dominantní a závazné normy určité společnosti**.

Společnosti nejsou homogenní, ale existují v nich subkultury, jejichž normy se navzájem liší. Řekneme-li, že normou lidského soužití naší společnosti je heterosexuální monogamní partnerský vztah, opomeneme tak skutečnost, že v rámci české společnosti funguje lesbická a gay komunita, kde je normou homosexuální partnerský vztah. Tato komunita (subkultura), stejně jako jakákoli jiná, však existuje v rámci určité širší společnosti a hranice, které ji vymezují, nejsou ostré. Člověk bývá členem různých subkultur, jejichž normy mohou být něčím specifické, ale zároveň se vztahuje k normám celospolečenským.

Normám své kultury a sankcím za jejich porušení se člověk učí v procesu socializace. Sankce může mít nejrůznější podobu – potrestání v systému trestního práva (pokuta, odnětí svobody, obecně prospěšné práce), vyloučení ze skupiny, ztráta prestiže, ale i třeba zlé svědomí nebo špatný pocit z přestupku. Každá sociální skupina se snaží vychovat dítě tak, aby se z něho zformovala **bytosť, která se bude i o samotě chovat tak, jako by byla pod stálým dohledem ostatních** členů skupiny.

Některé ženy tvrdí, že se líčí, protože se tak cítí dobře, a že se rády nalíčí i jen tak, když jsou doma a nejdou nikam do společnosti, protože by si jinak připadaly nesvé. Proč se ale cítí dobře nalíčené a nesvé bez make-upu? To si lze sociologicky pomocí mechanismů sociální kontroly vysvětlit tak, že tyto ženy přijaly za normu tzv. ženskosti to, že žena má být vždy upravená a nalíčená. Zvnitřnily si tuto představu tak, že nereflktují její sociální původ, neuvědomují si, že to dělají proto, že tak byly vychované, ale domnívají se, že péče o tělo patří k jejich ženské biologické přirozenosti. Mít z něčeho dobrý pocit ale neznamená, že je to v souladu s naší přirozeností, naopak může jít právě o soulad se společenskými normami.

Funkci sociální kontroly mají instituce, jako je náboženství, politika, ale i veřejné mínění, které vytváří silný tlak na členky a členy své skupiny, aby byli konformní se skupinovými normami a žili v souladu se zvyky a obyčejí. Nejzřetelněji je sociální kontrola zachycena v kodifikovaném právním systému, jehož porušování je ve většině případů považováno za kriminalitu.

Pohled z genderové perspektivy na kriminalitu je zajímavý. Podíl žen na celkové kriminalitě se podle statistik pohybuje v rozmezí 19–24 %. To je vysvětlováno jednak tím, že ženy se chovají méně kriminálně (kriminální chování se neslučuje s jejich ženskou rolí), a jednak jsou méně kriminalizovány, trestněprávní orgány sociální kontroly si jich méně všimají. Feministická kritická kriminoložka a socioložka Gerlinda Šmausová a další poukazují na to, že i tento fakt, ač se tomu zdá být na první pohled naopak, posilňuje podřadné postavení žen a potvrzuje patriarchální nadvládu mužů. Utužuje totiž tradiční obraz role ženy, jejíž výhradní a nezastupitelné místo je v domácnosti – muže potrestaného vězením lehce nahradí v zaměstnání jiný muž z armády nezaměstnaných, žena-matka-hospodyně je nezastupitelná. Ženy porušující zákony jsou také častěji než muži považovány za psychiatrické pacientky, což posiluje představu žen zmítaných hormony (premenstruační syndrom, šestinedělí atd.). V neposlední řadě se ženy k mnoha zločinům nemají ani šanci dostat, např. nedisponují fyzickou agresivitou (při jejich výchově byl dbán větší důraz na popření jejich agresivity než u mužů) či v případě tzv. kriminality bílých límečků (zpronevěř, finančních podvodů atd.) se v porovnání s muži vyskytují zřídka na pozicích, kde je možné tyto zločiny spáchat (podrobněji o kriminalitě z genderové perspektivy viz kapitola Gender a právo).

Stratifikace, sociální rovnost a nerovnost

Jak jsme již zmínili, když hovoříme o společnosti, je třeba mít na paměti, že nejde o celek sociálně homogenní, stejnorodý, ale že každá společnost je rozvrstvena do skupin, které se navzájem liší různými charakteristikami, ale především postavením na pomyslném společenském žebříčku. Lidé v žádném společenství na světě si nejsou rovni a tyto společenské nerovnosti mezi různými skupinami lidí jsou v sociálních vědách označovány jako sociální stratifikace. Jednotlivé skupiny rozsazené na příčkách společenského žebříčku, který sociologové odborně nazývají vertikální stratifikace, se liší podílem na statcích, které mají pro jedince dané společnosti hodnotu a jsou nedostatkové, takže jich nemohou mít všichni tolik, kolik by si přáli. Obvykle jsou těmito statky velikost majetku a příjmů, prestiž a podíl na moci, tedy schopnost přimět druhého, aby jednal podle vůle toho, kdo má moc. Skupiny

lidí, kteří zaujímají zhruba stejné postavení, se nazývají vrstvy (v určitých typech společností též kasty, stavy či třídy). **Sociální struktura společnosti je výsledkem sociálních nerovností.** Názory na sociální nerovnosti se různí. Sociologové školy strukturálního funkcionalismu zastávají názor, že nerovnosti mezi lidmi jsou funkční, neboť motivují osoby na nižších příčkách k vyšším výkonům, a tím k získání vyšších pozic. Představitelé teorie konfliktu vidí nerovnosti spíše než jako mechanismus zajišťující rozvoj společnosti jako důsledek soutěže o omezené zdroje.

Strukturální funkcionalismus je sociologický směr dominující především v 40. a 50. letech 20. století, který chápe společnost jako celek složený z prvků (elementů a subsystému). Strukturální funkcionalisté se snaží vysvětlit společenské jevy z perspektivy funkce těchto prvků a jejich vztahů pro zachování rovnováhy celého systému. Základem výkladu fungování sociálních systémů je konsenzus a přizpůsobení. Klasikem tohoto směru je Talcott Parsons.

Teorie konfliktu získává na významu v 50. letech 20. století. Oproti strukturálnímu funkcionalismu, který chápe konflikt jako negativní jev, vyzdvihuje význam konfliktu pro vývoj společnosti a pokrok civilizace. Sociální konflikt je výsledkem omezených zdrojů, o které sociální aktéři soupeří. Nejnámějšími teoretiky tohoto směru jsou Ralf Dahrendorf a Randall Collins.

Teoreticky, ale i prakticky v činnosti nejrůznějších sociálních hnutí je koncept sociálních nerovností obtížně uchopitelný. Ve hře jsou totiž mocenské zájmy, různorodé cíle a hodnoty jednotlivců i skupin, otázka spravedlnosti připsaných, ale i získaných privilegií. Sociální hnutí, která se zasazují za nastolení rovnosti, většinou usilují o **prosazení principu rovných příležitostí**, nikoli o princip rovných výsledků.

Podle **principu rovných výsledků** by všichni členové společnosti měli s ohledem na své potřeby (např. velikost rodiny) ve výsledku získat stejný přístup ke zdrojům, kterými společnost disponuje. Naopak podle **principu rovných příležitostí** mají všichni členové společnosti právo na rovnost před zákonem a na stejný přístup bez ohledu na rasu, vyznání, gender anebo sociální původ. Úspěch by měl být určen schopnostmi a zásluhami jedince, nikoli jeho původem.

Avšak i koncept rovných příležitostí je problematický. Už schopnosti, které by podle principu rovných příležitostí měly být hlavním kritériem posuzování člověka, jsou výsledkem nerovností. Hodnotí-li se při přijímání na vysoké školy úroveň znalostí, nejsou tyto znalosti zdaleka jen výsledkem péle a talentu individua, ale svůj podíl na nich má i úroveň školy, kterou jedinec navštěvoval, kulturní a sociální zázemí rodiny, do které se narodil, a mnoho dalších faktorů. Prosazování rovných příležitostí proto neznamená jen zabezpečení maximálně objektivního hodnocení, ale také úsilí o vyrovnávání nerovností, které zapřičiňují rozdílné možnosti kultivace schopností jedinců.

V naší společnosti byly už například odbourány nerovnosti založené na aristokratickém původu, ale velkým problémem jsou stále **nerovnosti genderové**. Muži v úhrnu vlastní většinu majetku a zastávají vysoké funkce na rozhodujících postech. Tento stav není způsoben rozdílným výkonem mužů a žen, ale právě nerovnými příležitostmi mužů a žen. V České republice, stejně jako všude na světě, dochází k diskriminaci žen, která vede k jejich nevýhodnému postavení ve společnosti. Diskriminací rozumíme nerovné zacházení s určitou sociální skupinou, které se opírá o stereotypní představu o charakteristických rysech této skupiny.

Nerovnosti, které nemají v demokratické společnosti dostatečnou legitimitu, tzn. nejsou ospravedlnitelné, vyplývají především ze vztahů založených na moci. Kate Millett v knize *Sexuální politika* připomíná, že postavení některých stále utlačovaných skupin (ženy, etnické menšiny) přetrvává právě proto, že nemají zastoupení v řadě uznávaných politických struktur (Millett, in Oates-Indruchová 1998). Tato skutečnost se od roku 1970, kdy kniha *Sexuální politika* vyšla, příliš nezměnila. Vyrovnanějšího zastoupení obou pohlaví ve významných institucích politické moci se podařilo dosáhnout například v severských zemích, ale při pohledu do statistik České republiky vidíme, že ženy jsou ve vyšší politice spíše výjimkou.

Nízké zastoupení určité skupiny obyvatel v politice znamená, že jsou zde nedostatečně zastupovány a hájeny zájmy vyplývající ze specifické situace a životní zkušenosti této skupiny. Skupiny, které zde své zastoupení mají, mohou využít svou politickou moc a prosazovat své zájmy na úkor zájmů skupin nezastoupených. Ale nejen to. Politická scéna je zároveň jistým předobrazem, vzorem uspořádání vztahů ve zbytku společnosti. Pokud zde dominují muži, je tak legitimizováno dominantní postavení mužů ve společnosti vůbec. Tento vzorec pak přechází i do uspořádání vztahů soukromých (podrobněji viz kapitola Gender a politika).

Znamé přísloví říká, že muž je hlavou rodiny a žena krkem, který jí hýbá. Někdy se také můžeme setkat s názorem, že naše společnost není patriarchální, ale matriarchální, protože ženy mají zásadní vliv na výchovu dětí, a tak formují budoucnost společnosti, veřejný život zase ovlivňují prostřednictvím svých mužů (hýbají jimi jako krk hlavou). Toto tvrzení je však demagogické. Právě takové uspořádání, kde ženy nemají přímou moc a je jim vyhrazena sféra soukromá, tedy péče o děti a domácnost, se nazývá patriarchát.

Nepřímé způsoby, kterými se určité sociální skupiny, jež nemají výrazný podíl na moci, snaží prosadit své zájmy, popsal francouzský sociolog Pierre Bourdieu v knize *Nadvláda mužů* jako tzv. zbraně slabých (Bourdieu 2000). Tyto zbraně na jedné straně dopomohou slabším k částečnému dosažení cílů, ale na straně druhé udržují slabší mimo přímý podíl na moci. Svou moc a stávající uspořádání však nebrání jen mocní. I neprivilegovaní mají osvojenou strukturu nadvlády a ve změně systému vidí často pouze ztrátu svých privilegií neprivilegovaných. Například domácnost je vnímána jako prostor, kde žena „vládne“, kde se považuje za důležitou až nepostradatelnou. Proto nejedna **žena brání své domácí království a nemá zájem, aby její partner převzal část zodpovědnosti za domácí práce**, ačkoli právě představa o vyčerpání žen v domácnosti bývá důvodem diskriminace žen třeba při hledání zaměstnání. Mnohé způsoby, které se mohou na první pohled jevit jako prokazování výhod ženám, posilují druhořadé postavení žen. Jedná se pouze o odměnu za to, že jsou poslušnou součástí pohlavně hierarchizovaného řádu. Jde např. o pochvalu jejich krásy a svůdnosti a prokazované úsluhy na základě těchto kritérií.

Bourdieu trefně poznamenává, že změna není možná bez reflexe podřízených, kteří/teré musí přiznat svůj podíl na hierarchicky uspořádaném systému.

Použili jsme zde koncept **rozdělení životních sfér na soukromou a veřejnou**. K tomu je nutné dodat, že toto rozdělení je pouze analytické, a jedním dechem musíme také říci, že tyto sféry jsou od sebe neoddělitelné a vzájemně se prolínají. Jejich oddělování totiž může vést k představě, že ženy a muži jsou si rovni v tom, že každý má své území, kterému vládne, dominuje. Pro muže je to veřejný svět – politika, zaměstnání, umění... Pro ženy je to domácnost – výchova dětí, vytváření příjemné atmosféry v rodině, péče o chod domácnosti. Takovéto chápání rovnosti je ale značně problematické. První problém vyvstává již s tím, že ne každá žena a každý muž budou šťastni na poli, které jim toto rozdělení vymezuje. Dalším problémem je to, že pokud by byly tyto sféry rovnocenné, měly by mít i srovnatelnou prestiž a finanční ohodnocení. A důležitým faktem, který jsme již zmínili, je neoddělitelnost těchto dvou sfér. Muži i ženy participují ve sféře soukromé i veřejné a v obou těchto sférách vstupují do určitých vztahů. Jsou-li to muži, kdo disponují větším dílem politické (větší zastoupení v politice) i ekonomické moci (vyšší majetek a příjmy), promítne se tato moc do vztahů mezi nimi a ženami na všech úrovních. Smutným příkladem moci ve sféře soukromé je to, že oběťmi domácího násilí jsou z 98 % ženy.

Tyto závěrečné odstavce neříkají, že všichni muži dominují a mají moc nad všemi ženami. Individuální příklady vztahů mezi osobami obou pohlaví mohou nabírat nejrůznějších podob, které jsou mnohdy jistě optimističtější a více rovnostářské než výše nastíněný model. Tato kapitola je však sociologická a sociologie se spíše než individuui zabývá skupinami a již jen podle statistických údajů je zřejmé, že mezi skupinou žen a skupinou mužů existují nerovnosti, které nejsou v moderní demokratické společnosti ospravedlnitelné. Úkolem tohoto textu tedy bylo vysvětlit tyto nerovnosti ze sociologické perspektivy a pomocí sociologických konceptů.

Literatura

- Badinter, E. (1998). *Materská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt.
- Badinter, E. (1999). *XY. Identita muže*. Bratislava: Aspekt.
- Barša, P. (2002). *Panství člověka a touha ženy*. Praha: Slon.
- Bauman, Z. (1996). *Myslet sociologicky*. Praha: Slon.
- Bauman, Z. (1998). *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: Slon.
- Bauman, Z. (2000). *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Slon.
- Bauman, Z. (2000). *Sociologické školy, směry, paradigmaty*. Praha: Slon.
- Bauman, Z. (2002). *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Slon.
- Beauvoir, S. de (1967). *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Butler, J. (2003). *Trampoty s rodou*. Bratislava: Aspekt.
- Cviková, J., Juráňová, J. (2003). *Ružový a modrý svět. Rodové stereotypy a ich důsledky*. Bratislava: Aspekt.
- Dworkin, A. *Ekonomika pohlaví: hrozná pravda*. In *Aspekt 2/2000–1/2001*.
- Fay, B. (2002). *Současná filosofie sociálních věd*. Praha: Slon.
- Fialová L. et al. (2000). *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Slon.
- Friedlaenderová, H., Tuček, M. (2000). *Češi na prahu nového tisíciletí*. Praha: Slon.
- Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Giddens, A. (2003). *Důsledky modernity*. Praha: Slon.
- Giddens, A. (2003). *Unikající svět*. Praha: Slon.
- Goffman, E. (2003). *Stigma*. Praha: Slon.
- Heitlingerová, A., Trnková, Z. (1998). *Životy mladých pražských žen*. Praha: Slon.
- Hrčka, M. (2001). *Sociální deviace*. Praha: Slon.
- Chřibková, M., Chuchma, J., Klimentová, E. (1999). *Nové čtení světa 1./ Feminismus devadesátých let českýma očima*. Praha: One Woman Press.
- Keller, J. (1992). *Úvod do sociologie*. Praha: Slon.
- Keller, J. (1997). *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Slon.
- Keller, J. (1997). *Sociologie a ekologie*. Praha: Slon.
- Keller, J. (2001). *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha: Slon.
- Machonin, P., Tuček, M. (eds.) (1996). *Česká společnost v transformaci*. Praha: Slon.
- Mareš, P. (1999). *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon.
- Maříková, H. (ed.) (2000). *Proměny současné české rodiny: Rodina-gender-stratifikace*. Praha: Slon.
- Maříková, H., Petrusek, M., Vodáková, A. (2000). *Sociologické školy, směry, paradigmaty*. Praha: Slon.
- Matějí, P., Vlachová, K. et al. (2000). *Nerovnost, spravedlnost, politika*. Praha: Slon.
- Možný, I. (2002). *Sociologie rodiny*. Praha: Slon.
- Oakley, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Oates-Indruchová, L. (ed.) (1998). *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Slon.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Šmausová, G. (1992). *Trestní právo a kriminalita žen*. In *Právník*, 3-4.
- Vodáková, A., Vodáková, O. (eds.) (2003). *Rod ženský (Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?)*. Praha: Slon.
- Wallerstein, I. et al. (1998). *Kam směřují sociální vědy*. Praha: Slon.
- Wolf, N. (2000). *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.

4. Gender a TRH PRÁCE

Ing. Petr Pavlík, Ph.D.

Práce je základní podmínkou lidské existence. Lidé vždy pracovali, aby zajistili základní materiální potřeby (jídlo, ošacení, bydlení) pro sebe i pro své blízké a přispěli svým dílem k přežití komunity. V moderní společnosti navíc pracují i kvůli kulturně specifitějším důvodům, jako je například budování kariéry či prosazování společenských změn. Tak tomu však obvykle nebylo v jiných historických epochách, protože svět práce, jak jej známe dnes, tedy jako samostatná institucionální sféra společnosti, je relativně nový vynález.

Přinejmenším v západní Evropě až do 17. století, kdy se začal rozvíjet raný kapitalismus v kontextu budování moderního státu, byla základní výrobní jednotkou **rodina**, potažmo domácnost, v rámci které lidé vykonávali většinu výrobních aktivit. Muži i ženy se podíleli na jejím chodu, na výchově dětí atd. Až se vznikem kapitalistických podniků (manufaktur, továren atd.) a s expanzí byrokratických státních institucí došlo k odlišnému začlenění mužů a žen do **pracovních trhů**, které se odrazilo v oddělení domova od pracoviště. Oddělení sféry domova od sféry práce (zahrnující komerční i státní sektor) je tedy artefakt modernity a začal se výrazněji projevovat až od začátku 19. století.

Dělbá práce však není výlučným rysem moderní společnosti, protože v každé společnosti jsou činnosti, jež je třeba vykonat pro přežití, rozděleny. Lidé vykonávají různé typy práce a jejich hodnocení a odměňování odráží stávající společenské ideologie a hierarchie. Práce má tedy jak rozměr ekonomický, tak i rozměr sociální.

Jelikož gender je univerzální klasifikační systém a zakládá i strukturu mocenských vztahů, existuje v naší společnosti **genderová dělba**, kdy muži a ženy vykonávají jiné práce, které jsou považovány za různé důležité z hlediska fungování společnosti a které jsou také různě ohodnoceny. Vždy je však třeba mít na paměti, že toto hodnocení nevychází z jakýchkoli „objektivních“ ukazatelů, které by odhalovaly, jak zásadní jsou aktivity mužů, resp. žen, pro přežití společnosti. Systematické nadhodnocování práce mužů nad prací žen, které je pro naši společnost charakteristické, vychází z povahy stávající genderové ideologie, v rámci níž jsou muži (a vše, co je s muži spojováno) považováni za důležitější a hodnotnější než ženy.

Genderové ideologie ve světě práce

Historicky byla sféra placené práce považována za **doménu mužů** a aspekty tohoto pohledu jsou dodnes zdrojem řady rozhodnutí zaměstnavatelů, státu i samotných zaměstnanců. Tuto perspektivu také odráží většina pracovních a pracovněprávních norem, které byly (a jsou) formulovány podle schopností mužů a podle charakteru prací, které muži vykonávají.

V rámci stávající genderové ideologie je svět práce vnímán jako společenský prostor, kde si muži-chleboďárci potvrzují svou mužskou identitu, vydělávají na zabezpečení svých blízkých a obětují se pro rodinu. **Pracoviště jako neosobní, soutěživý** prostor, kde lidé (rozuměj muži) tvrdě pracují a dělají kariéru, je stavěno do protikladu k domovu jako doméně žen, kde se lidé realizují, pokud jde o emoce, osobní vztahy a potřeby. Ideologie kapitalismu navíc vnímá úspěch jako individuální zásluhu, výsledek tvrdé práce a odříkání jednotlivce, neúspěch zase jako výsledek individuálního selhání. Zcela nepovšimnuty zůstávají strukturální, sociální podmínky úspěchu, které ve společnosti zdaleka nejsou rozloženy rovnoměrně a konkrétní skupiny lidí mají podstatně lepší výchozí pozici díky lepšímu rodinnému zázemí, lepšímu přístupu ke vzdělání atd.

Muži, kteří tento pohled vesměs přejímají a pro které je práce obecně jedním z nejdůležitějších aspektů identity, mají pak často pocit, že aby uspěli, musí být tvrdí, agresivní a soutěživí. Úspěch definují výší platu a postu-pem na kariérním žebříčku, což je v souladu se společenskými očekáváními, protože v naší kultuře často měříme mužnost velikostí platu a schopností uspět v soutěži s jinými muži. Média se například vyžívají v sestavování různých žebříčků neúspěšnějších Čechů, podnikatelů, sportovců atd., přičemž je automaticky kladeno rovnítko mezi úspěchem a výší platu/bohatství. Rubem tohoto pohledu je pak vnímání mužů, kteří neuspějí (a těch je z definice drtivá většina), jako těch, kdo selhali, kdo nejsou ti „opravdoví“ muži.

Pro ženy platí pravý opak. Pracovní úspěch a vlastnosti nutné k jeho dosažení (kompetentnost, tvrdost, agresivita či soutěživost) je dělají jaksi „neženskými“ a zpochybňují jejich femininitu. Jejich postavení ve světě práce odráží tuto ideologii. Ženy jsou typicky segregovány do zaměstnání, která vycházejí z převládající androcentrické definice ženy (viz rámeček), a jejich práce je obecně považována za méně hodnotnou a důležitou. Za stejnou práci či práci stejné hodnoty dostávají nižší platy.

Androcentrismus znamená doslova „mužostřednost“; představa, že muži jsou ženám nadřazení a že muži a jejich prožívání světa představují normu, vůči níž jsou ženy poměřovány. (Renzetti, Curran 2003) Androcentrismus společenské praxe je velmi markantní ve světě placené práce, kde jsou ženy stále segregovány do povolání, která odrážejí tři androcentrické definice ženy:

1. androcentrická definice ženy podle její reprodukční a rodinné role je charakteristická pro zaměstnání, kdy žena poskytuje administrativní a logistickou podporu nějakému výše postavenému muži (sekretářka, laborantka, zdravotní sestra atd.)
2. androcentrická definice ženy podle její schopnosti stimulovat či uspokojovat mužské sexuální touhy je charakteristická pro zaměstnání, kde ženy muže buď přímo sexuálně uspokojují (prostitutka, tanečnice, striptérka), nebo kde jim slouží nepřímou zdůrazňováním ženské atraktivity (letuška, recepční, televizní hlasatelka)

3. androcentrická definice ženy jako podřadné odchylky od mužského standardu je však zabudována do samotných definic práce na plný úvazek a kariérního postupu, např. pojetí kariéry jako lineárního, nepřerušovaného procesu závislého na kumulaci vzdělání, pracovních zkušeností a nezbytných sociálních vazeb, vyhovuje podstatně lépe mužům, kteří v naší společnosti většinou nemusí odcházet na rodičovskou dovolenou ve věku, jenž je klíčový z hlediska položení základů budoucího kariérního růstu

Zdroj: Bem, S. (1993): *The Lenses of Gender*. New Haven: Yale University Press.

Změny složení pracovní síly v průběhu 20. století

Stávající genderové ideologie a představy o vhodnosti různých zaměstnání pro ženy a pro muže se formovaly ve společenském kvasu průmyslové revoluce. Přesun těžiště výroby z rodinných statků do továren vedl ke stejnému pohybu pracovní síly. V té době zpočátku významně převažovali muži, protože v duchu převládající genderové ideologie zůstávaly ženy středních a vyšších vrstev v domácnostech a staraly se o rodiny. To se ale samozřejmě většinou netýkalo žen z dělnických vrstev, které musely pracovat stejně jako jejich muži (a často i děti), aby uživily rodiny, a často ani svobodných žen ze středních nižších vrstev, které musely přispívat na chod domácnosti.

Nicméně již v této době byly ideologické argumenty, které připisují mužům roli chlebováře, živitele rodiny, využívány jak zaměstnavateli, tak i odbory (vedenými vesměs muži) při obhajování vyšších platů pro muže. V podobném duchu byly také ženy segregovány do zaměstnání vyžadujících nižší kvalifikaci a stereotypní představy o vrozené ženské pasivitě a schopnosti vykonávat monotónní manuální práce vedly k jejich segregaci do těch nejjednodušších, nejnávnějšších a nejméně kvalifikovaných zaměstnání. Je nasnadě, že v krizových dobách byly ženy, které jen „přilepšovaly“ k rodinnému rozpočtu, propouštěny jako první. Tento argument je vůči ženské pracovní síle uplatňován dodnes. Ačkoliv například v České republice od druhé poloviny 20. století není ženský plat pro rodinný rozpočet pouze doplňkovým (který by bylo možné postrádat), nýbrž je pro udržení určité životní úrovně rodiny nezbytný.

Počty žen pracujících za mzdu v prvních dekádách 20. století postupně rostly. Ve válečných letech se nápadně výrazně zvýšily, neboť ženy musely v továrnách zastoupit muže. V poválečných letech se však vývoj v České republice a ostatních postkomunistických zemích významně lišil od vývoje v rozvinutých zemích. Zatímco v západních zemích byla snaha vytlačit ženy zpět do domácností, kterou vlády a zaměstnavatelé vehementně podporovali a která byla až do 70. let poměrně úspěšná, součástí socialistické politiky plné zaměstnanosti byla „emancipace“ žen a jejich zrovnoprávnění s muži, pokud jde o možnost (ve skutečnosti však nutnost) pracovat za mzdu.

Ženy, které v 50. letech vstupovaly na český pracovní trh s minimální profesní přípravou, byly ovšem promptně směřovány do nekvalifikovaných zaměstnání, nízkostatutových pozic a do výrobních odvětví, které nebyly považovány za prioritní (muži – hutnictví, těžké strojírenství, těžba uhlí; ženy – textilní průmysl, potravinářský průmysl či služby). Jakkoliv se jejich pozice na pracovním trhu v řadě aspektů v následujících dekádách zlepšovala s tím, jak rostla jejich vzdělanost a profesní připravenost, k jejich zrovnoprávnění s muži nikdy nedošlo. V 90. letech jsme pak byli svědky systematického prohlubování existujících rozdílů mezi ženami a muži.

Současný stav na trhu práce

Obecně lze říci, že z genderové perspektivy patří mezi základní charakteristiky současného českého trhu práce vysoká ekonomická aktivita žen (2002: ženy 51 %, muži 69 %) a jejich nerovné postavení ve srovnání s muži. Přes vysokou míru ekonomické aktivity však existují i ekonomicky neaktivní ženy a muži, ale jejich důvody se přinejmenším v jednom aspektu liší. Výrazně více žen (15 %) než mužů (0,2 %) uvedlo v roce 2002 jako důvod ekonomické neaktivity péči o rodinu a domácnost. (ČSÚ 2003) Tato čísla jsou relevantní na jedné straně vzhledem k oficiálním údajům o míře nezaměstnanosti žen a mužů (viz níže), ale zároveň odkazují na další strukturální charakteristiku postavení žen v ČR – **dvojitá břemeno** rodinných a pracovních povinností, se kterým se musí české ženy vyrovnávat a které je znevýhodňuje na trhu práce.

České ženy stráví prací v domácnosti třikrát více času než muži. (Čermáková 2000:70) Podobně zátěži však čelí i ženy v ostatních rozvinutých zemích, protože jejich vstup na pracovní trh není obecně provázen porovnatelným návratem mužů zpět do domácností, které opustili v průběhu průmyslové revoluce. Ženám přibyla tzv. **druhá směna**, mužům vesměs zůstal domácí servis.

Míra nezaměstnanosti žen je obecně výrazně vyšší (2002: 9 %) než míra nezaměstnanosti mužů (5,9 %) a počet nezaměstnaných žen roste rychlejším tempem (4,6 procentních bodů mezi lety 1993 a 2002 v porovnání s 2,5 v případě mužů). Ženy také čelí vyšším mírám dlouhodobé nezaměstnanosti (4,8 % ženy, 3,0 % muži) a vyšším mírám nezaměstnanosti registrovaných uchazečů o zaměstnání (ženy 11,2 %, muži 8,7 %). V případě nezaměstnanosti jsou ženy dále znevýhodněny ve výši hmotného zabezpečení, které je vypočítáváno na základě příjmu v posledním zaměstnání. Nicméně statistiky nezaměstnanosti žen je třeba interpretovat opatrně, neboť lze důvodně předpokládat, že nepodávají přesný obraz o skutečném stavu a nezachycují řadu strategií, ke kterým se ženy uchylují tvář v tvář nepříznivé situaci na pracovním trhu (např. prodloužení rodičovské dovolené, zůstávání v domácnosti, přijetí práce nedostatečně smluvně zajištěné – tzv. na černo).

Je důležité zdůraznit, že možnost ženy najít zaměstnání se odvíjí od její rodinné situace, věku, vzdělání, etnické příslušnosti i průměrné míry ženské nezaměstnanosti v regionu. Tyto faktory působí synergicky – výsledný efekt kombinace několika faktorů je významnější, než by napovídala jejich prostý součet (to platí samozřejmě i pro muže, ale zde je obecně počet faktorů menší). Navíc zaměstnavatelé využívají nevýhodného postavení žen v regionech s vysokou nezaměstnaností a nabízejí jim horší pracovní podmínky. Tyto praktiky však odkazují na mnohem závažnější problém – na diskriminaci žen na pracovním trhu.

Diskriminace žen na pracovním trhu

Systematická diskriminace žen má kořeny především ve výše zmíněných genderových ideologiích, v horizontální a vertikální segregaci pracovního trhu podle pohlaví a v nerovném zacházení se ženami obecně. Projevuje se mimo jiné v nižších mzdách žen, v obtížnějším dosahování řídicích a rozhodovacích pozic, v diskriminaci přijímání do zaměstnání, ve skryté diskriminaci osob pečujících o děti (většinou žen), v tendenci propouštět přednostně ženy, v nerovných pracovních podmínkách (např. odborná příprava) či prostřednictvím sexuálního obtěžování.

V této souvislosti je třeba zmínit, že v ČR jsou diskriminační inzeráty na pracovní místa spíše normou než výjimkou. Totéž lze konstatovat i o protiprávních praktikách používaných při přijímacích pohovorech a výběrových řízeních. Ženám jsou běžně kladeny otázky týkající se mateřství či zajištění péče o děti. Je veřejným tajemstvím, že je jim v této souvislosti měřeno jiným metrem než mužům, a to především ženám ve věku, jenž je kritický z hlediska budoucího vývoje pracovní kariéry. Zaměstnavatelé při přijímání do zaměstnání rutinně upřednostňují muže před ženami a uplatňují tzv. **statistickou diskriminaci**, tj. diskriminují ženy na základě předsudku, že vykazují nižší produktivitu (protože mohou otěhotnět či na nich leží břemeno péče o děti). Výzkumy naznačují, že představy o nižší produktivitě žen (i s dětmi) se nezakládají na pravdě a v principu zaměstnavatelé nemohou vědět, zda konkrétní uchazečky o zaměstnání vůbec chtějí mít děti či zda je mít mohou. Stejně tak se mohou jen dohadovat, jak si rodiče rozdělí péči o děti.

Nerovnost mezd žen a mužů

V roce 2002 ženy v ČR vydělávaly v průměru pouze 74 % průměrné mzdy mužů. Přitom je charakteristické, že nejvyšší rozdíly v průměrné mzdě mužů a žen byly zaznamenány u skupin s nejvyšším vzděláním (vysokoškolské: 39 %), v nejvyšších pozicích (zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci: 46 %) a v odvětvích, která zaznamenávají nejdynamičtější vývoj (peněžnictví a pojišťovnictví: 45 %). Ženy platí progresivní genderovou daň, která roste s výší platu a pozice. Největším rozdílem navíc čelí ve věkových skupinách, kde jsou obecně nejvyšší průměrné platy (30–39 let: 31 %).¹

Obecný trend je negativní. Například vzhledem ke vzdělání se během posledních šesti let rozdíl zvýšil nejvíce ve skupině s vysokoškolským vzděláním (4,4 %). K největšímu poklesu (4,3 %) došlo i v první hlavní třídě podle klasifikace zaměstnání, kam jsou zařazeni vedoucí a řídicí pracovníci ve státní správě, vedoucí a ředitelé velkých organizací a výrobních podniků (dosahující dvojnásobku průměrné mzdy).

Přes všechny pokusy vysvětlit rozdíly v příjmech tzv. objektivními faktory (např. odpracované hodiny, druh a délka úvazku, přesčasová práce) docházejí zahraniční studie vesměs k závěru, že velkou část lze vysvětlit pouze nerovným ohodnocením ženské a mužské práce (Fischlová, Prokešová 2003; Renzetti, Curran 2003). To vychází především z výše zmíněných genderových ideologií, ale v praxi je diskriminace žen často maskována horizontální a vertikální segregací pracovního trhu podle pohlaví, které vedou k **duálnímu pracovnímu trhu**, kdy ženy obvykle vykonávají jiná zaměstnání než muži.

Gender je zásadní při určování platů, protože ženy a muži většinou nejsou placeni za výkon stejných prací a jsou hodnoceni podle jiných kritérií. Tento systém je udržitelný právě díky segregovanému pracovnímu trhu, který vede k dělení pracovní síly, kdy muži a ženy vykonávají různé práce či stejné práce, ale pod jinými jmény nebo v jiných časech a na jiných místech. Segregace podle pohlaví je tak běžná, že se zdá být přirozená, a zakrývá například skutečnost, že řada zaměstnání, která vykonávají ženy, vyžadují stejnou a často vyšší odpovědnost, dovednosti, vzdělání a úsilí než lépe placená „mužská“ zaměstnání.

Genderové stereotypy se však promítají již do samotné definice toho, co je to pracovní dovednost, a muži jsou historicky úspěšnější v prosazování mužských zaměstnání jako kvalifikovaných, což nepochybně souvisí s jejich zastoupením ve vedení podniků i odborů. „Ženské“ dovednosti jsou často považovány za přirozené, vrozené a nepromítají se do platového ohodnocení (například dovednosti spojené s pečováním). Gender také ovlivňuje šance na získání konkrétních kvalifikací a zaměstnání. Výzkumy naznačují, že se muži nezdá snažit omezovat i možnosti žen zvyšovat si kvalifikaci.

Nerovnost v hodnocení mužské a ženské práce má dlouhou tradici, jak napovídá již bible, ve které Bůh říká Mojžíšovi: „Když by kdo slibem oddal duše Hospodinu, vedle ceny tvé dá výplatu. Tato pak bude cena tvá: Osobě mužského pohlaví, počna od toho, kterýž jest ve dvacítiletých, až do šedesátiletého, uložíš výplatu padesáti lotů stříbra vedle lotu svatyně. Pakli ženského pohlaví bude, uložíš výplatu třiceti lotů.“ (Leviticus, 27.2-4)

Horizontální a vertikální segregace

Pojem horizontální segregace podle pohlaví odkazuje na skutečnost, že na trhu práce ženy převažují v některých odvětvích národního hospodářství a také obvykle vykonávají jiná zaměstnání než muži. Vertikální segregace podle pohlaví je patrná v tom, že v rámci pracovního trhu, stejně tak jako prakticky ve všech oblastech společenského života, zastoupení mužů stoupá s rostoucí úrovní řízení a muži zaujímají naprostou většinu vrcholných pozic v rámci národního hospodářství.

Z hlediska **horizontální segregace** (viz tabulka) je evidentní, že ženy převažují v odvětvích, ve kterých jsou obecně nejnižší průměrné platy (2002: např. zdravotnictví 14 939 Kč, školství 15 891 Kč, srovnej s energetikou 18 371 Kč či dobýváním nerostných surovin 18 794 Kč), a v rámci odvětví navíc v povoláních s nejnižšími platy

¹ *Ženy a muži v datech (2002)*. Praha: Český statistický úřad. Největší rozdíl vzniká ve skupině 60–64 let (34 %), ale ten je dán především rozdílnou dobou odchodu do důchodu. Zatímco muži jsou v tomto věku často na vrcholu profesní kariéry, ženy si mnohdy pouze přivydělávají k důchodu.

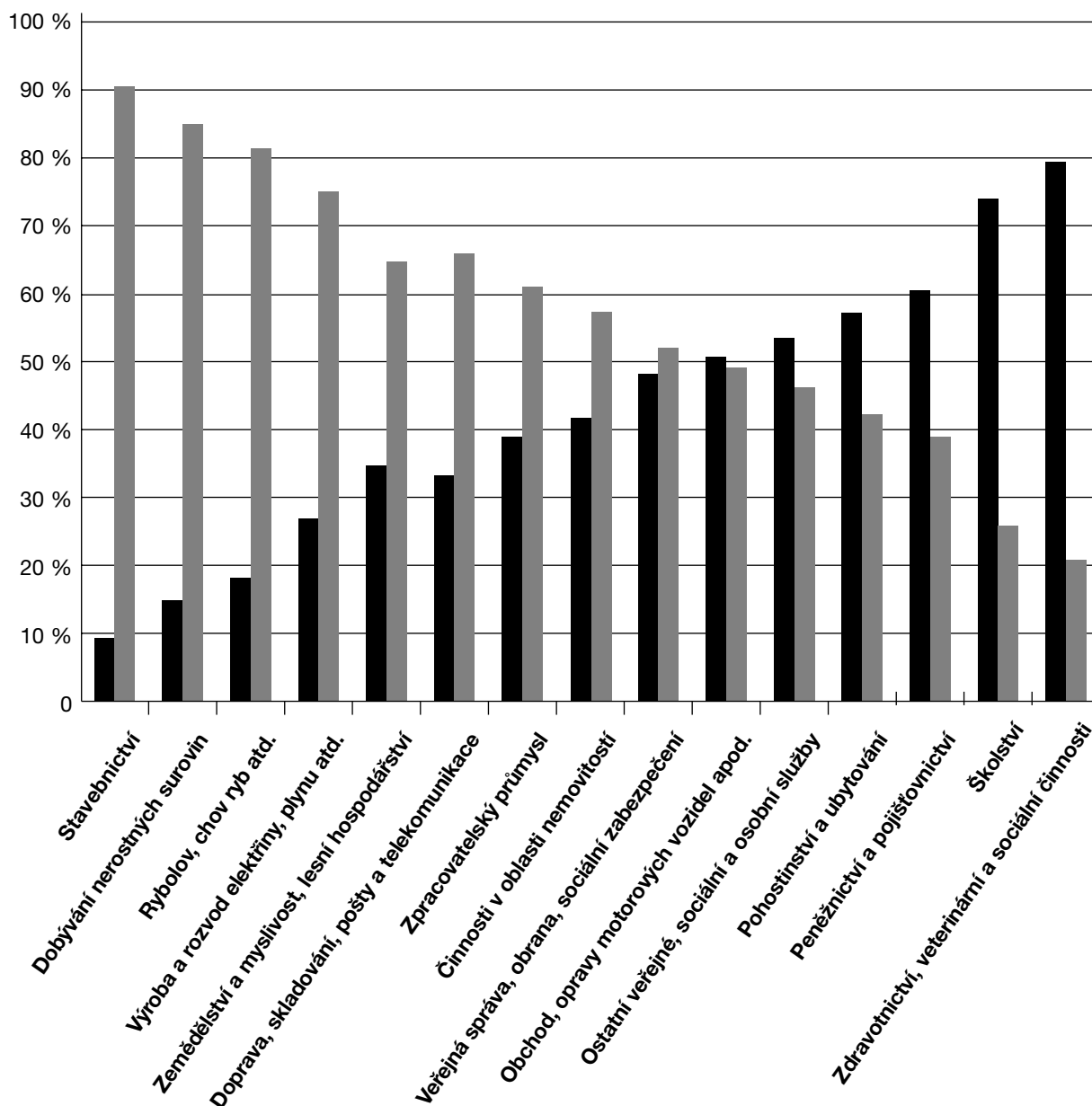
(uklížečka, pokladní, zdravotní sestra apod.). V tomto ohledu je jistou výjimkou odvětví peněžnictví a pojišťovnictví, kde průměrná mzda dosahuje výše 23 778 Kč. Zde je však opět poučné sledovat vývojové trendy, které vypovídají o vlivu horizontální a vertikální segregace na vývoj mezd. Například zatímco v roce 1990 ženy tvořily 77 % všech zaměstnaných v odvětví, v roce 1995 to již bylo jen 70 % a v roce 2002 61,5 %. Podle dalšího zdroje se zastoupení žen ve vedení Státní banky snížilo z 92 % před rokem 1989 na 14 % v roce 2001. (Donlevy 2002) Ve stejném období zaznamenalo odvětví zdaleka nejrychlejší růst mezd na trhu práce. S rostoucí maskulinizací tedy dochází k růstu průměrných výdělků a zároveň k dramatickému prohlubování rozdílu mezi postavením a příjmy žen a mužů.

Horizontální segregace funguje i vzhledem k zastoupení v soukromé a ve státní sféře národního hospodářství. V soukromém sektoru a ve společnostech s většinovým soukromým podílem, kde jsou zpravidla vyšší průměrné mzdy, převažují muži v poměru cca 1,7:1. Ve státním sektoru a ve společnostech s většinovým podílem státu je zaměstnáno více žen, cca 1,4:1 (ČSÚ 2002). Zastoupení mužů mezi osobami podnikajícími na vlastní účet je 71 %.

Konečně horizontální segregaci lze zaznamenat i v rámci jednotlivých profesí. Například ve zdravotnictví, kde celkově ženy mírně převažují (podle evidence Ministerstva zdravotnictví ČR: 55,2 % lékařek), nacházíme značné genderové rozdíly, pokud jde o zastoupení žen v jednotlivých specializacích, které kopírují platové nerovnosti. Tyto rozdíly opět potvrzují stereotypní vnímání společenských rolí mužů a žen a kopírují nerovnosti v platovém ohodnocení a prestiži. Absolutně feminizované je například dorostové lékařství (90 % žen) a pediatrie (80,2 % žen), oproti všem chirurgickým oborům, kde nenajdeme více než 30 % žen.

Pracovníci v civilním sektoru národního hospodářství podle odvětví OKEČ, 2002

■ muži ■ ženy

Zdroj: Zaostřeno na ženy a muže (2003). Praha: ČSÚ.

Efekt horizontální segregace podle pohlaví je dále umocněn **segregací vertikální**. Je neoddiskutovatelnou skutečností, že nejvyšší pozice ve většině společenských hierarchií, a tedy i v ekonomické sféře, zaujímají muži. To platí i u odvětví s převahou ženské pracovní síly (školství, zdravotnictví). Muži mají například 4x větší pravděpodobnost, že se stanou řediteli škol, než ženy a jsou zastoupeni 80 % ve skupině s nejvyššími platy.

Segregace podle pohlaví a související platové rozdíly jsou často vysvětlovány svobodnou volbou žen (ekonomové) či jejich socializací (někteří sociologové) k volbě tzv. ženských prací, které jsou „nenáročnější“ a vyžadují menší časové investice do vzdělání, vlastního výkonu zaměstnání či cestování za prací. Nicméně socializací nelze například vysvětlit, proč se zastoupení žen a mužů v řadě konkrétních povolání liší v různých zemích, ani proč se shodně liší i jejich průměrné platové ohodnocení. Pokud jsou ženy a muži socializováni relativně stejně ve všech západních zemích, nepomáhá socializace pochopit, proč jsou např. v USA zubní lékaři většinou muži, zatímco v Evropě tvoří většinu ženy. Podobně socializací nelze vysvětlit, proč jsou platy zubních lékařů v USA jedny z nejvyšších v porovnání s ostatními profesemi, kdežto v Evropě jsou pouze průměrné (Kimmel 2000).

Na druhé straně teorie pracující se svobodnou volbou žen ignorují strukturální omezení, kterým ženy musí čelit na trhu práce. Strukturální povahu mají již výše zmíněné diskriminační praktiky zaměstnavatelů při přijímání do zaměstnání, ale i v rámci výkonu povolání existuje řada mechanismů, které systematicky znevýhodňují ženy. V této souvislosti jsou relevantní koncepty jako skleněný strop, skleněný výtah či tokenismus, které vyjadřují souhrnné působení různých strukturálních faktorů na ženy a muže v zaměstnání.

Skleněný strop a skleněný výtah

Skleněný strop odkazuje na diskriminaci žen při povyšování, kdy ženy naráží na neviditelné bariéry, které je udržují na nižších úrovních řízení a brání jim v postupu v rámci organizace. Jedná se o umělé překážky založené jak na osobních předpojatostech nadřízených (mužů i žen), tak i na organizačních procesech, do kterých se promítají genderové stereotypy. Většina společností například nemá adekvátní evaluační kritéria, která by umožňovala porovnat práce se srovnatelnou hodnotou nebo při hodnocení vychází z tradičních genderových stereotypů. Většina vedoucích pracovníků také rezignuje na přijímání opatření pro posilování diverzity na pracovišti, přestože výzkumy i praxe v západních zemích naznačují, že se jedná o účinný nástroj zvyšování produktivity a ziskovosti.

Jeden z nejdůležitějších důvodů, proč je kariérní růst žen obecně retardován v porovnání s muži, však spočívá i v neformálních snahách mužů udržet či obnovit výlučně mužskou atmosféru v podnikových hierarchiích. Opatření zajišťující rovné zacházení se ženami a muži by mohla narušit přátelskost a nevázanost homosociálního světa mužů, kteří sdílí podobné základní hodnoty a východiska. Ženy jsou proto systematicky vylučovány z neformálních přátelských a mentorských sítí mezi muži, které jsou pro kariérní růst klíčové.

Jeden z nejznámějších soudních případů ilustrujících fungování skleněného stropu v USA Hopkins vs. Price Waterhouse byl rozhodnut v roce 1989 ve prospěch žalobkyně Ann Hopkins. Ta nebyla povýšena na partnerku v jedné z největších a nejprestižnějších účetních firem, přestože získala mnohem více zakázek než kterýkoliv z mužů, kteří dostali při povyšování přednost. Byla totiž vnímána jako agresivní a příliš náročná a ti, kdo bránili jejímu povýšení, ji charakterizovali jako „macho“ a prohlašovali, že „se snaží kompenzovat to, že je žena“ a že by jí prospěl „kurz ve škole půvabnosti“. Jeden z jejích příznivců jí doporučil, aby se naučila chodit, mluvit a oblékat více femininně, aby nosila make-up, aby si nechala upravit vlasy a začala nosit šperky. Tento případ ilustruje, jak tradiční genderové stereotypy brání ženám v rozvoji. Pokud by Ann Hopkins byla tradičněji femininní, nemohla by využívat svůj agresivní styl při získávání zakázek, což by pravděpodobně vedlo k nižšímu výkonu. Při povyšování by pak byla opět opomenuta, protože by byla příliš pasivní a málo ambiciózní.

Zdroj: Kimmel, M. S. (2000). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.

Pokud se žena propracuje do vyšších řídicích úrovní, často shledá, že plní roli takzvaného **tokenu** – osoby viditelně odlišné od většiny ostatních lidí v daném prostředí, na kterou je upřena zvýšená pozornost jako na zástupkyni minority. Na takové lidi je často pohlíženo jako na symboly jejich kategorie/skupiny a ne jako na konkrétní jednotlivce. Jsou tedy zároveň velmi viditelní jako členi/ky jejich sociální skupiny, ale neviditelní/é jako konkrétní individuality, což může být psychologicky a emocionálně velmi náročné. V této situaci se samozřejmě může ocitnout jak žena, tak i muž, ale výzkumy naznačují, že jejich zkušenosti se dramaticky liší.

Ženy nemají problém s tím, být viditelné jako ženy v mužském prostředí, ale jejich individuální práce a pracovní úspěchy jsou muži rutinně přehlíženy či považovány za méně významné a hodnotné než práce a úspěchy jejich kolegů. Ženy naráží na skleněný strop.

Muži, kteří vstupují do zaměstnání a sektorů, kde převažují ženy, mají zcela opačnou zkušenost, kdy se ve **skleněném výtahu** a jsou povyšování mnohem rychleji a na vyšší pozice, než by odpovídalo jejich vzdělání, věku a praxi. Tito muži se samozřejmě setkávají i s negativními stereotypy, zvláště pokud pracují v oblastech, které jsou z hlediska hegemonní definice maskulinity problematické. To se týká především práce s malými dětmi, kdy musí být velmi opatrní, aby se vystříhali podezření z pedofilie či homosexuality. Paradoxně však právě tyto stereotypy nezřídka skleněný výtah ještě urychlují.

Privilegovaný status maskulinity tedy pracuje ve prospěch mužů a nabízí jedno z možných vysvětlení, proč se muži brání rovnému zacházení. Jak píše ekonomka H. Hartman: „Nízké mzdy činí ženy závislými na mužích, protože je pobízí k uzavření manželství. Vdané ženy musí pro své muže vykonávat domácí práce. Muži tudíž profitují jak z vysokých platů, tak i z dělby práce v domácnosti. Domácí dělba práce naopak zhoršuje pozici žen na pracovním trhu, a tak je hierarchická domácí dělba práce podporována pracovním trhem a naopak.“ (Kimmel 2000) Zbývá

dotat, že pro muže je nerovnost na pracovním trhu nejen výhodná, ale často ji vůbec nevidí, neboť nerovnost je téměř vždy neviditelná pro ty, kdo z ní profitují, což je ve skutečnosti jedna z jejich hlavních výhod.

Sexuální obtěžování

Snahy mužů zabránit ženám v přístupu na pracovní trh jako rovným partnerkám se bohužel neomezuje jen na podhodnocování ženské práce. Jedním z hlavních způsobů, jak muži brání genderové rovnosti, je sexuální obtěžování, se kterým se v západních zemích během své pracovní kariéry setká většina žen (a někteří muži). Podle výzkumů je mnohem pravděpodobnější, že jsou mu ženy vystaveny v tradičně mužských zaměstnáních a oborech, do kterých začaly pronikat relativně nedávno, a v zaměstnáních spojených s výkonem moci (policie, armáda atp.). Většina případů sexuálního obtěžování není nikdy nahlášena.

Sexuální obtěžování může mít mnoho forem, ale odborná literatura nejčastěji rozlišuje dvě základní: „něco za něco“ a vytváření nehostinného/nepřátelského prostředí. V prvním případě se jedná o vynucování si sexuálních služeb pod hrozbou trestu (propuštění, snížení platu, zničení kariéry atp.). V druhém případě jde o nežádoucí chování sexuální povahy na pracovišti, které je nevídané, nevhodné nebo urážlivé a které způsobuje pocit zahanbení, zranitelnosti či ohrožení. To se může týkat například vylepování obscénních plakátů, nevyžádaného komentování vzhledu či pracovních výkonů atd.

V této souvislosti se v západních zemích dostává do popředí i otázka sexuálního obtěžování dívek v rané pubertě ve školním prostředí, které je dáváno do souvislosti s tendencí ke zhoršování jejich studijních výsledků. I v ČR bude nutné přehodnotit obecnou shovívavost k „normálním“ projevům adolescentních chlapců, kteří různými způsoby znepříjemňují život svým spolužačkám (osahávání, obtěžování atd.). Jak praví lidová moudrost: „Co se v mládí naučíš, ve stáří jako bys našel.“ Pokud chlapcům tolerujeme nežádoucí narušování osobního prostoru dívek a různé formy jejich obtěžování, nelze se divit, že někteří tyto lekce uplatňují i v dospělém životě.

Je třeba zdůraznit, že sexuální obtěžování se netýká sexuální přitažlivosti. V drtivé většině případů jde o snahu znepříjemnit ženám (a někdy mužům) pobyt na pracovišti, vnutit jim pocit zranitelnosti a dát jim najevo, že pracoviště je mužské teritorium, kde jsou nevídanými vetřelkyněmi. Sexuální obtěžování je **založeno na moci**, snaže vykázat ženy do patřičných mezí a připomenout jim, že mužům nejsou rovny, že jsou vždy jen ženy a jako takové jsou objekty mužské kontroly a dominance.

Cena, kterou za tyto projevy ženy i společnost platí, je vysoká. V případě jednotlivých žen jde o následky psychické, emocionální i fyzické, které sahají od bolestí hlavy až po poruchy příjmu potravy. Firmám se zvyšují náklady spojené s absentérismem, malou výkonností a pracovní fluktuací. V konečném výsledku ztrácíme všichni.

Obecně lze tuto kapitolu uzavřít konstatováním, že dělení společenského světa na maskulinní a femininní domény (svět placené práce a svět domácnosti) zkrsluje potřebu institucionálních mechanismů, které by každému umožnily participovat v obou doménách, a že dichotomizace identity směřuje muže k formování identit založených na dominanci a ženy k formování identit založených na poddajnosti a sebeobětování a vede k homogenizaci mužů a žen, což brání rozvoji diverzity, jež je přirozená v rámci každého pohlaví. Genderová polarizace dělá z lidí genderové karikatury, což jim brání v plné realizaci jejich potenciálu, a reprodukuje mužskou moc tím, že kulturní diskurz zkrsluje ty nejkřiklavější příklady pohlavní nerovnosti jako pohlavní rozdílnosti. Média, zákony, náboženství, institucionální procesy atd. racionalizují status quo způsobem, který činí všudypřítomný androcentrismus neviditelným.

Literatura

- Bem, S. L. (1993). *The Lenses of Gender*. New Haven: Yale University Press.
- Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. (2000). *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Donlevy, V. (2002). *Zpráva o splnění úkolu „Krátká expertní návštěva České republiky ohledně problematiky rovných příležitostí pro ženy a muže, 13.–19. dubna 2002“*. Praha: Delegace EU Česká republika.
- Fischlová, D., Prokešová, P. (2003). *Vytvoření informační základny pro analýzu faktorů ovlivňujících rozdíly v úrovni pracovních příjmů (mezd) mužů a žen a pro modelování (prognózuování) těchto rozdílů*. Praha: VÚPSV.
- Kimmel, M. S. (2000). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Mzdy zaměstnanců (z výběrového šetření) za rok 2002*. Praha: Český statistický úřad.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Zaostřeno na ženy a muže (2003)*. Praha: ČSÚ.
- Ženy a muži v datech (2002)*. Praha: Český statistický úřad.

5. Gender a POLITIKA

PhDr. Hana Havelková

Kvalita politiky a demokracie

Genderová problematika politiky je většinou redukována na otázku nedostatečného zastoupení žen v politice a tento pohled převážně uplatňujeme i v následujícím textu, neboť politika je oblast, kde na první pohled panuje velmi nápadná nerovnost. Z genderového hlediska je pak problémem i skutečnost, že tato nerovnost většinu společnosti buď příliš nepálí, nebo se očekává, že se situace časem zlepší sama. Řada lidí včetně mnoha odborníků se domnívá, že jakákoli **aktivní podpora** vstupu žen do politiky by byla nedemokratická. Neuvědomují si dostatečně, že o **neúplné demokracii** svědčí právě současný stav a že v konečném důsledku nejde jen o ženy jako společenskou skupinu, ale o dvě základní otázky týkající se všech:

1. jakou vlastně chceme mít politiku
 2. zda je naplňováno základní ústavní právo všech občanů/ek být volen/a (tzv. pasivní volební právo)
- Než tedy začneme pojednávat o ženách v politice, zamysleme se nad uvedenými otázkami.

Jakou chceme mít politiku?

Tuto otázku je užitečné rozdělit na dva aspekty: na **politickou kulturu** a na **politická témata**.

Politická kultura. Řada lidí vysvětluje nižší zastoupení žen v politice tím, že politika je prostředí, v němž se uplatňuje touha po moci a používají se praktiky ostrých loktů, a že je tedy bližší mužům, jejich „přirozenému“ založení. Nižší zastoupení žen pak je chápáno jako rovněž „přirozený“ důsledek „svobodné“ volby žen, které se v tomto prostředí necítí dobře nebo je neláká, a demokratické zásady tím tedy nejsou nikterak dotčeny. Toto uvažování však vychází z daného stavu věcí a málokdo si klade otázku, zda není samo o sobě znepokojivé, že stávající politická kultura již svou povahou předem vylučuje některé angažované jedince.

Je třeba si tedy položit otázku, zda by politická kultura i politická agenda nemohly, nebo dokonce neměly být poněkud jiné. Pokud určitý politický styl odrazuje či předem vylučuje některé potenciálně vhodné jedince, je oslabena sama demokracie.

Již T. G. Masaryk, který volal po vyšším zastoupení žen v politice, konstatoval, že ženy v politice nejsou proto, že v ní stále převládá „duch vojenství“, duch násilnický a že v okamžiku, kdy v ní půjde pouze o dobro společnosti, budou v ní mít ženy navšost významné místo.

Zároveň by ale tato úvaha mohla vést – a často vede – nesprávným směrem. Očekává se většinou, že ženy mohou do politiky automaticky vnést kultivovanost, a vychází se tedy ze stereotypních představ o ženství. To předem ženy handicapuje, neboť jejich chování v politice je pak jednak přísněji posuzováno, jednak kromě svých schopností musí stále dokazovat své „ženství“, sleduje se kriticky jejich vzhled a podobně. Nebo se uvažuje obráceně: lidé si kladou otázku, zda se vstupem žen do politiky něco změní, když se političky budou stejně chovat „jako muži“. Oba tyto přístupy svědčí o tom, že si veřejnost s otázkou genderu v politice příliš neví rady a je ovlivněna jejím tradičním obrazem. Jelikož muži byli v politice odjakživa, z chování jednotlivých mužů v politice nejsou vyvozovány soudy o nevhodnosti všech mužů pro politiku, jak se to často děje v případě žen. Přítomnost žen v politice není vnímána s takovou samozřejmostí, a proto je zde tendence činit z případného osobního selhání jednotlivé političky selhání skupinové. Je třeba si uvědomit, že tyto zděděné kulturní návyky ženám působení v politice samy o sobě ztěžují a je nutné se od nich oprostit.

Politická témata. Zatímco z hlediska chování a charakterových vlastností není na místě skupinový pohled na ženy, je opodstatněný v souvislosti s politickou agendou, s tím, co a jak se v politice řeší. Ženy mají většinou jinou sociální zkušenost, jiný typ kontaktu s každodenním životem než muži, a je tedy pravděpodobné, že mohou mít odlišné priority než muži, pokud jde například o distribuci peněz ve společnosti nebo důraz na některé problémy. O jaké problémy by se mohlo jednat? A jsou to vůbec problémy politické? Musíme si zde dávat pozor na to, že i výběr témat, jež považujeme za „důstojné“ a hodné politického řešení, je dán tradičně a že je jen na veřejnosti, co se rozhodne považovat za „politikum“. Je řada témat (např. školství), kterými se v jiných zemích zabývají spíše ženy v politice, ale opět to nelze očekávat automaticky – celá společnost si pro ně musí nejprve vytvořit určitou vnímavost. Také není přesné označovat tato témata jako „ženskou agendu“, protože se týkají a měla by se týkat všech.

Závažné reálné problémy tohoto druhu existují a postupně začínají být i vnímány. Jsou v zásadě dvojího typu. Jednak ty, které se týkají jen určitých skupin žen. Můžeme sem zahrnout problémy matek samoživitelek, obchodu se ženami, prostituce, domácího násilí a podobně. Druhý okruh problémů se naopak týká většiny žen bez ohledu na sociální skupinu, do které patří. Je to ono těžké téma, jak spojit práci i rodinu. Řada žen ho stále vnímá jako svůj soukromý problém, ale přitom se jedná o závažné politikum. Mladé ženy ho pak dnes často řeší tím, že mají méně dětí nebo žádné, a politici si bohužel vždy začnou všimnout až poklesu porodnosti jakožto politického problému, což je ovšem jen sekundární důsledek problému hlubšího. Ani tato agenda by však neměla být označována jako pouze ženská. Samo toto označení je zděděný stereotyp: podmínky pro výchovu dětí musí zajímat stejně tak muže, je to prvořadá společenská, a tudíž politická otázka.

Je naplňováno pasivní volební právo?

Tato otázka zkoumá, zda mají všichni potenciální zájemci o vstup do politiky (zejména té „vysoké“) skutečně rovné šance, zda v našem případě nedochází k nenápadnému odsouvání žen na vedlejší kolej v důsledku určité praxe panující ve stranách, přičemž klíčovým momentem je především sestavování volebních kandidátních listin. Západní politologové nemají žádné pochyby o tom, že existuje řada mechanismů, kterými se ženy dostávají „z kola ven“, a přesvědčivě to dokazují jejich výzkumy. Pokud tomu tak je, opět to neznamená nic jiného než porušování demokratické zásady pasivního volebního práva daného ústavou. Je zřejmé, že závažnost nedostatečné reprezentace v politice si veřejnost uvědomí v okamžiku, kdy se prokáže, že v politickém světě existují tlaky, jež v důsledku posilují jednu skupinu a oslabují jinou. Výzkum těchto otázek je u nás teprve na začátku, mnoho však již napovídají údaje, které jsou rozebrány v další části kapitoly.

Politická reprezentace žen v České republice**Zastoupení žen ve vrcholových politických orgánech v číslech**

Občané velmi často neznají skutečné zastoupení žen a mužů ve vrcholných politických orgánech a většinou mají tendenci je idealizovat. Často je v iluzi udržují i média, která mívají sklon skutečnou situaci „vylepšovat“. Nejprve se tedy seznámíme se základními fakty.

Československo patřilo mezi ty komunistické země, v nichž platila zákonná kvóta požadující třicetiprocentní zastoupení žen v parlamentu. Po pádu komunismu byl tento zákon zrušen a v prvních polistopadových volbách v roce 1990 zastoupení žen v nejvyšších politických orgánech výrazně pokleslo. Dalšími volbami v roce 1992 se tento pokles ještě více prohloubil. Sotvakdo z české veřejnosti si však byl vědom toho, že tento pokles znamenal návrat ke stavu před čtyřiceti šesti lety, neboť zastoupení žen v Poslanecké sněmovně ve volebním období 1992–1996 odpovídalo stavu z let 1946–1948. A nejen to: toto procento není o mnoho vyšší než zastoupení, kterého české ženy dosáhly na počátku 20. století (srovnej s údaji v tabulkách)! Vidíme tedy na první pohled, že „čas“ sám není zárukou pokroku v této věci a že trend vyššího zastoupení žen může být zvrátný, pokud se o něj aktivně nedbá.

Přehled zastoupení žen v parlamentu v letech 1919–1939 a 1945–1948

volební období	poslanci celkem	ženy celkem	ženy v %
1919–1920	254	10	3,9 %
1920–1925	275	14	5,8 %
1925–1930	298	9	3,0 %
1930–1935	300	9	3,0 %
1935–1939	300	6	2,0 %
...			
1945–1946	300	20	6,6 %
1946–1948	300	26	8,6 %

Zdroj: Seznamy poslanců Parlamentu ČSR z let 1919–1939/1945–1948. Tabulka A. Honsová.

Další dvoje volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR – v letech 1996 a 1998 – přinesly zvýšení zastoupení žen na 15 % a volby v roce 2002 na 17 %. Pro toto zvýšení nelze najít prokazatelné systémové důvody, a lze se proto domnívat, že může být náhodné a zvrátné. Proběhly také čtyři volby do druhé komory parlamentu, do Senátu, historicky první v roce 1996 a další v roce 1998, 2000, 2002 a 2004, v nichž se obměňovala vždy jedna třetina senátorů. V letech 1996 a 1998 v nich ženy skončily se zastoupením 11 %, tedy z jedenaosmdesáti senátorů celkem bylo devět žen, po volbách v roce 2000 v něm bylo deset žen, tj. 12 %.

Přehled zastoupení žen v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR od roku 1990

volební období	poslanci celkem	ženy celkem	ženy v %
1990–1992 (FS / ČNR)	292 / 196	28 / 27	9,6% / 13,8%
1992–1996 (PSP)	196	17	8,6%
1996–1998 (PSP)	196	30	15,3%
1998–2002 (PSP)	200	29	14,5%

Zdroj: Seznamy poslanců Parlamentu ČSFR a ČR z let 1990–2002. Tabulka A. Honsová.

Zvlášt nápadný je sporadický výskyt žen v českých vládách. Po roce 1989 působily ve vládách celkem pouze čtyři ženy: K. Kořínková jako ministryně kontroly ve federální vládě a V. Štěpová jako ministryně obchodu v české vládě v letech 1990–1992, později V. Parkanová jako ministryně spravedlnosti a Z. Roithová jako ministryně zdravotnictví – obě působily v období počínající politické krize 1997 a 1998. V letech 1998–2002 se ve vládě nevykytovala ani jedna žena, ve vládě na podzim roku 2004 působily dvě ministryně a v létě roku 2005 tři.

První českou ministryní vůbec se stala sociální demokratka L. Jankovcová v roce 1947, tj. ještě před komunistickým převratem, a působila v různých vládních funkcích, mj. jako místopředsedkyně vlády, až do roku 1963. Druhá žena, komunistická poslankyně B. Macháčová-Dostálová, působila jako ministryně lehkého průmyslu v letech

1954–1968. V kritickém období 1969–1970 se ve federální vládě objevila ještě R. Brablcová. Avšak po celé období tzv. „normalizace“, tj. od roku 1970 až do roku 1989, se již žádná žena v české ani federální vládě nevyskytovala.

Bližší průzkum však ukázal, že ženy se významně podílejí na odborném zázemí ministerstev. Údaje z roku 1998 ukazují, že ženy tvořily 55 % všech odborných pracovníků, ale jejich zastoupení klesá přímo úměrně s významem funkcí – na úrovni náměstků ministra jich bylo 16 % (podrobněji viz kapitola Gender a trh práce). Opět si tedy můžeme položit otázku uvedenou na začátku, zda jsou na příslušných místech ti nejkompetentnější, nebo ti, kdo usilují o nejvyšší postavení.

Historické, sociálně strukturální a institucionální faktory politické reprezentace žen v České republice v mezinárodní komparaci

Jak si vzhledem k těmto číslům stojíme v mezinárodním srovnání? Je to jinde lepší? A dále, co má vliv na rozdíly mezi jednotlivými zeměmi? V této části se zaměříme jednak na srovnávací čísla, jednak na faktory, které mají podle odborníků na zastoupení žen v politice největší vliv.

Zastoupení žen v národních parlamentech a vládách ve východní a střední Evropě (1999)

Země	Vláda (% žen)	Parlament (% žen)
Bulharsko	18,75	10,83
Makedonie	14,81	7,50
Estonsko	13,33	17,82
Albánie	11,11	5,16
Ukrajina	11,11	7,78
Polsko	10,00	13,04
Slovensko	10,00	14,00
Gruzie	9,52	7,23
Chorvatsko	8,33	8,66
Rusko	8,33	10,22
Litva	6,67	17,52
Lotyšsko	5,26	17,00
Česko	0,00	14,00
Maďarsko	0,00	8,29
Moldávie	0,00	8,91
Rumunsko	0,00	7,29
Slovinsko	0,00	7,78

Zdroj: *Hlasy žien: Aspekty ženské politiky (2002). Bratislava: Aspekt.*

V parlamentech patnácti zemí Evropské unie činí průměrné politické zastoupení žen kolem 20 %, přičemž mezi jednotlivými státy existují výrazné rozdíly, nápadné zejména na ose sever-jih: nejnižší zastoupení je v Řecku a ve Francii (6 %), nejvyšší ve Švédsku (40 %) (Hoecker 1998: 379). Ve Spojených státech byly v roce 1994 ženy zastoupeny pouze 11 % ve Sněmovně reprezentantů a 8 % v Senátu. Z postkomunistických zemí mají vyšší zastoupení žen v parlamentu než Česká republika pouze pobaltské země. Dramatický je ovšem rozdíl na úrovni exekutivy, neboť ve většině zemí EU je zastoupení žen ve vládách vyšší než v parlamentech, a to i v Irsku (19 %) nebo na evropském jihu (20 % ve Španělsku, 9 % v Portugalsku, 10 % ve Francii), a Česká republika si tedy z tohoto hlediska stojí mimořádně špatně (Hoecker 1998: 386).

Politologie nepovažuje rozdíly v parlamentním zastoupení žen v jednotlivých zemích za náhodu, ale připisuje je souběhu různých faktorů. Některá vysvětlení pracují například s kombinací základních tří faktorů: **politické kultury, institucionálního rámce a sociálně-ekonomických předpokladů**, jiná s pojmy **nabídka a poptávka**. Je možné pokusit se na základě těchto kritérií odhadnout, zda současných (první polovina roku 2004) 17 % žen v české Poslanecké sněmovně může odrážet souběh pozitivních faktorů existujících v české společnosti nebo zda se vskutku jedná o náhodu.

Politickou kulturou se v souvislosti s otázkou politické reprezentace žen myslí pozice dané společnosti na pomyslné škále, na jejímž jednom konci se nacházejí společnosti zvláště nakloněné rovnosti mezi pohlavími, eventuálně rovnosti mezi lidmi obecně, na druhém pak společnosti „patriarchální“, udržující tradiční dělbou genderových rolí. Jako faktory, které mají vliv na rovnostářské postoje, jsou uváděny například severská „vášeň pro rovnost a spravedlnost“, související také s dominantní evangelicko-luteránskou náboženskou orientací, nebo působení silného ženského hnutí, jako třeba v případě Holandska. Průkazný je také vliv doby zavedení volebního práva pro ženy, a zejména to, zda ženy obdržely volební právo společně se všeobecným volebním právem pro muže či nikoli (Hoecker 1998: 387–389). Pokud jde o českou společnost, existují historické studie, které tvrdí, že v minulosti byla přinejmenším v rámci středoevropského prostoru relativně silně nakloněná ženské emancipaci, a to jak v období národní emancipace od poloviny 19. století do vzniku samostatného Československa (David-Fox 1991), tak v období tzv. první republiky v letech 1918–1938 (Garver 1986, srv. též Havelková 1995). Některé práce to přitom rovněž dávají do souvislosti s protestantskou linií české náboženské orientace (Jurnečková, Matheson 1944). Rovněž české ženské hnutí má dosti silnou tradici. Z hlediska nového státu (Československa) začaly ženy působit v politice zároveň s muži, z hlediska celkové historie českých zemí činí časový náskok všeobecného volebního práva pro muže patnáct let. Souhrnně tedy lze konstatovat, že v české historii lze najít několik faktorů působících spíše ve prospěch genderově egalitární politické kultury.

K **institucionálním** faktorům politické participace, a tím i reprezentace žen patří **systém stranické struktury** (v systému více stran mají ženy více šancí na nominaci), ale zejména způsob rekrutování kandidátů (resp. lidí angažujících se v politice) a volební systém, přičemž poměrný volební systém dává ženám více šancí než většinový. U jednoho kandidáta (při většinovém systému) je totiž tendence postavit tzv. standardní produkt: kandidát by měl pocházet ze střední vrstvy, měl by být středního věku a muž. K podpoře žen však rovněž může dojít, avšak je-li k tomu politická vůle. U poměrného systému jsou také běžnější různé možnosti kvótování. Pokud tyto teorie platí, působí základní institucionální faktory v České republice rovněž ve prospěch politické reprezentace žen: je zde systém více volebních stran a pro volby do dolní komory parlamentu, Poslanecké sněmovny, platí poměrný volební systém. Nadto mají voliči možnost změnit pořadí na kandidátních listinách pomocí tzv. preferenčních hlasů, které mohou dát nejvýše čtyřem kandidátům na listině. Zastoupení žen v Poslanecké sněmovně je také podstatně vyšší než v Senátu, pro nějž platí většinový volební systém. Nejmarkantnější rozdíl však existuje v otázce kvót. Dosud ani jedna z českých politických stran systém kvót pro sestavování kandidátních listin nezavedla a ani v blízké budoucnosti o nich neuvažuje, zatímco ze „starých“ zemí Evropské unie dnes pouze čtyři země nemají stranické kvóty pro veřejnou kandidaturu.

Ze **sociálně-ekonomických** faktorů má na postoj k politice **vliv vzdělání a povolání**. S vyrovnávajícím se vzděláním se vyrovnává také zájem žen a mužů o institucionalizovanou politiku. Totéž platí o zaměstnání žen, i když přímá úměrnost mezi procentem zaměstnaných žen a procentem žen v parlamentu ani v západních zemích neplatí vždy. V České republice tento vztah platí i neplatí. Zaměstnanost žen je zde velmi vysoká, důležitá je však především ženská profesní struktura. Do jisté míry se například vysoké procento žen s právnickým vzděláním promítá do jejich výraznějšího působení v právních výborech Poslanecké sněmovny. Avšak vzhledem ke skutečnosti, že ženská vzdělanost i zaměstnanost byla v českých zemích vysoká již před druhou světovou válkou a dále pak narůstala od 50. let, bylo by v současnosti možné očekávat vyšší korelaci této zaměstnanosti a profesních zkušeností žen s jejich politickým zastoupením. Přetrvává také výrazná vertikální genderová segregace i v silně feminizovaných oborech, jako je například školství nebo zdravotnictví, a celkově nízký podíl žen na vedoucích pozicích. Sociálně strukturální aspekt hovoří tedy stále spíše v neprospěch žen.

Celkově lze tedy konstatovat, že většina běžně působících faktorů historicko-kulturních, sociálně strukturálních i institucionálních vytváří v české společnosti poměrně příznivé podmínky pro vzestup politické reprezentace žen. Je tedy možné, že současných 17 % žen v Poslanecké sněmovně je skutečně výsledkem příznivé součinnosti těchto faktorů, ba dokonce se zdá, že zde existují potenciální podmínky pro mnohem výraznější politické zastoupení žen. Co tomu však brání, je především naprostá absence jakéhokoli opatření, které by aktivně podporovalo vstup žen do politiky.

Jak vypadá politické zastoupení žen u nás z hlediska **teorií nabídky a poptávky**? Poptávkou je míněn zájem společnosti na vyšším politickém zastoupení žen, nabídkou zájem žen samotných o politickou práci (Matland 1999). Mezi nimi stojí politické strany, které mohou, ale nemusí reagovat na tento dvojitý druh zájmu. Odpověď na otázku, kde je brzda vyššího politického zastoupení žen, je tedy třeba hledat ve všech třech rovínách. Dostupná data přitom ukazují, že v české společnosti je navzdory neexistenci kampaní společenská poptávka po ženách v politice dosti silná, a zde tedy patrně problém neleží. Také členské základny politických stran svědčí o relativně vysokém zájmu žen o politickou práci, zde však již mohou být problémem nedostatečné ambice a asertivita žen. Hlavní problém nepochybně tkví v nezájmu vedení stran o tento problém – háček je ovšem v tom, že na rozdíl od jiných zemí nachází u nás tento nezájem podporu ze strany právě těch neúspěšnějších stranických kolegyň, jak dokládají četné rozhovory s nimi (Vodrážka 1996, Bauer 1996).

Pokud jde o poptávku, v polovině roku 1993 byl zveřejněn překvapivý údaj, že téměř 70 % občanů ČR zastává názor, že „minimální zastoupení žen v parlamentu by mělo být zajištěno zákonem“ (z toho „rozhodně“ tento zákon podporovalo 34,8 % lidí a 34,5 % se k němu přiklánílo), a že pokud jde o ženskou populaci, podobný zákon by podpořilo 78 % žen (Haberlová 1993, výzkum STEM). Ukázalo se tedy, že již za tři roky od revoluce česká veřejnost radikálně změnila názor na tzv. kvóty pro zastoupení žen v politice, které byly těsně po revoluci odmítány jako typicky komunistické způsoby. Podle sociologického výzkumu z roku 1990 bylo ještě 56 % žen proti kvótám (Čermáková, Navarová 1990). V roce 1998 si více žen v politice přálo 81 % respondentů. Významná je přitom postupná genderová diferenciací postojů k této otázce. Celkový rozdíl mezi kladnými odpověďmi mužů a žen není tak výrazný – 76 % ku 86 %, ale zvyšuje se u odpovědi „rozhodně ano“: 29 % muži a 44 % ženy, a lze tedy pozorovat jistou radikalizaci ženské části populace (IVVM 1998 – 05).

Nabídka, tj. zájem žen aktivně působit v politice, je spojena s jejich působením v politických stranách. Zaprvé zjišťujeme, že počet poslankyň jednotlivých politických stran nekoresponduje s podílem žen na jejich členské základně, který je všeobecně velmi vysoký, a vyrovná se dokonce i situaci ve Skandinávii! Strany s nejvyšším podílem žen na členské základně (KSČM a KDU-ČSL) mají však v nejužším vedení pouze muže. KDU-ČSL je navíc stranou s jednoznačně největší disparitou mezi procentem žen v členské základně, jichž je nadpoloviční většina, a zastoupením žen ve vedení i v Poslanecké sněmovně.

Lze tedy říci, že zájem žen o práci v politických stranách vysoce převyšuje jejich reálný podíl na rozhodování v zemi. Rovněž sociologické výzkumy potvrzují poměrně vysoký zájem žen angažovat se v politice: ženy představují 40 % z osob, které se chtějí angažovat v politice (Potůček 1996, cit. dle Saxonberg 1999), příp. 35 % (Role vlády – 1996, cit. dle Saxonberg 1999). Nabídka ze strany žen je tedy ve skutečnosti mnohem vyšší, než se česká veřejnost domnívá, a ukazuje se, že pouze zůstává nevyužita. Zatím však u nás chybí výzkum založený na rozhovorech s řadovými členkami stran, který by ukázal charakter jejich osobních politických ambicí a analyzoval případné vnitrostraní bariéry jejich postupu do vyšších rozhodovacích struktur.

Přehled o podílu žen na členské základně jednotlivých politických stran

	ODS			KDU-ČSL	KSČM	ČSSD	US *
	1997	I/1998	XII/1998	I/1999	I/1999	1999	1999
Členů celkem	22 000	19 400	19 730	60 464	136 516	14 000	4 000
Ženy celkem	7 400	6 100	6 900	31 597	51 360	3 780	-
Ženy v %	33,63 %	31,44 %	34,97 %	52,25 %	42,80 %	27,00 %	-

Zdroj: Informace tiskových odborů jednotlivých stran. Tabulka A. Honsová, * údaj o počtu žen v US v roce 1999 nebyl zjištěn.

Současné parlamentní strany nemají zavedena vnitrostranická pravidla, která by podíl žen na jejich členské základně promítala do jejich účasti na vnitrostranickém rozhodování. Pouze ČSSD zavedla 25% kvótu pro stranická grémia, ta se ovšem podle informací členek Ženského klubu strany vzápětí obrátila proti ženám, a to dvojnásobně: jednak v praxi není vnímána jako „minimální“ zastoupení, nýbrž jako „maximální“, takže nakonec spolu vždy soupeří dvě ženy o jedno místopředsednické křeslo, místo aby soupeřili všichni se všemi.

Za druhé vedení stran odmítá zabývat se nominací schopných ženských kandidátek s argumentem, že ženské sekce strany se tak jako tak budou snažit naplnit kvótu (Saxonberg 1999). Tyto sekce však mají ve skutečnosti minimální moc. Na tomto příkladu se tedy ukazuje, že ani zavedení kvót nemusí být řešením ve stranách, jimž vládou „pánské kluby“ (takové jsou všechny české parlamentní strany).

Součástí realizovatelné nabídky politických kandidátů je však také politická zkušenost (Matland 1999). Ačkoli členky stran ji jistě mají, dlužno říci, že ženy ve vysoké české politice nebudují svou politickou kariéru stejným způsobem jako muži, neboť mají tendenci vysokou politiku obvykle nejpozději po dvou volebních obdobích opět opouštět a vracet se ke svým původním profesím (Honsová 1999). České političky si rovněž na rozdíl od svých mužských kolegů většinou nebudují kontinuální specializaci na určité politické téma, i když genderová segregace parlamentních klubů se postupně prohlubuje a ženskou doménou se zde stávají jednak procedurální, právní a ústavní záležitosti sněmovny a státu a jednak sociální politika a zdravotnictví (Honsová 1999). Tuto svou práci však jen zřídka prezentují mediálně, a nejsou proto veřejností vnímány jako expertky.

Celkově je zřejmé, že překážkou pro výraznější vstup žen do české politiky nejsou ani voliči/ky (poptávka), ani ženy samy (nabídka), ani volební systém jako takový, ale vnitrostranický proces nominace při sestavování volebních kandidátních listin. Většina českých parlamentních politických stran používá tzv. pyramidální model nominace o třech úrovních, kde má výrazné slovo centrální vedení stran. Ačkoli podle západních teorií je pyramidální model prezentován jako výhodnější než přímá volba, zdá se, že v české situaci, kde ženy mají v současné době značnou podporu voličstva pro vstup do politiky, ale nikoli ze strany svých mužských kolegů, by pro ně mohla být přímá volba příznivější než stávající systém (Saxonberg 1999).

Zastoupení žen v komunální politice

Politika se neodehrává pouze na centrální úrovni. Z genderového hlediska je proto zajímavé porovnat situaci ve vrcholové a v komunální politice.

Zastoupení žen v místní politice je od počátku podstatně vyšší než zastoupení žen ve vrcholové politice. V porovnání voleb v roce 1994 a 1998 také došlo ke zvýšení podílu žen, a to výrazněji mezi kandidujícími – o 3,3 %, o něco méně mezi zvolenými ženami – o 2,7 %. V případě místních a obvodních zastupitelstev (jedná se o jednotlivé volební okrsky velkých měst) se zvýšení počtu kandidujících žen na volebních výsledcích vůbec neprojevovalo.

Podíl kandidujících a zvolených žen v komunálních volbách 1990, 1994 a 1998

	Kandidáti			Zvolení		
	celkem *	z toho ženy	ženy v %	celkem	z toho ženy	ženy v %
Obecní a městská zast. 1990	-	-	-	66 551	11 000	16,5 %
Místní a obvodní zast. 1990	-	-	-	2 868	622	21,7 %
Obecní a městská zast. 1994	145 611	31 399	21,6 %	59 754	10 575	17,7 %
Místní a obvodní zast. 1994	13 967	4 312	30,9 %	2 406	525	21,8 %
Obecní a městská zast. 1998	163 649	40 774	24,9 %	59 986	12 257	20,4 %
Místní a obvodní zast. 1998	15 945	5 477	34,3 %	2 426	528	21,8 %

Zdroj: ČSÚ. Tabulka H. Havelková, * počet kandidujících ve volbách v roce 1990 nebyl zjištěn.

Podíl žen v obecních a městských zastupitelstvech se pak liší podle krajů a okresů. Podle výsledků voleb z roku 1998 nejvíce přeje ženám kraj Severočeský, kde kandidovalo 28,6 % žen a zvoleno bylo 25,8 % žen, nejméně kraj Jihočeský, kde kandidovalo 22,2 % žen a zvoleno bylo pouhých 16,4 % žen. Šokující jsou výsledky pro hlavní město Prahu: ačkoli zde kandidovalo 25 % žen, což odpovídá průměru, zvoleno bylo pouhých 7,3 % žen, pouhé 4 ženy z 55 zastupitelů. Zde se opět ukazuje nepřímá úměrnost mezi prestiží funkce a šancí žen ji získat. Podobný princip evidentně funguje i v dalších velkých městech: Ostrava-město má 9,1 % žen mezi zastupiteli, Brno-město 12,7 % (všechna data ČSÚ). Zastoupení žen na funkci starosty dosahovalo v roce 1998 12,8 %, 721 z celkového počtu 5 627 starostů (informace Českého svazu měst a obcí).

Vidíme tedy, že problematika zastoupení žen v politice je předmětem komplexního vědeckého bádání, které ukazuje, že v této oblasti existují určité zákonitosti a vlivy a že laický názor, že se jedná o zcela volnou soutěž,

v níž záleží pouze na vůli a schopnostech jednotlivců, neobstojí. Zde byly ovšem ukázány pouze ty nejzákladnější poznatky – politologické teorie, výzkumy a statistické analýzy dat zabývající se touto problematikou jsou ve skutečnosti mnohem složitější a rozsáhlejší, u nás jsou však zatím v plenkách.

Zda, proč a jak ženy v politice aktivně podporovat?

I když jsme viděli, že v zastoupení mužů a žen v politice panují nerovnosti a různé společenské vlivy, mnoho lidí má stále problém s otázkou, jak někoho podporovat pouze na základě biologického rozdílu. Vtip je právě v tom, že ženy ve vztahu k politice nejsou definovány biologicky. Také v otázce žen v politice je proto nutné osvojit si důsledný přístup z genderového hlediska. Znamená to, že se zaměříme na to, v jakém smyslu tvoří „ženy“ politicky relevantní skupinu v jiném než biologickém smyslu.

Všechny ženy – jako skupina – představují ve vztahu k politice **politicky definovanou** skupinu. Až do okamžiku udělení volebního práva, což se až na jednu výjimku (Nový Zéland 1893) událo až ve 20. století, byly všechny ženy v občanských zákonících západního světa definovány jako „neobčanky“. Toto historické dědictví v myslích mnoha lidí stále přetrvává v tom smyslu, že působení žen v politice nepovažují za stejně samozřejmé jako působení mužů (již jsme o tom hovořili). Kdo nevěří, nechť si cvičně zkusí obrátit zdánlivě nevinné a rozumné výroky jako „nemá smysl cpát ženy do politiky za každou cenu“ (Václav Klaus). Řekneme-li, „nemá smysl cpát muže do politiky za každou cenu“, takový výrok nás udiví, neboť by nás vůbec nenapadl, a to proto, že muži patří do politiky jaksí automaticky, a lze tedy předpokládat, že i cestu do ní mají hladší. Jiným testem může být představa, že v parlamentu sedí 83 % žen a 17 % mužů a že ve vládách se muži vyskytují jen výjimečně a nahodile a že jsou s tím všichni občané spokojeni. Na tom si ověříme, do jaké míry máme i ve vlastní hlavě usazen odlišný pohled na obě pohlaví v politice. Ostatně podobný test lze udělat i se samotnou otázkou, kterou kladou výzkumy veřejného mínění: „Domníváte se, že ženy patří do politiky?“ Symetrický přístup by vyžadoval ptát se stejně na muže atd. Když zjistíme tento stereotypní pohled, musíme si odpovědět na otázku, zda s tím máme nebo nemáme něco dělat.

Ženy jsou v důsledku historicky zděděné dělby práce mezi pohlavími (známé také jako „dělba rolí“) definovány jako skupina také **sociálně**. Jejich životy jsou v drtivé většině případů organizovány odlišně od životů mužů. Jeho výraznou část představuje např. péče o závislé jedince, jimiž jsou nezaopatřené děti a staří, nemocní nebo postižení příbuzní. V souhrnu představují kolem 25 % obyvatelstva, a tato péče tedy představuje obrovskou společenskou práci, která se dosud nestala předmětem politiky v míře, jaká jí náleží. Vykonávají ji převážně ženy, které tak vládnou specifickou občanskou zkušeností. Ta se dostává do politické agendy obvykle jen v těch zemích, kde podíl žen na politické reprezentaci dosáhl kritické hranice, za níž mohou začít měnit politickou kulturu i agendu. Za tuto hranici se obvykle považuje 40 % a je jí dosaženo ve skandinávských zemích, jejichž sociální politika patří k nejpracovnější na světě a často slouží jako model pro jiné země. Je vysoce pravděpodobné, že důraz na tuto agendu vnesly do skandinávské politiky ženy (potvrzují to i výzkumy chování poslanců a poslankyň v těchto zemích). Opět si tedy položíme otázku, jakou chceme mít politiku a zda by nestálo za to i u nás více zúročit specifickou občanskou a lidskou zkušenost žen.

DOPORUČENÍ RADY EU 96/694/EC O VYVÁŽENÉ ÚČASTI ŽEN A MUŽŮ V ROZHODOVACÍCH PROCESECH Z 2. PROSINCE 1996:

- Vyvážená účast žen a mužů na rozhodování je základní součástí a podmínkou demokracie.
- Nedostatečné zastoupení žen je považováno za ztrátu pro společnost.
- Vyvážená účast žen a mužů v politice znamená „cestu k rozšiřování idejí, hodnot a chování, jejímž výsledkem má být větší míra spravedlnosti a rovnosti pro muže a ženy ve všech oblastech života společnosti, a cestu k plnému využití lidského potenciálu“.
- Členské státy mají přijmout ucelené integrované strategie zaměřené na podporu vyvážené účasti žen a mužů v rozhodovacích procesech a vytvoření vhodných (legislativních, regulačních, stimulačních) opatření, která by vedla k dosažení tohoto cíle.
- Podstatnou roli hraje přesné definování kvantitativních cílů a specifických indikátorů a jejich hodnocení.

Zdroj: leták *Hlas ženám v politice!* vydaného *Gender studies*, o. p. s., 2004

Literatura

- Bauer, J. (1996). *Sedmnáct zpovědí. Důvěrné rozhovory redaktora Blesku s českými manažerkami, podnikatelkami a političkami*. Praha: X-Egem, Nova s. r. o.
- Čermáková, M., Navarová, H. (1990). *Ženy a volby 1990*. Praha: Sociologický ústav ČSAV. Interní edice.
- David-Fox, K. (1991). *Czech Feminists and Nationalism in the late Habsburg Monarchy: „The First in Austria“*. In *Journal of Women's History*, vol. 3, No. 2 (Fall).
- Garver, B. (1986). *Women in the First Czechoslovak Republic*. In Wolchik, S., Meyer, A. (eds.). *Women, State, and Party in Eastern Europe*. Durham, North Carolina: Duke University Press.
- Haberlová, V. (řešitelka) (1993). *Postavení žen v zemích střední Evropy*. Česká republika. (Projekt Rady Evropy). Praha: STEM – Středisko empirických výzkumů.
- Havelková, H. (1999). *The Political Representation of Women in Mass Media Discourse in the Czech Republic 1990–1998*. In *Czech Sociological Review*, vol. 7, No. 2, Fall 1999, pp.145–165, Praha: Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.

- Havelková, H. (1997). *Abstract Citizenship? Women and Power in the Czech Republic. In Crossing Borders. Gender and Citizenship in Transition.* Stockholm: Swedish Council for Planning and Coordination of Research, pp.115–137 (reprinted from *Social Politics* 1996).
- Havelková, H. (1996). *Český diskurs o ženách a politice před volbami 1996. In Aspekt 2/96, Bratislava: Zájmové združenie žien Aspekt, str. 83–88.*
- Havelková, H. (1995). *Die liberale Geschichte der Frauenfrage in den tschechischen Ländern. In Havelková, H. (ed.). Gibt es ein mitteleuropäisches Ehe- und Familienmodell?/Existuje stredoevropský model manželství a rodiny? Praha: Divadelní ústav, pp. 19–33.*
- Hlasy žien: Aspekty ženskej politiky (2002). Bratislava: Aspekt.*
- Hoecker, B. (Hrsg.) (1998). *Handbuch Politische Partizipation von Frauen in Europa. Opladen: Leske und Budrich.*
- Honsová, A. (1999). *Obraz súčasnej českej ženskej politickej reprezentácie s prihlédnutím k historickému vývoji ženského zastoupení od roku 1918 (bakalárska práca). Praha: Univerzita Karlova, Institut základů vzdělanosti.*
- Jurnečková, M., Matheson, C. (1944). *Women of Czechoslovakia. London: The New Europe Publ. Co.*
- Matland, R. E. (1999). *Legislative Recruitment: A General Model and Discussion of Issues of Special Relevance to Women. Paper for the International Conference on „Women’s Representation in Eastern Europe“. In Bergen May 28–29.*
- Saxonberg, S. (1999). *Influence From Within? The Attempts of Czech Women’s Organizations to Increase Formal Representation in Political Parties. Paper for the International Conference on „Women’s Representation in Eastern Europe“. In Bergen May 28–29.*
- Vodrážka, M. (1996). *Feministické rozhovory o „tajných službách“. Praha: Nadace Gender studies.*

6. Gender a PRÁVO

Mgr. Barbara Havelková

Je právo neutrální?

Právo je soubor pravidel, který určuje chování osob ve společnosti a jehož dodržování je vynucováno státem. Na rozdíl od jiných systémů pravidel chování, jako jsou například mravy či náboženství, je právo vnímáno jako neutrální, nestranné, nadřazené jednotlivcům i společnosti.

Právo je ale výtvorem lidí. Promítají se do něj náboženské, politické a ekonomické názory společnosti a doby. Právo je současně výsledkem střetávání různých sil, jako jsou politické strany, lobby, úřednický aparát, soudci aj. **Ideologie**, na jejímž základě právo vzniká, byly vytvářeny muži. Tvůrci práva, ať již panovníci, politici či úředníci, byli a jsou ve velké většině muži.

Je tudíž nasnadě, že zájmy, potřeby, životní zkušenost a problémy žen právo nezohledňuje do té míry, jak to činí u mužů. Teoretikové práva a politiky poukazují na to, že právo není neutrální a přes proklamované principy rovnosti privilejuje určité skupiny (muže, obyvatele měst, občany bílé pleti apod.). Patriarchální právo nepřiznává ženám stejné výsady jako mužům, a tím je dlouhodobě udržuje v podřízeném postavení.

Pro teorii práva jsou centrální dvě zásady: **legitimita a legalita**. Zákonnost, legalita, je dodržena, jestliže jsou relevantní společenské vztahy upraveny právem a platné právo je dodržováno. Zásada legitimacy požaduje ospravedlnění platného práva a určení mechanismu jeho tvorby (Boguszak, Čapek 1997: 157). Splnění požadavků legality a legitimacy zkoumají právníci a právní vědci. Ti fungují uvnitř systému práva – dívají se na jeho obsah i techniku z perspektivy „co je dobré pro právní řád“ – a někdy opomíjejí sledovat dopad práva na společnost a její členy. Pro zkoumání reálného postavení jednotlivce či skupin osob ve společnosti jsou proto důležité mezioborové disciplíny. Sociologie práva zkoumá vztah mezi právem a společností a teorie právní politiky analyzuje mechanismy vzniku práva.

Právo v knihách – právo v praxi

Způsob ošetření určitého jevu právem se označuje pojmem **de iure** (právo v knihách). Pro reálnou situaci subjektů, která s právní úpravou často nekoresponduje, se užívá pojem **de facto** (právo v praxi).

Důvodem rozdílu mezi právem a faktickou situací je zaprvé to, že lidé mnohokrát nepoužijí k řešení svých problémů právo. Svá práva buď přesně neznají a nevědí, jak s nimi nakládat, nebo jim přijde společensky neúnosné se za ně brát (např. žalovat zaměstnavatele pro diskriminaci podle zákoníku práce). Podobně jako nábytek odstíní některá místa v pokoji, rozsvítíme-li lampu, tak právní pravidlo nedosáhne na určitou situaci, stojí-li mezi nimi před- sudek či odlišná společenská norma.

I když „světlo práva“ na určitou situaci dosahuje, ne vždy je jeho paprsek přímý a nezkravený. Druhým důvodem rozdílu mezi právem a faktickou situací tedy je, že ani soudní rozhodnutí či aplikace práva správními úřady nejsou chráněny před společenskými názory a uvažování soudců či úředníků prochází clonou stereotypů či mýtů (např. v rozhodnutích o svěření dítěte do péče jsou tak preferovány matky).

Fakticita práva ¹

Právo většinou sleduje vývoj společnosti – přizpůsobuje se faktické situaci. To je dnes dobře vidět zejména v oblasti nových technologií, například v nově vznikajících úpravách odpovědnosti v oblasti lékařství či ochrany internetu. I postavení ženy bylo vždy determinováno ideologií a stupněm vývoje společnosti.

Vztah ideologie–právo

Aristoteles, jehož myšlení mělo zásadní vliv na vývoj západního světa, se zabýval také otázkou pohlaví. Biologické rozdíly mezi muži a ženami použil jako základ pro argumentaci o podřadnosti žen. Za nejvyšší formu existence považoval svobodného muže a ženu s ním poměřoval. To, co bylo u žen jiné, bylo odchylkou od mužské normy, a bylo tudíž méněcenné. Aristotelem zavedené uvažování v dichotomiích (muž–duše, žena–tělo; muž–aktivita, žena–pasivita; atd.) pak zaprvé znemožnilo připustit existenci obou kvalit v jedné osobě a zároveň vždy vyzdvihovalo jednu kvalitu jako více žádoucí a správnou. Právo tyto názory přijalo, nepovažovalo ženy za bytosti „rozumné“ a přiznávalo ženám postavení obdobné postavení dítěte.

Tento přístup se udržel až do moderní doby. Dokonce ani buržoazní revoluce 19. století neznamenaly pro ženy zlepšení situace. Ideologie Johna Locka či J. J. Rousseaua vyzdvihovaly rovnost a svobodu jednotlivců, ženy ale nezahrnovaly mezi subjekty. Ve Francii práva politická a majetková získali občané. Mezi ně ale ženy nebyly počítány, protože právo bylo vykládáno v souladu s představou, že žena je bytost iracionální, nezpůsobila být subjektem práv (Fredman 1997: 3 nn.). Obdobná situace existovala v habsburské monarchii.

Normativní složka práva

Právo má ale také schopnost společnost ovlivnit – **normovat sociální struktury**, ať ve smyslu **konzervace** stávajících vztahů či jejich **změny**.

¹ K fakticitě a normativitě práva viz např. Příběh, J. (1996). *Sociologie práva*. Praha: Slon, str. 16.

Konzervační vlastnost práva byla a je pro ženy bludným kruhem, ze kterého lze jen velmi těžko vykročit. Představy o tom, že některé činnosti nejsou pro ženy vhodné nebo že na ně ženy nemají dostatek schopností, se odrazily v právu. To ženám po staletí neumožňovalo volit, studovat, starat se o vlastní majetek a obecně rozhodovat o svém životě. Ženy tudíž neměly s podobnými činnostmi žádné zkušenosti. To posilovalo představy a mýty o obecné nezpůsobilosti žen k určitým činnostem, které pak byly argumentem pro to, aby se jich ženy i nadále nesměly účastnit.

Například v anglo-americkém prostoru mělo zrovnoprávnění žen dramatický průběh. Ve společnosti existovaly předsudky a mužské elity nebyly ochotny se o určitá privilegia dělit. Mnoho změn tak bylo doslova vybojováno. V Británii končily střety demonstrujících sufražetek s policií až smrtí. Zrovnoprávnění žen v rozvodových řízeních či právo na potrat bylo uzákoněno po rozsáhlé celospolečenské diskusi a mnoha demonstracích.

Boj za volební právo žen

Za sufražetky označujeme ženy, které v období první vlny feminismu (viz dále) bojovaly za zrovnoprávnění žen ve veřejné sféře, zejména za všeobecné a rovné volební právo (suffrage = volební právo). Jako první na světě bylo uzákoněno na Novém Zélandě (1893). Německo, Rakousko a Polsko zavedly všeobecné volební právo roku 1919, ČSR a USA roku 1920. Mnoho zemí ženám umožnilo volit až po druhé světové válce (1945): Francie, Itálie, Jugoslávie, Japonsko. V některých mimoevropských zemích (a několika kantonech Švýcarské konfederace) získaly ženy právo volit až v 70. či 80. letech 20. století. Ještě dnes nemohou ženy na celonárodní úrovni volit například v Saúdské Arábii (Giddens 1999: 346).

Kromě reprodukce stávajících poměrů může být právo také **prostředkem změny** společnosti. Je-li přijat zákon, který reaguje na společenskou poptávku, lze jej v praxi použít stejně dobře jako předcházející právní úpravu. Orgány činné v trestním řízení tak například dnes běžně aplikují ustanovení novely trestního zákona, která koncem 90. let 20. století změnila skutkovou podstatu trestného činu pohlavního zneužívání tak, aby zahrnovala i oběť mužského pohlaví. Ty normy, které pro část společnosti představují ohrožení tradic, se však prosazují a „ujímají“ hůře. Nesetkává-li se navržený zákon s všeobecnou podporou, málokdy se stává součástí právního řádu.

Vztah mezi veřejným míněním a právem

V katolickém Irsku platí dodnes zákaz potratů, zatímco v českém právu bylo právo ženy rozhodovat o svém těhotenství zakotveno již v 50. letech minulého století.

Český zákonodárce naopak dosud nepřistoupil k legalizaci registrovaného partnerství či sňatků homosexuálů, jak učinili v Holandsku, Dánsku či Norsku.

Někdy ale přesto dochází k tomu, že vládnoucí síly ve státě přijmou úpravu, která zcela nekoresponduje s názory občanů. Sociologie práva poznamenává, že tyto normy někdy změni chování jedinců (zejména je-li jejich nedodržování citelně sankcionováno), ale jen málokdy jsou způsobilé změnit též uvažování lidí.

V českých zemích se díky komunistické ideji rovnosti a rovnoprávnosti mnoho pokrokových změn v právu, jako například umožnění potratů, zapojení žen do politiky či přístup ke vzdělání a zaměstnání, odehrálo „shora“ v 50. letech 20. století. Je sporné, zda se právu podařilo zafungovat, tj. způsobit společenskou změnu. Jak uvažují české ženy o svých právech a postavení v rodině či práci? Do jaké míry jsou ženy schopné využívat svých zákonných práv?

Tyto otázky jsou aktuální zejména dnes, kdy české právo v souvislosti se vstupem do Evropské unie přijalo velké množství zákonů, které často předběhly společenskou realitu. Ve společnosti je často médii i politikou vytvářen dojem nadbytečnosti až škodlivosti některých unijních pravidel. Příkladem je výrazná diskuse o definici sexuálního obtěžování v zákoníku práce, která v prosinci roku 2003 probíhala v Senátu ČR. Bude zajímavé sledovat, jak odpor, který byl ve velké části populace vůči antidiskriminačním normám vzbuzen, ovlivní fungování novely zákoníku práce v praxi.

Vývoj feministického pohledu na právo

Liberální feminismus **první vlny** (k vývoji feministického myšlení podrobněji v úvodní kapitole) se soustředil na boj za volební právo, právo na rozvod, prosazoval majetkovou nezávislost žen, ochranu pracujících žen apod. Za důvod nižšího společenského postavení žen byla zaprvé považována nemožnost přístupu do veřejné sféry a zadruhé vláda mužů (právníků, zákonodárců) nad právem. Převládal názor, že právo samo o sobě je neutrální.

Teprve **druhá vlna** feminismu v 60. letech 20. století začala poukazovat na to, že problematické je právo samo jako systém a jeho aplikace. Zkušenost ukazuje, že změny v postavení žen je možné dosáhnout pouze změnou situace, kdy muži definují ženy a ženství a určují jejich osudy. Aktivistky se začaly zasazovat o odstranění předsudků a mýtů o ženách, jejich schopnostech, vlastnostech, sexualitě atd. Kritice bylo podrobeno používání jazyka.

Začaly se tedy hledat **mimoprávní postupy** pro zrovnoprávnění a **nové právní metody**. Klasická právní norma („věci mají být tak a tak, chovejte se podle toho, jestli ne, přijde sankce“) není citlivá k faktu, že postavení každého člověka je „opleteno“ předivem výchovy, vzdělání, očekávání okolí, psychologických faktorů, nutnosti skloubení rodinného a pracovního života. Místo proklamací, že žena a muž jsou si rovni, je tak například efektivnější použít tzv. **gender mainstreaming**, metodu, kdy je veškeré veřejné rozhodování včetně souvisejících činností (analýzy, vyhodnocování) podřizováno požadavku, aby konečný výsledek napomohl vyrovnat příležitosti žen a mužů. Po

stránce obsahu práva se druhá vlna feminismu nově zaměřila na absenci úpravy soukromé sféry (zde ve smyslu domácí, rodinné) a problematiku sexuality a reprodukčních práv. Nové přístupy k právu pak přináší i **třetí vlna feminismu**.

Ústavní a mezinárodní ochrana ženských práv

Listina základních práv a svobod, která je součástí ústavního pořádku České republiky, obsahuje zákaz diskriminace. Ve svém článku 3 zaručuje „základní práva a svobody všem bez rozdílu pohlaví... nebo jiného postavení“ (sem by nejspíše spadala i sexuální orientace, osobní stav, množství dětí apod.). Ochranu práv a svobod zaručují všechny soudy. Například v případě diskriminace ženy zaměstnavatelem bude spor řešit obecný soud. V případě, že orgán veřejné moci (soud, policie, samosprávný orgán, orgán státní správy apod.) poruší ústavou zaručené právo či svobodu, může se dotčená osoba obrátit na Ústavní soud. Od jeho vzniku v roce 1993 do konce roku 2003 však nebyla podána jediná stížnost týkající se rovnosti pohlaví.

Dle článku 10 Ústavy České republiky jsou součástí českého právního řádu také mezinárodní smlouvy. Při konfliktu se zákonnou úpravou mají mezinárodní smlouvy přednost. Česká republika je mezi jinými také signatářem Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen OSN (anglická zkratka CEDAW). Speciální monitorovací orgán, „Výbor“, kontroluje dodržování závazků smluvními státy. Tyto mají povinnost každé čtyři roky odevzdávat zprávy o plnění závazků vyplývajících ze smlouvy. Zprávy České republiky, které připravují expertní týmy jednotlivých ministerstev ve spolupráci s nevládními organizacemi, jsou k dispozici na webových stránkách Ministerstva zahraničních věcí ČR.

CEDAW (Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women) je účinná od roku 1981 a k dnešnímu dni ji ratifikovaly více než tři čtvrtiny států světa. V žádném z nich nejsou ženy de facto ve svých možnostech, platech či důstojnosti plně rovny mužům. V mnoha z nich nejsou stejná práva a rovnost garantovány ani de iure. V některých právo dokonce ani efektivně nebrání praktikám, které jsou z evropského pohledu kriminální.

Politika jednoho dítěte, kterou prosazuje současná Čína, nutí páry, aby volili mezi dívkou a chlapcem. Ať jsou již důvody ekonomické či kulturní, rodiny se rozhodují pro chlapce. Potraty plodů ženského pohlaví a zanedbání péče o novorozené holčičky způsobují, že v Číně bylo již v roce 1990 o 50 milionů žen méně, než by odpovídalo průměrnému zastoupení pohlaví v populaci (srovnáváno s Evropou a Severní Amerikou).

V mnoha afrických zemích praktikovaná ženská obřízka způsobuje ženám problémy při močení, menstruaci, zneplňemňuje chůzi a způsobuje bolest při pohlavním styku. Zákroky jsou ve velké většině prováděny bez použití anestetik, bez dezinfikovaných nástrojů a neodborně. Mnoho žen je v důsledku obřízky infikováno (mj. virem HIV), výjimečné nejsou případy smrti vykrvácením.

Rozpor těchto praktik s Úmluvou o odstranění všech forem diskriminace žen a s představou lidí žijících v Evropě a Severní Americe o rovnosti mužů a žen je celkem zřejmý. Jak ale pomoci ženám třetího světa k lepšímu životu? Názory na postup se liší. Zastánci **univerzalizmu** vnímají ženská práva jako všeobecná. Jejich cílem je odbourání všeho, co ženám může ubližovat. Jejich představa „žádoucího výsledku“ vychází ze standardu západních zemí.

Teorie **kulturního relativismu** poukazuje na to, že tyto praktiky jsou v těchto zemích často zakotveny v náboženství a jsou nezrušitelnou součástí jejich kultury. Pro africké ženy je například obřízka součástí jejich života, mnohé ji vyžadují. Snaha ženskou obřízku zakázat by její provádění pouze přesunula do ilegality, a tedy ještě horších hygienických podmínek. Zastánci kulturního relativismu za správný postup považují například nikoliv boj proti fenoménu ženské obřízky, ale proti neinformovanosti žen o případných důsledcích zákroku a proti způsobu jeho provádění.

Rodinné právo a reprodukční práva žen

Rodina je základní jednotkou naší společnosti. Ochranu rodiny a rodičovství zaručuje Ústava České republiky. Podrobněji osobní stránku manželství a rodinných vztahů upravuje zákon o rodině; ryze majetkové otázky jsou předmětem občanského práva. Platné právo neobsahuje žádné přímo diskriminující ustanovení. Faktická nerovnoprávnost, která existuje, je podmíněna kulturou. Právním upravenou formou soužití muže a ženy je **manželství**. Zákon o rodině stanoví, že muž a žena mají v manželství stejná práva a povinnosti, o záležitostech rodiny rozhodují společně a mohou se navzájem zastupovat v běžných záležitostech.

Manželství

Minimální sňatečný věk je pro muže i ženu stejný: 18 let (zletilost). Soud může svolit ke sňatku nezletilé osoby starší 16 let. Obvykle je důvodem žádosti těhotenství nezletilé snoubenky. Uzavře-li osoba mladší 18 let manželství, stává se zletilou. Má plnou způsobilost k právním úkonům a je také případně právním zástupcem svých dětí. Neprovdaná nezletilá matka ale způsobilost nenabývá, není právní zástupkyní dítěte. Tím je jí odpíráno rodičovské právo a jejímu dítěti právo na péči rodiče.

Uzavřením manželství vzniká společné jmění manželů, do kterého spadá (s určitými výjimkami) majetek nabytý a závazky vzniklé za trvání manželství. Rozsah společného jmění lze smluvně upravovat (i předmanželskou smlouvou). V případě rozpadu manželství se jmění dělí rovným dílem, přihlíží se k tomu, jak manželé přispěli k vytvoření společného jmění, kdo pečoval o rodinu, a také k potřebám nezletilých dětí. Zákon také upravuje bydlení manželů. Zejména chrání právo toho, kdo pečuje o nezletilé děti. Manželé po sobě ze zákona dědí, pozůstalý manžel/

manželka ale na rozdíl od dětí zůstavitele není neopomenutelným dědicem (zavěťtí jej zůstavitel může z dědění zcela vyřadit). Zákon také manželům ukládá vzájemnou vyživovací povinnost v průběhu manželství, která má zařadit, že životní úroveň obou manželů bude srovnatelná.

Soud rozvede manželství, které je hluboce a trvale rozvráceno, na návrh kteréhokoli z manželů. Před rozvodem je třeba upravit poměry nezletilých dětí. Ženy podávají návrh na rozvod dvakrát častěji než muži; nejčastěji uváděnými příčinami rozvratu je rozdílnost povah a názorů, nevěra, alkoholismus mužů a nezáměr o rodinu. S rozvodem často souhlasí oba partneři, jsou ale situace, kdy se ten z manželů, který rozvrat nepřipouští, častěji žena, rozvodu brání. Soud může v těchto situacích rozvod odepřít, případně poškozeného manžela/manželku kompenzovat poskytováním výživného ve stejném rozsahu jako za trvání manželství po dobu tří let od rozvodu. Soud může přiměřené výživné přiznat i rozvedenému manželi/manželce, který není schopen se sám žít. V praxi se jedná například o matky pečující o nezletilé či invalidní děti nebo ženy nezaměstnané.

České právo zatím bohužel nijak nereagovalo na **jiné faktické rodinné formy**.

Alternativní formy soužití

Zejména v posledním desetiletí se v České republice setkáváme se změnami rodinného chování. Přibývá tzv. singles (osamělé žití jako životní styl), nesezdaných párů s dětmi, matek, které vychovávají dítě bez partnera, manželských bezdětných párů atd.

Právo zatím vůbec neupravuje např. soužití muže a ženy bez manželství (druh a družka) či soužití lesbických nebo homosexuálních partnerů. Partneři mohou podle platného práva své vztahy upravit smluvně (plnou mocí pro účely zastupování, podílovým spoluvlastnictvím majetku, smlouvou o společném nájmu bytu, smlouvou o důchodu). To ale znamená, že musí k uspořádání svých vztahů zaplatit za odbornou právní pomoc. Pokud tak neučiní, v životě partnera jako by právně neexistovali. To vše je oproti párům žijícím v manželství znevýhodňuje.

Důležitou součástí života ženy jsou i její reprodukční práva. Zákon o umělém přerušení těhotenství upravuje **právo na interrupci** jako ryze osobní právo ženy. Nevyžaduje se souhlas manžela či otce dítěte, od 16. roku věku ani souhlas zákonného zástupce. Interrupce se provádí do 12. týdne těhotenství, je-li ohrožen život matky či zdravý vývoj plodu, lze ji provést i později, nejvýše do 24. týdne těhotenství. Je-li interrupce provedená ze zdravotních důvodů, hradí náklady výkonu plně zdravotní pojišťovna. V ostatních případech si zákrok hradí žena. Počet uměle přerušovaných těhotenství se v posledním desetiletí snížil zhruba o polovinu zejména díky větší informovanosti a dostupnosti antikoncepce.

O **mateřství** se s oblibou hovoří jako o nejkrásnějším životním období ženy, mnoho ukazatelů nasvědčuje spíše tomu, že společnost a právo ženy k mateřství nemotivují a moc si jej nepovažují. Porodnost se v České republice od roku 1993 snížila o celou jednu třetinu, čímž bylo dosaženo historického minima. Podpora mateřství je zejména otázkou práva sociálního zabezpečení (předškolní a mimoškolní zařízení pro děti, příspěvky na děti, peněžní pomoc v mateřství aj.), ale též pracovního práva (dětské koutky, přestávky na kojení, mateřská a rodičovská dovolená).

Rodinné právo řeší otázky **rodičovství**. Matkou je žena, která dítě porodila. To v našem právním řádu v podstatě znemožňuje využití institutu „náhradní matky“. Náklady na těhotenství, porod a péči o dítě po porodu hradí manželé společně. Neprovdané matce je otec dítěte povinen na tyto náklady přispět.

Matka a otec pak rovnoprávně nesou rodičovské povinnosti. Mezi ty patří péče o zdraví a vývoj nezletilého dítěte, právo jej zastupovat a spravovat jeho jmění. V reálu je péče o dítě a domácnost v naprosté většině prováděna ženou vedle zaměstnání.

Při rozvádění manželství má soud nejprve povinnost určit, v čí péči dítě bude. Nově upravené možnosti společné/střídaté péče obou rodičů využívají soudy zatím jen asi ve 2 % případů. Nejčastěji je dítě svěřeno matce, jen v 7 % případů otci (ČSÚ a MPSV 2003: 16). Právo matku v žádném ustanovení nezvýhodňuje – de iure je právo obou rodičů na péči o dítě stejné. Sociální pracovníci/ice ale doporučují a soudy rozhodují v souladu s obecnou představou, že matka je pro dítě vhodnější a důležitější rodič. Otci je dítě svěřeno jen v omezených případech zásadní nezpůsobilosti matky (opuštění rodiny či absolutní nezáměr o dítě, závislost na alkoholu a drogách, nevhodný životní styl apod.) (Černá 2001: 87). Právo je zde aplikováno v souladu s předsudky – matky a otcové nemají de facto stejnou možnost získat dítě do péče.

Pracovní právo

Jedním z cílů první vlny feminismu byl boj za vylepšení pracovních podmínek žen a větší sociální jistoty (**ochranná legislativa**). Druhá vlna feminismu začala bojovat proti překážkám právním i faktickým, se kterými se ženy setkávaly na pracovním trhu. Pozornost při tvorbě zákonů se přesunula k **odstraňování diskriminace a prosazování rovnosti**.

Opatření **chránící ženu** vycházejí z faktu biologické odlišnosti ženy a její reprodukční funkce. Všem ženám je například zakázána práce pod zemí, při těžbě nerostů, ražení tunelů a štol. Ženám nepřístupné jsou i určité pozice v policii a v armádě. Ministerstvo zdravotnictví pak vydává nařízením seznam pracovních míst zakázaných těhotným ženám, kojícím matkám a ženám pečujícím o dítě do devíti měsíců po porodu. Ohrožuje-li práce těhotenství matky, má zaměstnavatel [≈] povinnost přeložit ji na jinou práci při zachování výše jejího platu. Zaměstnavatel je také

[≈] Jazyk právních předpisů používá zásadně jednotného čísla generického maskulina. Pro přehlednost textu označují účastníky právních vztahů, u nichž je pohlaví pro účely výkladu nerozhodné, také jednotným číslem mužského rodu (zaměstnavatel, pachatel).

povinen vyhovět žádosti o přesunutí z noční práce na denní. Matka pečující o dítě nesmí pracovat přes čas (do 1 roku věku dítěte), nelze ji bez jejího souhlasu vysílat na služební cesty (do 8 let věku dítěte, resp. 15 je-li svobodnou matkou) a zaměstnavatel musí vyhovět její žádosti o zkrácení pracovní doby (do 15 let věku dítěte). Zákoník práce zaručuje též přestávky na kojení. V souvislosti s porodem a péčí o jedno narozené dítě náleží ženě **mateřská dovolená** v délce 28 týdnů (peněžitá pomoc v mateřství činí 69 % průměrné mzdy ženy). Muži i ženy si mohou do tří let věku dítěte vybrat **rodičovskou dovolenou**. Ta může být čerpána oběma rodiči současně, u matky navazuje na mateřskou dovolenou (rodičovský příspěvek se vypočítá z částky životního minima – v současné době se pohybuje okolo 2 500 Kč). Rodičem, který zůstává s dítětem doma, jsou vzhledem k vyšším platům mužů i obecně akceptované dělby rolí v rodině v naprosté většině ženy.

Se ženou na mateřské a zaměstnancem či zaměstnankyní na rodičovské dovolené nesmí zaměstnavatel rozvázat pracovní poměr. To, co by se mohlo jevit jako veskrze pozitivní ustanovení chránící stabilitu pracovního poměru žen, je ve výsledku spíše překážkou. Zaměstnavatelé nechtějí riskovat, že budou muset ženě tři roky „držet“ místo, a tak mladou uchazečku buď rovnou odmítnou, nebo s ní uzavírají **pracovní poměr na dobu určitou**, u kterého neplatí žádná ochranná doba.

Ochranné sociální normy byly v době raného kapitalismu velikým výdobytkem. Dnes od přehnané ochrany ženy v pracovních vztazích začínají mnohé právní řády ustupovat. Její východisko je sporné, neboť příliš zdůrazňuje biologické rozdíly mezi muži a ženami. Tyto normy zamezují přístup do určitých povolání všem ženám, tedy i těm, které k tomu mají dispozice a jsou ochotné se podmínkám zaměstnání plně přizpůsobit. Dopadem ochranných norem na ženskou populaci jako celek je, že je ženská pracovní síla vnímána jako méně použitelná a zaměstnavatele zatěžující.

Přestože ženy tvoří téměř polovinu pracovní síly České republiky, vydělávají méně než muži (průměrný výdělek ženy dosahuje jen tři čtvrtin průměrného výdělku muže bez ohledu na vzdělání a kvalifikaci) a na rozhodovacích a „vlivných“ pozicích jsou zastoupeny nejvýše z jedné čtvrtiny (ČSÚ a MPSV 2003: 18 a 42) (blíže viz kapitola Gender a trh práce). Otázku, proč tomu tak je, můžeme odbyt pozorováním, že ženy se realizují v rodině, netouží po kariéře, nedosahují tudíž vysokých pozic a mají nižší platy. Důvodů je ale samozřejmě víc, jedním z nich je fakt, že zaměstnavatelé zacházejí se ženami jinak – obvykle hůře než s muži. Proti systematickému znevýhodňování žen směřuje **antidiskriminační zákonodárství a politika genderové rovnosti**.

Diskriminaci české právo zakazuje již **před vstupem do zaměstnání**. Nepřípustné jsou inzeráty, které neodůvodněně nabízejí práci jen osobám jednoho pohlaví. U přijímacího pohovoru musí zaměstnavatel nastavit kritéria pro hodnocení shodně pro muže i ženy.

Diskriminace uchazečů a uchazeček

Zákonu o zaměstnanosti odporují nabídky typu: „přijmeme ředitele... sekretářku... prodavačku... muže na funkci...“. Mnoho inzerátů nám také nepřímo naznačuje, že zaměstnavatel se chystá diskriminovat při výběru zaměstnanců: „požadujeme absolutní časovou flexibilitu... práce v mladém dynamickém týmu“, které vlastně informují, že o ženy s dětmi nebude zájem. U přijímacího pohovoru má zaměstnavatel posuzovat uchazeče/uchazečku jen na základě předpokladů pro danou práci, tedy podle vzdělání, kvalifikace, praxe atd. Diskriminační jsou otázky směřující k rodinnému stavu, počtu dětí, jejich věku apod. (Nesehnutí 2003: 7 nn.)

V **zaměstnání** se diskriminace projevuje zejména v nestejných možnostech odborného vzdělávání a kariérního postupu či rozdílných pracovních podmínkách. Velkým problémem je **rozdíl v odměňování žen a mužů**. Stejná mzda (ve veřejné sféře plat) náleží za stejnou práci nebo práci stejné hodnoty. Nezáleží tedy na názvu pozice či funkce. Rozhodující je úroveň složitosti práce, požadované schopnosti a způsobilost zaměstnance/kyně, pracovní výkonnost, míra odpovědnosti a výsledky práce. Jednou z častých forem diskriminace je sexuální obtěžování.

Sexuální obtěžování zákoník práce definuje jako „nežádoucí chování sexuální povahy, které je nevídané, nevhodné nebo urážlivé nebo které může být druhým účastníkem pracovněprávního vztahu oprávněně vnímáno jako podmínka pro rozhodnutí, která ovlivňují výkon práv a povinností vyplývajících z pracovněprávních vztahů“. Jedná se zejména o situace, kdy zaměstnavatel či nadřízený činí zaměstnanci/zaměstnankyni sexuální návrhy. Sexuální obtěžování má mocenský podtext – není flirtem, neboť jedna ze stran se jej neúčastní dobrovolně. Oběti sexuální obtěžování často řeší podáním výpovědi.

Novela zákoníku práce účinná od března 2004 do stávající definice pouze přidává, že záměrem či důsledkem jednání má být snížení důstojnosti osoby nebo vytváření nepřátelského, ponižujícího nebo zneklidňujícího prostředí na pracovišti. Přestože to na podstatě úpravy nic nemění, vedly obavy ze zneužití ustanovení o sexuálním obtěžování k tomu, že Senát novou definici z novely zákoníku práce v prosinci 2003 vypustil. Sněmovna nakonec Senát v této věci přehlasovala. Při debatách zazněly názory, které naznačují, že došlo nejen k zásadnímu nepochopení institutu sexuálního obtěžování (Jaroslav Kubera, ODS: „nemohu podpořit touhy nikdy neukojených feministek, kterým žádné sexuální harašení nehrozí“), ale i k nepochopení normativní funkce práva ve společnosti vůbec (Daniel Kroupa, ODA: „zákon by neměl upravovat to, co má být běžnou morální normou“) (HN, 10. 12. 2003).

České právo zakazuje jak **diskriminaci přímou**, tedy jednání (konání či opomenutí), kdy je se zaměstnancem/kyní zacházeno nevýhodněji nebo výhodněji než s jiným z důvodu např. pohlaví, sexuální orientace, manželského a rodinného stavu nebo povinnosti k rodině, tak **diskriminaci nepřímou**. Tou se rozumí také všechna zdánlivě neutrální rozhodnutí, rozlišování nebo postup zaměstnavatele, který způsobuje nebo udržuje faktickou nerovnost.

Zde tedy zákonodárce, zcela v souladu s požadavky Evropské unie a trendy v západním světě, konstruuje odpovědnost za faktický stav na pracovišti. Zaměstnavatel tedy nemusí chtít diskriminovat, nemusí se diskriminace dopustit vědomě. U zákazu diskriminace nepřímé se již nejedná o pouhé zajištění ochrany před diskriminací, nýbrž o motivaci zaměstnavatelů k aktivnímu prosazování rovnosti.

Když se postižená osoba rozhodne diskriminaci bránit soudní cestou, občanský soudní řád její postavení nově posiluje přenesením **důkazního břemene** na žalovaného zaměstnavatele. To znamená, že nebude-li zjištěn opak, soud bude považovat diskriminaci za prokázanou. Toto ustanovení vyvolalo vlnu nevole, která pramení spíše z neznalosti. Nejedná se totiž o žádnou „presumpci viny“. Zákonodárce zde pouze reflektuje skutečnost, že jestliže zaměstnavatel nediskriminoval, nebude pro něj problémem dokázat, že jej k napadenému rozhodnutí (například přijmout do zaměstnání či povýšit určitou osobu) vedly objektivní důvody. Žalobce/žalobkyně v těchto případech nemá přístup ke všem informacím, na základě nichž se zaměstnavatel rozhodoval (např. podklady ostatních uchazečů u přijímacího pohovoru), a nelze po něm/ní tedy spravedlivě požadovat, aby nesl/nesla břemeno důkazní.

Soud je ale až nejzazším **prostředkem nápravy**. Prvním krokem bude ve většině případů požádání o vysvětlení a nápravu u zaměstnavatele a zapojení odborové organizace. Podněty k přezkoumání situace na pracovištích lze podávat také u úřadu práce, který je oprávněn při porušení pracovněprávních předpisů ukládat pokuty do výše 1 000 000 Kč.

Mnoho z výše zmiňovaných institutů bylo do českého práva přejato v důsledku sladování našeho právního řádu s právem **Evropské unie**. EU považuje odstranění diskriminace žen a prosazování rovnosti mužů a žen za jeden ze svých hlavních cílů. Pro účely zajištění faktické rovnosti dokonce členským státům umožňuje použít **afirmativní neboli pozitivní akce** (nesprávně se používá též pojem pozitivní diskriminace).

Afirmativní akce jsou opatření, která mají kompenzovat historické znevýhodnění určité skupiny obyvatel. Jejich cílem může být buď vyrovnání ztíženého výchozího postavení (například granty speciálně určené pro ženy-podnikatelky, které poskytuje i Česká republika), nebo přidělení výhody nebo prospěchu, kterého by ženy dosahovaly, kdyby nebylo systémového znevýhodňování (kvóty pro podíl žen v zákonodárných sborech a státní správě v České republice neuplatňované, ale známé ze severských zemí). Pod pojem afirmativní akce se někdy zahrnují i jiná podpůrná opatření: v soukromém sektoru je cílem zesílit motivaci zaměstnavatelů pro přijímání žen (daňové úlevy nebo zvýhodnění při zadávání veřejných zakázek pro podnikatele, kteří zaměstnávají vyšší procenta žen, náš právní řád nezná). Ve veřejném sektoru se používá mechanismus gender mainstreamingu (zohledňování genderového hlediska ve všech rozhodovacích procesech, které uplatňuje i česká státní správa). Je pravděpodobné, že se časem pozornost některých vlád v naší zemi bude zaměřovat na afirmativní akce jako efektivní prostředek faktického zrovnoprávnění žen.

Jakkoli je postavení žen v pracovním právu de iure uspokojivé, je třeba si uvědomit, že žaloby směřující proti přímé diskriminaci by se daly spočítat na prstech jedné ruky, o žalobě proti nepřímé diskriminaci ještě český soud nerozhodoval a aktivní politika podpory rovnosti je spíše hlásána, než skutečně realizována. Přivádění zrovnoprávňujících norem k životu bude v nastávajících letech velkou výzvou nejen pro právníky, ale i pro všechny pracující ženy.

Žena – pachatelka trestné činnosti

Přestože ženy tvoří polovinu populace České republiky, v posledních 35 letech podíl odsouzených žen k celkovému počtu odsouzených kolísá mezi 8,3 % (v roce 1995) a 14,8 % (v roce 1987). V roce 2002 to bylo 12 %. Nejvyšší podíl žen byl mezi odsouzenými za obchodování se ženami a za kuplířství, dále za obchodování s drogami a vraždu. Nejméně se ženy podílely na rvačkách a loupežích (ČSÚ a MPSV 2003: 56).

Trestní právo nedělá ve svém celku žádný rozdíl mezi muži a ženami, výjimky se ale najdou. Trestní zákon tak například pamatuje na případy usmrcení novorozence, které matka spáchá v rozrušení z porodu. Skutková podstata vraždy novorozence matkou je privilegovaná – trestní sazba je nižší. Trestní řád pak zajišťuje zvýšenou ochranu těhotných žen a matek novorozenců tím, že umožňuje odložení výkonu trestu na dobu jednoho roku po porodu. Ohled na pohlaví resp. těhotenství odsouzených brala také některá amnestijní rozhodnutí prezidenta republiky.

Žena – oběť trestného činu

Ženy jsou sice celkově méně často oběťmi trestné činnosti než muži, existují ale druhy kriminality, která je páchána téměř výlučně na nich. **Násilí na ženách** je společností tabuizováno a právním řádem opomíjeno, což nejspíše vychází z dlouhodobé tendence zákonodárce nezasahovat do privátní sféry. Feministky poukazují na to, že násilí páchané na konkrétní ženě je třeba chápat jako jeden z projevů obecné snahy mužů o podrobení a ovládnutí žen.

První skupinou trestné činnosti páchané na ženách jsou **sexuálně motivované trestné činy**. Řadíme sem vše od výtržnictví formou exhibicionismu přes znásilnění a pohlavní zneužívání až po sexuálně motivovanou vraždu. Pro ženu je důsledkem vždy psychická, morální i sociální újma (viktimizace).

Problémem stíhání trestných činů násilí na ženách je častý stav **důkazní nouze**. Jedinými svědky činu jsou pachatel a oběť, objektivní důkazní materiál často chybí. Je tedy třeba zjišťovat věrohodnost svědkyně-oběti, což se děje prostřednictvím často irelevantních, pro oběť ponižujících otázek, které pramení z mýtů a předsudků o sexuálně

motivované trestné činnosti či domácím násilím (například že si ženy obvinění vymýšlejí, že muž se nemůže ovládnout, když je vyprovokován, že žena nemůže být proti své vůli znásilněna, že fackování manželky je legitimní součástí hádky apod.). Těmito představami jsou orgány činné v trestním řízení ovlivněny při svém rozhodování.

Viktimizace

Újma, kterou oběť utrpí při útoku, se nazývá **primární viktimizací**. Při vyšetřování a soudním projednání věci je oběť často vystavena nevhodným reakcím svého okolí jakož i ponižujícím či agresivním otázkám ze strany obhájce i orgánů činných v trestním řízení (policie, státní zástupce, soudy). Nedůvěra policie, opakované výsledky, otázky směřující k předchozímu sexuálnímu chování oběti, detailní otázky k průběhu znásilnění, obviňování znásilněné ze „spoluviny“ atd. často působí jako „druhé znásilnění“. Toto poškození nazýváme **sekundární viktimizací**. Existuje i pojem **terciální viktimizace** používaný pro stigmatizaci oběti, která jí působí újmu v následujících obdobích života.

Nejčastěji se vyskytujícím trestným činem na ženě je **znásilnění**. Dopustí se jej ten, kdo násilím nebo pohrůzkou bezprostředního násilí donutí jiného (ženu i muže) k souloži nebo k jinému obdobnému pohlavnímu styku nebo k tomu zneužije bezbrannosti jiného (např. spánku, opilosti, dětského věku). Náš právní řád chrání před znásilněním každou osobu bez ohledu na její předchozí sexuální chování a vztah k útočníkovi, tedy i prostitutka, prostitutku či manželku (při znásilnění manželem). V 38 % je pachatelem osoba oběti známá; celkem v polovině případů je jím manžel ³. Podmínkou trestního stíhání manžela či druha je podle trestního řádu **souhlas** poškozené (není jej třeba, je-li zřejmé, že je souhlas odepřen nebo vzat zpět v tísni).

Hovoříme-li o násilí na ženách, je třeba se zmínit také o **pohlavním zneužívání**, neboť i jeho oběti jsou z více než 80 % dívky. Zákon zde chrání děti (osoby mladší 15 let) před jakoukoli aktivitou směřující k ukojení pachatele (soulož, svlékání, osahávání apod.). Přísněji jsou stíhány případy spáchané s využitím závislosti (např. otec) nebo na osobě svěřené dozoru (např. vychovatel). Podobně jako u znásilnění je pachatelem z 90 % osoba známá.

O velkém množství sexuální trestné činnosti se orgány činné v trestním řízení vůbec nedozvídají; hovoříme o tzv. **latentní kriminalitě**. Do policejních statistik se podle odhadů dostane jen asi 5 % znásilnění a jen 1 % případů pohlavního zneužívání ⁴.

Do problematiky sexuální trestné činnosti spadá také úprava kriminality související s prostitucí. Ta sama o sobě trestná není, postižitelná je ale **kuplířství** a **obchod se ženami**.

Prostituci lze dělit na dobrovolnou a nucenou. **Nucená prostituce** není ničím jiným než otrokářstvím. Dívky, které věřily, že jdou do cizího města či státu pracovat jako servírky nebo tanečnice, nebo se jen seznámily na diskotéce s neznámým mužem, končí bez dokladů, zbité a zneužité, závislé na drogách a absolutně podřízené vůli pasáka. Celosvětové výnosy z obchodu s lidmi převyšují výnosy z obchodu se zbraněmi či drogami. Je důležité si uvědomit, že vztah pasák–prostitutka–klient není nic jiného než „sendvič“ zločinec–oběť–zločinec. **Dobrovolná prostituce** je pojmem problematickým, neboť žádná prostituce není zcela dobrovolná. Ženy k ní často nutí svízelná ekonomická situace či závislost na drogách. Feministky proti jakékoli prostituci namítají, že je to komercializace těla ženy, která nepřipustně snižuje její lidskou důstojnost.

Ideální by jistě bylo, kdyby prostituce neexistovala, ale sám pojem „nejstarší řemeslo“ napovídá, že ji vlastně nelze vymýtit. Jakákoli snaha prostituci zakázat (cestou **kriminalizace** jde například Velká Británie) totiž vede jen k tomu, že se celé toto odvětví dostává do podsvětí a situace prostitutek se zhoršuje – v případech zneužívání se bojí spolupracovat s policií. Druhou možností je prostituci **legalizovat**, jak učinilo například Holandsko. Legální se stává jen prostituce dobrovolná. To poskytuje prostitutkám větší ochranu ve vztahu s klientem a zaměstnavatelem – provozovatelem „veřejného domu“. Státu to zároveň umožňuje mít situaci více pod kontrolou (eliminovat pouliční prostituci, zavést lékařské prohlídky, příjmy z prostituce zdanit atd.). Pro orgány činné v trestním řízení je pak snazší identifikovat nucenou prostituci a tvrdě proti této formě organizovaného zločinu postupovat. I tento postup má však své nevýhody.

České právo se problematice prostituce nevěnuje. Při absenci patřičné úpravy (tzv. **abolicí**) se státu nedaří s fenoménem nucené prostituce a obchodu s lidmi bojovat. Česká republika je vyhlášeným exportérem sexuálních služeb a je zemí tranzitní i cílovou pro ženy a dívky z bývalého východního bloku. Situaci snad zpřehlední úprava směřující k legalizaci, kterou připravuje ministerstvo vnitra.

Druhou oblastí trestné činnosti páchané na ženách je násilí v rodině. Trestní zákon až do roku 2004 domácí násilí vůbec neupravoval. Nově jej lze stíhat jako specifický trestný čin **týrání osoby žijící ve společné domácnosti**. Lze jen doufat, že orgány činné v trestním řízení budou pod relativně kusou definicí v zákoně zahrnovat všechny formy, kterých domácí násilí nabývá. Jedná se o násilí fyzické, sexuální, emocionální, psychické (zesměšňování, ponižování, urážky, kontrola osobního života atd.) a případně ekonomické (zadržování peněz). Jedná se o činnost závažnou a opakovanou, pro týrané ženy (či děti) je zejména tíživá její permanentní hrozba.

Problém strachu oběti a složitosti dokazování je obdobný jako u sexuálně motivovaných trestných činů. U domácího násilí situaci komplikuje ještě fakt, že pachatel a oběť spolu vždy žijí a vždy jsou spojeni mnoha společnými vazbami (děti, společný majetek, okruh známých). Útočiště dnes ženám poskytují azylové domy provozované

³ Průzkum provedený DEMA v roce 1993 na reprezentativním vzorku populace citován ve studii Evy Koubové (AUC 1996: 108).

⁴ V části stati o sexuálně motivovaných trestných činech vycházím zejména z **viktimologické** (nauka o oběti trestné činnosti) studie Evy Koubové (AUC 1996: 99 nn.).

nevládními organizacemi. Tzv. „vykázání z cesty“, vykázání agresora ze společného obydlí a zákazu jeho vstupu do něj, upravuje poslanecký návrh zákona, který v červnu 2005 projednala Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR ve druhém čtení.

Jak jsme si ukázali, skutkové podstaty trestných činů v trestním zákoně (hmotném právu) dnes pokrývají nejspíše všechny myslitelné formy násilí na ženách.

V **procesním právu** se postavení oběti (poškozené) také postupně zlepšuje. Zaveden byl například institut anonymního svědka, v případech škody na zdraví lze oběti přiznat peněžitou pomoc od státu atd. Přestože poškozené trestní řád přiznává mnohá procesní práva, nelze jejich rozsah srovnávat s právy pachatele (obviněného). Zatímco obviněný má právo na bezplatnou právní pomoc, poškozené nelze pro obranu jejích práv stanovit zmocněnce bezplatně. Poškozená, jako často jediný svědek trestného činu, má na rozdíl od obviněného povinnost vypovídat, a to pravdivě (svědeckou výpověď lze odepřít pouze v případech příbuzenského vztahu k obviněnému). Tato pravidla, jakkoli vychází ze zásady presumpce nevinny, způsobují, že trestní stíhání subjektivně nepůsobí na poškozenou jako proces zajišťující jí spravedlnost. Zákonodárce by měl věnovat oběti trestné činnosti větší pozornost. Zvětšit by se měla informovanost poškozené (dnes nemusí být např. informována o propuštění pachatele z trestu odnětí svobody), chování orgánů činných v trestním řízení by mělo garantovat minimalizaci traumatu oběti (např. povinné vyslýchání ženou-policistkou) a upravena by měla být také opatření sloužící psychickému uzdravení a klidu oběti (zákaz styku pachatele s obětí nebo jeho pobytu ve stejném městě) (Nesehnutí 2002: 30 an.).

Literatura

- Acta Universitatis Carolinae (Iuridica, 3-4) (1996). Právní postavení žen v České republice. Praha: Karolinum.*
- Boguszak, J., Čapek, J. (1997). Teorie práva. Praha: Codex Bohemia.*
- Černá, P. (2001). Rozvod, otcové a děti. Praha: Eurolex Bohemia.*
- Český helsinský výbor (2002). Prosazování rovnosti mužů a žen na trhu práce v České republice. Praha: ČHV.*
- Český statistický úřad a Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (2003). Ženy a muži v datech. Praha: ČSÚ a MPSV ČR.*
- Český svaz žen (1998). Postavení žen v České republice - sborník ze semináře. Praha: JOB Publishing.*
- Elektra (2001). Z násilnění – sborník přednášek. Praha: Elektra.*
- Fredman, S. (1997). Women and the Law (Ženy a právo). Oxford: Clarendon Press.*
- Friedrich-Ebert-Stiftung (2001). Domácí násilí, staré problémy, nová řešení? – sborník z konference. Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung.*
- Giddens, A. (1999). Sociologie. Praha: Argo.*
- Nadace Gender studies (1998). Právní postavení žen v České republice. Praha: Nadace Gender studies.*
- Nesehnutí (2002). Ženská práva jsou lidská práva – sborník přednášek ze semináře. Brno: Nesehnutí.*
- Nesehnutí (2003). Rovné příležitosti žen a mužů v zaměstnání. Brno: Nesehnutí.*
- Přibáň, J. (1996). Sociologie práva. Praha: Slon.*

7. Gender a MÉDIA

Ing. Petr Pavlík, Ph.D.

Média jsou neodmyslitelnou součástí života v moderní společnosti, o čemž výmluvně svědčí například skutečnost, že průměrný Čech denně proseď před televizní obrazovkou až tři a půl hodiny (MF Dnes, 17. 10. 2003). K tomu je samozřejmě třeba přičíst čas strávený čtením denního tisku a knih, posloucháním hudby a rozhlasového vysílání obecně nebo navštěvováním kin. Je prostě faktem, že jako instituce produkující širokou škálu mediálních produktů (knih, filmů, televizních programů, muziky atd.) jsou média jednou ze základních institucí moderní společnosti, bez které si její existenci nelze ani představit, a jejich rozvoj je dnes dáván do souvislosti s tak zásadními společenskými změnami, jako je např. vznik demokracie, nacionalismu či moderního státu obecně.

Skutečnost, že se média postupně staly **primárním zdrojem informací a podnětů v moderní společnosti**, má zcela zásadní vliv na to, jak moderní lidé žijí, komunikují a interagují, protože mediální produkty rutinně využívají v procesu formování vlastních identit a s jejich pomocí si tvoří představy o světě a o svém místě v něm. Média tak na jedné straně rozšiřují jejich obzory a možnosti bytí ve světě tím, že přinášejí stále nové podněty, které jsou do značné míry neomezené lokálním kontextem i časem.

Dnes je například možné sledovat a prožívat různé události v místech, které většina lidí nikdy nenavštíví, v přímém přenosu (sportovní události, hudební koncerty, války atp.). Je možné „důvěrně“ poznat jiné lokality (města, přírodní divy atp.), a dokonce i vidět, jak vypadá naše vlastní planeta z vesmíru. Lidé se mohou vracet zpět v čase do dob dávno minulých či naopak virtuálně cestovat do různých možných budoucností. Lze virtuálně prožívat pocity a situace, které většina z nás nikdy v reálném životě nezažije, i navázat a udržovat vztahy s lidmi, kteří žijí tisíce kilometrů daleko a se kterými se možná nikdy osobně nesetkáme.

Na druhé straně však média umocňují paradoxní dynamiku moderního života, kdy s rostoucí svobodou jednotlivců, pokud jde o formování osobní identity, roste jejich závislost na neosobních institucích, které nemohou kontrolovat. Lidé mají totiž obecně velmi malou možnost ovlivňovat, co konkrétně média produkují a s jakými koncepty, ideologiemi či stereotypy pracují. Tento fenomén je jedním ze základních objektů zájmu z hlediska genderové analýzy médií. Nikdy nekončící proud mediálních sdělení také může vést k dezorientaci, kdy jednotlivci nejsou schopni rozlišit relevanci či pravdivost konkrétních informací, nebo k pohlcení v mediovaných vztazích, kdy jedinci ztrácejí schopnost utvářet a udržovat skutečné mezilidské vztahy ve prospěch vztahů virtuálních.

Genderové aspekty v médiích

Média hrají od svých začátků klíčovou roli při **šíření konkrétních definic genderových rolí a genderových vztahů**, a to často ve formě stereotypů. Mediální sdělení předkládají velmi konkrétní představy o tom, jak vypadají ženy a muži, jak se chovají i jaké jsou mezi nimi vztahy. Po celou svou historii například podrobně popisují perfektní ženu – její krásu, společenskou roli a její sexualitu a podobně i typického muže. Tato sdělení nabízí návody, jak mají ženy vypadat a jak na ně má být pohlíženo, jak se mají cítit a jaké chování se od nich očekává. Stručně řečeno, média prezentují konkrétní, relativně **úzce vymezené genderové identity**, na které mají ženy a muži aspirovat, a značně omezenou škálu vztahů mezi nimi.

Je důležité zdůraznit, že mediální sdělení nejsou jakýmsi neproblematickým „odrazem“ skutečnosti, jak se někdy mylně předpokládá, ale že jsou to **komplexní konstrukty**, které jsou vytvářeny konkrétními lidmi v konkrétních kulturních kontextech. Jsou tedy formovány podmínkami jejich vzniku a kulturní determinovaností jejich tvůrců. Proto je třeba při jejich interpretaci věnovat pozornost jednak tomu, co je vybíráno a na jaké aspekty světa se ti, kdo vybírají, zaměřují. A pak je třeba také přemýšlet nad formou sdělení a nad takovými jeho aspekty, jako je styl a tón použitého jazyka, struktura narativů a argumentů, významy dávané obecně používaným pojmům, způsoby, jakými je využíván humor či sexuální podtexty, atd. V neposlední řadě je také nutné věnovat pozornost tomu, jak jsou mediální produkty přijímány a interpretovány konkrétními lidmi v konkrétních sociálních kontextech (Thompson 1991).

Konstrukce mediálních sdělení

Začneme-li od základů, je například evidentní, že český jazyk, jako ostatně všechny jazyky, ve své struktuře odráží společenský kontext a společenské vztahy, v rámci kterých je používán, a tudíž i nerovné genderové uspořádání naší společnosti. To lze demonstrovat na celé řadě příkladů, jako je úzus používání **generického maskulina**, používání femininních charakteristik pro označování problematičnosti, slabosti a negativních hodnocení obecně (tzv. sémantická derogace)¹ či „mužská“ kontrola nad koncovkami sloves v minulém čase (podrobněji viz kapitola Gender a jazyk).

I když ale odhlédneme od **genderového zatížení českého jazyka**, metafory, které jsou lidmi v médiích používány, často pracují s implicitními **genderovými stereotypy**. Napíše-li například novinář, že: „Štěstěna je žena, a jen dokud ji ovládáš pevnou rukou, udržíš si ji“ (Hvíždala 2002), nevědomky odhaluje, jak zakořeněný je v naší kultuře vzorec vztahu muže a ženy jako ovládajícího a ovládané, a zároveň toto chování na symbolické rovině legitimuje.

¹ Např. *mužatka versus muž, zženštilý versus mužný, stará panna versus starý mládenec, ale i např. problematičnost implikovaná ve slovních spojeních feminizace školství versus neproblematičnost maskulinizace politiky, ekonomiky atd. Další příklady viz také Renzetti a Curran (2003).*

Symbolických sdělení produkujících či obhajujících genderové stereotypy a genderové nerovnosti je v tisku nepřehledně.

Lidové noviny: „Vztah muže a ženy nikdy není rovný ani rovnoprávný, ta rovnost je jen v důstojnosti. Žena má být podřízena muži...“ (Svoboda 2002).

MF Dnes: „Ženy v politice, to je stejné jako ženský box. Jako sportovní disciplína sice existuje, ale málokdo ho bere stejně jako mužský box...“ (Doležal 2002).

Ať už ale muži říkají cokoli, faktem je, že je jim v médiích poskytován daleko větší prostor než ženám. Například drtivá většina politiků, ekonomů a jiných „expertů“ citovaných v denním tisku jsou muži. Jejich **profesionální nadřazenost** je zdůrazňována i tím, že novináři i novinářky jsou mnohem důslednější ve vyjmenovávání titulů a funkcí u mužů než u žen. Další markantní rozdíl v prezentaci žen a mužů se týká **odkazů na rodinu**, vztahu k opačnému pohlaví a vzhledu. Zatímco ženy jsou rutinně spojovány s rodinou a domácností a jsou charakterizovány prostřednictvím svých vztahů k mužům, u mužů tento aspekt vesměs chybí. U žen je také zvykem komentovat jejich vzhled, stáří a rodinný stav. Tyto a další otázky směřují k obecnějším konstrukcím, které noviny předkládají čtenářům – jaký obraz světa nabízí, jaké identity a případně stereotypy pomáhají vytvářet a udržovat.

Typickým příkladem je prezentace politiky v denním tisku, kdy se novináři aktivně podílejí na procesu jejího konstruování jako sféry, která není pro ženy, a na vytváření obrazu politika jako muže. Na rozdíl od politiků se prakticky žádné interview s vrcholovou političkou neobejde bez obligátní otázky, jak skloubí rodinu a práci, a v drtivé většině z nich se pak objevují otázky na manžele, druhy či milence. Ve světě spoluvytvářeném denním tiskem jsou ženy-političky a potažmo všechny ženy ve vedoucích funkcích vždy a priori v podezření, že tak úplně neplní své „ženské povinnosti“ či že se na svá místa nedostaly jen díky svým profesním schopnostem.

Není například náhodou, že dvě nejprominentnější ženy v české politice, Petra Buzková a Hana Marvanová, musely čelit kampaním postaveným na skandalizaci jejich soukromého života (Buchert 2001; Kakáčová 2004; Šídlo, Zlámalová 2002). V centru pozornosti byly jak jejich vztahy k mužům, tak i údajné zanedbávání rodiny. Přední české deníky si nenechaly ujít příležitost propírat tyto kauzy na předních stránkách, udržovat ve veřejném diskurzu prokazatelné pomluvy, a tak spoluvytvářet atmosféru viktimizace žen. Zpráva vyslaná ženám je jasná – vstoupíte-li do politiky, vaše soukromí a vaše rodiny mohou a budou použity proti vám. Podobná „obvinění“ jsou prakticky nemyslitelná v případě politiků, ač by zde možná byla případnější.

Na ženy jsou také kladeny nesrovnatelně vyšší nároky než na muže, co se týče **vzhledu**, a média tento stav odráží soustavným implicitním a často i explicitním hodnocením, nakolik ženy ve veřejné sféře splňují ideály krásy a femininity. Tím opět napomáhají reprodukci těchto ideálů a mýtů, které nám namlouvají, že cosi jako krása objektivně a univerzálně existuje, že ji ženy musí chtít ztělesňovat a muži vlastnit a že tento stav je nevyhnutelný a přirozený, protože je daný biologii, sexualitou a evolucí. Ač nic z toho není pravda, médii spoluvytvářený **mýtus krásy** spolehlivě omezuje svobodu a možnosti žen a podkopává i jejich sebevědomí (neboť je nutí, aby se porovnávaly, protože ví, že budou porovnávány, s momentálním fyzickým ideálem). V některých povoláních (např. hosteska, modelka, ale nezdíka i sekretářka) je navíc vzhled ženy doslova pracovní kvalifikací a významně ovlivňuje jejich profesní i životní možnosti.

Protože ženská krása je v naší kultuře konstruována jako mladá krása, je také profesní kariéra žen v médiích (na obrazovce, na stránkách časopisů) výrazně kratší, než je tomu u mužů. Tento fenomén tzv. **symbolické smrti** žen způsobuje, že ženy přestávají být v médiích vidět přibližně o deset let dříve než muži, ač v reálném světě je stav přesně opačný.

S krásou souvisí i další aktuální příklad problematických konstrukcí v denním tisku, kterým je v současnosti probíhající **redefinice ženského zdraví**, jež je pod tlakem významných lobby (kosmetický a farmaceutický průmysl, plastičtí chirurgové) spojováno či zaměňováno právě s krásou. Protože je ženská krása ztotožňována s mládím, stávají se cílem jakékoli přirozené projevy dospívání a stárnutí. V rubrice „Zdraví“ Lidových novin se pak můžeme například dočíst, že se botulotoxin používá jako další zbraň proti vráskám čili, jinými slovy, že je zdravé si nechat (opakovaně) vstříknout pod kůži velice potentní jed, který v podstatě paralyzuje obličejové svaly (Ostřížková 2002)! V rámci skryté reklamy na plastickou chirurgii a konkrétní kosmetické přípravky má deník Právo za to, že celulitida je problém a onemocnění, protože jí trpí „80 až 90 procent žen na celém světě“! Nemocí se tak stává samotné dospívání a stárnutí.

Tyto ukázky samozřejmě nejsou nevinné, protože vnucují ženám i mužům konkrétní konstrukce zdraví a krásy, které jsou až příliš často zdraví škodlivé. Dnešní ideál hubené až vychrtlé ženské krásy je například spojován s rostoucím počtem poruch příjmu potravy u žen a dospívajících dívek (anorexie, bulimie).

Stejně jako je médii preferovaná jen určitá **konstrukce femininity**, nalézáme zde i velmi specifickou **konstrukci maskulinity**. Jedním z jejích problematických aspektů je spojování agresivních projevů s muži, což se například odráží v tom, že vizuální zobrazení agresorů (vrahů, násilníků, ale i akčních hrdinů, policistů atp.) téměř výlučně prezentují muže či chlapce. Podobný vliv má ale i již zmiňované používání generického maskulina. Tato konstrukce agresivity je problematická nejen proto, že drtivá většina mužů nejsou násilníci a že násilí není výlučnou doménou mužů, ale také proto, že v jistém smyslu mužské násilí normalizuje a vytváří atmosféru, ve které je celá řada problematických mužských a chlapeckých projevů tolerována. Chlapcům se například vštěpuje, že nemají být „ubřečené baby“ a „o svá práva je třeba se i poprat“ (!).

Ovšem média reprodukuji celou řadu dalších problematických stereotypů spojovaných v naší společnosti s maskulinitou, jako je nebojácnost, tvrdost, sebekontrola, racionalita, stoicismus, nezranitelnost, emocionální odtahitost, (sexuální) výkonnost atd.

Analýza mediálních sdělení samozřejmě závisí na konkrétním typu média, protože jednotlivá média a pořadí jejich produkty mají svá specifika. Na rozdíl od tištěných médií hrají například u televize či filmu otázky

spojené s vizualitou významnější roli (např. spojení jazyka a obrazů, úhlů záběru, barev, sekvencí a typů obrazů atd.), ač jsou relevantní i v případě denního tisku, především co se týká reklam.

Studium reklam dobře ilustruje výše uvedené obecné poznámky. V přístupu k reklamám lze rozlišit dvě analytické tradice (Shields 1996):

1. tradice obsahové analýzy v rámci tzv. výzkumu genderových rolí
2. tradice sémiologické analýzy zkoumající, jak jsou v reklamách konstruovány významy

V rámci první tradice jsou studovány role, ve kterých jsou ženy v reklamě zobrazovány, a to, jak často jsou prezentovány v porovnání s muži. Některé ze závěrů těchto výzkumů jsou, že převažující ženské role jsou spojené s mateřstvím, péčí o domácnost a estetickými účely. Ženy jsou také častěji zobrazovány jako závislé a potřebující mužskou ochranu, v reklamě vesměs zastávají méně prestižní zaměstnání než muži a jsou častěji zobrazovány v podřízeném postavení. Navíc jsou jim přisuzovány jiné vlastnosti než mužům (méně autoritativní, méně racionální, méně inteligentní).

V centru zájmu druhé tradice jsou otázky symboliky a významu; tedy co nám reklamy říkají o našem genderovém režimu. Východiskem je, že reklamy prezentují ve zjednodušené, přehnané a standardizované formě vzorce obecně platných genderových vztahů. Například byly identifikovány stereotypní vzorce jako „ženský dotyk“ (ženy se dotýkají předmětů i samy sebe jinak než muži, často smyslně), „funkční řazení“ (při společném zobrazení mají muži vesměs vedoucí roli, dávají pokyny a instrukce nebo dohlíží) či „ritualizace podřízenosti“ (v souladu s klasickým stereotypem podřízenosti, kdy podřízená osoba je sehnutá či prezentovaná v nižší pozici, jsou ženy například na společných reklamách častěji zobrazovány níže než muži či jsou obecně zobrazovány častěji jako ležící či sedící. Muži jsou naopak znázorňováni častěji ve vzpřímené pozici s hlavou vzhůru, což symbolizuje nadřazenost a sebevědomí).

Jiné studie se zaměřují například na fenomén tzv. **fotografického ořezávání**, kdy jsou v reklamě používány mnohem častěji fragmenty ženských těl (ústa, nohy, prsa) než mužských těl, což je dááno do souvislosti s dehumanizací žen a s násilím na ženách obecně. Další studie jsou věnovány stereotypním asociacím mužů s aktivitou, nezávislostí, světem práce a obecně s veřejnou sférou a naopak žen s pasivitou, závislostí, domácností, odpočinkem a přírodou.

Produkce mediálních sdělení

Genderová analýza se netýká pouze mediálních sdělení, ale i jejich **produkce a přijímání**. Podíváme-li se na mediální instituce prizmatem genderu, zjistíme, že věrně reprodukují klasické vzorce genderových nerovností charakteristické pro celou naši společnost. Na konkrétním příkladu denního tisku lze demonstrovat, že **média jsou v drtivé většině případů vlastněna a kontrolována muži**. Ve vedení většiny vydavatelských společností jsou ženy zastoupeny jen minimálně a v některých vůbec (např. Mafra, a. s., která vydává MF Dnes a Lidové noviny). Marné by bylo hledat ženy i mezi šéfredaktory, zástupci šéfredaktorů a hlavními editory zmíněných periodik. Ty jsou výrazně menšinově zastoupeny až na úrovni vedení jednotlivých rubrik. V první polovině roku 2004 byl poměr žen a mužů v MF Dnes 2 : 9 a v Lidových novinách 1 : 6. V ostatních médiích, jako je televize, film či internet, je situace stejná. Tyto disproporce pochopitelně nejsou nevinné, neboť ti, kdo vlastní a kontrolují mediální instituce, mají významný vliv na to, co média produkují. Není proto překvapující, že denní tisk prezentuje svět z výrazně „maskulinní“ perspektivy.

Důvody nízkého zastoupení žen ve vlastnických a řídicích strukturách úzce souvisí s genderovým strukturováním životů žen a mužů i s převládajícími genderovými stereotypy. Jedním z nejdůležitějších faktorů omezujících svobodu žen zastávat vedoucí pozice je například vžitá představa, že ženy jsou (na rozdíl od mužů) primárně zodpovědné za vedení domácnosti, rodinu a péči o děti. Ženy jsou tak kulturně odsouzeny nést dvojí břímě zaměstnání a reprodukce rodiny v širším slova smyslu. Za první směnu jsou pak placeny méně než muži (v průměru o 30 %) a za druhou vůbec. V případě denního tisku je situace dále problematizována specifickými nároky na čas a flexibilitu, jež novinářské zaměstnání obnáší. Jiným omezením je rozdílné vnímání stejných schopností u mužů a žen, kdy genderové stereotypy o novinářské práci vedou k podhodnocování kvalifikace a pracovních zkušeností žen ve prospěch stejně kvalifikovaných mužů.

Mediální výstupy jsou pochopitelně ovlivňovány i každodenními rutinami novinářů a novinářek, které též mají významné genderové aspekty. Vedle již zmíněného aspektu času mezi ně patří například i rutinní **vyhledávání zdrojů a zaměřování se na určité oblasti lidské činnosti** a na konkrétní instituce. Kterí lidé jsou považováni za důvěryhodné a zasvěcené zdroje? Kdo je k dispozici, když je potřeba promptně získat vyjádření? Kdo jsou lidé v mocenských pozicích obecně? Které sféry veřejného života a které instituce jsou považovány za důležité z hlediska denního tisku? Odpovědi pochopitelně souvisí se samotnou konstrukcí toho, co vlastně novináři a novinářky považují za zprávy a co pak obratem jako zprávy prezentují. Zde je důležité zdůraznit, že do novinářského povolání jsou socializováni jak muži, tak ženy, a proto i ženy-novinářky mají tendenci reprodukovat problematické genderové stereotypy.

Letmý pohled do kterýchkoliv novin odhalí, že novináři a novinářky si na zmíněné otázky rutinně odpovídají, že důležitější jsou muži a sféry, ve kterých převažují muži. Přitom jistě reflektují již existující genderové nerovnosti ve společnosti, ale zároveň je také pomáhají udržovat. Jsou-li ženy zmíněny, vystupují vesměs v genderově stereotypních rolích (pasivních obětí, modelek atd.). V denním tisku lze samozřejmě nalézt i články o ženách a o sférách, které jsou v naší kultuře spojovány se ženami (rodina, vzdělání, péče o druhé atd.), ale zde je opět výmluvná **hierarchie pořadí témat ve struktuře deníků**. Denní tisk je v souladu s našimi kulturními vzorci explicitně organizován tak, že na prvních stránkách jsou prezentovány zprávy „nejvyššího“ významu a témata „méně“ významná jsou relegována na vnitřní stránky či do příloh. A právě sem jsou vesměs odsouvána tzv. ženská témata. Není pak překvapivé, že analýzy četnosti výskytu mužských a ženských jmen a citací na prvních stránkách hlavních českých deníků ukazují poměr mužských a ženských jmen 10:1 a horší. Zpráva, kterou novináři a novinářky vysílají, je jasná – ženy

nejsou tak důležité jako muži; ženy nedělají a neříkají nic důležitého, nic, co by stálo za publikování.

Genderově strukturovaná je i **distribuce mediálních produktů**, což lze dobře ilustrovat na příkladu televize. Je jistě výmluvné, kolik hlavního vysílacího času (cca od 19 do 22 hodin), tedy času, kdy se může dívat celá rodina, je zasvěceno sportu, který je v naší kultuře pojímán jako výrazně maskulinní záležitost. Přitom jde vesměs o mužské sporty (fotbal, hokej). O našich kulturních vzorcích a genderovém režimu samozřejmě hodně vypovídá i to, že (mužský) sport je dokonce součástí televizních zpráv.

Příjem mediálních sdělení

Mediální produkty jsou v principu polysémické, tzn. že je lze interpretovat různě a že nemají jen jeden fixovaný význam. Jejich **interpretace se může lišit v závislosti na společenském kontextu a rozdílech mezi příjemci**. Je například důležité, zda je lidé sledují sami či ve společnosti, s jakým stupněm pozornosti a konzistence, při jakých aktivitách atd. Interpretace se dále liší v závislosti na sociálních charakteristikách příjemců (gender, ale i věk, rasa, sociální třída atd.).

Je například známo, že muži a ženy přistupují k televizi jinak. Ženy častěji sledují televizi při vykonávání domácích prací. Muži zase mají tendenci kontrolovat ovladač dálkového přepínání. Ženy preferují komedie a dramatické pořady, muži spíše programy založené na faktech a akční filmy. Stručně řečeno, sledování televize se odehrává v kontextu rodinných vztahů, jež jsou založeny i na moci a hierarchii autority.

Muži a ženy také čtou jiné časopisy a knihy, což se mimo jiné promítá do stereotypního snižování „ženských“ žánrů. Označení červená knihovna má například výrazně pejorativnější konotace než literárně srovnatelný žánr westernů.

V případě denního tisku výzkumy ukazují, že zajímá více muže než ženy. Podle studie Centra pro reformu maturitní zkoušky z roku 2002 (Moravcová-Smetáčková, Mičienka, Rubánková 2002) se tento vzorec v našem kontextu ustavuje již na střední škole, neboť například pouze 44 % gymnazistek čte denní tisk v porovnání se 74 % gymnazistů.

Jiné studie zaměřené na reklamu odhalují, že ženy jsou citlivější, co se týká dopadu genderových stereotypů v reklamě, a myslí si, že reklama významně ovlivňuje jejich životy i individuální rozhodnutí (Shields 2002). Dotazované ženy to připisovaly především skutečnosti, že reklama spoluvytváří atmosféru konstantního tlaku, který je nutí podřizovat se převládajícím ideálům ženské krásy. Muži si naopak mysleli, že reklama jejich rozhodnutí významně neovlivňuje a že má celkově malý vliv na jejich životy. Muži také vesměs interpretovali reklamy v souladu s převládajícími genderovými stereotypy a ideály ženské krásy a byli slepí ke skrytým podtextům kontroly, hodnocení a útlaku.

Literatura

- Buchert, V. (2001, 1. prosinec). Zeman je pokleslý, Klaus lidi rozděluje. *MF Dnes*, A/7.
- Doležal, B. (2002, 18. květen). Perly týdne. *Lidové noviny*, str. 18.
- Hvíždala, K. (2002, 20. duben). Tykač zpět, pozor na pomluvy. *MF Dnes*, A/10.
- Maláčová, M. (2004). Petra Buzková: Případám si dospělejší. *Magazín Právo*, str. 13–15.
- Moravcová-Smetáčková, I., Mičienka, M., Rubánková, P. (2002). *Gender v OSZ: porovnání znalostí a dovedností dívek a chlapců v maturitním předmětu Občanský a společenskovědní základ*. Praha: CERMAT.
- Ostřížková, M. (2002, 9. duben). Používá se další zbraň proti vráskám. *Lidové noviny*, str. 16.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Shields, V. R. (1996). *Selling the Sex That Sells: Mapping the Evolution of Gender Advertising Across Three Decades*. In B. Burgleson (ed.), *Communication Yearbook 20*, Thousand Oaks: SAGE.
- Shields, V. R. (2002). *Measuring Up*. University of Pennsylvania Press.
- Svoboda, C. (2002, 20. květen). Rovnoprávnost žen? Omyl! *Lidové noviny*, str. 5.
- Šídlo, J., Zlámalová, L. (2002, 29. červenec). Buzková: Chci pro školství získat vliv. *MF Dnes*, A/4.
- Thompson, J. B. (1991). *Ideology and Modern Culture*. Stanford University Press.

8. Gender a JAZYK

PhDr. Jana Valdřová

Jazyk představuje **systém znaků**, které slouží k **verbální komunikaci** v rámci určitého společenství. Jazyk je kulturní výtvar a jako takový má pozici **sociální instituce**, která odráží hodnotové systémy vlastní dané společnosti a spoluvytváří normy, na nichž daná společnost stojí. Z hlediska společenských věd se na jazyk nahlíží jako na nástroj popisu a odrazu sociální reality a zároveň jako na nástroj vytváření sociální reality (reálné je pouze to, co je zachytitelné a zachycené jazykem).

Způsoby využití jazyka se staly jedním z kritérií pro klasifikaci vývoje společností. Podle toho, zda je používán jazyk pouze v ústní nebo i v písemné formě, se rozlišují společnosti preliterární a literární. Jazyk používaný v přímé komunikaci a jazyk psaný se v některých aspektech liší.

Strukturální lingvistika (F. de Saussure) začala rozlišovat **mezi jazykem a řečí**. Jazyk je chápán jako abstraktní znakový systém, zatímco řeč představuje jednotlivé a individualizované použití abstraktního dorozumívacího kódu v konkrétním komunikačním aktu. Toto rozlišení má svůj význam například při analýzách verbální komunikace v jednotlivých sociálních skupinách či vrstvách.

Jazyk je **nástrojem komunikace**, odkazuje však pouze ke komunikaci verbální. V širokém slova smyslu se komunikací míní jakýkoliv přenos informací. Podle prostředků, které se při komunikaci aktivují, se rozlišuje komunikace verbální a neverbální.

Komunikace: V širokém slova smyslu jakýkoliv přenos informací. V užším slova smyslu typ sociální interakce, v jejímž rámci si jedinci vyměňují informace při sledování určitého záměru. Výměna informací může probíhat přímo (okamžitá reakce) nebo skrytě (bez přímé zpětné vazby). Podmínkou komunikace je vzájemné dorozumění, které předpokládá sdílení významů znaků (slov), jež se při komunikaci používají.

Verbální komunikace: Komunikace, při níž jsou veškeré informace sdělovány výhradně jazykem neboli systémem znaků. Každý znak má přitom svůj denotát (předmět, který vyjadřuje) a konotát (smysl, doplnění základního významu). Nedorozumění může být způsobeno rozdílným vnímáním denotátu nebo konotátu určitého znaku. Příklad: denotátem slova *babinec* je setkání žen bez účasti mužů. Konotátem slova *babinec* pro určitou skupinu osob je setkání, při němž se tlachá, drbe. Konotát dodává slovu *babinec* pejorativní význam. V případě, že tento konotát slova *babinec* jedinec nezná, může dojít při komunikaci k nedorozumění.

Neverbální komunikace: Mimoslovní forma komunikace, obvykle doprovázející komunikaci verbální. Jejím účelem je zvýraznit, nebo naopak popřít obsah sdělovaný pomocí jazyka, případně doplnit nový obsah komunikace. Část neverbální komunikace probíhá nezáměrně. Nástroji neverbální komunikace jsou zejména zrakový kontakt, výrazy obličeje, pohyby, fyzický postoj a vzdálenost, svrchní tóny řeči a jiné než sémantické znaky mluvy.

V průběhu socializačního procesu si jedinci budují **genderovou identitu**, která zahrnuje také jejich integraci do genderově homogenních sociálních skupin. Svoji genderovou příslušnost pak dávají najevo prostřednictvím:

1. vzhledu
2. chování
3. mluvního projevu

Jedním z projevů genderové příslušnosti je genderová role. Pro ilustraci ji můžeme srovnat s divadelní rolí milovníka. Typ milovníka v nás vzbuzuje určitá očekávání a představy týkající se vzhledu, chování i mluvního projevu. A opravdu, většina herců v roli milovníka se vyznačuje spíše příjemným vzhledem, svěžestí, popř. mládím; v jejich chování a mluvě nalézáme společné rysy. Jazyková složka může převážit nad ostatními: ušlechtilý Cyrano dokázal získat dámu svého srdce upřímností, citlivostí a kultivovaností projevu i přes netypický vzhled.

Specifický mluvní projev není pouze součástí určité skupinové příslušnosti, ale může být také nástrojem pro formování či posilování určitých vztahů dané skupiny ke skupinám ostatním. V případě genderové problematiky se jedná o posilování stávajícího genderového pořádku, který v naší společnosti představuje nerovné postavení žen a mužů. Dominantní skupina (muži) vytváří mechanismy, mezi nimi i specifický jazyk a mluvní styl, kterými kontroluje a udržuje druhou skupinu (ženy) v podřízeném postavení. Jaké jsou to mechanismy, ukážeme v následujícím textu.

Mluví ženy jinak než muži?

Jazyk je nejdokonalejší nástroj lidské komunikace. Zacházíme s ním jako se skutečným nástrojem – uchopíme jím skutečnost tím, že ji pojmenujeme. Dokonce říkáme „něco pochopit“ a míníme tím „uchopit rozumem“. Používání jazyka však není samozřejmé. Záleží na tom:

1) Zda vůbec skutečnost vnímáme a pojmenováváme

Například Eskymáci rozeznávají mnohem více druhů sněhu než my, protože si je pojmenovali. Podle tzv. Sapirovy-Whorfovy teorie co není pojmenováno, jako by pro nás neexistovalo. Když formulujeme věty jako „Na záchraně zvířat při povodni se podílelo 43 obětavců“, „O úřad prezidenta se ucházelo 224 kandidátů“, „V Iráku zahynulo 7 novinářů“, sotva někoho napadne, že zachraňovaly, politicky pracovaly nebo nasazovaly život také ženy. Zneviditelnění žen v jazyce je z hlediska rovných šancí žen a mužů jeden z hlavních problémů v současné češtině.

Sapirova-Whorfova teorie neboli teorie jazykového relativismu byla formulována ve 20. letech 20. století E. Sapirem a následně na přelomu 30. a 40. let dopracována jeho žákem B. L. Whorfem. Vypovídá o vazbě mezi jazykem a poznáváním. Podle této teorie je jazyk společností utvářen a současně sám utváří a podmiňuje způsoby, jimiž společnost pojímá realitu. Mluvit konkrétním jazykem znamená osvojovat si určitou vizi světa. Tato teze vychází z předpokladů, že: 1) veškeré myšlení je jazykové, 2) každý jazyk vytváří specifický obraz reality, 3) obrazy reality formulované v různých jazycích se vzájemně liší. V důsledku toho různí pozorovatelé stejných skutečností nevytvoří též obraz světa, jestliže jejich jazyková výbava není podobná nebo alespoň srovnatelná. Praktickým důkazem této teorie je například skutečnost, že obyvatelé tropů či subtropů rozeznávají v realitě i v jazyku pouze jeden druh sněhu, zatímco Eskymáci reálně i jazykově rozlišují více než dvacet druhů.

2) Jak skutečnost pojmenováváme

Jazykem jako nástrojem lze tvarovat skutečnost. Prostřednictvím slov, formulací a mluvního stylu seznamujeme ostatní členy komunity s novou skutečností, předáváme vlastní postoje nebo měníme obecně vžitě.

Dva příklady ukazují, že jazyk hraje roli šedé eminence s obrovským společensko-politickým dosahem.

- V roce 2000 odstartoval pojem „trest za manželství“ v americkém Kongresu projednávání nevýhodného zákona o společném danění příjmů manželských párů.
- Teprve na konci minulého tisíciletí byl v mezinárodním právu zakotven pojem znásilnění jako válečný zločin, aby bylo možné stíhat znásilnění jako jeden z nejhrubších útoků na lidskou důstojnost.

Jazyk má sloužit k dorozumívání, ale ukazuje se, že ve způsobu zacházení s jazykem jsou vady a nedostatky. Některé jevy neumíme uchopit vůbec, zvláště ty nové. Každý definuje tutéž skutečnost jinak, dává jí jiný obsah a smysl. Příkladem je výraz *emancipace*: chápe se někdy jako pozitivní, důležitý proces rozvoje osobnosti, avšak jindy se pronášá s negativním odstínem, kdy emancipovaná žena je symbolem jakési hrozby pro své okolí. Na otázku „Jste feministka?“ se obvykle setkáme s opatrnou reakcí „Definujte mi vaše pojetí feminismu, a pak vám odpovím“. Jiné jevy pojmenováváme, přestože se změnil jejich dobový kontext.

Způsob, jakým mluvíme, je důležitý. **Mluvení totiž představuje jednání.** Prostřednictvím mluvního projevu zhmotňujeme obsah své ženské či mužské genderové příslušnosti. Prostřednictvím mluvního projevu dáváme najevo vztah k opačnému pohlaví i k jinak sexuálně orientovaným skupinám. V mluvním stylu a výrazu se může skrývat diskriminující postoj. Jazyk odráží a zároveň podporuje nerovné postavení žen a mužů ve společnosti. Příkladem jazykové diskriminace může být označení *sexuální harašení*, které zlehčuje akt sexuálního obtěžování, ať již to mluvčí má či nemá v úmyslu.

Tradiční pojetí ženství a mužství podporují jazykové stereotypy a klíše tradované z generace na generaci. Žena prý nemá dělat kariéru nebo silové sporty, protože by ztratila ženství; muž nemá mluvit o pocitech, jinak je zženštilý. Chlapec, který pláče, je baba; dívka či žena, která se umí prosadit, je mužatka. Konstrukce typu *zůstat na ocet, stará panna* či *bílé maso* (označení používané v obchodu se ženami) diskriminují ženy. Zlehčující pojem *babinec* nemá žádný mužský ekvivalent na téže stylistické úrovni; existuje jen emotivně neutrální dvojice *dámská jízda* a *pánská jízda*.

Genderově citlivý, nesexistický způsob vyjadřování je takový, jenž nezesměšňuje, neignoruje, nediskriminuje jedince z hlediska pohlaví. V mnoha zemích včetně EU existují směrnice a doporučení pro užívání nesexistického jazyka. Lze je získat na zahraničních internetových vyhledávacích, pod hesly „genderfair language“, „non-sexist language“ aj. V České republice zatím podobná doporučení nejsou vytvořena, v blízké době však budou muset být formulována.

Genderově necitlivý jazyk

Z hlediska genderové korektnosti verbální komunikace se kriticky sledují: 1. způsoby titulování, označování a oslovení osob, 2. výrazové prostředky, 3. mluvní styl a genderové rituály ve smíšené konverzaci žen a mužů

Způsoby titulování, označování a oslovení osob

Důležité je, jak používáme názvy osob. Výzkumy prokázaly, že při užití tzv. generického maskulina si veřejnost spojí daný název s osobou mužského pohlaví mnohem častěji než se ženou. Pod názvy *doktor*, *poslanec*, *politik*, *řidič*, *právník* se nám vybaví spíše obraz muže než ženy, a to tím častěji, čím prestižnější je daná profese a funkce. Jazyk zde tedy kopíruje skutečnost, avšak zároveň ji potvrzuje a fixuje, a svým způsobem tak lobbuje za muže. V důsledku užívání generického maskulina se ženy vytrácejí z naší představy veřejného života. Dokázat, že generické maskulinum znevýhodňuje ženy v jazyce, je možné prostřednictvím asociačních testů. Inzerát „Přijmeme zdatného ekonomu“ sugeruje, že správným jedincem na toto místo je muž.

Generické maskulinum (bezpříznakové maskulinum)

je mužský jazykový tvar v názvech osob podle profesí, funkcí a sociálních vztahů, který údajně zahrnuje obě pohlaví. V angličtině, němčině, francouzštině a jiných jazycích byl tento jazykový úzus odhalen jako mechanismus, který znevýhodňuje ženy – psychologické testy zjistily, že mužský jazykový tvar spontánně navozuje představu muže. V mnoha zemích včetně EU byla proto zakázána inzerce pracovních příležitostí formulovaná v generickém maskulinu a byly připraveny směrnice pro nesexistické označování a titulování osob.

Výrazové prostředky

Nevhodnými výrazovými prostředky jsou jazykové stereotypy a klišé, které představují otřelé výrazové prostředky, používané často automaticky, zjednodušující skutečnost a jednotvárně se opakující. Jazykové stereotypy obvykle odkazují ženy a muže do tzv. tradičních genderových rolí (například „živitel rodiny“ a „strážkyně domácího krbu“). Popírají přitom možnost vlastní volby tím, že zlehčují, popřípadě ignorují alternativní životní styly žen a mužů. Současně podsouvají způsob, jakým by měla být skutečnost hodnocena. V rámci tohoto hodnocení jsou zpravidla vyzvedávány mužské projevy chování a mluvy a ironizují se ženské: „chlapsky upřímné jednání“ nebo „chovat se jako baba“. Jako jazykové stereotypy a klišé fungují například spojení a věty: *něžné pohlaví, slabé pohlaví* a naopak *silné pohlaví, žena-matka, muž-živitel, za vším hledej ženu!, muž je hlava rodiny, žena krkem, který hýbe hlavou, běda mužům, kterým žena vládne!*

Mluvní styl a genderové konverzační rituály

Mluvní styl obou pohlaví indikuje jejich postavení ve společnosti. Podřízenému pohlaví nařizuje nepsané pravidlo vystupovat skromněji. Výzkumy dokazují, že ženy hovoří tišeji, méně průbojně, aby nebyly podezřívány ze ztráty ženství (současně nezvyšují hlas, aby nebyly podezřívány z hysterie). Také jejich neverbální signály bývají uhlazenější a méně dynamické než u mužů; ženy si obvykle nedovolí například bouchnout pěstí do stolu, což je efektivní výrazový prostředek na podporu argumentace. Ženy si častěji než muži ověřují zpětnou vazbu použitím otázek „myslíš?“, „co na to říkáš?“, „nemám pravdu?“ apod.

Genderové rituály jsou mluvní i mimojazykové zvyklosti, určující ráz smíšené konverzace. Je známo, že ženy se při konverzaci s muži více usmívají a často jim signalizují pozornost přikyvováním. Muži si následně tyto signály vykládají jako souhlas a podporu řečeného. Rituály velí mužům chválit zevnějšek žen slovy i obdivnými pohledy, přebírat iniciativu ve vedení konverzace, projevovat větší odbornost než ženská partnerka v dialogu. V souladu s genderovými rituály je rovněž větší kompetentnost mužů než žen v probíraném tématu; je věcí mužské cti nenechat se zaskočit ženinou odbornou kompetencí.

Příkladem konverzačních rituálů s genderovým základem je následující případ. Jeden kritik prohlásil po seznámení s autorkou díla, která hladce obhájila své postoje: „Kdybych věděl, že to napsala taková hezká holka, tak jsem byl zticha.“

Úloha školy při potlačování stereotypního myšlení a vyjadřování

Skutečnost je taková, jak ji pojmenujeme. Tím, jak pojmenováváme jevy, je zároveň předkládáme ostatním a ovlivňujeme jejich postoje. Jazykové stereotypy a klišé vydávají jednostranný, zkrácený pohled za obecně platnou normu. Škola bývá často místem, kde se podporují a rozšiřují stereotypní vzorce ženství a mužství. Může se však naopak stát místem, kde budou žáci a žákyně učeni vnímat, hodnotit a vyjadřovat se tak, aby podporovali rovnost šancí dívek a chlapců. Pokud škola chce vést žáky a žákyně k větší genderové senzibilitě, musí se zaměřit na následující oblasti:

1. Způsob komunikace vyučujících se žáky/žákyněmi nemá být zatížen genderovými předsudky a rituály. Vyřadíme z mluvního projevu všechna zobecňující konstatování o tom, že dívky či chlapci, ženy či muži jsou takoví a takoví, a nahradíme je konkrétním popsáním, případně zhodnocením projevů dané osoby.
2. Vyučující všech předmětů rozeznávají a vyřazují genderově nekorektní učební materiály, popřípadě je využijí pro tematizaci rovných šancí obou pohlaví. Způsob podání látky rozhoduje o tom, zda se o obor budou zajímat obě pohlaví nebo jen jedno z nich. Například fyzika může být velmi zajímavá pro dívky, jestliže vyučující reflektuje jejich životní zkušenost a vyhledává v ní jevy jim známé a blízké k výkladu a ilustraci látky.
3. Vyučující vědomě uplatňují učební metody a pomůcky, které podporují rovné šance obou pohlaví. Protože se mnohé obory lidské činnosti vymezují jako typicky ženské či typicky mužské, chybí v nich vzory osobností toho pohlaví, pro něž je daný obor méně obvyklý: většinou postrádáme informace o slavných ženách. Vyučující i žactvo se tedy soustředí na hledání chybějících vzorů z dějin i současnosti, diskutují o nich – o jejich životě, o překážkách, jež slavné osobnosti musely překonávat.
4. Vyučující se vyvarují používání stereotypů při organizaci žákovských aktivit a přidělování úkolů. Snažíme se nevytvářet obvyklé genderové rozdělení činností, kdy chlapec diktuje a dívka zapisuje, chlapec sedí před počítačem a dívka přisedá, chlapec se dívá do mikroskopu a dívka zapisuje, co jí diktuje. Nadbytečně nepoužíváme fráze typu „Potřebuji dva zdatné chlapce, aby přenesli tuto lavici jinam“, „Dámy mají přednost, tak pojd k tabuli, Hanko“ a podobně.

Literatura

- Cameron, D. (ed.) (1999). *The Feminist Critique of Language*. London and New York: Routledge.
- Irmen, L., Köhncke, A. (1996). *Zur Psychologie des „generischen“ Maskulinums*. In *Sprache und Kognition* 15/96, Bern: Verlag Hans Huber, str. 152-166.
- Samel, I. (1995). *Einführung in die feministische Linguistik*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Valdrová, J. (2001). *Novinové titulky z hlediska genderu*, *Naše řeč*. 84 (2), str. 90-96.
- Valdrová, J. (2003). *Wieviel Gender Correctness braucht das Tschechische?* In van Leeuwen-Turnovcová, J. van, Röhrborn, U. (eds.) *Specimina Philologiae Slavicae, Bd. 137. Beiträge des Gender-Blocks zum XIII. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana*, str. 129-145.
- Velký sociologický slovník* (1996). Praha: Karolinum.

9. Gender a NÁBOŽENSTVÍ

PhDr. Blanka Knotková-Čapková, Ph.D.

Náboženství představuje jednu z nejkompexnějších sociálních institucí. Při jeho studiu je nutné obsáhnout jednak jeho psychologické funkce projevované ve víře jednotlivců v transcendentno, jednak jeho společenské funkce, které umožňují integraci společnosti. Individuální i sociální potřeby se realizují vždy prostřednictvím určitého náboženského učení, které specifikuje transcendentální sílu a její vztah k přirozenému světu.

V principu náboženského vnímání světa – na rozdíl od vnímání profánního, světského, stojí přesvědčení, že člověk sám není mírou všech věcí, ale že tu existuje **vyšší moc**, která jej přesahuje a k níž se člověk vztahuje. Tato vyšší moc může mít v raných fázích některých náboženství podobu kosmické energie, přírodní síly či osudu (budhismus nebo taoismus) a teprve později tu dochází ke zbožštění buď této síly, nebo zakladatele učení (Buddha). U jiných vystupuje od počátku do popředí představa Boha nebo bohů jako nadpřirozených bytostí či věčného tvůrce. Nejvyšší či jediné božstvo může, ale nemusí ve všech případech bez rozdílu být charakterizováno jako stvořitel-ské a všemohoucí. Zpravidla určuje kosmický i mravní řád světa, odměňuje a trestá dobré a zlé skutky, může člověku poskytnout milost, odpuštění a naději v lepší a šťastnější život buď v příštím zrození (u náboženství, která věří v koloběh životů jako např. hinduismus), nebo po smrti v ráji. Po smrti nepetrvává lidské fyzické tělo, ale nehmotná **duše**, která je **nesmrtelná** (konkrétní představy jednotlivých náboženství o duši se však liší, buddhismus dokonce duši ve smyslu trvalé identity popírá). Podstatou náboženství není rozumově logická argumentace, ale **víra**.

Náboženství **monoteistická** (judaismus, křesťanství, islám) uznávají existenci jediného Boha, **polyteistická** připouštějí existenci mnoha božských bytostí. V polyteistických náboženstvích je víra v jednoho Boha přípustná také, je jednou z více možností. V monoteistických náboženstvích je víra v jednoho Boha příkazem.

Bůh (bozi) a nebeský svět je **předobrazem světa lidského**. Člověk k němu vzhlíží jako ke svému vzoru a snaží se mu připodobnit. Snaha být Bohu zcela roven je však v některých náboženstvích (monoteistických) vnímána jako nedostatek pokory a hřích. Člověk může s Bohem (bohy) **komunikovat**, což se děje prostřednictvím rituálu, uctívání, modlitby či oběti.

Základním smyslem náboženství je duchovní hledání, hledání odpovědi na **otázky po smyslu lidské existence a existence tohoto světa**. V různých podobách se jednotlivá náboženství v této souvislosti věnují problému **boji dobra se zlem** a s ním související mravní povinnosti podporovat dobro. Za hlavní zdroj zla však nepovažují vždy totéž – například monoteistická náboženství neposlušnost, indická nevědomost. Neposlušnost je morální kategorií, člověk má svobodnou volbu mezi poslušností a neposlušností. Nevědomost je příčinou zla bez ohledu na člověkův úmysl. Proto je třeba nevědomost odstraňovat postupným sebezdokonalováním.

Většina náboženství považuje za ideál **harmonii** jako bytí bez protikladů, jejíž představu vztahuje k archetypu „zlatého věku“ (např. v bibli idyllického ráje Božího stvoření, dokud Adam a Eva nepojedli proti Božímu příkazu ze stromu poznání dobrého a zlého). Se vznikem protikladů (v čínských náboženstvích základní dualita principů jin a jang) vzniká i protiklad dobra a zla, vznikají rozpory, utrpení a bolest. Jedním ze základních směřování náboženství je právě překonání utrpení tohoto protikladného světa (nejexplicitněji to formuluje buddhismus) a dosažení rajské blaženosti. Jednotlivá náboženství se tedy neodlišují v tomto **základním směřování**, ale v **metodě**, cestě, jak této blaženosti dosáhnout. K alternativám této cesty patří například poslušnost Božích příkazů (monoteistická náboženství) či postupné překonávání nevědomosti a ulpívání na tomto světě (indická náboženství). Společnou charakteristikou této cesty je **mravní život**, k jehož základním požadavkům zpravidla patří nezabíjet, nekrást, nelhat, neublížovat, netoužit po světských marnostech a nežít rozmařile.

Představa rajské blaženosti se v jednotlivých náboženstvích velmi různí. V koránu je ráj například charakterizován libými smyslovými požitky, v bibli pokojným soužitím veškerého stvoření, v hinduismu (vedle různých bájných popisů) zjednodušeně řečeno splynutím duše člověka s duší vesmíru; buddhismus nebo taoismus v nejstarším období o ráji či posmrtném životě nehovoří.

Náboženství lineární (judaismus, křesťanství, islám, staroiránský zoroastrismus) vidí život člověka a světa jako lineární proces, který má svůj začátek (početí, stvoření) a konec (fyzická smrt, konec světa). Bůh je zde prvotním stvořitelem a konečným soudcem. **Náboženství cyklická** vidí život jako proces probíhající v kruhu, respektive v kruzích. Koloběh životů by mohl být nekonečným procesem, pokud by se z něj duše nevysvobodila (*móksa*, vysvobození v indických náboženstvích). Zde tedy není základním předělem smrt fyzického těla, ale ono vysvobození, které nemusí probíhat s fyzickou smrtí současně.

Smysl studia náboženství v moderním sekularizovaném světě

Náboženské poznání není jen záležitostí církvi a věřících, jeho znalost je nezbytná pro porozumění kulturním tradicím vlastním i světovým. Na mytologické příběhy navazují pohádky; na celém světě z nich čerpá umění. Z mytologických archetypů, pravzorů, vycházejí normativní vzorce chování, které jsou zpravidla dále specifikovány podle pohlaví (žena–muž), v hierarchických společnostech i podle sociálního postavení, případně podle věku.¹ Tyto vzorce chování se v mnohém udržují i ve společnosti sekularizované, i když je nelze považovat za nic statické, neustále se vyvíjejí pod vlivem norem nových, ať už zcela nenáboženských (např. vycházejících ze zásady liberální etiky konsenzu, tj. dohody) nebo přejatých z jiných náboženství. V tomto smyslu je náboženství tématem studia

¹ V hinduismu například předepisuje posvátný text *Manuův zákoník z přelomu letopočtu (míněn je křesťanský letopočet) různé role mužů ve společnosti, různá práva a různé povinnosti jednak na základě společenské vrstvy, tzv. varny, jednak podle věku – mladý svobodný muž má studovat a žít střídmě, muž v produktivním věku se má oženit a zplodit co nejvíc dětí, zejména synů, v dědečkovském věku, kdy předá roli hlavy velkorodiny nejstaršímu dospělému synovi, se pak opět může věnovat duchovním věcem, případně odejít do „bezdomoví“ a zcela se oprostit od světských záležitostí. Úkolem ženy je být poslušnou manželkou a obětavou matkou, opět nejlépe synů.*

dalších disciplín, jako je etika, antropologie, kulturologie, sociologie a literární věda. Pro sociologii náboženství je velmi důležitým rozměrem vytváření společenství a vztahových vazeb mezi věřícími. Vědní disciplína, pro niž je analytické a srovnávací studium různých náboženství hlavní náplní, se nazývá **religionistika**.

Ve filozofickém (metafyzickém)² smyslu poskytovalo a stále v různé míře poskytuje náboženství odpovědi na otázky po smyslu života, světa jako celku i člověka jako jedince. Z hlediska politologie a politického myšlení se náboženství zkoumá jako faktor moci, jak se modifikuje pod vlivem mocenského diskurzu, jak se vyvíjí v roli ideje utlačovatelské (propojené s mocí) i utlačované (pronásledované mocí).

Vymezení pojmu náboženství z hlediska genderové analýzy

1. **V principiálním (filozofickém) smyslu** – náboženství jako hledání a naplňování duchovního rozměru života. Genderová analýza by v tomto případě zkoumala otázku pojetí metafyzického principu, jak je konstruován gender božství a gender lidských bytostí. Jak jsou dány vzájemné vztahy mezi biologickými pohlavími na základě posvátných textů, sakrálního etického kodexu nebo jak vyplývají z mýtu (mýtů) o stvoření.

2. **V aplikovaném smyslu společenském a politickém** – náboženství jako v různé míře institucionalizovaná společenská ideologie, použitá jako prostředek politické moci konkrétní společenskou skupinou (např. muži) v konkrétní historické situaci.

3. **Ve smyslu sociálně psychologickém** – zkoumání religiozity u mužů a u žen, otázka, zda jsou statisticky podchycené rozdíly (např. zpravidla větší návštěvnost kostela ženami než muži) dány příslušností k pohlaví, tj. zda jsou ženy tzv. „citovější“ a otevřenější vůči náboženské oddanosti, jak se běžně tvrdí, nebo je to dáno sociálními faktory – ženy jsou do této role manipulovány společenským rozdělením rolí (srv. Renzetti, Curran 2003: 420–422).

Je Bůh muž, žena, je mužem i ženou zároveň, nebo je bezrodým duchovním principem?

Gender božství (neutrální pojem „božství“ je používán záměrně místo jazykového maskulina „Bůh“) vyděluje v zásadě čtyři typy náboženských systémů, jejichž hranice se ovšem v některých případech mohou prolínat:

1. **Božství není vůbec definováno**, jeho další charakteristiky včetně genderové jsou tedy bezpředmětné. Z náboženských systémů sem můžeme zařadit např. indický buddhismus nebo čínský konfucianismus.

Buddhismus v době, kdy vznikl, neřešil otázky existence či neexistence Boha či posmrtného života, byl pragmatickou etikou, metodickým návodem, jak překonat strast a vysvobodit se z koloběhu životů, v němž buddhisté věří. Otázkami existence Boží se nezabývalo ani původní učení **konfucianismu**. Vycházelo z hierarchicky pojatých vztahů ve společnosti (hlavní osou byl vztah otce a syna), které na základě ochrany a podřízenosti a vzájemné úcty mají vytvářet mravní řád společnosti. V pozdějším vývoji do buddhismu i konfucianismu pronikla přejatá mytologie (v případě buddhismu v oblastech východní a jihovýchodní Asie, kam se rozšířil), později už v něm tedy různé mytologické bytosti, bohové a bohyně, vystupují.

2. **Božství je definováno jako bezrodý duchovní princip**. Do této skupiny by částečně patřil čínský **taoismus**. Pojem tao neznamenal nejprve Boha, zbožštěn byl až později. Původně znamenalo tao věčnou kosmickou sílu, ani mužskou, ani ženskou. Tato síla prožívá období klidná (harmonická) a dynamická (harmonie se rozpadá na dva základní protiklady, které se vzájemně doplňují, jin a jang). Těmto protikladům se už přiřazuje genderová charakteristika ženství, femininity (jin) a mužství, maskulinity (jang). V tomto smyslu by taoismus patřil i do skupiny 3. – viz níže.

Ve **védském náboženství**³ je prapříčina všeho, co existuje, duchovní kosmický princip, nazýván „to“ (*tat* v původním jazyce těchto textů), což je gramaticky neutrum, střední rod. V nejstarších indických nábožensko-filozofických textech, *upanišadách*, je bezrodý univerzální duchovní princip *brahma* též gramaticky neutrální, v pozdějším hinduismu byl zbožštěn a personifikován jako mužský bůh Brahma. U moderních indických jazyků (hindština, bengálština) tato maskulinizace odpadá, protože gramatickou kategorií rodu nemají.

Příklad z Védských hymnů: „O stvoření světa“

Nebylo smrti, nesmrtelnosti v onen čas,
nebylo stopy po noci a dni.
Samo sebou jen „to“ bez dechu dýchalo.
Mimo to nebylo nic jiného...

(Védské hymny 2000: 99)

V japonském **šintoismu** je široký pojem *kami*, označující nejen božství, ale cokoli nadpřirozeného, také genderově neutrální, konkrétní *kami* však mohou být maskulinní nebo femininní.

3. **Tvořivé božství je založeno na dualitě (dvojí podstatě) a komplementaritě (vzájemném doplňování) mužství a ženství.**

² *Metafyzika (jinak též ontologie) je nauka o bytí.*

³ *Indické náboženství, z něhož se vyvinul později hinduismus, o védském období hovoříme zpravidla zhruba mezi lety 1500 a 600 př. n. l.*

Taoismus by do této kategorie částečně patřil též v tom smyslu (viz výše), že tradiční taoistický diagram je názorným obrazem rodové komplementarity – světlá mužská složka obsahuje černou ženskou a naopak.

S duálním pojetím se setkáváme především v **hinduismu**, i když nepředstavuje dogma – je možné uctívat jen mužský nebo jen ženský božský tvůrčí princip, ale i oba zároveň. Ženská vesmírná tvůrčí síla *šakti* v mytologii vystupuje v podobě různých bohyň, například jako bohyně Durga či Kálí. Mužská vesmírná tvůrčí síla vystupuje především jako bůh Šiva. Pojetí genderu božství je tu konstruováno dualisticky a s těsnou vazbou na biologickou podstatu mužství a ženství, tj. ženskou a mužskou tvůrčí potenci ve smyslu plodnosti a reprodukční schopnosti. V ikonografii se to projevuje zobrazením mužského a ženského pohlaví, kdy zejména mužský pohlavní úd (*lingam*) představuje boha Šivu a je umístěn v chrámech ve významu Šivovy podoby, často v nadživotní velikosti.

Původní náboženské kultury na indickém subkontinentu obsahovaly, stejně jako většina archaických náboženství, významný kult bohyň, zejména všemocné Bohyně Matky spojený s kultem plodnosti. Védský panteon byl patriarchální, v čele stál bůh-válečník Indra a splýváním představ indoevropských přistěhovalců s místními kultury bohyň došlo k „provdávání“ bohyň za bohy védské. Původním nezávislým ženským božstvím tak byla přisuzována role manželek védských mužských bohů. Tím lze vysvětlit neobyčejnou pestrost až rozpornost hinduistické mytologie a nakonec i rozporuplnost postavení ženy v hinduistické společnosti.

Genderovou dualitu nalézáme také většinou v archaické vrstvě jednotlivých náboženství, v **přírodních mytologiích** (např. též v afrických náboženstvích), kdy jednotlivým živlům, přírodním jevům či nebeským tělesům se připisuje mužská nebo ženská charakteristika, takže mnohdy tvoří párová božstva: Nebesa (m.) a Země (ž.), Slunce (m.) a Měsíc (ž.), případně Slunce a Jitřenka, Zora (ž.). Tyto charakteristiky však nejsou bez výjimek. V šintoismu například představuje Slunce ženská bohyně, v hinduismu (stejně jako ve starobabylónském náboženství) jsou Slunce i Měsíc maskulinními bohy, v egyptském náboženství je velmi pozoruhodně Země mužem a Nebesa ženou, která se klene nad svým bratrem-Zemí, polyká při západu nebeská tělesa, jež procházejí jejím tělem, a ráno (večer) je vždy znovu porodí.

Pokud jde o živly, vzduch (vítr) a oheň jsou tradičně konstruovány jako maskulina, země a voda (personifikovaná často v podobě říčních bohyň) jako feminina. V Číně mají jednotlivá božstva spíše dané živly a jevy „na starost“, než že by byla jejich personifikací, což v duchu čínského pragmatismu vysvětluje jejich nevypočitatelnost, ale zároveň nevyklučuje „logické“ vysvětlení. Božstva sama jsou většinou zidealizovanou historickou nebo kvazihistorickou postavou. Ženy, které se pokusily vzepřít osudu (až na výjimky jako bohyně Matka západu), jsou vesměs záporné postavy, například Paní měsíce⁴. Monoteistická náboženství (judajismus, křesťanství, islám) usilují o vytěsnění této archaické vrstvy jako „pohanské“.

4. Bůh je sice abstraktní a teoreticky bezrodý, avšak jeho dominující charakteristiky jsou mužské.

Bůh je z principu patriarchální; koncept ženského božského principu je zcela vyloučen, případně demonizován (Lilith v judaismu). Toto genderové pojetí charakterizuje monoteistické systémy.

Judaistický Jahve (JHVH) je antropomorfován jako mužský monarcha a jako otec. Tyto charakteristiky přejalo i křesťanství („Otče náš, který jsi v nebesích...“). Z hlediska genderových archetypů u něj převládají tradiční „maskulinní“ vlastnosti – všemocnost, přísnost, spravedlnost, řád; význam „femininního“ milosrdenství a odpuštění je více zvýrazněn v dalších biblických knihách, u Proroků a ve Spisech (např. Žalmy a Přísloví).

V Novém Zákoně se milosrdenství a odpuštění stává hlavní charakteristikou **křesťanského Boha**. V postavě **Krista** naopak převažují v tradičním smyslu „ženské“ vlastnosti – vedle milosrdenství a odpuštění ještě sebeobět, soucítění, empatie, sounáležitost s odvrženými, nenásilí, pokora, což vytváří zajímavé spojení vnitřní ženskosti s vnější fyzickou mužskostí, kterou ovšem jako vztahovou kategorii neztělesňuje mužská sexualita, ale synovství k Bohu Otci.

V **katolickém křesťanství** zaplnil vakuum po ženském božském principu mariánský kult, tj. uctívání Ježíšovy matky Marie. V bibli Marie takto výraznou roli ovšem nehraje. Středověký kult ji vyzdvihuje takřka na roveň Kristovi, zastává především roli orodovnice člověka. V mariánském kultu zaznává archaický kult Bohyně Matky, mystickým spojením mateřství s panenskou čistotou však umožňuje zasazení do nezbytného patriarchálního rámce.

Evangelické křesťanství mariánský kult odmítá a žádnou božskou či svatou ženskou postavu neuznává. Svatost je vyhrazena Bohu a Kristu, respektive Trojici Otec–Syn–Duch svatý, která je ovšem dogmatem církevním (tj. většiny protestantských církví, výjimku představují například unitáři) – v bibli se o Trojici nehovoří.

Islámský **Alláh** není antropomorfován jako otec, veškeré antropomorfované jsou vnímány jako rouhavé a nepřijatelné. Důraz je vyrovnaně kladen na spravedlnost řádu a milostivost (všechny kapitoly koránu, tzv. súry, kromě jediné, začínají veršem: „Ve jménu Boha milosrdného, slitovného“). Z jazykového hlediska je Alláh ovšem v arabštině gramatickým maskulinem. V Muhammadově okolí existovala silná snaha začlenit do božského panteonu tři ženská božstva, proti čemuž se však Muhammad ostře postavil.⁵

Genderové pojetí lidství

Mýty o stvoření

Na základě těchto mýtů může genderová analýza sledovat okamžik zrození prvního člověka (zpravidla muže) nebo lidského páru. U nemonoteistických náboženství mají spíše povahu variantních vyprávění, může jich být i více a vzájemně se nevyklučují. U monoteistických náboženství je mýtus o stvoření jediný a posvátný, vychází z knihy Genesis⁶, tento příběh parafrázuje i korán. Z tohoto mýtu vychází role muže a ženy v židovství, do značné míry i v křesťanství a islámu.

⁴ Další příklady: *Védské hymny* – „Jitřenka“ (s. 27), „K bohu větru Vátovi“ (s. 35), „Bohu Slunci – Súrjovi“ (s. 45), „Matka Země“ (s. 79) a další. *Strom pohádek z celého světa, SNDK 1958* – indická pohádka „O Slunci, Měsíci, Větru a Obloze“.

⁵ V souvislosti s genderově konstruovanými představami božství stojí za zmínku mylná koránová představa o křesťanské Trojici, za níž korán považuje Boha Otce, Ježíše a Marii.

⁶ První kniha Starého zákona a Pět knih Mojžíšových (*Pentateuchu*), v židovské bibli (*Tanachu*) se jmenuje *Berešit*.

Příběh o stvoření podle Genesis

Bůh stvořil člověka jako muže a ženu, aby člověk byl obrazem Božím (Gn 1, 27). Tuto rovnost ve chvíli stvoření potvrzuje Gn 5, 1, kde muž i žena jsou nazváni člověkem (adam), a další verše. Ale hned 2. kapitola (Gn 2, 18-25) navozuje vztah podřízenosti ženy k muži – žena je stvořena z žebra člověka-muže; poté, co přes Boží zákaz dala pojmít muži ovoce ze zakázaného stromu, jsou oba potrestáni vyhnáním ze zahrady Eden – Ráje (Gn 3, 1-21). Genesis tedy nabízí možnost obojí interpretace, tj. člověk jako muž i člověk jako **androgyn**, třebaže v procesu dogmatizace převládá výklad patriarchální. Pojem androgyn zde znamená bytost, která obsahuje složku mužskou i ženskou především v duchovním slova smyslu (o androgynii v mýtech viz např. Eliade 1997).

Podle mladších judaistických textů byla ale první stvořenou ženou současně s Adamem ne Eva, ale Lilith. Ta se cítila být Adamovi zcela rovnou, odmítla si lehnout pod něj a utekla do pouště. (Tato legenda odráží předpatriarchální období.) Proto Bůh stvořil Adamovi jinou ženu, Evu, z jeho vlastního žebra, aby si rozuměli, a postava Lilith byla v období patriarchátu zatlačena do role démonky požírající děti (srv. s pohádkami o čarodějnicích, které žerou děti, například Perníková chaloupka). V bibli se vyskytuje jako zlý démon, upír lilith v Izajášově proroctví – 34, 14.

Další muži a ženy v Genesis

Prvními dětmi Adama a Evy jsou tři synové, kteří jsou konkretizováni jménem, dcery zplodí až poté a tyto dcery jménem uvedeny nejsou; Genesis 5, 4 pouze konstatuje, že „po zplodění Šéta žil Adam ještě osm set let a zplodil syny a dcery“. Přitom však, jak vyplývá ze 4. kapitoly knihy Genesis, nejsou potomci Adama a Evy zřejmě jedinými lidmi, neboť Kain, který po vraždě bratra Ábela odchází na východ od ráje (srv. tento motiv ve stejnojmenném románu Johna Steinbecka), se tam ožení, aniž by bylo vysvětleno, kde se jeho žena i další ženy Kainových synů na Zemi vzaly. První verš 6. kapitoly tak umožňuje buď výklad, že vedle lidí stvořených Jahvem tu existovali i jiní lidé, nebo že božského původu jsou pouze synové („Když se lidé počali na zemi množit a rodily se jim dcery, viděli synové božští, jak půvabné jsou dcery lidské, a brali si za ženy všechny, jichž se jim zachtělo.“).

Až na výjimky nečetných proroků (Deborá) hovoří Bůh výhradně s muži. Také kontinuitu rodu zajišťuje syn; z tohoto hlediska je třeba chápat i zkoušku Abrahámovy poslušnosti, když mu Bůh přikáže, aby obětoval syna Izáka. Abrahám má i jiné děti, Izák je však jediným synem z manželského lože, který může zajistit legitimní kontinuitu rodu. Je tedy otázkou, zda je při této jistě záměrné volbě zkoušena především láska otce k dítěti, anebo základní přání patriarchy, aby byl jeho rod zachován.

Feministická kritika patriarchálních rysů monoteistických náboženství (např. Simone de Beauvoir) poukazuje zejména na zmíněnou 2. kapitolu Genesis, kde je žena stvořena nejen jako „ta druhá“ proto, aby muž nebyl osamělý a aby mu žena byla ku pomoci, tedy žena nikoliv jako cíl o sobě, ale jako prostředek pro muže. Druhá linie této kritiky se zaměřuje na univerzalizaci muže jako člověka a vnímání ženy jako specifického „druhého“, zde tedy nejen ve smyslu časové posloupnosti, ale i posloupnosti významu.

Některé proudy **feministické spirituality** se snaží navázat na archaické přírodní kultury vztahu k přírodě a zemi (např. ekofeminismus). Odmítají náboženský dualismus (Bůh–člověk, muž–žena) a nahrazují jej ideou sounáležitosti duchovnosti a přírody. Usilují o odstranění mocenského diskurzu z náboženství. Feministická spiritualita stejně jako křesťanská **feministická teologie**⁷ směřuje k nahrazování hierarchického diskurzu diskurzem **vztahovosti** a **osvobození**. Staví se proti jakékoliv diskriminaci a je neoddělitelně spjata s otázkami sociálními a etickými. V křesťanském kontextu obrací pozornost od patriarchálních církevních dogmat k Ježíšově vizi spravedlivého Božího království, kde není místo pro utlačování a ponižování.

Náboženství jako instituce, sociální a politická ideologie

Konstruování genderových stereotypů na mytologickém základě může, ale nemusí vyplývat přímo z původních textů a poselství v nejstarší vrstvě. V souvislosti s etablováním patriarchální moci vznikaly vedle nejstarších posvátných textů nové kanonizované texty, které se staly součástí tradice (např. hinduistický Manuův zákoník nebo židovský talmud) a ospravedlnily společenskou, politickou i ekonomickou nadvládu „mocných“ nad „bezmocnými“. Z tohoto hlediska genderová analýza sleduje průběžný vývoj genderových stereotypů a jejich konkrétních historických podob, reflektovaných významným způsobem i klasickými literárními archetypy mužských a ženských postav.

Hinduistická tradice⁸

Manuův zákoník stanovuje jako posvátnou povinnost provdání dcery, a to ještě před pubertou. Žena nikdy nesmí být samostatná, vždy musí být střežena a Manu (mytický autor) celkově vypočítal spoustu špatných vlastností, které mají charakterizovat její „přirozenost“. I Manuův zákoník, silně patriarchální, však obsahuje určité rozpory: na jiném místě praví, že kde se ženy těší úctě, tam se radují bohové. Ženy jsou dle Manua dárkyněmi štěstí proto, že rodí děti, a to především syny. Manuovo uctívání matky je tedy v podstatě uctívání syna – tedy muže. To platí i v dnešní hinduistické společnosti.

Přesto přežívá, i když hluboko pod povrchem, kromě Manuovy patriarchální „velké“ tradice i tradice **ženská „malá“** (Marková 1998: 17–18) v podobě různých písní, zařikáadel a obřadů vyhrazených pouze ženám, určitá ženská subkultura, která poskytuje – přes obvyklé preferování chlapců v rodinách – i děvčatům jisté sebevědomí. Jsou to písně, které zlehčují muže a hlásají vůči nim určitou shovívavost, ale též bohaté a různorodé ženské obřady

⁷ Ke křesťanské feministické teologii viz zejména publikace a články Jany Opočenské.

⁸ Podle: Marková, D., Knotková-Čapková, B. *Hinduismus*. In Knotková-Čapková, B. (ed.) *Základy asijských náboženství* (v tisku nakl. Karolinum).

při různých životních meznících a svátcích. Prolínání dvou tradic je patrné i v tom, že většinou jsou tyto obřady, zejména půsty, zaměřeny na blaho manžela, synů a bratrů. Žena počítá s tím, že magickou silou těchto obřadů může tyto muže ochránit.

Světově smutně proslulá je hinduistická tradice opovrhování **vdovou**, zákaz sňatku vdovy, ba i sebeupalování (nebo spíše upalování) vdov, tzv. **satí**. Ve védské době byly sňatky vdov zřejmě běžné. Zejména bezdětná vdova byla provdávána za bratra zesnulého muže, aby přivedla na svět jeho děti a bylo tak zachováno pokračování rodu. Vždy tu však hrozila možnost, že se vdova provdá mimo rodinu. Ještě Manuův zákoník počítal s tím, že se některá ovdovělá žena znovu provdá, avšak tato problematika by se v něm dala shrnout jednou větou: vdova se může znovu vdát, ale bude lépe, když se nevdá. Se vzrůstající patriaralizací se postoj k vdovám zhoršoval, byla tu zřejmě snaha zabránit jim ve sňatku stůj co stůj, což mělo i důvody ekonomické. Nejenže bylo vdovám znemožněno znovu se provdat, ale staly se tím nejubožejším tvorem hinduistické společnosti. Ta, která „zvolila“ (často byla donucena) smrt s manželovým tělem na pohřební hranici, satí (ctnostná), měla z bědného vdovského postavení přijít rovnou do ráje a ještě očistit manželovu rodinu od všech rituálních poskvrn.

Zásluhou zakladatele reformní hinduistické společnosti Bráhmamádže a jeho spolupracovníků byl roku 1829 zákaz upalování vdov na hranici zesnulého manžela a roku 1856 byl vydán zákon, podle něhož se hinduistická vdova směla znovu provdat. Tento zákon však nebyl v širším měřítku uplatňován a sňatek s hinduistickou vdovou byl ještě počátkem 20. století aktem veliké osobní statečnosti, ba riskování existence i osobní bezpečnosti. Od 19. století zakládaly reformní hinduistické společnosti školy pro dívky a brojily proti mnohoženství.

Už samo uznávání tolika bohyň obdařených výraznými schopnostmi dává ženě určitý prostor, aby byla respektována. Pravděpodobně tím lze vysvětlit i skutečnost, že i v tak patriarchální společnosti může žena dosáhnout – alespoň v jednotlivých případech – významného postavení a dojit respektu; konkrétně řečeno octnout se i na vedoucím politickém místě a být tam akceptována (Indira Gándhí byla například často přirovnávána k mytologizované Matce-Vlasti, viz níže). Je ovšem třeba dodat, že všechny ženy, které dosud na indickém subkontinentu pronikly do vysoké politiky, byly buď dcerami bývalých prezidentů či premiérů, nebo vdovami po nich.⁹ Nabízí se tedy otázka, zda v těchto případech nejde spíše o symboliku dynastického politického modelu než o výraz genderové rovnoprávnosti.

V první fázi protibritského osvobozenického hnutí byly mistrně zpolitizovány kulty bohyně-matek v moderním kultu Matky Indie. V něm byli všichni Indové nazýváni syny nebo dětmi Indie, kterou mají bez ohledu na osobní oběti chránit a která zároveň chrání je. Oslovení Indie jako matky se objevuje jak ve státní hymně Indické republiky, tak Bangladéše (Bengálsko = matka).

Militantní hinduismus přiděloval ženě donedávna pasivní roli, ale od počátku 90. let 20. století začal i on využívat tradice ženského principu pro svoje cíle. I jeho organizace mají svoje ženská křídla, vznikají ženské organizace tohoto druhu, využívající i jména oblíbené bohyně Durgy.

Židovská tradice ¹⁰

Konkrétní předpisy společenské etiky, vztahující se k mužům a ženám, synům a dcerám, jsou obsaženy především ve Třetí knize Mojžíšově, Leviticus. Například očišťování rodičky po porodu syna trvá poloviční dobu než po porodu dcery (Lev 12, 1–5). Při zasvěcení osoby mužského nebo ženského pohlaví Bohu je za muže svatyní vyplaceno více než za ženu (suma se mění též v závislosti na věku, viz Lev 27, 1–5). Tvrdé tresty za cizoložství, homosexualitu a sodomii postihují muže i ženy, jsou však s výjimkou sodomie adresovány mužům („Kdo se dopustí cizoložství s ženou někoho jiného...“, „...kdyby muž spal s mužem jako s ženou...“ – Lev 20, 10 a 20, 13). Stejně tak je formulováno i Desatero – v desátém přikázání se hovoří pouze o požádání manželky svého bližního, nikoli manžela své bližní.

Jeden z nejvýraznějších projevů postoje k ženě jako k obchodnímu artiklu představují verše 22. kapitoly Páté knihy Mojžíšovy týkající se panenství a znásilnění. Není-li dívka při svatbě pannou, trestá se ukamenováním (22, 20–21). Znásilnění panny, která ještě není zasnoubena, lze vyřešit vyplacením otce a svatbou s ní (22, 28–29). Znásilnění zasnoubené panny se trestá různě: odehraje-li se „na poli,“ tj. na opuštěném místě, je smrtí potrestán pouze násilník; odehraje-li se ve městě, „vyvedete oba dva k bráně toho města, ukamenujete je a zemřou: dívka proto, že v městě nekřičela, a muž proto, že ponižil ženu svého bližního“ (22, 24).

Podle Třetí a Čtvrté knihy Mojžíšovy mohou dcery dědit v případě, že není syn, musí se pak ale vdát za příslušníka svého „otcovského pokolení“ (Lev 36, 8). O možnosti rozluky se hovoří z hlediska muže (Num 24, 1–4). Zapuzená žena obdrží rozlukový list (get) a smí se znovu provdat.

Mojžíšovy zákony obsažené v tóře („zákon“, míní se tím zpravidla Pentateuch) dále rozvíjí mladší kanonické texty obsažené v talmudu a další texty halachické (nábožensko-právní), které vznikají dodnes.

Mojžíšovy zákony chápe dnes v přísné podobě pouze **ortodoxní judaismus, konzervativní** a zejména **reformní křídlo** vnímají výše zmíněné části textu v podstatě historicky. Je třeba také dodat, že další oddíly Tanachu, které rozvíjejí linii citové oddanosti k Bohu, už takto explicitní nejsou, patriarchální princip v nich však zpochybněn není. Žena je vysoce ceněna, je-li poslušnou manželkou a dobrou matkou, pokud možno synů. Žena patří do soukromé sféry, muž do sféry veřejné.

Velmi vysoko však stojí role ženy jako **pramatky rodu** (odkazy na bibli, navazující na první ženu Evu jako pramatku lidského pokolení zmiňují zejména manželky Jákobovy Leu a Ráchel – matky jeho dvanácti synů a pramatky dvanácti izraelských pokolení). Z tohoto důrazu lze odvodit jinak v kontextu judaismu překvapivý fakt, že **příslušnost k židovství je matrilinéární**, tj. odvozuje se od matky, nikoliv od otce.

⁹ *Indická republika: Indira Gándhí – dcera Džaváharlála Néhrúa; Sonya Gándhí – vdova po Rádžívu Gándhím; Pákistán: Bénazír Bhutto – dcera Zulfikára Alího Bhutta; Bangladéš: Chálida Zija – vdova po Zijáuru Rahmánovi; Hasína Vazíd – dcera Mudžíbura Rahmána; Šrí Lanka: Širimávó Bandáranájaka – vdova po Solomonu Bandáranájakovi; Čandrika Kumáratunga – dcera S. B.*

¹⁰ *Podle: Pojar, M., Knotková-Čapková, B. Judaismus. In Základy asijských náboženství, op. cit. v pozn. 8.*

Stanovení sféry veřejné jako mužské a sféry soukromé jako ženské zpochybnil až reformní judaismus v 19. století, který se spíše než na rabínské zákony zaměřoval na osobní morální standard. Kladl důraz na genderovou rovnost a vzdělávání žen. Vysvěcování žen na rabínky však začalo být umožňováno i v rámci reformního judaismu až v roce 1972. V 90. letech 20. století podpořilo výroční shromáždění amerických reformních rabínů legalizaci gayských a lesbických sňatků a přijímání gayů a leseb do rabinátu.

Křesťanská tradice

V křesťanské tradici se setkáváme v otázce genderových vztahů na jedné straně s **radikální tolerancí Ježíše**, na druhé s **patriarchálním postojem tradičních církevních dogmat**. Ježíšovo Království Boží představuje vizi absolutní rovnosti a spravedlnosti a nečiní rozdílu sociálních ani genderových – naopak tato klíše odmítá. Ježíš se stýká s marginalizovanými a opovrhovanými členy společnosti, například se samařskou ženou nebo s cizoložnicí. Samařská žena je jednak příslušnice etnické, Židy opovrhované menšiny, jednak „pouze“ žena („V tom přišli jeho učedníci a divili se, že rozmlouvá s ženou. Nikdo však neřekl, nač se ptáš? nebo proč s ní mluvíš?“ Jan 4, 27). Cizoložství Ježíš posuzuje stejně u ženy jako u muže a těm, kteří chtějí cizoložnici ukamenovat, říká: „Kdo z vás je bez hříchu, první hod' na ni kamenem!“ (Jan 8, 7). Cizoložství muže odsuzuje na několika místech evangelií (např. Matouš 5, 27).

Ježíšovi učedníci jsou sice výhradně muži, doprovázejí jej však i ženy (zejména Marie z Magdaly, viz Lukáš 8, 1–3), a právě těmto ženám se Ježíš zjevuje po svém zmrtvýchvstání dříve než učedníkům. V evangeliích nelze u Ježíše najít jediný výrok, který by bylo možné označit za sexistický. Naopak, se ženami hovoří stejně jako s muži a někdy dává ženy mužům za příklad (např. chudou vdovu, která dává do chrámové pokladnice – „Amen, pravím vám, tato chudá vdova dala víc než všichni ostatní, kteří dávali do pokladnice. Všichni totiž dali ze svého nadbytku, ona však ze svého nedostatku: dala, co měla, všechno, z čeho měla být živa.“ Marek 12, 43–44).

Ježíš se vyslovuje proti rozluce a zapuzení manželky, což Mojžíšovy zákony připouštějí (např. Matouš 19, 3–12), a říká: „Nečetli jste, že Stvořitel od počátku muže a ženu učinil je?“ [narážka na Genesis 1, 27] „Proto opustí muž otce i matku a připojí se k své manželce a budou ti dva jedno tělo; takže již nejsou dva, ale jeden.“

Radikální rovnostářství Ježíšovo však navracejí do **tradičního hierarchického vztahu** mezi mužem a ženou další části biblického textu, především **Pavlovy epístoly** (viz zejména Kor 11 a Efez 5). Pavel ženě přiznává právo prorokovat a muže nabádá, že má svou ženu milovat, opakuje také Ježíšův výrok, že jsou „jedno tělo, jedna duše“. Zároveň však konstatuje, že „hlavou ženy je muž“ a „jako je církev podřízena Kristu, tak ženy mají být ve všem podřízeny svým mužům“. Ženy si mají při modlitbě nebo prorokování zahalovat hlavu, muži nikoliv, protože „muž je odleskem slávy Boží, kdežto žena je odleskem slávy mužovy. Vždyť muž není z ženy, nýbrž žena z muže. Muž přece nebyl stvořen pro ženu, ale žena pro muže“. (Kor 11, 7–9) Pavel nabádá muže a ženu ke vzájemné lásce, na straně ženy je však láska charakterizována jako úcta: „A tak i každý z vás bez výjimky ať miluje svou ženu jako sebe sama a žena ať má před mužem úctu.“ (Efez 5, 33)

Tento **hierarchický vztah mezi mužem a ženou** plně přejímá z Pavlových listů **katolické křesťanství**. Ženě nepřísluší ani „prorocké mluvení“ ve smyslu kázání. Knězem se může stát pouze muž. I když je toto dogma již delší dobu předmětem diskuse a kritiky i uvnitř katolické církve samotné, bylo zatím každým papežem potvrzeno. Obhajoba tohoto ustanovení se opírá jednak o tradiční hierarchické rozdělení genderových rolí, jednak například o argument, že Ježíš byl muž a kněží jej zastupují a mají představovat i fyzicky.

Dalším kritizovaným tématem v otázce genderových vztahů je **církevní tabuizace sexuality**. Učení mnohých církevních otců (např. Augustina nebo Jana Zlatoústého) charakterizovalo sex jako něco nečistého, co vede k hříchu, respektive jako hřích sám. Žena je „branou ďáblou“, protože v příběhu o stvoření svedla muže (Adama) k prvotnímu hříchu neposlušnosti právě žena (Eva). Sex není hříchem pouze v případě, vede-li k plodění dětí. Ortodoxní katolická linie tedy brojí nejen proti potratům (což má ovšem vedle aspektu potvrzení sexu jako rozkoše také aspekt zásahu do Boží vůle a stvořitelské funkce), ale i proti antikoncepci – sex pro rozkoš je prostě hřích. Jak už však bylo řečeno, je v katolické církvi různých zemí – i České republiky – více proudů, vedle ortodoxních i liberální a svobodomyšlné, které v tomto směru usilují o reformu.

Protestantské křesťanství, v historické perspektivě zejména kalvínské, se také stavělo velmi ostře proti mimomanželskému sexu, v rámci manželství však bylo k sexu tolerantnější. V současné době patří k nejkonzervativnějším protestantským proudům například baptisté v jižních státech USA, jejichž někteří členové se hlasitě zviditelňují militantním bojem proti potratům a právu ženy rozhodnout o svém těhotenství. Tento proud amerického protestantismu se opírá spíše o hierarchickou morálku Starého zákona, zatímco větší část evropského křesťanství v zásadě vychází především z novozákonní morálky evangelií (např. Českobratrská církev evangelická). Ježíšův demokratismus v sociálních vztazích evangelické křesťanství reflektuje v zásadě nehierarchickou církevní strukturou a genderovou rovností v přístupu k rituálu; faráři či farářkami tedy mohou být muži i ženy. Obecně lze říci, že evangelické církve také projevují větší vstřícnost vůči legalizaci homosexuálních vztahů než katolická církev.

V praxi však mnohé sexistické postoje přežívají jak v otázkách sexuality, tak genderové rovnoprávnosti; přes otevřenou možnost je i v evangelických církvích počet farářek stále výrazně nižší než farářů.

Patriarchální konstruování genderových stereotypů

Obecně lze říci, že čím větší důraz je kladen na plodnost a reprodukci, tím bývají patriarchální stereotypy tužší. S tím souvisí i **konstruování genderu ve dvou vylučných heterosexuálních podobách**. V rámci rozšířených světových náboženství bylo postavení žen patrně nejlepší (i když nikoli plně rovnoprávné) v buddhismu a křesťanství, i když i zde se postupně prosazovala výrazná institucionální androcentrická kontrola (kontrola institucí muži).

Ženě je v patriarchální společnosti přisouzena role **poslušnosti** a **podřízenosti**, což se opírá o původní nebo později kanonizované posvátné texty. Rozdělení rolí je tedy prezentováno jako božský řád. Ženám je umožněno

vystoupit do popředí ve výjimečných případech – pokud tomuto metafyzicky ukotvenému řádu slouží (prorokyně v judaismu, „vtělení bohyň“ v hinduismu); silným ženám, které proti tomuto řádu rebelují, je přisouzena **typologie čarodějnice** a jsou v příběhu buď morálně odsouzeny (např. Delíla v biblickém příběhu o Samsonovi), nebo příběh končí jejich fyzickou destrukcí.

Sociální nerovnost a diskriminace v genderových vztazích, dávaná často za vinu náboženství – nebo naopak používaná jako náboženský argument, ovšem není implicitně obsažena v podstatě náboženství jako hledání duchovní dimenze života a světa; je produktem jeho politizace a použití (či zneužití) pro mocenské cíle; nemusí se týkat jen žen (a mužů, kteří nevyhovují stávajícímu konstruktivnímu maskulinitě), ale i jiných skupin, ujařmených za účelem služby mocným – ras, etnik, kast atd. Náboženská ideologizace a sakralizace genderových stereotypů se tak stává i zásadním předmětem genderové analýzy politiky a moci.

Literatura

- Beauvoir, S. de (1967). *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Bečka, J. (ed.) (1988). *Náboženství a politika v zemích Asie*. Praha: Orientální ústav ČSAV.
- Bellinger, G. J. (1998). *Sexualita v náboženstvích světa*. Praha: Academia.
- Coogan, M. D. (sestavil) (1999). *Historie náboženství – obrazový průvodce. Náboženské tradice a rituály z celého světa*. Praha: Knižní klub a Balios.
- Eliade, M. (1995, 1996, 1997). *Dějiny náboženského myšlení I–III*. Praha: Oikoymenh.
- Eliade, M. (1993). *Mýtus o věčném návratu*. Praha: Oikoymenh.
- Eliade, M. (1997). *Mefisto a androgyn*. Praha: Oikoymenh.
- Eliade, M. (1998). *Mýty, sny a mystéria*. Praha: Oikoymenh.
- Eliade, M. (1994). *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie.
- Eliade, M., Culianu, I. P. (ve spolupráci s H. S. Wiesnerem) (1993). *Slovník náboženství*. Praha: Český spisovatel.
- Estés, C. P. (1999). *Ženy, které běhaly s vlky. Mýty a příběhy archetypů divokých žen*. Praha: Pragma.
- Fromm, E. (1993). *Budete jako Bohové*. Praha: Naše vojsko.
- Fromm, E. (1999). *Mýtus, sen a rituál*. Praha: Aurora.
- Heller, Klíma, Merhautová a kol. (1982). *Prameny života. Obraz člověka a světa ve starých kulturách*. Praha: Vyšehrad.
- Kalivodová, E., Knotková-Čapková, B. (eds.) (2003). *Ponořena do Léthé. Sborník věnovaný cyklu přednášek Metafora ženy 2000–2001*. Praha: Filozofická fakulta UK.
- Kelen, J. (1999). *Ženy z Bible*. Brno: BOOKS.
- Krejčí, J. (1993). *Civilizace Asie a Blízkého východu. Náboženství a politika v souhrně a střetání*. Praha: Karolinum.
- Krejčí, J. (2002). *Postižitelné proudy dějin*. Praha: Slon.
- Kulcsárová, Z. a kol. (1972). *Světové mytologie*. Praha: Orbis.
- Lexikon východní moudrosti. *Buddhismus, hinduismus, taoismus, zen* (1996). Olomouc: Votobia, Praha: Victoria Publishing.
- Marková, D. (1998). *Hrdinky Kámasútry. Historie indické ženy*. Praha: Dar Ibn Rushd.
- Marková, D. a kol. (1996). *Náboženství v asijských společnostech*. Praha: Orientální ústav.
- McGreal, I. P. (uspořádal) (1998). *Velké postavy východního myšlení. Slovník myslitelů (Čína, Indie, Japonsko, Korea, Svět islámu)*. Praha: Prostor.
- Opočenská, J. (1995). *Zpovzdál se dívaly také ženy: výzva feministické teologie*. Praha: Kalich.
- Pavlincová, H. a kol. (1994). *Slovník judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta.
- Prosecký, Jiří a kol. (1999). *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Storm, R. (2000). *Encyklopedie východní mytologie. Legendy Východu: mýty a příběhy o hrdinech, bozích a válečnických starověkého Egypta, Arábie, Persie, Indii, Tibetu, Číny a Japonska*. Četlice: REBO Productions.
- Védské hymny (přeložil O. Friš) (2000). Praha: Dharma Gaia.
- Werner, K. (1995). *Náboženství jižní a východní Asie*. Brno: Masarykova univerzita.
- Werner, K. (2002). *Náboženské tradice Asie. Od Indie po Japonsko*. Brno: Masarykova univerzita.
- Willis, R. (uspořádal) (1997). *Mytologie světa. Ilustrovaný průvodce*. Praha: Nakladatelství Slovárny.

10. Gender a GLOBÁLNÍ PROBLÉMY

PhDr. Blanka Knotková-Čapková, Ph.D.

Pojem globální problémy je velmi široký. Globálními problémy současného světa jsou jistě v první řadě problémy životního prostředí. Patří sem otázky zdrojů energie a jejich rozdělování, otázky volného šíření informací, otázky prolínání kultur a setkávání či střetávání různých civilizačních paradigmat atd. U každého z těchto témat však dříve či později narazíme na problematiku moci – a sice politické moci, která de facto určuje konkrétní uvádění těchto témat do praxe (např. jde/má jít o propojování multikulturní, či hegemonistické?). Je-li dané téma specifikováno jako pohled z genderové perspektivy, jeví se úvahy nad mocí a jejich diskriminací a jejich globálními (globalizujícími) souvislostmi jako podstata nezbytná k porozumění.

Pojem globalizace

Globalizace je v současné době často užívaný pojem. Postoje vůči tomuto procesu jsou často velmi vyhraněné – od výrazné podpory až po kategorické odmítání. Globální znamená celkový, jazykově vzato je tedy globalizace směr, který vychází od celku k jednotlivostem. V současném jazyce je tím označován i trend k jisté unifikaci světa, k jeho propojení a zpřehlednění. Globalizace je proces, který v jisté míře vede ke **vzájemné integraci některých společností na vyšší, globální úrovni**. Pokud ovšem tuto úroveň charakterizujeme jako „vyšší“, což se často činí, vnášíme do pojmů už hodnocení, které není neutrální (vyšší–nižší).

Aniž bychom hodnotili, zda tento proces považujeme za dobrý či špatný, nemůžeme popřít, že existuje. Hlavními činiteli procesu globalizace jsou především nadnárodní společnosti, mezinárodní organizace, nejvyspělejší průmyslové státy a jejich uskupení. Technicky je globalizace umožněna především rozvíjejícími se komunikačními technologiemi – televizní signál přenášený satelity, internet, síť mezinárodní letecké (ale i železniční, silniční a námořní) dopravy atd. Tato **technická stránka** globalizace by mohla být vnímána jako politicky neutrální, avšak i ona může být politicky použita či zneužita.

Globalizace má vedle technických aspektů také **stránku ekonomickou a politickou**. Ekonomicky je důsledkem rozvoje nadstátních (mezinárodních) výrobních a finančních struktur, podniků a obchodních vztahů a vytváření tzv. světové ekonomiky. Politicky znamená přerůstání mocenských struktur hranice jednotlivých států, kdy státy ekonomicky a vojensky silnější mají více prostředků k ovlivňování mezinárodní politiky i k případnému zasahování do politiky států ekonomicky a vojensky slabších.

Dvěma výrazně polemickými filozoficko-politologickými přístupy k problematice postkoloniálního světa je poměrně chmurná vize „střetu civilizací“ Samuela Huntingtona a „konce dějin“ Francise Fukuyamy ve smyslu dosavadního dějinného vývoje, který vidí pozitivní globální perspektivu všech společností v modernizaci (Fukuyama 2002, Huntington 2001).

Základní argumenty pro globalizaci a proti ní

Ti zastánci globalizace, kteří se snaží abstrahovat tento proces od jeho politické dimenze, poukazují především na jeho technické výhody – urychlení dopravní a zejména počítačové komunikace, která je pozitivně využitelná také ve vzdělávání, ve zdravotnictví, administrativě apod.

Hlavní argument zastánců politicko-ekonomické globalizace bývá v podstatě protekcionistický – státy silnější a bohatší (jde zjednodušeně řečeno o většinu států evropských a o USA) reprezentují **demokratický politický systém**, vládu zákona („rule of law“), jehož zavedení prospívá občanům každé země. Toto univerzalistické pojetí vychází především z myšlenkových tradic evropského liberalismu, filozofického principu rovnosti všech lidí a politického principu rovnosti všech občanů před zákonem. Princip rovnosti, na nějž se odvolává, však tato argumentace neuplatňuje v oblasti mezinárodněpolitické. Prosazuje tedy rovnost občanů uvnitř liberálně demokratické společnosti, ale ne rovnost mezi různými státy na mezinárodní politické scéně.

Odpůrci globalizace kritizují tento proces zjednodušeně řečeno ze dvou hlavních východisek: teoretického a praktického. Praktičtí kritici jsou umírněnější, uznávají výhody globalizace (například v oblasti vzdělání), ale kritizují zneužívání internetu a masových médií k **manipulaci veřejného mínění**, k obchodování s pornografií apod. Principiální kritici vidí globalizaci primárně jako politický proces, jako **globální prosazování moci a nadvlády**. Zpravidla vycházejí z myšlenkových proudů multikulturalismu a kulturního relativismu, podle nichž vlastně nemůže existovat hodnocení, jež by některé politicko-společenské systémy klasifikovalo jako lepší a jiné jako horší; vycházejí z pojmu jinakosti, kterou je třeba v každém případě respektovat. To ovšem ve svých logických důsledcích vede k nezasahování (včetně osvětového) do režimů, které uplatňují diskriminaci vůči svým vlastním občanům. Tito antiglobalisté tedy kritizují nerovnost na mezinárodněpolitické scéně, neřeší však vlastně otázku, co jiného než mezinárodní nátlak donutí totalitní režimy, aby nediskriminovaly své vlastní občany. Tento postoj de facto vede k rezignaci na úsilí o nápravu otevřeně diskriminace určitých sociálních skupin (žen, kast, menšinových etnik) v některých státech.

S tím se někteří kritici globalizace (např. mnozí euroameričtí feministé a feministky) zcela neztotožňují. Kritizují globalizaci světové moci, nerovnoměrné rozdělování světového bohatství (bohatství, které zdaleka nepremění pouze ze zdrojů bohatých zemí), ale stavějí se přitom za faktickou **globalizaci v oblasti lidských práv**. I z nich mnozí odkazují k tradici (evropského) liberalismu. Tato tradice je ovšem mnohým zemím jiných kontinentů cizí – např. indický hinduismus nebo čínský konfucianismus jsou tradičně hierarchickými společnostmi, tedy nerov-

nými (viz kapitola Gender a náboženství). Západní feminismus bývá tedy kritizován i z pozice asijských a afrických zemí, že vytváří nový teoreticko-mocenský diskurz „bílého feminismu“.

Odpovědí na tuto kritiku vnitřní nedůslednosti může být, a často bývá, **požadavek modernizace a sekularizace** veřejného a společenského života. Tento požadavek není z principu evropocentrický, i když se tak může na první pohled jevit, protože praktická sekularizace nastoupila na Západě (v Evropě a v USA) dříve než ve většině asijských či afrických zemí; ještě však historicky poměrně nedávná Evropa byla také společností náboženskou a hierarchickou. Princip rovnosti lidí lze tedy teoreticky abstrahovat od evropského kontextu (viz Fukuyama 2002), s nímž je často spojován, a postulovat jej jako princip univerzální. Ostatně tvrdit, že vychází pouze z evropsko-křesťanské myšlenkové tradice, by ani nebylo pravdivé – princip rovnosti lidí deklarují i asijská náboženství buddhismus a džinismus a v jistém smyslu i islám (i když zde jde z hlediska koránských principů o rovnost mezi muži, nikoli lidmi ve smyslu žen i mužů; rovnost žen a mužů v moderním slova smyslu ovšem rozhodně nedeklaruje ani bible, respektive Starý zákon, viz kapitola Gender a náboženství).

Postoje ke globalizaci se tedy, jak je zřejmé, pozoruhodným způsobem prolínají napříč politickým spektrem. Část kritiků globalizace politicko-mocenské a ekonomické v mezinárodním měřítku je de facto globalisty v oblasti sociální, kde spekulují s různými podobami globální vize sociálně spravedlivé společnosti.

Společná teoretická východiska postkoloniálních a genderových studií

Postkoloniální studia jsou oborem, jenž zkoumá z různých aspektů situaci v postkoloniálním světě a vztahy ve společnosti/společnostech v období po odeznění klasického kolonialismu. Jedním ze stěžejních prací, z nichž koncepčně vychází, je kniha Edwarda W. Saida *Orientalism* (Orientalismus). Said kriticky vychází z filozofického vztahu subjekt–objekt, jak byl z hlediska mocenského diskurzu aplikován v politickém myšlení na konstruování pojmu „Orient“: Orient jsou „ti druzí“, „ti jiní“ (dnes třetí svět), zatímco „my“ (Západ) jsme subjektem, jímž je vše poměřováno. Tento vztah je tudíž hierarchický a naše (západní) hodnotící měřítka jsou ta univerzální.

Ilustrativní příklad vztahu subjekt–objekt

Mnohdy si to neradi připouštíme, ale stejně jako my si zjednodušujeme pojem Orient jako něco stejnorodého a prostě jiného, mohou lidé v Asii tímto způsobem zase vnímat Evropu. Na jedné z cest do Indie se mi stalo, že mě po jisté literární besedě oslovil rozhlasový redaktor, zda bych mu namluvila anglický komentář k anglicky mluvenému pořadu. Zdvořile jsem odmítla s odůvodněním, že přece nejsem rodilá mluvčí. Nechtěl si to nechat vymluvit a moji přátelé (oba vzdělaní literární kritici) mi pak vysvětlovali: Víš, on jenom potřeboval tu angličtinu namluvit od někoho, kdo má evropský akcent! Uvědomila jsem si v tu chvíli zase jednou absurdní dimenzi jakéhokoliv regionocentristu.

Genderová studia zkoumají z různých aspektů konceptu genderu. Pojem gender v dnešním teoretickém pojetí neoznačuje pouze dvě tradiční rodové kategorie mužů a žen; tyto kategorie jsou vnitřně heterogenní a fluidní. Přesto se v některých, zvláště praktických disciplínách genderová analýza často redukuje na podchycení ukazatelů de facto u dvou pohlaví – např. týkajících se výživy, gramotnosti nebo volební účasti – ačkoliv toto členění není vhodné. Hluběji specifikované údaje (například podle homo- či heterosexuální orientace) často nejsou z různých důvodů k dispozici.

Genderová studia také vycházejí z kritiky mocensky konstruovaného dualismu subjekt–objekt, jak byl historicky aplikován ve vztahu muž–žena: žena je historicky „ta druhá“, zatímco „já“ (muž) jsem subjektem, jímž je vše poměřováno. Tento vztah je tudíž hierarchický a moje (mužská) hodnotící měřítka jsou ta univerzální. V této souvislosti bývá nejčastěji citován klasický feministický text Simone de Beauvoir *Druhé pohlaví*.

Postkoloniální i genderová analýza mají společné kritické východisko k hierarchicko-mocenskému diskurzu ve vztahu subjekt–objekt. Obě disciplíny pracují s pojmem jinakosti jako s ontologicko-metodologickým přístupem a obě se svým způsobem zabývají hledáním možných konceptů sociální spravedlnosti.

Příklad feministického univerzalizmu Marthy Nussbaum

Současná americká filozofka Martha C. Nussbaum se tematicky zabývá otázkami etiky, práva a náboženství s ústředním zaměřením na hledání spravedlnosti v oblasti teorie myšlení i konkrétní politické praxe. Nussbaum upozorňuje na rizika univerzalistických etických modelů, pokud vycházejí z výlučně evropských východisek a přenechávají se mechanicky do kulturních prostředí, jímž jsou z hlediska tradice cizí; poukazuje však i na úskalí kulturního relativismu a jeho principu nezasahování do jinakosti jednotlivých kultur, jehož praktickým důsledkem je pak např. potvrzení ujařmeného postavení žen v jednotlivých společnostech – s odvoláním na tzv. kulturní specifika místní tradice. Tuto kritiku Nussbaum dokládá příklady z indického prostředí čerpanými z vlastního terénního výzkumu. Publikacním výstupem tohoto výzkumu byla kniha *Women and Human Development* (Ženy a vývoj člověka). V ní si Nussbaum vytkla ambiciózní úkol – sestavit modelové schéma, které by vymezovalo rámec pro přijímání zákonných norem, tedy systém záruk pro zrovnoprávnění žen ve společnosti. Tento model by měl být univerzálně použitelný v různých společensko-kulturních kontextech.

Nussbaum vychází v zásadě z filozofie liberalismu a jejího pojetí rovnosti. Za základní principiální kritérium, podle něhož hodnotí existenci či míru diskriminace určité sociální skupiny v daném prostředí, stanovuje otázku, zda je každému členu společnosti umožněno fungovat jako „cíl o sobě“, což považuje za základní potenci každého člověka (capability), nikoli pouze jako „prostředek pro jiné“, tj. zda bytí člověka není pouze instrumentálně využíváno

pro cíle někoho jiného. Ve výše zmíněné knize Nussbaum navrhuje modelové schéma o deseti základních bodech, které tuto otázku blíže vysvětluje (citováno podle autorské recenze, viz bibliografie):

- 1) **Život.** Moci prožít lidský život běžné délky; nezemřít předčasně nebo za okolností, kdy je cena života znehodnocena.
- 2) **Tělesné zdraví.** Mít možnost těšit se dobrému zdraví včetně zdravé reprodukční schopnosti; mít k dispozici přiměřenou péči; mít přiměřené přístřeší.
- 3) **Tělesná integrita.** Mít možnost volného pohybu z místa na místo; mít zajištěnu suverenitu svého tělesného prostoru, tj. jeho zabezpečení před narušením, včetně sexuálního narušení, před sexuálním zneužitím v dětském věku a před domácím násilím; mít možnost sexuálního uspokojení a volby v otázkách reprodukce.
- 4) **Smysly, představivost a myšlení.** Moci používat své smysly, představivost, myšlení a rozum – a to ve „skutečně lidském“ slova smyslu, tedy pomocí přiměřeného vzdělání, informujícího a kultivujícího, které zahrnuje gramotnost a základní matematický a vědecký výcvik, není však na tyto v žádném případě omezeno. Moci využívat představivosti a myšlení ve spojení s prožíváním a činnostmi představující sebevyjádření – náboženské, literární, hudební, atd., a to dle vlastní volby. Mít možnost využívat svého myšlení způsobem chráněným zárukami svobody vyjádření s ohledem na projev politický i umělecký i svobody náboženského projevu. Mít možnost hledat konečný smysl života svým vlastním způsobem. Mít možnost zažít potěšující zkušenosti a vyvarovat se bolesti, která není nezbytná.
- 5) **City.** Mít možnost navazovat vztahy k věcem i lidem mimo sebe; milovat ty, kteří milují nás a pečují o nás, tesknit po nich v jejich nepřítomnosti; obecně řečeno, milovat, tesknit, prožívat touhu, vděčnost a ospravedlněný hněv. Rozvíjet se citově bez působení paralyzujícího strachu a úzkosti, traumatických událostí, zneužívání nebo přezírání (tato možnost znamená podporovat formy sdružování lidí, jež mohou působit jako ústřední faktory pro jejich vývoj).
- 6) **Praktické uvažování.** Být schopen/schopna formulovat určité pojetí dobra, aktivně plánovat svůj život a kriticky tuto činnost reflektovat. To zahrnuje i ochranu svobody svědomí.
- 7) **Vztahy.** A) Možnost žít s ostatními a ve směřování k nim, uznávat a projevovat zájem o ostatní lidské bytosti, účastnit se různých forem sociální interakce; být schopen/schopna vžít se do situace druhého a být v těchto situacích schopen/schopna soucítění; mít schopnost být spravedlivý/á i přátelský/á. Ochrana této potenciální funkce znamená ochranu institucí, které konstituují a rozvíjejí takové formy vztahů, a zároveň ochranu svobody shromažďování a politického projevu. B) Mít sociální rámec pro vytvoření sebeúcty a nebyť ponižován/a; mít možnost, aby s člověkem bylo jednáno jako s důstojnou bytostí, jejíž cena je rovná ceně ostatních. To vyžaduje jako minimum ochranu proti diskriminaci na základě rasy, pohlaví, sexuální orientace, kasty, národnosti nebo etnického původu. V pracovní oblasti to znamená mít možnost pracovat jako lidská bytost, využívat svého rozumu a vstupovat do smysluplných vztahů s ostatními pracovníky na základě vzájemného uznání.
- 8) **Jiné živé bytosti.** Mít možnost prožívat vztah ke zvířatům, rostlinám a světu přírody a mít pro ně osobní zaujetí.
- 9) **Hra.** Moci se smát, hrát si a těšit se z oddychových činností.
- 10) **Kontrola nad svým okolím.** A) Politická: Mít možnost efektivně se účastnit politických rozhodnutí, která ovládají člověkův život; mít právo na politickou účast, ochranu svobody projevu a sdružování. B) Hmotná: Mít možnost vlastnit majetek (movitý i nemovitý), a to nejen formálně, ale ve smyslu reálné možnosti; mít majetková práva na rovném základě s ostatními; mít právo hledat zaměstnání na rovném základě s ostatními; mít svobodu od nezákonné prohlídky a zabavení vlastnictví.

Ve své kritice zamýšlené jako univerzální teze se Nussbaum zaměřuje zejména na otázku ekonomické závislosti žen, jejíž rozrušení je prvním krokem ke zrovnoprávnění a k bytí jako „cíl o sobě“. Uvedený text je jedním z modelových případů tematických i ideových prolnutí genderových a postkoloniálních studií. V analýze a hodnocení genderových rolí zde v souvislosti s problematikou tzv. třetího světa vystupuje do popředí genderový (genderově podmíněný) rozdíl.

Globalizace a diskriminace

Genderový (genderově podmíněný) rozdíl

Genderovým rozdílem můžeme rozumět jednak rozdíly v postojích mužů a žen k určité otázce, např. volební preference, jednak rozdílné postoje k mužům a ženám, dané buď zákonem (pak hovoříme v případě nerovnosti o **otevřené diskriminaci**), nebo tradicí a veřejným míněním, která znevýhodňuje ženy navzdory rovnému zákonodárství (pak jde o **skrytou diskriminaci**).

Rozdílné politické postoje mužů a žen jsou interpretovány různě. Zjednodušeně řečeno vycházejí buď z esencialistického stanoviska, které připisuje mužům a ženám různé vlastnosti jako „přirozené“ (muži jsou „od přírody“ aktivní, průbojní, agresivní, ženy naopak pasivní, soucitné a pečovatelské), nebo z konstruktivistického stanoviska, které tyto rozdíly vysvětluje jako utvářené výchovou a sociálním formováním (chlapci a dívky jsou od malička k genderově stereotypnímu chování vedeni/y). Toto platí tím více, čím je společnost méně otevřená, méně liberální a méně připouští alternativní modely chování.

V politické praxi se setkáváme s oběma typy diskriminace – otevřenou i skrytou. V zemích, které mají **sekulární zákoník**, je postavení všech sociálních skupin (tedy i mužů a žen) teoreticky rovnoprávné, v praxi však mohou do větší či menší míry přežívat tradiční patriarchální stereotypy.

To je například případ Indické republiky, kde z ústavy vyplývá zákaz jakékoli formy diskriminace, ať už na základě náboženství, rasy, kasty, pohlaví nebo místa narození (oddíl III, článek 15). Stejně tak nesmí být podle ústavy žádnému občanu upíráno právo na vzdělání v rámci státních vzdělávacích institucí (III/29). Přesto v praxi, vychá-

zející z tradičních genderových stereotypů hinduistické společnosti (viz kapitola Gender a náboženství – o Manuově zákoníku), existuje diskriminace žen na pracovním trhu, ač je vyvažována vyrovnávacími, afirmativními opatřeními. Statistiky ngramotnosti jsou stále vyšší u žen. V praxi se setkáváme s případy nezákonného vymáhání věna, genderocidy, a dokonce i s nucením vdovy vstoupit na pohřební hranici s mrtvým tělem manžela (tzv. *satí*).

V zemích, kde neplatí sekulární právo, nýbrž **právo náboženské** (např. v Saúdské Arábii islámská *šar'á*), je diskriminace žen ve veřejném životě otevřená. Ženy nemají samostatnost ve finančních úkonech, nesmějí samy cestovat, ba dokonce ani řídit auto atd. Toto je ovšem případ extrémní a nijak necharakterizuje islámské země jako celek. Je to problém fundamentalistického nebo reformního výkladu koránu a tradice i výraz postoje k otázce, nakolik či zda vůbec by mělo náboženství zasahovat do politiky. Na druhém názorovém pólu v rámci oficiální politiky islámských zemí bychom našli např. Tunisko, Turecko nebo Egypt. Mezi těmito póly by se nalézaly země, kde je právo sekulární, ale přežívající genderové stereotypy, propagandou fundamentalistů zdůvodňované jako náboženské, jsou ve společenském povědomí stále velmi silné.

Nepřípadnost spojování jen určitého náboženství s genderovými stereotypy ukazuje i příklad většiny společností zemí Latinské Ameriky, které jsou převážně křesťanské (katolické) a kde je genderový stereotyp „mužnosti“ (*machismo*) a „ženskosti“ velmi výrazný. Velmi konzervativní postoj zaujímá v otázce genderových rolí i protestantská Jižní baptistická církev v USA, která vtělila v roce 1998 jako dodatek ke své věrouce prohlášení, že „manželka by se měla manželovi vlídně podřídit a přijímat tak Bohem danou odpovědnost ctít svého manžela a sloužit mu jako jeho pomocnice“. (Renzetti, Curran 1999: 428)

Nejčastější oblasti diskriminace žen v ekonomicky nerozvinutých zemích

Podle Renzetti a Currana „ženy v těchto společnostech nezakoušejí útlak jen proto, že jsou občankami států trpících ekonomickým vykořisťováním a rasismem, ale i proto, že jsou ženami ovládanými patriarchálním řádem. Jinými slovy, jsou obětmi **dvojí deprivace**, plynoucí jednak ze života v chudé zemi, jednak ze skutečnosti, že jsou ženami“. (Renzetti, Curran 1999: 53) Tato dvojitá deprivace se projevuje zejména v následujících oblastech: genderocida, pohlavní mutilace žen, vyšší podvýživa u žen, sexuální turistika, feminizace chudoby, vytváření pracovních příležitostí a podíl na účasti v tzv. veřejné sféře a obecně účast na ekonomické a politické moci.

Genderocida

Genderocida je případem infanticidy, tj. vraždění novorozenců, a to podle pohlaví; ve společnostech, kde byl tradičně výše ceněn syn než dcera, docházelo a ještě ilegálně dochází k vraždám novorozenců děvčátek nebo ke zvýšené potratovosti, zjistí-li prenatalní vyšetření ženské pohlaví plodu (podle www.undp.org v Indii dochází až k deseti tisícům potratů dívek ročně, zatímco chtěné potraty chlapců jsou zcela minimální). Důsledkem je demografická nerovnováha mužů a žen ve prospěch mužů, což se projevuje např. v Indii nebo v Číně. Ukončení těhotenství z důvodu pohlaví dítěte se na přelomu 80. a 90. let stalo v Indii natolik závažným společenským problémem, že v roce 1994 přijal parlament zákon, který prenatalní testy prováděné za tímto účelem zakazuje.

Důvody genderocidy jsou nejen nábožensko-traditionalistické, ale i ekonomické. V Indii např. může v ortodoxní hinduistické rodině pouze syn vykonat pohřební obřady. Syn ovšem také přinese do rodiny peníze v podobě nevěstina věna, zatímco dcera majetek rodiny odčerpá. Věno je otázkou prestiže, chudší rodinu tak může provdání několika dcer finančně zcela zruinovat. O staré nemožoucí rodiče se postará opět syn, respektive v praktické rovině snacha. V rodině, do níž se provdala dcera, však nemají rodiče nevěsty místo, leda z dobré vůle zetě a jeho rodičů.

Čínská rčení z knihy *Válečnice* autorky Maxine Hong Kingstonové: „Výchova děvčat nenese žádný užitek. Spíš se vyplácí krmít husy než děvčata. ... Když vychováváte děvčata, vychováváte děti pro cizí lidi.“ (1998: 61)

Pohlavní mutilace žen

Často se nepřesně uvádí, že jde o zvyk praktikovaný v sunnitských islámských zemích, avšak především jde o africké země (zejména východní a západní Afriky), které islám přijaly. Tento zvyk ovšem v daných zemích vychází z místní předislámské tradice; v koránu o něm není žádná zmínka.

Pohlavní mutilace (ženská obřízka) má více podob, nejčastěji jde o odstranění klitorisu a o zašití větší části poševního otvoru. Důvodem je přesvědčení, že „slušná žena“ by neměla mít žádné sexuální touhy a pohlavní styk by pro ni měl být nepříjemný (po zašití poševního otvoru je pohlavní styk velmi bolestivý). Zúžení poševního otvoru se někde po svatbě odstraňuje, někde je naopak ponecháváno, protože se považuje pro muže za vzrušující. Má ženu ochraňovat před ztrátou panenství, bez něhož je nevěsta na sňatkovém trhu bezcenná. V některých afrických zemích (např. v Súdánu nebo Somálsku) je pohlavní mutilace zcela legální.

Ženská obřízka je opakovaným zdrojem konfliktů afrických přistěhovalců v hostitelských zemích Evropy a USA, kde je nezákonná; na obřízce však paradoxně často trvají samotné ženy, protože její neprovedení dívku (i její rodinu) v rodné komunitě společensky znemožní.

Podvýživa chlapců a dívek

Stejně jako v případech genderocidy se vyšší společenský status mužů v některých společnostech promítá i do otázky výživy. Chlapci jsou déle kojeni a také později je jejich výživě z již výše uvedených důvodů věnována větší pozornost. Tento problém byl zaznamenán zejména v zemích jižní Asie a v některých afrických zemích (zejména jihovýchodní Afriky), nelze jej však v žádném případě zevšeobecňovat na všechny chudé země; působí zde i řada dalších antropologických faktorů jako např. společenská vrstva (kasta), úroveň vzdělání rodičů apod. Podle některých analýz však dosahuje světová míra podvýživy u žen ve srovnání s muži až 70 %. Je součástí širšího problému

mu feminizace chudoby. U mnohých zemí však statistické ukazatele, které by uváděly genderové charakteristiky v oblasti výživy, chybějí.

Feminizace chudoby

Tento pojem znamená rostoucí podíl žen (a dětí) na světové chudobě. Vychází opět jednak z genderových stereotypů, jednak z ekonomicky slabšího postavení žen ve většině zemí nejen ve třetím světě.

Sexuální turistika a obchod se ženami a dětmi

Ženy a děti z chudých rodin (chudých zemí) jsou sexuálně zneužívány nejen uvnitř těchto společností, ale i ve světovém měřítku. Jsou zneužívány mezinárodně působícími mafiemi k prostituci, dívky jsou ilegálně prodávány jako manželky do bohatých zemí, kde jsou v některých případech drženy v postavení otrokyň, zcela v rozporu se zákony dané země.

Ačkoliv bývá tento problém zaznamenáván ve všech zemích včetně evropských, v ještě větším měřítku probíhá obchodování se ženami mezi asijskými zeměmi s různou ekonomickou úrovní, zejména z nejchudších zemí jako např. Bangladéš. Ve výzkumné zprávě prezentované na semináři v bangladéšském Tángáilu v roce 1996 (viz bibliografie) se přímo uvádí: „Globalizace zotřila tradiční sociálně-ekonomické vztahy a učinila zranitelnými zejména ženy a děti. Ve stále větším měřítku se stávají zbožím, prodávaným na „světovém trhu“. (str. 1) „Globální obchod se ženami a dětmi je dnes výnosnější než obchod se zbraněmi nebo pašování drog.“ (str. 2) „Hlavními důvody, proč se se ženami a dětmi obchoduje v mezinárodním měřítku, je prostituce, legální i ilegální práce, legální sňatek (např. dohodnutý dopisem) nebo ilegální, obchodování s orgány, využívání dětí jako žokejů při velbloudích závodech a otrokářská práce.“ (str. 10)

V České republice se mapováním problematiky obchodu se ženami a pomocí obchodovaným ženám zabývají některé neziskové organizace, například LaStrada (www.lastrada.cz).

Ze zemí indického subkontinentu bylo prodáno přes 19 000 dětí do Spojených arabských emirátů, kde jsou využívány jako žokejové na velbloudích závodech.

Z Bangladéše bylo za posledních deset let podle odhadu prodáno do cizích zemí asi 200 000 žen. Procento bangladéšských žen, provozujících prostituci v indické Kalkatě, je 13,5 %.

Stovky nepálských dívek jsou prodávány k prostituci do Indie (každoročně 5 000–7 000), Thajska, Hongkongu i na Blízký východ. Jen do Bombaje bylo prodáno a provozuje prostituci 40 000–45 000 nepálských dívek.

(citováno podle *Resistance Against Trafficking in Women and Children in South Asia*. Report of South Asian Workshop on, 9–10 October 1996, UBINIG, Tangail 1996)

Vzdělání

Podíl na ekonomické a politické moci je přístupem ke vzdělání do značné míry podmíněn. Genderový stereotyp chytrého mocného muže a hloupější oddané ženy ovšem působí nejen v ekonomicky chudých zemích, ale i v mnohých tzv. rozvinutých společnostech. Tento stereotyp vyplývá v první řadě z patriarchálního mocenského diskurzu. O rovné právo na vzdělání usilovaly i evropské a americké feministky ještě na přelomu 19. a 20. století. V tehdejší Československu je uzákoněna až první ústava nezávislého státu v roce 1919, stejně jako rovné volební právo. Diskuse o diskriminaci žen ve vzdělání dnes probíhají na různých úrovních jak v zemích ekonomicky rozvinutých, tak méně rozvinutých. V rozvinutých zemích se jedná zpravidla o diskuse, jak uplatnit získané vzdělání v soutěži pracovního trhu, kde vzdělané ženy znevýhodňuje např. přetrvávající genderový stereotyp, že starost o rodinu je „ženskou záležitostí“, upřednostňování mužů ve vyšších (např. univerzitních) funkcích a platová nerovnováha. V méně rozvinutých zemích jsou mimo jiné průkazné a alarmující – a na první pohled nevyvážené – statistiky negramotnosti u mužů a u žen nebo výrazně vyšší počet dívek, které rodiče neposílají do školy. V Indii je např. o 15 % vyšší negramotnost žen než mužů a počet chlapců zapsaných ve škole je o 17 % vyšší než počet dívek (podle www.undp.org).

Účast na ekonomické a politické moci

Různé proudy feminismu se zpravidla shodují v tom, že by se podíl žen na ekonomické a politické moci měl zvýšit. Liší se však v argumentaci, proč by se tak mělo stát. Liberální feminismus vychází ze zásady rovných práv všech občanů, feminismus pohlavní diference nebo ekofeminismus, který se z druhé strany blíží esencialistickému pohledu na ženskou a mužskou „přirozenost“, zase vychází z přesvědčení, že tzv. femininní vlastnosti by politiku udělaly humánnější a lepší (podrobněji viz kapitola Gender a politika).

K celkovému zrovnoprávnění a zlepšení postavení žen ve společnosti, má-li být ono cílem podílu žen na moci, však jistě nestačí pár alibistických případů žen vystavených do vysokých funkcí. Jak ukazují příklady z celého světa (vyberme třeba jen Česko, Velkou Británii a Bangladéš), nejsou jedna dvě ženy ve vysoké funkci samy o sobě žádnou zárukou úsilí o toto zlepšení, naopak se tyto ženy mnohdy s patriarchálním diskurzem tiše ztotožní a veřejně se od feminismu distancují.

Vstup žen do vysoké politiky v některých případech je nebo historicky byl otázkou tzv. vdovského následnictví. Renzetti a Curran uvádí v souvislosti s první polovinou 20. století, že vdovské následnictví bylo důvodem zastoupení žen v americkém Kongresu až v 45 % (1999: 399). Vdovské následnictví v úřadech vysoké politiky je charakteristické i například pro země jižní Asie (Sirimávó Bandáranájaka na Šrí Lance, Chálida Zija v Bangladéši nebo Sonia Gándhí v Indické republice). Zde hraje významnou roli i symbolická moc jména slavného politika, takže může mít politický start velmi usnadněný a otevřený i jeho dcera.

Otázkou je i motivace žen do politiky vstupovat nebo se jí vůbec jakkoliv aktivně účastnit, což je opět velmi ovlivněno genderovými stereotypy. Toto je například problém konzervativních islámských společenství, kde ženy stále velmi ovlivňuje muslimský zvyk oddělování a uzavírání žen v domácím prostředí (*parda*).

Jak uvádí publikace *Dějiny Bangladéše, Bhútánu, Maledív, Nepálu, Pákistánu a Šrí Lanky*, „tyto ženy se pak zdráhají, ať už pod přímým tlakem své rodiny či pod vlivem zábran, v nichž byly vychovány, nejen kandidovat na volební úřad, ale vůbec se voleb zúčastnit – tj. komunikovat jako voličky s cizími muži ve volební komisi nebo se nechat vyfotografovat na voličský průkaz. ... [konkrétními opatřeními vlády po roce 1996] bylo dosaženo například rozšíření počtu ženských úřednic u voleb, které by ženám z konzervativního (zpravidla venkovského) prostředí účast ve volbách usnadnil. Byly zahajovány i osvětové motivační kampaně, jejich naděje na úspěch jsou však vždy problematické, postaví-li se proti nim svou autoritou náboženský předák vesnické komunity“ (2003: 64–65).

Diskriminace homosexuality jako celosvětový problém

Nevycházíme-li z překonaného dualistického pojetí kategorie gender, je třeba uvést i hledisko sexuální orientace v souvislosti s diskriminací. Homosexualita byla a v mnohých zemích je dodnes trestná, byla/je vnímána jako nemoc či úchylka, která by se měla léčit a/nebo trestat. V současné době je odbornou lékařskou veřejností považována za vrozenou. Odpůrci zrovnoprávnění gayů a leseb např. v otázce rodinného práva se zpravidla odvolávají na náboženské texty, v nichž je homosexualita zapovězena (podrobněji viz kapitola Gender a náboženství), a na pojetí manželství jako společenské instituce, jejímž účelem je/má být plození dětí. V tomto postoji se shodují konzervativní muslimové, hinduisté, židé i křesťané.

Nejliberálnější je vůči homosexuálním párům Holandsko, Španělsko a některé skandinávské země, které umožňují i adopci dětí. V USA jsou tyto otázky předmětem celospolečenské diskuse, která se pohybuje ve velmi širokém rozkvy od militantního nepřátelství tzv. Nové pravice až po zcela liberální postoj, jehož výrazem se stalo např. na začátku roku 2004 umožnění homosexuálních manželství v San Francisku (k tomu však zaujal odmítavý postoj kalifornský guvernér a platnost zákona umožňujícího tyto sňatky byla v srpnu 2004 soudně zrušena). USA je zároveň zemí, kde se gayové a lesby nejvýrazněji politicky organizují.

V České republice (situace první poloviny roku 2005) diskutovaný zákon o registrovaném partnerství stále v parlamentu nezískal potřebnou většinu. K adopci dětí homosexuálními partnery se česká veřejnost stále staví převážně odmítavě.

V zemích třetího světa je homosexualita obecně vzato (pokud není přímo trestná jako např. v islámských státech, v nichž platí šari'a) ještě výrazněji stigmatizována a veřejné mínění je vůči ní naladěno velmi negativně. Příkladem je slavný kontroverzní film kanadské režisérky indického původu Dípy Méhty *Oheř*, který se jako první indický film zabývá tématem lesbické lásky. Jeho promítání se stalo podnětem k útočným demonstracím hinduistických nacionalistů a film byl posléze v Indii zakázán.

Literatura

- Barša, P. (ed.) (2002). *Politika rodu a sexuální identity*. Brno: Masarykova Univerzita (viz zejména Kodíčková, T.: *Co je nám do třetího světa aneb Zpráva o analýze českých akademických genderových textů*, str. 69–87).
- Barša, P. (1999). *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK.
- Beauvoir, S. de (1967). *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- David, R. (2000). *Politologie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- Filipský, J., Knotková-Čapková, B., Marek, J., Vavroušková, S. (2003). *Dějiny Bangladéše, Bhútánu, Maledív, Nepálu, Pákistánu a Šrí Lanky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Fukuyama, F. (2002). *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.
- Huntington, S. P. (2001). *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers.
- Kingstonová, M. H. (1998). *Válečnice*. Praha: Mladá fronta.
- Kotalová, J. (1993). *Belonging to Others: Cultural Construction of Womanhood Among Muslims in a Village in Bangladesh*. Coronet Books.
- Lehmannová a kol. (2003). *Aktuální otázky globalizace*. Praha: Oeconomica.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Globalization and Inequalities. Proceedings of the Colloquium on, 8–9 April 2002, Vatican City 2002*.
- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press. (česky recenzováno in *Reflexe 22/2002*, Knotková-Čapková, B., str. 100–104).
- Resistance Against Trafficking in Women and Children in South Asia. Report of South Asian Workshop on, 9–10 October 1996, UBINIG, Tangail 1996*.
- Said, E. W. (1995). *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*. Penguin Books.
- Spivak, G. C. (1991). *French Feminism in an International Frame*. In Selden, R. (ed.). *Feminist Literary Theories*. Longman Group UK Limited.
- Spivak, G. C. (1998). *Can the Subaltern Speak? In Nelson, C., Grossberg, L. (eds.). Marxism and The Interpretation of Culture*. London: Macmillan, pp. 271–313.

11. Gender a ŠKOLSTVÍ

Mgr. Irena Smetáčková

kapitola byla sepsána s přispěním Mgr. Aleny Rambouskové a PhDr. Jany Valdové

Škola je v současné době **institucí s klíčovým významem** jak pro život jednotlivce, tak pro život společnosti. Jejím prostřednictvím si společnost zajišťuje **kontinuitu** – každá nová generace je ve škole jednotně učena zvyklostem. Kdyby tomu tak nebylo, existovala by ve společnosti jen nízká míra **konsenzu**, neboť hodnoty a normy vyznávané jejími jednotlivými členy by se výrazně lišily.

Pro každého z nás je škola místem, kde se za pomoci vyučujících a spolužáků seznamujeme s kulturou společnosti, ve které žijeme. Zároveň ve škole získáváme orientaci ve světě a připravujeme se na vstup do něj (i když je škola zároveň jeho součástí). Škola disponuje mechanismy, které podmiňují, aby se člověk mohl stát právoplatným členem společnosti. Takovými mechanismy je povinnost školní docházky a různé typy osvědčení (např. maturitní zkouška), které otevírají nebo uzavírají cestu k některým vzdělávacím a pracovním drahám. Vzhledem k množství času, které děti a mládež ve škole stráví, se tato instituce stává **důležitým faktorem pro jejich osobní a sociální vývoj** – vyučující mají v životě dětí obvykle roli významných dospělých, často nejvýznamnějších dospělých vedle rodičů. Vrstevníci jsou pak pro děti hlavní referenční skupinou, která je zdrojem zkušeností a ověřování sociálních norem.

Z dosavadního popisu plyne, že škola má také vliv na **utváření genderové identity** každého z nás. Tím, jaké genderové očekávání klade na žáky a žákyňe a jaké genderové vzorce jim předkládá, může škola podporovat nebo naopak nabourávat genderové stereotypy a nerovnosti z nich plynoucí. **Hlavním nástrojem genderové socializace**, která probíhá ve škole, je **kurikulum** – a to jak kurikulum formální, tak i neformální.

Formální kurikulum	- učivo - učebnice
Neformální kurikulum	- poměr žen a mužů mezi vyučujícími - frekvence a obsah kontaktů vyučujících a žáků/žákyň - organizace školních činností

Učitelé a učitelky

V učitelském povolání výrazně dominují ženy. V současné době ženy tvoří **více než dvě třetiny vyučujících na základních školách**, z toho na prvním stupni je to více než 90 %. Vysoké zastoupení žen má vliv na to, jak je toto povolání vnímáno veřejností, a také na to, jaké vztahy mají vůči vyučujícím sami žáci a žákyňe.

Od svého vzniku bylo učitelské povolání **výhradně mužskou doménou**. Tato skutečnost nepředstavovala v tradiční společnosti výjimku – veřejná sféra včetně zaměstnání byla vyhrazena mužům, ženy se realizovaly výhradně v domácnosti. Na konci 19. století tvořily ženy v národních a měšťanských školách 1 % učitelského sboru.

Celková zaměstnanost žen ale postupně rostla. K nejvýraznějším posunům došlo v důsledku první a následně druhé světové války. Po první světové válce zastoupení žen ve školství stoupl na zhruba 30 %, po druhé světové válce se počet žen ve školách, zvláště základních, zněkolikanásobil. Zaměstnávání žen vyvolala ekonomická potřeba zvýšit množství pracovních sil (podrobněji viz kapitola Gender a trh práce).

Tato potřeba byla naplňována především těmi prostředky, které zachovávaly status quo z hlediska rozdělení činností na mužské a ženské. **Zvýšení zastoupení žen v pracovní sféře nebylo doprovázeno změnou postavení žen v rodině**. Ženy tak musely vedle svých domácích povinností začít zvládat i povinnosti nové, pracovní. Tato dichotomie byla zvláště silná v zemích komunistického bloku, kde byl silný tlak na vysokou zaměstnanost žen. Určitá povolání se proto začala profilovat jako povolání ženská. A to jednak z hlediska lepší možnosti časově a fyzicky skloubit zaměstnání s péčí o rodinu, jednak z hlediska naplnění „přirozenosti žen“ (ženy jako matky a pečovatelky). **Učitelství z obou uvedených důvodů – práce s dětmi a potenciálně výhodná pracovní doba – začalo být prezentováno i vnímáno jako ženské povolání**. Zastoupení žen tak rychle stoupl až na současné tři čtvrtiny v pedagogických sborech základních škol a jednu polovinu ve školách středních.

Feminizace učitelství

Povolání, ve kterém mají ženy převažující zastoupení, je nazýváno feminizovaným. Obvykle se za feminizované povolání označuje to, kde ženy **tvoří více než dvě třetiny všech pracovníků a pracovníc**.

Bylo zjištěno, že povolání, kde začínají převažovat ženy, mění své charakteristiky. Feminizované povolání obvykle **ztrácí společenskou prestiž a snižuje se množství finančních prostředků**, které jsou dané oblasti poskytovány, včetně průměrné mzdy. Dále dochází k poklesu profesionálních standardů a rozvolňují se pracovní nároky. To zpětně způsobuje zhoršování pracovních podmínek. Tento proces byl opakovaně popsán ve vztahu k učitelství.

Zastoupení žen ve školství není rovnoměrné, nýbrž se liší podle stupňů a typů škol. **Nejvyšší podíl žen je v mateřských školách a postupně klesá přes základní a střední školy až po školy vysoké, kde převažují muži**. Na školách technického zaměření pracuje žen méně než na školách všeobecných či humanitně zaměřených. To souvisí s rozdílným zastoupením žen a mužů podle aprobací. V předmětech odvozených od vědeckých disciplín tra-

dičně považovaných za mužské (matematika, fyzika, chemie atd.) je zastoupení mužů vyšší než v předmětech ostatních.

Zastoupení žen a mužů podle stupně školy

	MŠ	ZŠ – 1. st.	ZŠ – 2. st.	SŠ	VŠ
ženy	100 % (99,6)	94 %	75 %	55 %	31 %
muži	0 % (0,4)	6 %	25 %	45 %	69 %

Zdroj: Statistická ročenka školství 2003/2004, výkonové ukazatele (2004). Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

Jak zjišťují sociologické výzkumy (viz rámeček o feminizaci učitelství), souvisí s převažujícím zastoupením žen **nižší prestiž a nižší finanční ohodnocení**. Jak ukazuje následující tabulka, průměrné platy vyučujících stoupají spolu se stupněm školy, na němž daní vyučující působí. Současně stoupá i prestiž, které se učitelské povolání na daném stupni školy těší. Výzkum Ústavu pro informace ve vzdělávání provedený v roce 1997 ukázal, že prestiž vyučujících základních škol se pohybuje kolem 30 %, prestiž vyučujících středních škol kolem 60 % a prestiž vyučujících vysokých škol překračuje 80 %. Jednotlivé stupně se přitom liší poměrem žen a mužů mezi vyučujícími – čím vyšší stupeň školy, tím menší zastoupení žen. Obvyklý argument, že finanční ohodnocení souvisí s náročností daného povolání (čím vyšší stupeň školy, tím větší nároky na vzdělání a konkrétní postup vyučujících), přitom ale neplatí. Minimálně mezi vyučujícími základních a středních škol není rozdíl ani v požadovaném vzdělání, ani (dle oficiálních popisů práce) ve výkonu povolání.

Průměrný měsíční plat učitelů základních, středních a vysokých škol (2003)

	průměrný plat
ZŠ	18 534 Kč
SŠ	21 073 Kč
VŠ (pedagogičtí pracovníci)	23 815 Kč

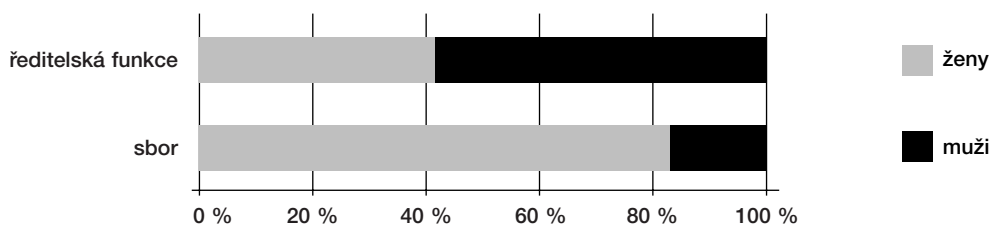
Zdroj: Statistická ročenka školství – Zaměstnanci a mzdové prostředky 2003 (2003). Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

Zda má tato souvislost charakter kauzality (jedno způsobuje druhé), či spíše jen souběhu, je dosud otázkou. Není ani zcela zřejmé, zda snížení prestiže a finančních prostředků je příčinou (došlo k tomu v přímé návaznosti na vzrůstající počet žen) či projevem (je důvodem, proč o dané povolání nemají muži zájem) převažujícího zastoupení žen. Závěrem ale je, že **učitelské povolání je ve své komplexnosti genderově zatížené**. I v České republice platí, že prestiž a finanční ohodnocení týkající se jednotlivých vzdělávacích stupňů stoupá spolu se vzrůstajícím zastoupením mužů mezi vyučujícími.

Kromě výše uvedených rozdílů se oblasti školství týkají rovněž obecné problémy pracovní sféry – tj. nižší průměrné platy žen než mužů a převaha mužů ve vedoucích funkcích (viz kapitola Gender a trh práce). V roce 2002 dosahovala průměrná měsíční mzda žen pracujících ve školství 75 % průměrné mzdy mužů. I v případě shodného vzdělání, délky pedagogické praxe, dosavadních zkušeností a ochoty k dalšímu sebevzdělávání je **finanční ohodnocení mužů v průměru vyšší než ohodnocení žen**.

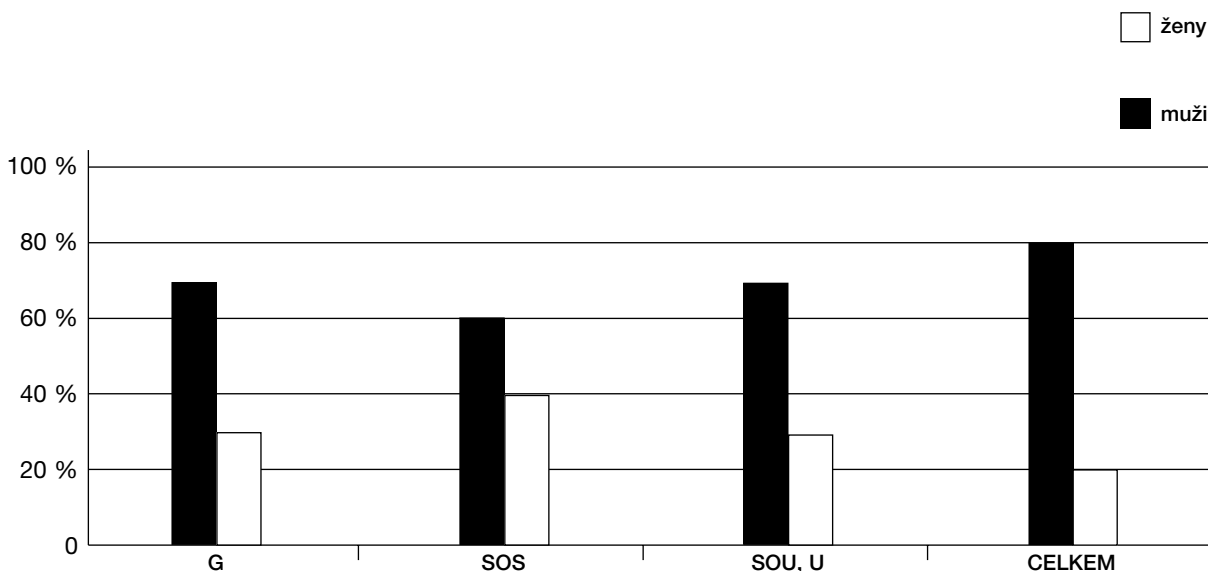
Ačkoliv ženy tvoří více než tři čtvrtiny všech vyučujících na základních školách a více než polovinu všech vyučujících na středních školách, je jejich **zastoupení ve vedení škol relativně nízké**. Jak ukazuje následující graf, poměr žen a mužů v pedagogických sborech a ve vedení škol se významně liší. Pravděpodobnost, že se žena stane ředitelkou školy je několikanásobně menší než u mužů. Zajímavé rovněž je, že údaje o zastoupení žen a mužů ve vedení škol jsou k dispozici pouze částečně – statistiky rozlišující muže a ženy ve vedení škol jsou sbírány pouze za střední, nikoliv však za základní školství. Následující grafy proto uvádí celorepublikové údaje za střední školy a údaje za základní školy v jednom vybraném kraji.

Zastoupení žen a mužů na ZŠ – Moravskoslezský kraj, 2000

Zdroj: Nové možnosti vzdělávání a pedagogický výzkum: IX. celostátní konference ČAPV s mezinárodní účastí u příležitosti 10. výročí vzniku Ostravské univerzity: sborník příspěvků (2001). Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta.

Zastoupení žen a mužů ve vedení středních škol (ředitelé/ředitelky a zástupci/zástupkyně) – Česká republika, 2003

Zdroj: Statistická ročenka školství 2003/2004, výkonové ukazatele (2004). Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

Účast žen a mužů v učitelství má vliv na žáky/žákyně v tom smyslu, že je **potvrzením určitých genderových zvyklostí** ve společnosti. Učitelství bývá často zařazováno mezi „pomáhající“ povolání. Protože v něm pracují zejména ženy, odnáší si studující informaci, že ženy mají potřebu a dispozici pomáhat a pečovat o druhé více než muži. Prostřednictvím odlišného podílu žen a mužů mezi vyučujícími různých typů škol a různých předmětů je v očích studujících potvrzován také předpoklad, že chlapcům jsou vlastní spíše technické obory a dívkám spíše obory humanitní. Odlišný poměr mezi počtem žen mezi vyučujícími a ve vedení škol je pro studující potvrzením toho, že muži mají lepší schopnosti vést a řídit druhé lidi než ženy.

Vzhledem k současnému vývoji školství získávají školy, respektive jejich vedení stále větší pravomoci (ať se to týká učiva, výběru učebnic či podpory studentských aktivit atd.). Protože každý člověk má tendenci činit rozhodnutí s ohledem na své vlastní osobní zkušenosti, případně zkušenosti lidí z jeho okolí, často dochází k tomu, že **ve svém rozhodnutí opomene zohlednit potřeby lidí, jejichž životní zkušenost nemá a nezná**. Stojí-li v současnosti ve vedení školy tým lidí stejného pohlaví, kteří navíc nejsou otevření jiným než svým osobním zkušenostem, mohou jejich rozhodnutí značně znevýhodňovat vyučující a žáky/žákyně opačného pohlaví. Příkladem může být podpora zájmových činností: například je-li ředitelem i zástupcem školy muž, navíc sportovní fanoušek, může neúměrně velké finanční částky věnovat například podpoře fotbalového družstva, a škole již nezbyvají finance na podporu aktivit, kterým se věnují častěji dívky. Aby k podobnému znevýhodňování nedocházelo, je důležité jednak rovnoměrné zastoupení žen a mužů v rozhodovacích orgánech, jednak (a podstatně více) tzv. **gender mainstreaming** – tj. uvažování o výhodách a nevýhodách, které budou plynout z určitého rozhodnutí pro ženy a pro muže.

Školský systém a přístup ke vzdělání

V demokratických společnostech, mezi které již v současné době Česká republika patří, je zaručen **rovný přístup dívek a chlapců ke vzdělání**. Zákon zakazuje, aby školy bránily dívkám/ženám či chlapcům/mužům přihlásit se a studovat na školách různých zaměření. Tato formální rovnost však neznamena, že neexistují některé skryté překážky, v jejichž důsledku se dívky a chlapci pohybují v **genderově typických vzdělávacích a následně pracovních drahách**. A to často navzdory jejich dispozicím, které by je spíše předurčovaly pro studium a následně zaměstnání v jiném, genderově atypickém oboru.

Tyto bariéry mají **podobu sociálních tlaků**, o to jsou však silnější. Je velmi obtížné vzepřít se společenskému očekávání a vydat se na takovou vzdělávací dráhu, která je typická pro opačné pohlaví – výrazné překvapení spolužáků/spolužaček a vyučujících, stejně jako řada organizačních uzpůsobení, která se studujícími opačného pohlaví nepočítají, mnoho zájemců a zájemkyň odradí (o tématu více v kapitole Gender a volba povolání). Aby se beze zbytku naplnila idea demokratického školství, je důležité na případnou existenci podobných překážek upozorňovat a snažit se je narušovat. Některé skryté překážky totiž stále na odstranění čekají.

Jaké změny dosud nastaly? Připomeňme si některé údaje z historie školství. Ukazují, kam až jsme se do dnešní doby posunuli, a mohou nás inspirovat i v našem dalším snažení.

Z hlediska moderního školství bylo největší změnou **zavedení povinné školní docházky Marií Terezií**. To přineslo základní vzdělání chlapcům i dívkám – všechny děti bez rozdílu pohlaví získaly **znalosti tzv. trivia**. Další vzdělání však již bylo odlišné v závislosti na pohlaví a sociálním původu dětí. Zatímco chlapci mohli pokračovat na německých gymnáziích a latinských univerzitách, dívky se již ve svém vzdělání obvykle nezdokonalovaly. Ke zlepšení situace došlo v 19. století, kdy bylo ženám částečně umožněno začít pracovat. Vymezena však pro ně byla výhradně taková povolání, která souvisela s **tradiční ženskou rolí** – pečovatelskými, vychovatelskými, domácí práce aj. A navíc byl ženám, které se rozhodly pro výkon těchto povolání, předepisován jejich životní styl – například zákon

zakazoval učitelkám vstup do manželství se zdůvodněním, že vdaná žena se nemůže v plné míře věnovat výuce a výchově žáků a žákyň.

Konec 19. století znamenal změnu nejen v oblasti zaměstnání, ale rovněž vzdělání. Díky iniciativám vzdělaných žen v čele s **Eliškou Krásnohorskou** bylo v Čechách založeno **první dívčí gymnázium**, které připravovalo budoucí uchazečky o vysokoškolské studium. O založení školy usilovaly ženy dlouhých dvacet let. Výsledkem jejich snažení bylo **gymnázium Minerva**, které začalo vyučovat v roce **1890**. Zpočátku žačky skládaly zkoušky na chlapeckých ústavech, později dostala Minerva povolení organizovat vlastní maturity. Do konce 19. století vzniklo v Čechách a na Moravě dalších devět akademicky zaměřených dívčích škol. Zároveň aktivistky ženského hnutí usilovaly o koedukované státní vzdělávání.

První absolventky Minervy byly na univerzitu přijímány **pouze jako hospitantky** a až později získaly status řádných posluchaček. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy poprvé přijala ženy jako řádné posluchačky v roce 1897, v roce 1900 začala ženy přijímat ke studiu i lékařská fakulta. V roce 1901 obdržela na pražské univerzitě doktorát z filozofie Marie Zdenka Baborová a ve stejném roce získala doktorát z matematiky Marie Fabiánová. O rok později promovala první lékařka – Anna Honzáková.

Historicky byly ženy směřovány do **určitých oborů vzdělávání a následně do určitých povolání**. Technické obory byly vždy vnímány jako typicky mužské. Pokud měly o vzdělání zájem ženy, očekávalo se, že budou studovat buď humanitní obory, nebo se budou orientovat na všeobecné vzdělání (zejména na počátku 20. století, kdy byl vstup žen do zaměstnání velmi omezen).

Rozdělení oborů a délky vzdělávacích drah na typicky dívčí a chlapecké přetrvává do současnosti. Dívky vstupují především do **všeobecných a humanitních škol**, chlapci studují obory **technické**. Stávající školský systém je v důsledku struktury zaměstnání organizován tak, že typicky mužská manuální povolání často nevyžadují maturitní zkoušku, a proto na učilištích převažují chlapci (ve školách poskytujících střední odborné vzdělání bez maturity studuje 65 % chlapců). Poměr dívek a chlapců pokračujících po základní škole ve středoškolském studiu ukončeném maturitní zkouškou je mírně ve prospěch dívek. Při vstupu na vysoké školy je poměr dívek a chlapců stále přibližně vyrovnaný (i když z hlediska oborového zaměření jednotlivých vysokých škol se poměry dívek a chlapců liší). Při dokončení doktorského stupně vysokoškolského studia však již převažují muži.

Oborové rozdělení vzniká již na středních školách a dále pokračuje na školách vysokých. **Zájem dívek a chlapců o jednotlivé obory se významně liší**. Například v roce 2003 podle Statistické ročenky školství tvořili chlapci ze všech uchazečů přihlášených do strojírenských oborů 97 %, do oborů elektrotechnických a výpočetní techniky 98 %, do stavebnictví 87 %. Naopak ze všech uchazečů přihlášených do oborů textilní výroby tvořily dívky 95 %, do pedagogických oborů 94 %, do zdravotnictví 91 %, do ekonomiky a administrativy 74 % atd. Ačkoliv máme tendenci chápat volbu střední školy jako výhradně individuální akt každého žáka a žákyne, neměli bychom snižovat vliv genderových stereotypů na žákovské rozhodování. Zájem o určitý obor se často vyvíjí pod vlivem předcházejících zkušeností, včetně názorů blízkého okolí, pojetí povolání ve společnosti, výkonů v daných oblastech atd. Jistý podíl na volbě střední školy ze strany studujících mají i samotné vzdělávací instituce, které se často brání přijímání žáků/žákyň z různých důvodů atypických.

Učivo a učebnice

Hlavním společenským úkolem instituce školy je předávat žákům/žákyním poznatky o světě a prostřednictvím těchto informací a způsobů jejich poznávání ovlivňovat jejich osobnost. Vědomosti jsou stále klíčovou stránkou školního vzdělávání. Učivo není objektivním, nezávislým výběrem nejpodstatnějších informací o světě. Naopak, **učivo je sociálním konstruktem**. Výběr konkrétních faktů z jednotlivých oborů, které jsou předlohou školních předmětů, je prováděn arbitrárně. Je proto důležité, kdo a s jakým cílem učivo vybírá, neboť tato volba může podléhat genderovým stereotypům.

Povinné učivo, které je dáno učebními osnovami, je obvykle převáděno do učebnic. Zahraniční i české výzkumy ukazují, že učebnice často podléhají genderovým i jiným stereotypům. Ty jsou patrné v několika oblastech. Především se jedná o **výběr učiva, výkladové příklady, doprovodné ilustrace a jazyk**.

Při výběru učiva jde o jeho celkové pojetí (tj. jaký obraz světa autorský tým v učebnici představuje) a o **konkrétní detaily**. Učebnice nemohou obsáhnout všechna témata. Autoři/autorky proto vybírají ta, která považují za klíčová. Různé autorské týmy se však mohou lišit v názoru na to, jaké informace si mají děti prostřednictvím učebnic osvojit. Při pohledu do učebnic je důležité sledovat nejen údaje, které obsahují, ale rovněž si všimnout informací, které v nich chybí. Nepřítomnost bývá stejně významná jako přítomnost. To je typické například pro přehledy významných osob. Ženy v nich jsou obvykle zastoupeny pouze sporadicky – a to jednak proto, že jsou častěji opomíjeny, a jednak proto, že v daných oblastech může působit jen malý počet žen. Učebnice však obvykle nevysvětlují důvody, které vedly k těmto skutečnostem. Žáci/žákyne si tak odnáší představu, že ženy nejsou kvůli svému nezájmu nebo nižší schopnostem ve veřejném životě přítomny.

Další požadavek na efektivní učebnici spočívá v její názornosti. Názornost znamená, že **učivo je vysvětlováno prostřednictvím příkladů, které žáci/žákyne znají ze své vlastní zkušenosti**. V současné době, kdy genderová socializace dívek a chlapců probíhá rozdílně, však nemůžeme počítat s tím, že dívky a chlapci mají shodné zkušenosti. Tím, že učebnice využívají především zkušenosti blízké dívkám či chlapcům, může být učivo znepřístupněno skupině opačného pohlaví. Přitom však obvykle není problém nalézt adekvátní příklad i z oblasti jiné, bližší právě skupině opačného pohlaví. Například učivo fyziky o proudění vzduchu můžeme vysvětlit jak na příkladu tryskových letadel, tak i na příkladu pohybu záclon nad topením.

Jinou důležitou oblastí učebnic, v níž může docházet k genderovému zatížení, jsou **ilustrace**. Naprosto běžně jsou například v učebnicích matematiky používány obrázky, na kterých dívka sedí nad příkladem a neví si s ním rady, přichází k ní chlapec a vysvětluje jí postup výpočtu. Jsou-li podobné obrázky používány systematicky, mohou si dívky odnést následující závěr: na matematiku nemám hlavu, nikdy ji sama nedokážu pochopit, vždy potřebuji pomoc někoho jiného.

Posledním klíčovým aspektem učebnic, v němž se mohou projevovat genderové stereotypy, je **jazyk**. Aby učebnice skutečně sloužila jako zdroj poznatků, které si žáci/žákyně mají osvojit, musí se studující cítit učebnicí osloveni. To však může ztížit například jazyk a styl, v němž je učebnice napsána. Z genderového hlediska je zvláště nebezpečné nadměrné používání tzv. **generického maskulina**. Zkusme si představit, jak mají dívky reagovat například na následující zadání: Napiš, co dobrodružného jsi zažil o prázdninách. Podrobněji viz kapitola Gender a jazyk.

Může být učivo genderově zaujaté?

Příkladem toho, že určitá koncepce předmětu může vést k odrazení dívek nebo chlapců od studia, je obvyklé pojetí výuky **dějepis**. Historicky se dějepis utvářel jako **chronologický popis velkých, společností měnících událostí**.

Těmito událostmi byly nejčastěji bitvy a politická rozhodnutí. Jednalo se tedy o témata, na kterých historicky participovali **výhradně muži**. Jaký může být implicitní postoj k historii a k předmětu dějepis u dětí, které jsou učeny podle této koncepce? Na vývoj světa mají vliv pouze výjimeční a mocní lidé. Každodenní život je nicotný. Ženy nemají žádnou možnost ovlivňovat společenské dění.

Vedle tohoto tradičního pojetí dějepis se dnes v některých zemích dostává do popředí koncepce, která se přiklání více k historiografii. Prostřednictvím takové výuky se děti **učí rozumět kulturně-historickým podmíněnostem běžného života** a odnášejí si přesvědčení, že **na každém, i na ženách a na minoritách, záleží**.

Školní výkony dívek a chlapců

Přestože jsou naše školy koedukované a zajišťují formálně rovný přístup všem studujícím, pobyt ve škole je pro dívky a chlapce v mnohém odlišný. Největší rozdíly se týkají přístupu vyučujících. **Učitelé a učitelky komunikují s dívkami a s chlapci rozdílně**, a to často navzdory tomu, že si tyto odlišnosti neuvědomují. Rozdílný přístup vychází nejčastěji z obecnějších genderových stereotypů, které panují v naší společnosti a pod jejichž vlivem je každý z nás.

Komunikace vyučujících s žáky a s žákyněmi zahrnuje **očekávání vůči nim, přímé a nepřímé jednání, hodnocení jejich výkonů a zpětnou vazbu na jejich projevy**. Ve všech těchto oblastech může docházet k genderovému zatížení ve smyslu apriorně rozdílného přístupu k dívkám a k chlapcům, které se zakládá na přesvědčení, že schopnosti žen a mužů stejně jako jejich postavení ve společnosti jsou různé.

Ve škole se od dívek očekává, že budou jevit zájem o jazykové a humanitní předměty, které jsou více zaměřené na komunikaci, sdílení pocitů, interakci mezi lidmi (což jsou v naší společnosti činnosti připisované spíše ženám), zatímco chlapci budou preferovat přírodovědné a matematické předměty. To se projevuje v tom, že vyučující odlišně pedagogicky působí na dívky a na chlapce, a tím je podporují v některých předmětech a odrazují od jiných. Konkrétně toto působení zahrnuje zadávání různých náročných úkolů, odlišné reakce na úspěch a neúspěch, poskytování různě velkého prostoru pro aktivity a hodnocení výkonů podle částečně odlišných kritérií.

Zřejmě každý z nás se někdy setkal například s komentářem, že „holky nemají na matiku hlavu“. Pokud takový výrok zaznívá od vyučujících často, děti očekávání v něm obsažené přijmou a zvnitřní si je. Na základě toho se snáze smíří s neúspěchy v daném předmětu a nevyvíjejí tolik snahy o zlepšení svých výkonů. Paradoxně však vyučující často podobné výroky vyslovují s dobrým úmyslem dívky či chlapce podpořit a ohodnotit jejich píli. Pokud vyučující přistupují k výkonům dívek a chlapců různě, může být i dobře míněná podpora kontraproduktivní. Podá-li například v matematice dívka a chlapec stejný výkon a vyučující výkon chlapce nechá bez komentáře, zatímco výkon dívky pochválí, mohou si z toho studující vzít informaci, že dívka pracovala nad rámec svých schopností, nad rámec očekávaného výkonu, a proto si zaslouží podporu. V dlouhodobém horizontu pak dívky mohou získat přesvědčení, že jejich schopnosti jsou – navzdory momentálnímu dobrým výsledkům – nižší než schopnosti chlapců.

Příkladem rozdílného a vnitřně ambivalentního přístupu k žákům a žákyním je školní klasifikace. Jak ukazují následující tabulky, **na základních i středních školách dívky v průměru dosahují lepších známek než chlapci**. Rozdíly se týkají všech předmětů a všech stupňů a typů škol.

Průměrné známky dívek a chlapců – 7. ročník ZŠ

	dívky	chlapci
Český jazyk	2,47	2,96
Anglický jazyk	2,00	2,42
Matematika	2,55	2,83

Zdroj: Průcha, J. (1997). *Moderní pedagogika*. Praha: Portál.

Průměrné známky dívek a chlapců – 4. ročník SŠ

	celkem		gymnázia		SOŠ		SOU	
	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci
Český jazyk	2,32	2,74	1,94	2,41	2,37	2,76	2,61	2,89
Cizí jazyk	2,12	2,36	1,68	1,93	2,20	2,39	2,13	2,60
Matematika	2,61	2,92	2,48	2,46	2,62	2,96	2,88	3,15
Občanská nauka/ZSV	1,54	1,82	1,47	1,85	1,58	1,80	1,58	1,83

Zdroj: Moravcová-Smetáčková, I., Mičienka, M., Rubánková, P. (2002). *Gender v OSZ: porovnání znalostí a dovedností dívek a chlapců v maturitním předmětu OSZ*. Praha: CERMAT.

Skutečnost, že dívky mají lepší známky než chlapci, můžeme interpretovat jako důsledek vyšších schopností dívek. Tuto interpretaci však zpochybňují jak samotní vyučující, tak studie, které mapují reálné znalosti a dovednosti dívek a chlapců. Učitelé a učitelky často komentují dívčí školní výsledky podobně, jako to zaznělo v rozhovoru s ředitelkou jedné základní školy: „Holčičky jsou takové hodné a pilné, i to se odráží v jejich jedničkách. Pokud ale po nich chcete nějaké logické myšlení, obvykle neuspějete. Když potom nastoupí obtížnější předměty a učiva je hodně, poměr se obrátí. Bez souvislosti a logiky to nepojmete. Pak najednou začínají být kluci lepší. I když se to třeba v těch známkách ne vždycky projeví.“¹ **Lepší známky nemusí znamenat lepší výkony, a tedy vyšší schopnosti.** Navzdory lepším známkám si dívky mohou ze školy odnášet přesvědčení, že jejich schopnosti nejsou tak velké jako schopnosti chlapců.

Komplikovanost školní klasifikace ukazují i studie, jejichž cílem je ověřit na konkrétní škole nezávislými nástroji úroveň žákovských znalostí a dovedností. Používají k tomu obvykle **didaktické testy** (např. Scio, Kalibro, CERMAT). Výsledky těchto studií ukazují, že **chlapci obvykle dosahují lepších nebo stejných výsledků jako dívky**. Rozdíly ve prospěch chlapců se týkají všech předmětů, zvláště velké jsou ale v matematických testech.

Pravděpodobných vysvětlení tohoto rozdílu je několik: 1) testy neověřují stejné znalosti a dovednosti, které se žáci/žákyně učí ve škole, 2) školní klasifikace neodráží pouze úroveň znalostí a dovedností, ale rovněž jiné charakteristiky žáků a žákyň, například píli a poslušnost, kterou dívky disponují pod vlivem své výchovy častěji než chlapci, 3) testová situace je náročná na soustředění žáků/žákyň, nižší sebedůvěra dívek ve své schopnosti může jejich soustředění narušit.

Školní třída a vztahy v ní

S historickým prosazením práva žen na vyšší vzdělání začaly vznikat dívčí a chlapecké školy. Tomuto rozdělení odpovídaly osnova a náplň učiva. Demokratizace školství vedla ke koedukaci. Vedle ekonomických důvodů stál za koedukací i názor, že má-li škola připravovat děti pro život ve společnosti, ve které muži i ženy žijí společně, musí jim sama tuto zkušenost nabízet. **Koedukace má řadu výhod pro sociální vývoj žáků a žákyň.** Z genderového hlediska však může přinášet i **jistá rizika**. Ve společnosti, kde mužské a ženské genderové role mají stále spíše tradiční obsah, může koedukace přispívat k tomu, že se děti ve škole chovají v souladu s genderovými očekáváními a orientují se na genderově typické vzdělávací dráhy.

Čím je tato zdánlivá nelogičnost způsobena? Odpověď nalezneme v socializaci chlapců a dívek (viz kapitoly Gender a společnost a Gender a osobnost člověka). Chlapci jsou častěji vedeni k prosazování sebe sama, dívky naopak k tomu, aby pochybovaly o svých schopnostech a byly vůči chlapcům pasivnější. Je-li dětský kolektiv smíšený, může se při nesprávném pedagogickém vedení snadno stát, že komunikaci ve skupině ovládnou chlapci a dívky nemají prostor nebo jej dobrovolně nevyužívají k vlastním projevům. Tím se fixuje **pasivita dívek a aktivita chlapců**. Zkušenosti z genderově segregovaných škol ukazují, že **dívky v čistě dívčím kolektivu jsou aktivnější, průraznější a dosahují lepších výsledků než tehdy, když jsou vyučovány ve třídě společně s chlapci**.

Třída jako sociální skupina obsahuje různé sociální role, z nichž některé jsou formální/oficiální, jiné se vytvářejí neformálně. Formální role (předseda/předsedkyně třídy, nástěnkář/nástěnkářka atd.) jsou ustavovány i s ohledem na pohlaví dětí, ačkoliv to obvykle není hlavním kritériem. V tomto formálním/oficiálním pohledu je třída genderově smíšeným kolektivem, a tedy i v její **reprezentaci se mají objevovat dívky a chlapci současně**.

Neformálně stanovené role jsou podstatně častěji vázány na pohlaví dětí. V období adolescence je běžné, že se děti orientují na vrstevnické skupiny dětí stejného pohlaví. Ačkoliv jsou skupiny opačného pohlaví zajímavé, přitažlivé, hlavní referenční skupinou přesto zůstává skupina stejného pohlaví. Proto se obvykle ve třídách setkáváme s tím, že existují minimálně dvě neformální vedoucí funkce – **vůdce chlapecké skupiny a vůdkyně dívčí skupiny**. Vyučující mají mnoho příležitostí k ovlivňování neformální i formální struktury žákovského kolektivu. Při svých zásazích mohou odmítat nebo naopak podporovat genderové stereotypy, na nichž některé kolektivy stojí.

Jsou-li studující v pubertálním či adolescentním věku, jsou všechny výše popsané efekty silnější. Období dospívání je z hlediska utváření genderové identity kritické. Tento poznatek vedl řadu škol v zahraničí k tomu, že alespoň při výuce hlavních předmětů používají vnitřní diferenciaci na základě pohlaví. Dívky a chlapci jsou tedy vyučováni separovaně.

Vnitřní diferenciaci je pochopitelně vhodnější než diferenciaci vnější, kdy dívky a chlapci navštěvují zcela odlišné školy. Koedukace totiž přináší na druhou stranu řadu pozitiv. Děti mají možnost seznamovat se s životními zkušenostmi druhého pohlaví a prostřednictvím vzájemné spolupráce **bořit genderové stereotypy o přirozených dispozicích žen a mužů k určitým činnostem**. Tato pozitiva ale existují pouze v kolektivu, který je veden **genderově senzitivními vyučujícími**.

¹ Výrok byl zaznamenán v rámci kvalitativního výzkumu pro účely disertační práce o genderově korektním přístupu ke studujícím.

Opakovaně bylo výzkumně dokázáno, že běžní vyučující věnují ve vyučování chlapcům o třetinu času více než dívkám. Chlapci jsou ve výuce aktivnější a současně jsou častěji vyučujícími oslovováni. Kromě frekvence se liší také obsah komunikace. Chlapci jsou častěji napomínáni kvůli svému chování. V oblasti učiva jsou však více než dívky vedeni vyučujícími, aby rozpoznávali a opravovali své chyby (a tedy jsou schopni se ze svých chyb poučit). Pochvaly ze strany učitelů/učitelky oceňují na chlapcích především jejich učební výkony a na dívkách naopak vzorné chování a upravený vzhled. Rozdílného přístupu si přitom učitelé a učitelky často nejsou vědomi. Proto je důležité záměrně pěstovat svoji genderovou citlivost. Výzkumy ukazují, že **genderově senzitivní učitelky/učitelé podporují kooperaci mezi dětmi, při skupinových aktivitách sestavují smíšené kolektivy a dohlížejí na vyváženost komunikace. Pěstují vlastní sebereflexi, aby se vyhnuli genderově stereotypním projevům v interakcích s žáky a žákyněmi.**

Genderově senzitivní škola

Škola představuje jednu z cest, jak nabourávat genderové stereotypy a namísto nich podporovat rovné příležitosti žen a mužů ve společnosti. Z hlediska školství znamenají **rovné příležitosti možnost každého jedince bez ohledu na jeho/její pohlaví zvolit si takovou vzdělávací dráhu, která odpovídá jeho/jejím dispozicím.** A to i v případě, že tato vzdělávací dráha je obvyklá pro opačné pohlaví. Dívky s nadáním na matematiku by měly mít možnost – a to nejen formální – studovat technickou střední a vysokou školu a již na základní škole být podporovány v matematice a ostatních přírodovědných předmětech. Stejně tak chlapci se zájmem o výchovu malých dětí by měli být posilováni v rozhodnutí studovat střední pedagogickou školu; neměli by být například permanentně vystavováni pochybnostem o jejich mužnosti, zajímají-li se o výchovu a vzdělávání dětí.

Navzdory tomu, že škola má potenciál bořit stereotypy a rozrušovat sociální nerovnosti, mnohdy této funkci není schopna dostát. Vyučující jako všichni lidé žijící v určité společnosti jsou pod vlivem stereotypů, které v ní existují. Na tom, aby učitelé a učitelky ve svém chování vůči studujícím nebyli pod vlivem stereotypů, musí dlouhodobě pracovat.

Aby byla škola genderově senzitivním místem, musí:

1. **vyučující začít používat genderově korektní a citlivý způsob vedení výuky a výchovy** tak, aby byli rovnocenně respektováni, podporováni a rozvíjeni všichni žáci a žákyně (viz některá doporučení například v této kapitole a v kapitolách Gender a jazyk nebo Gender a volba povolání)
2. mít vyučující **k dispozici moderní učební pomůcky, které ukazují ženy a muže jako rovnocenné bytosti** a které vyzdvihují hodnotu individuálních dispozic nad společenská očekávání spojená s genderovými rolami. (Jednou z prvních snah dostát tomuto požadavku je tato příručka. Vedle dvanácti kapitol mohou vyučující ve svých hodinách využít padesát žákovských aktivit, pomocí kterých se mohou učit nabourávat genderové stereotypy nejen u svých žáků/žákyně, ale i u sebe a dalších kolegů/kolegyně.)

Literatura

- Etzioni, A. (ed.) (1966). *Complex Organizations. A Sociological Reader.* New York.
- Magno, C., Silova, I., Wright, S. (2003). *Open Minds.* New York: Open Society Institut.
- Moravcová-Smetáčková, I., Mičienka, M., Rubánková, P. (2002). *Gender v OSZ: porovnání znalostí a dovedností dívek a chlapců v maturitním předmětu Občanský a společenskovědní základ.* Praha: CERMAT.
- Nové možnosti vzdělávání a pedagogický výzkum: IX. celostátní konference ČAPV s mezinárodní účastí u příležitosti 10. výročí vzniku Ostravské univerzity: sborník příspěvků (2001). Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta.
- Průcha, J. (1997). *Moderní pedagogika.* Praha: Portál.
- Statistická ročenka školství – Zaměstnanci a mzdové prostředky (2003). Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Statistická ročenka školství 2003/2004, výkonové ukazatele (2004). Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Valdrová, J., Smetáčková, I., Knotková-Čapková, B. (2005). *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic.* Ročenka katedry/centra genderových studií 03/04. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Willkinson, L. C., Marret, C. B. (eds.) (1985). *Gender Influences in Classroom Interaction.* Orlando: Academic Press.
- Witz, A., Savage, M. (1992). *The Gender of Organizations.* In Savage, M., Witz, A. (eds.): *Gender and Bureaucracy.* Oxford: Blackwell Publishers/The Sociological Review.

12. Gender a VOLBA POVOLÁNÍ

Mgr. Irena Smetáčková

Téma volba povolání bylo zpracováno jako samostatné, ačkoliv se jedná o oblast mezioborovou, jejíž různé aspekty jsou zpracovány v dalších kapitolách této příručky. Důvodem pro vytvoření této kapitoly je skutečnost, že pro žáky a žákyně základních i středních škol je výběr další vzdělávací a profesní dráhy nanejvýš aktuální. I proto je toto téma začleněno jako povinné do učebních osnov a připravovaných rámcových vzdělávacích programů.

Volba povolání je dlouhodobý proces, který je ovlivňován řadou okolností. Tyto vlivy můžeme pro přehlednost rozdělit do tří skupin:

1. vlivy individuální (intrapersonální)
2. vlivy sociální (interpersonální)
3. vlivy kulturní (společenské)

Vlivy individuální zahrnují vlohy, schopnosti, vlastnosti, zájmy jedince, ale také jeho životní hodnoty a životní historii. Část z nich je vrozená, část je získaná, a tedy ovlivněná prostředím, v němž člověk žije. Individuální faktory jsou mnohdy zatlačeny do pozadí sociálními vlivy. Například dívky s vlohami k technickým činnostem jsou bezprostředním okolím a genderovými stereotypy „přinuceny“ této oblasti se nevěnovat.

Vlivy sociální jsou tvořeny aktuálním okolím jedince. Rodina, vyučující, vrstevníci atd. vyvíjejí vůči danému člověku očekávání, kterým se on/ona snaží dostát, aby zachoval/a existující vztahy. Do těchto očekávání se promítají nejen charakteristiky člověka, vůči kterému tato očekávání směřují, ale také charakteristiky jedince, který tato očekávání vytváří. Očekávání jsou tedy silně zatížena působením společenských hodnot, norem i stereotypů.

Vlivy kulturní představují působení hodnot, norem a kulturních vzorců široce pojatého prostředí, v němž jedinec žije. Relativně jednotné hodnoty a normy jsou podmínkou existence společnosti a snadné orientace v ní. Proto lidé žijící v dané společnosti vůči sobě navzájem požadují jejich dodržování.

Součástí všech skupin vlivů, které působí na volbu povolání, jsou **společenské stereotypy**, včetně stereotypů genderových.

Stereotypy představují zjednodušené, komplexnost potlačující, či dokonce iracionální pojetí skutečnosti. Stereotypy regulují názory a chování lidí, a to způsobem, který má obvykle systémový charakter. Změna stereotypů je proto velmi obtížná. Nabourání stereotypu totiž vede ke změně ideové i organizační struktury společnosti. Odmítnutí rasových stereotypů v USA například znamenalo zásadní změny v zaměstnanecké struktuře a to do té doby zvýhodňované sociální skupiny nechtěly přijmout, a obhajovaly proto platnost rasových stereotypů.

Volba povolání nemůže probíhat bez působení výše popsaných vlivů. Řada z nich má však na proces volby povolání negativní účinek, neboť **potlačuje individuální dispozice konkrétního člověka ve prospěch sociálně obvyklých rozhodnutí**. Jejich působení si často neuvědomujeme, což snižuje možnost, abychom se proti nim vzepřeli.

Volba povolání by měla být odpovědná. K tomu je nezbytné, abychom si při ní uvědomovali všechny faktory, které na nás v daném procesu působí. Současně je žádoucí, aby okolí podporovalo člověka, který si právě volí své budoucí povolání, v upřednostňování takové volby, jež vychází z jeho/jejích dispozic, před volbou determinovanou společenskými stereotypy. Poznat své dispozice však není snadné. Proto bychom jako vyučující i rodiče měli vytvořit dívkám a chlapcům **příležitosti k sebepoznání** (bez toho, abychom jim nutili své představy o vhodných činnostech pro jedno a druhé pohlaví) a následně jim být oporou, pokud si zvolí povolání, které není v současné společnosti pro dané pohlaví obvyklé.

Volba povolání – či je to volba?

V naší kultuře je práce považována za prostor k seberealizaci jedince a současně za prostředek, jakým může jedinec přispět k rozvoji společnosti. Pro většinu lidí žijících v naší kultuře má **práce velký význam**, který přesahuje pojetí zaměstnání jako zdroje financí. Zapojení do pracovního života výrazně strukturuje život lidí v naší společnosti. Z pracovního uplatnění jedince se odvozuje podstatná část **sociálního statusu**. Povolání, které člověk vykonává, je zdrojem postoju, jaké k němu/ní zastává okolí, a to zejména v situacích prvotního setkání a v situacích odehrávajících se ve veřejném prostoru. Jak velký význam přikládáme v naší kultuře povolání, můžeme sledovat například na struktuře informací, které uvádíme při popisu člověka (povolání bývá obvykle tou nejdůležitější informací), nebo na okamžitém položení otázky „Co děláte, co je vaše povolání?“ při prvním setkání dosud neznámých lidí.

Volba povolání je jedno z hlavních témat dospívání. Ačkoliv se volbou povolání obvykle míní okamžik, kdy člověk učiní rozhodnutí o svém budoucím povolání, jedná se ve skutečnosti o dlouhodobý proces. **Od útlého dětství jsou děti vedeny k vymezování sebe sama prostřednictvím určitého povolání.**

V rámci seznamování se se světem **děti napodobují jednotlivá povolání**, která vidí kolem sebe. V některých hrách jsou svým okolím povzbuzovány, v jiných naopak bržděny. Rodiče i širší okolí děti podporují zejména v těch imitačních hrách, které odpovídají reálnému životu anebo které odpovídají přání a představě týkající se budoucnosti dítěte. Například pokud si chlapec hraje s panenkami, vnímají to obvykle rodiče jako nežádoucí a snaží se chlapce zaujmout jinými aktivitami, které chápou jako chlapecké (například hra se zbraněmi či sport). Nabídka hraček na trhu, stejně jako obvyklý přístup rodičů a okolí svědčí o tom, že děti jsou směřovány k napodobování

těch činností a povolání, která jsou v souladu s rozdělením činností a povolání na mužské a ženské, tak jak existují v současné společnosti.

Kromě toho do hodnocení dětských her dospělými vstupují také **představy o budoucnosti dítěte**. Pokud si rodiče vytvoří představu o tom, jaké by mohlo být budoucí povolání dítěte, usilují obvykle o vzbuzení jeho zájmu pro danou oblast. K tomu slouží široký výběr hraček specializovaných podle vybraných povolání, například hračky simulující lékařské vybavení. Kromě vlastních nenaplněných plánů rodičů hrají při vytváření představy o možném budoucím povolání dítěte roli i genderové stereotypy.

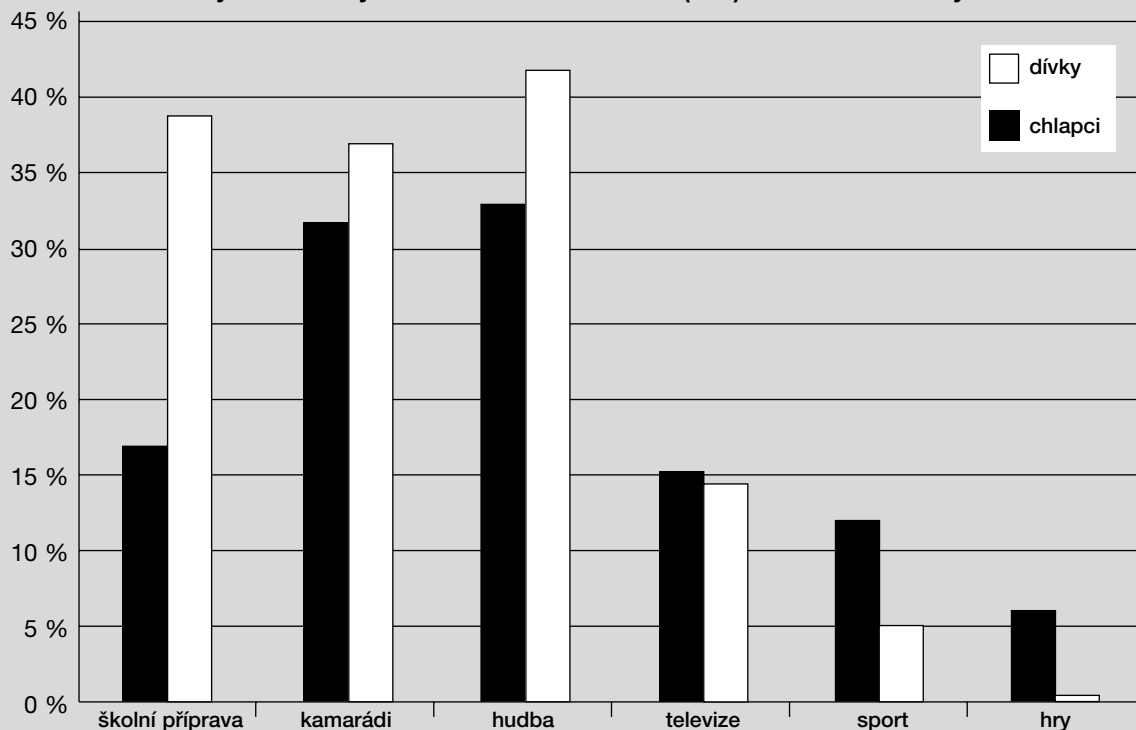
S přibývajícím věkem dětí jsou imitační hry nahrazeny skutečnými zájmy v určitých oblastech. Při dlouhodobém vykonávání daných činností, především jsou-li časově náročné, dítě začíná s danou oblastí spojovat své ambice. Vedle školní výuky jsou zájmy důležitým zdrojem pro směřování k volbě budoucího povolání. Oblast, v níž dítě zažívá úspěchy, pocity uspokojení a která je podporována jeho okolím, se může stát bodem, k němuž upírá své budoucí plány.

Zájem o určitou oblast nebo činnost obvykle vyplývá z vnitřní „nastavenosti“ dítěte, avšak neméně důležitá je – především u mladších dětí a na počátku vytváření zájmu – podpora okolím. **Zájmy tedy nejsou pouze výsledkem individuálního přání, ale výrazně se do nich promítají také přání okolí.** V důsledku toho mají děti z různých sociálních skupin, různých etnik či různých pohlaví rozdílné zájmy. Nelze přitom předpokládat, že na základě uvedených znaků mají děti jiné schopnosti, které je k daným zájmům směřují.

Volnočasové aktivity studentů a studentek středních škol

Ve výzkumném šetření Mikrosonda OSZ byl reprezentativní soubor žáků a žákyň maturitních ročníků středních škol zadán dotazník, který obsahoval několik sad otázek týkajících se způsobu trávení volného času. Z výběru každodenních aktivit žáci/žákyně uvedli, že nejvíce času tráví povídáním s kamarády, přípravou do školy a poslechem hudby. Dívky podstatně více času věnují přípravě do školy, poslouchání hudby i povídání s kamarády. Chlapci naopak častěji než dívky tráví svůj volný čas hraním počítačových her a sportováním. Tyto rozdíly se vyskytují jak mezi studujícími gymnázií, tak i středních odborných škol a středních odborných učilišť. Aktivity, kterými žáci a žákyně tráví nejvíce svého volného času, jsou ukázány v následujícím grafu.

Aktivity žáků a žákyň 4. ročníků středních škol (v %) – více než 3 hodiny denně

Zdroj: Moravcová-Smetáčková, I., Mičienka, M., Rubánková, P. (2002). *Gender v OSZ: porovnání znalostí a dovedností dívek a chlapců v maturitním předmětu Občanský a společenskovední základ*. Praha: CERMAT.

Vliv školy na volbu povolání

Vedle mimoškolních zájmů jsou ambice a plány dítěte směřovány také samotnou školní výukou, případně jejich propojením. Ve škole dítě obvykle **preferuje určité předměty**, které je zajímají, které jsou pro ně přiměřeně náročné nebo v kterých je úspěšné. V těchto předmětech obvykle dosahuje lepších výsledků než v předmětech ostatních. Právě tyto předměty slouží dítěti jako reálné východisko při uvažování o budoucím povolání.

Například dítě, které je dyslektické a je neúspěšné v učení se cizím jazykům – a to ve škole i mimo ni –, pravděpodobně nebude uvažovat o studiu na obchodní akademii se zaměřením na zahraniční obchod, kde se studují tři

cizí jazyky. Naopak dítě, které ve škole dosahuje poměrně slabých výkonů v matematice, ale chodí do počítačového kroužku, kde vyniká, může uvažovat o studiu na střední průmyslové škole elektrotechnické, neboť při hodnocení sebe sama nevychází primárně ze školních výsledků, ale ze svých mimoškolních úspěchů.

Obliba školních předmětů a výsledky v nich jsou podobně jako dětské hry a zájmy ovlivňovány představou dospělých v okolí dítěte o tom, jaké aktivity jsou vhodné pro dívky a jaké pro chlapce. Výzkumy ukazují, že učitelé/učitelky se odlišným způsobem chovají k dívkám a chlapcům v závislosti na vyučovaném předmětu.

Obecně platí, že vyučující věnují více pozornosti chlapcům než dívkám. V přírodovědných předmětech jsou chlapci povzbuzováni k větší aktivitě, neboť se předpokládá, že mají pro tyto oblasti větší nadání než dívky. Dívky jsou v těchto předmětech v aktivitě tlumeny a veškeré jejich neúspěchy jsou automaticky přičítány nedostatku schopností a talentu, nikoliv situačním důvodům, jako je nepřipravenost či nepozornost. V předmětech humanitního zaměření se naopak očekává, že budou úspěšnější dívky než chlapci.

Dívky a chlapci jsou svými vyučujícími, rodiči a širokým okolím vedeni ke stereotypnímu pohledu na sebe sama – předpokládají, že příslušnost k určitému pohlaví je vybavila nadáním pro určitou oblast a pro jinou nikoliv. To nakonec vede k tomu, že rezignují a své osobní dispozice nerozvíjejí. Pokud děti přijmou, že pro danou oblast nemohou mít z důvodu svého pohlaví nadání, sníží se jejich motivace i píle a jejich faktické výkony jsou často hluboko pod úrovní jejich možností. Slabé výkony se pochopitelně odrazí ve školní klasifikaci.

Opakovaně se ukazuje, že v rámci školní klasifikace jsou dívky v průměru hodnoceny lepšími známkami než chlapci. Avšak v šetřeních, která zjišťují úroveň znalostí a dovedností žáků/žákyn prostřednictvím didaktických testů, jsou častěji úspěšní chlapci. Úspěšnost chlapců je výrazná zejména v matematice, případně přírodovědných předmětech (výsledky v testu Kalibro ukázaly největší rozdíl v matematice). Příčin tohoto rozdílu může být několik – například vliv chování a spolupráce při vyučování na školní klasifikaci nebo sebedoceňování dívek v situaci řešení didaktického testu – všechny jsou však projevem genderového zatížení pedagogické reality (podrobněji viz kapitola Gender a školství).

Zájmy a transparentní školní výsledky slouží dítěti (a jeho okolí) k **poznání jeho dispozic a schopností**. Podle toho, jak jsou výkony dítěte hodnoceny okolím, si vytvoří představu o svých schopnostech. Na základě těchto uvažovaných schopností dítě následně posuzuje, zda určité povolání je pro ně vhodné či nikoliv. Velice často se však stává, že děti neznají své skutečné schopnosti. Do značné míry může být důvodem to, že okolí hodnotí výkony dítěte nekonzistentně a bez sdělených kritérií. Například školní klasifikace nemůže být pro dítě zdrojem informací o jeho schopnostech, pokud není vždy předem zřejmé, co a jak vyučující na výkonech hodnotí. Jednička může být jednou přidělena za absolutně správný výkon, podruhé za to, že se dítě snaží na maximum svých možností, potřetí za to, že se jednalo o relativně nejlepší výkon ve třídě.

Příprava na povolání probíhá prostřednictvím **školského systému**. Samotnému vstupu do povolání předchází volba vzdělávací dráhy, která představuje zprostředkovanou volbu povolání. Vzdělávací systém je strukturován obdobně jako pracovní trh a působí v něm tedy shodné genderové stereotypy, které **určité studijní obory označují za dívčí a jiné za chlapecké**. Studium oboru, který je obvyklý pro opačné pohlaví, je velmi náročné, neboť se v jeho průběhu jedinci setkávají s posměchem, podceňováním, ale také s formálními a organizačními překážkami (například chybějící šatny pro opačné pohlaví). Z těchto důvodů často zájem o obor ustoupí a jedinci si zvolí náhradní, společensky přijatelnější obor studia. Při dostatečné podpoře rodiny a okolí je však možné usilovat o změnu obvyklých podmínek studia určitých oborů, tak aby se staly rovnoprávné pro chlapce i dívky.

Pracovní trh a volba povolání

Každé povolání má vůči kandidátům/kandidátkám jisté nároky, jejichž splnění předurčuje potenciální úspěch při jeho výkonu. Některé požadavky se týkají psychologických a fyzických dispozic (např. prostorová představitelost pro architektu/architektku), jiné jsou založeny spíše na společenském přesvědčení, že určitý typ člověka, včetně jeho pohlaví, je pro dané povolání vhodnější, aniž by to mělo oporu v samotném profilu povolání (např. zdravotní sestry by měly být ženy). Pro vstup do povolání je důležité zvážit především vlastnosti nezbytné pro jeho výkon, nikoliv společenská očekávání s ním spojená. Pokud jedinec posuzuje vhodnost daného povolání podle společenských očekávání a stereotypů, může jej zavrhnout, přestože k němu má dobré předpoklady a naopak.

Společenská očekávání vůči jednotlivým povoláním jsou výsledkem **strukturace pracovního trhu**. Trh práce je podmíněn řadou stereotypů, které zakládají například **rozdělení povolání a pozic na mužské a ženské**. Působením genderových stereotypů se některá povolání chápou jako bližší „přirozenosti“ žen, jiná bližší „přirozenosti“ mužů (viz kapitola Gender a trh práce).

Například učitelství v mateřské škole je povoláním s téměř stoprocentním zastoupením žen (přesně 99,6 % žen). Toto povolání je doporučováno ženám s odůvodněním, že mají od přírody hlubší vztah k dětem a dokážou lépe uspokojit jejich potřeby než muži. Na muže, kteří se chtějí stát učiteli v mateřské škole, je pohlíženo s nedůvěrou, a to bez ohledu na jejich osobní dispozice k výkonu tohoto povolání. Stejný mechanismus působí v opačném směru například v ortopedické chirurgii, která není ženám doporučována pro její fyzickou náročnost, ačkoliv řada žen má obdobnou fyzickou výkonnost jako chirurgové-muži a současně škála náročnosti chirurgických zákroků v této oblasti je natolik široká, že se v ní mohou uplatnit lidé různé fyzické konstituce.

Rozdělení povolání na převážně mužská a převážně ženská má také **mocenský a ekonomický dosah**. Povolání s převahou žen mají ve společnosti obvykle nižší prestiž než povolání mužská a finanční ohodnocení jedinců v těchto povoláních je nižší než v ostatních povoláních se stejnými nároky na vzdělání pracovníků/pracovnic. Zdůvodnění rozdělení povolání na mužská a ženská prostřednictvím rozdílných fyzických a psychologických dispozic mužů a žen je neplatné. Pokud jsou rozdíly mezi muži a ženami biologicky dané, a tedy neměnné, měly by působit konstantně. Při sledování historického vývoje jednotlivých povolání se však ukazuje, že se poměr mužů a žen měnil. Zároveň se můžeme v historii i současnosti setkat s řadou „výjimek“, které ukazují, že individuální rozdíly mezi jednotlivci bez ohledu na jejich pohlaví působí podstatně silněji než biologicky dané rozdíly mezi muži a ženami.

Úloha školy při volbě povolání

Škola má řadu nástrojů na podporu nestereotypní volby povolání. Nejdůležitější je preventivní působení po celou dobu školní docházky. Vyučující by měli přistupovat k žákům a žákyním s respektem k jejich individuálním rozdílům, neměli by je vnímat pouze jako zástupce určité skupiny. K tomu by měli pozitivně podporovat úsilí žáků a žákyň vkládané do oborů, které jsou vnímány jako vlastní spíše ženám či naopak mužům. Podstatné je rovněž klást důraz na situace, kdy dívky a chlapci mají možnost dozvědět se něco o svých schopnostech, ujasnit si své preference a obhájit své názory před okolím – tedy situace, kdy dochází k **sebepoznání a sebehodnocení**.

Ačkoliv si všichni správnost tohoto přístupu jistě uvědomujeme, víme současně, že je velice těžké dostat mu v praxi. Je to náročné jednak kvůli velkému množství úkolů, které vyučující mají, jednak kvůli stereotypům, které působí na nás stejně jako na ostatní členy naší společnosti. Stereotypy, včetně těch genderových, nás mohou ovlivňovat o to silněji, pokud si jejich existenci neuvědomujeme. Proto je nesmírně důležité, abychom o fungování stereotypů měli dostatek informací a abychom se cvičili ve **schopnosti sebereflexe**, která nám pomůže odhalit chvíle, kdy je naše chování pod tlakem stereotypů. Rozvíjet svoji sebereflexi můžeme například prostřednictvím rozhovorů s kolegy/němi a kolegy, které jsme přizvali do vlastní výuky za účelem pozorování našich komunikačních strategií vůči žákům/žákyním, nebo prostřednictvím podrobných zápisů do pedagogického deníku. Tím uděláme první krok k tomu, aby se stereotypy předávané naším prostřednictvím nestaly překážkou v rozvoji žáků a žákyň.

Další cesta vedoucí k podpoře genderově nestereotypní volby povolání spočívá v otevřené pomoci našim žákům a žákyním v rámci tzv. **výchovného poradenství**. Výchovné poradkyně a poradci by měli být stejně, a dokonce více než ostatní vyučující otevření vůči individuálním rozdílům jednotlivých dívek a chlapců.

Jinou, náročnější možností je připravovat v rámci školy a školského systému **specifická opatření**, která budou dívkám a chlapcům pomáhat v jejich sebepoznání a budou jim přibližovat oblasti a povolání, v nichž dosud převažují ženy či naopak muži. Ilustrací tohoto přístupu je i níže popsany německý projekt.

Německý projekt láká dívky k tradičně mužským profesím

Informační technologie, řemesla, technická povolání – to jsou podle odborníků obory orientované na budoucnost. Zároveň patří k profesím, které si tradičně vybírají spíše chlapci.

Projekt TASTE, který v Německu podporovalo Spolkové ministerstvo pro školství, vědu, výzkum a techniku, se snažil představit žákyním 9. tříd reálných a souborných škol obory zaměřené na techniku, řemesla a IT jako perspektivní i pro dívky. Záměrem projektu, jehož zkratka pomyslně vytváří anglické slovo pro chuť či ochutnávání (*taste for girls*), vznikla z počátečních písmen hesla *Technik ausprobieren – Stärken entdecken* (vyzkoušet techniku – odhalit silné stránky), je zvýšit podíl dívek v povoláních, která dosud nejsou pro ženy typická.

Program TASTE byl vyvíjen od listopadu 2001 a zkušebních kol se zúčastnilo kolem padesáti dívek z 9. tříd. První výsledky ukázaly na účinnou změnu v sebehodnocení. Přibližně třetina účastnic změnila své kariérní představy ve prospěch IT, techniky a řemesel, třetina zůstala u svých dosavadních představ a ostatní dívky se rozhodly volbu profese znovu zvážit. Praktické použití programu TASTE trvá pět dní. V průběhu prvních čtyř dnů je nejdříve poskytnuta zhruba dvouhodinová celková informace o povoláních, k níž mohou být přizvány učnice jako „modely rolí“, poté dívky absolvují odpovídající modul hodnocení.

Dívky se mohou rozhodnout, zda zůstat v dobře známém terénu tradičních ženských povolání, nebo se vydat do oblasti mužských profesí. Při tom se musejí snažit identifikovat často ještě ne zcela diferencované profesní zájmy a představy podle konkrétní nabídky učebních a pracovních míst strukturovaných specificky podle pohlaví.

Program TASTE vědomě předem navozuje budoucí menšinovou situaci, i když to může působit odstrašujícím dojmem. Zkušenosti z posledních dvaceti let ukázaly, že ženy často neuspěly v tzv. mužských profesích ne proto, že nespĺnily výkonnostní požadavky, nýbrž proto, že se ocitly v menšinové situaci. S tou je nutné se vypořádat a uvědomit si při tom vlastní schopnosti. Situace tak ztratí na hrozivosti. Program TASTE hodnotí potenciál účastnic. Hodnotitel hledá kompetence, nikoliv nedostatky. To je pro mnohé absolventky škol zcela nová a povzbuzující zkušenost. TASTE poskytuje intenzivní personální poradenství a pomáhá řešit potíže při hledání profese.

Absolventky programu TASTE jsou si více vědomy vlastních kompetencí. Mohou konkrétně říci a doložit, proč jsou například schopny pracovat v týmu či řešit problémy, a na čem se to prokázalo, což je pro přijímací pohovory výhodou. Předností je také podrobný písemný certifikát, který může každá účastnice předložit, když se uchází o místo, anebo ho použít jako podklad při dalších poradenských pohovorech v rámci profesního poradenství úřadů práce.

Vývojová a pilotní fáze projektu TASTE skončila. Náklady na jeho vytvoření byly vysoké. Nyní je k dispozici v praxi vyzkoušený nástroj, který je určen k distribuci. Pro vzdělávací instituce představuje jeho přijetí pouze jednorázové náklady na školení hodnotitelů. Ideální je kombinace odborníků s pracovníky s pedagogicko-psychologickým vzděláním.

Dále je třeba mít k dispozici dílny, jednoduché nářadí pro práci se dřevem a pro použití v technických oborech a počítačové vybavení s připojením na internet pro zakázky IT.

Další informace naleznete na www.taste-for-girls.de.

(Článek byl převzat z deníku *Právo*, 2. 6. 2004.)

Literatura

Moravcová-Smetáčková, I., Mičienka, M., Rubánková, P. (2002). *Gender v OSZ: porovnání znalostí a dovedností dívek a chlapců v maturitním předmětu Občanský a společenskovední základ*. Praha: CERMAT.

Oakley, A. (2000). *Gender, pohlaví a společnost*. Praha: Portál.

Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.

Muži-vědci a ženy-vědkyně

Cíl:

Uvažovat o podmínkách vědecké práce žen a mužů. Uvědomit si, že i ve vědě působí některé obecně platné genderové mechanismy, které znevýhodňují v pracovní kariéře ženy oproti mužům.

Kapitoly:

Gender a věda, Gender a trh práce, Gender a volba povolání

Čas:

20 minut (+ domácí práce)

Pomůcky:

internet

Věk:

střední škola, případně druhý stupeň základní školy

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třidu rozdělíme do skupin po 4–6 členech/členkách. Každou skupinu vyzveme, aby v médiích našla rozhovor se ženou a rozhovor s mužem, kteří se věnují profesně vědě. Pokud mají studující ve svém okolí někoho, kdo se zabývá vědou, požádáme je, aby provedli rozhovor přímo s nimi. Protože rozhovory se ženami nejsou příliš časté, můžeme žákům/žákyním doporučit návštěvu internetových stránek www.zenyaveda.cz, kde v sekci „žena měsíce“ jsou k dispozici rozhovory s předními vědkyněmi. Tuto fázi úkolu lze pojmut jako domácí úkol.
- 2) Každá skupina má za úkol si společně přečíst dva rozhovory a vybrat z nich hlavní body, které popisují pracovní a osobní dráhu dané ženy-vědkyně a daného muže-vědce.
- 3) Dále vyzveme studující, aby se zamysleli nad tím, s jakými překážkami se daná žena-vědkyně a daný muž-vědec potýkali.
- 4) Následuje společná práce v celé třídě. Každá skupina ve stručnosti představí životní příběhy zvolené ženy-vědkyně a zvoleného muže-vědce. Uvede překážky v jejich pracovní kariéře, které bylo možné v rozhovorech identifikovat. Překážky zapisujeme na tabuli.
- 5) Následně se snažíme se žákyněmi/žáky shrnout nalezené bariéry, případně je doplnit dalšími. U každé identifikované překážky se ptáme, zda a případně do jaké míry se týká rovněž mužů a naopak žen. Snažíme se studující přimět k tomu, aby uvažovali nad nebezpečími podobných překážek – např. odchod žen či mužů z vědy, a tedy nevyužití potenciálu nadaných lidí. Z toho volně přejdeme k zamyšlení nad možnostmi odstranění jednotlivých překážek.

Komentář:

Aktivitu lze snadno začlenit do učiva týkajícího se trhu práce, případně volby povolání, kde upozorníme na to, že existují i méně obvyklá povolání, například povolání vědkyně a vědce. Pokud studující požádáme, aby vykreslili svoji představu člověka, který se věnuje profesně vědě, budou pravděpodobně popisovat muže v bílém plášti, nepraktického asociálního génia. Od této úvodní otázky lze přejít k úvaze o tom, proč se vědě věnují ženy v menší míře než muži a proč si veřejnost vědu méně často se ženami spojuje. Některé z důvodů – tj. překážky, s nimiž se ženy ve vědě potýkají – žákyně a žáci mohou identifikovat v rozhovorech s vědkyněmi.

Během diskuse se snažíme citlivě reagovat na výroky o rozdělení domácích prací mezi ženu a muže, které nejspíše zazní. Korigujeme žakovské výpovědi, že „muž by měl ženě v domácnosti více pomáhat“ apod. – upozorňujeme, že „pomoc“ předpokládá, že hlavní díl odpovědnosti je automaticky na ženě. To ale samozřejmě není nezbytné, neboť hlavní odpovědnost za chod domácnosti může spočívat naopak na muži nebo může být rovnoměrně rozdělená mezi oba partnery.

Aktivitu doporučujeme propojit s úlohami ke kapitole gender a média, které ukazují, jak jsou ženy a muži odlišně mediálně zobrazováni. Rozhovory s ženami a s muži obvykle zahrnují jiná novinářská témata, například sladění rodinného a pracovního života v případě žen, ale nikoliv mužů.

Jestliže je třída již pokročilá v uvažování o genderových stereotypech, můžeme aktivitu upravit tak, že žákyně a žáci budou pracovat pouze s rozhovory se ženami-vědkyněmi. Překážky tak nebudou nalézat v konfrontaci s konkrétními muži-vědci, ale na základě svých znalostí o rozdílném postavení žen a mužů ve společnosti obecně.

Pokud chceme diskusi doplnit o statistické údaje, můžeme jedné skupině dát za úkol nalézt na stejných webových stránkách údaje o zastoupení žen a mužů v jednotlivých vědeckých oborech a ve vědeckých hodnostech na vysokých školách. Případně je možné skupinu vyzvat, aby se podívala na webové stránky některé univerzity a zjistila, kolik tam působí žen a mužů a v jakých pozicích.

Jakou pravdu nám poskytuje věda?

Cíl:

Osvojit si kritický přístup k vědeckým výzkumům a jejich závěrům. Uvědomit si, že věda není pouze neutrální a objektivní nástroj, ale že podléhá očekáváním lidí, kteří vědu dělají nebo využívají jejich výsledků.

Kapitoly:

Gender a věda, Gender a média

Čas:

45 minut

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každého žáka/žákyni

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Každému žákovi/žákyni rozdáme jednu kopii pracovního listu a necháme jim čas na přečtení článku. Tuto fázi aktivity lze pojmut také jako domácí úkol.
- 2) Následně třídu rozdělíme do skupinek po cca 5–6 členech/členkách. Vyzveme je, aby vzájemně ve skupině diskutovali o obsahu a formě článku. Upozorníme je, že by měli zvláště sledovat logiku argumentů a jejich zdůvodnění. Práce ve skupině může směřovat například ke stručnému shrnutí článku (v jedné větě vyjádřit, co je obsahem článku).
- 3) Následně požádáme zástupce/zástupkyně skupin, aby shrnuli před celou třídou proběhlou diskusi – čeho si skupina na článku všimla, zda považuje článek za důvěryhodný atd. Shrnutí článku, které vypracovala každá skupina, doporučujeme napsat na tabuli.
- 4) Po představení závěrů ze všech skupin můžeme aktivitu uzavřít nebo pokračovat v celotřídní diskusi. Záleží na tom, zda ve skupinových diskusích zazněly všechny potenciální výhrady a pochybnosti týkající se článku. Jedná se zejména o to, zda jsou použité údaje o složení tlupy (tj. člověk, jehož kostra byla zkoumána, žil v tlupě, byl to samec a vedl skupinu) a aktivitách tlupy (tj. samec byl ve skupině pověřen bojem o postavení pomocí cenění zubů a výběrem místa pobytu tlupy) odůvodněné, zda pro ně je v empirických nálezech opora atd.

Komentář:

Aktivitu doporučujeme používat na úvod probírání genderové problematiky obecně. Jejím prostřednictvím se velice názorně ukazuje, jak silně je náš způsob přemýšlení o světě strukturován genderovými očekáváním. Při výkladu nově nalezených skutečností se řídíme tím, co je nám běžně známé – vycházíme tedy ze stávajícího uspořádání společnosti, včetně jejich genderových principů. Aktivitu je současně vhodné využívat k tomu, aby se studující učili kriticky přemýšlet o všech informacích, které jsou prezentovány jako nezpochybnitelné. Vědecké závěry tuto podobu často mají.

Článek je velice dobrým příkladem toho, jak věda samotná a následně média, která o vědeckých objevech informují, používají interpretace, pro které nemají oporu v empirických datech. Tyto interpretace jsou často vedeny cílem obhájit status quo, tedy principy, na nichž dle našeho názoru stojí současná společnost, a ukázat jejich univerzální platnost. Vědci/vědkyně či novináři/novinářky si výzkumná zjištění často vysvětlují nejvíce logickým a srozumitelným způsobem, který pochopitelně vyrůstá z jejich životních zkušeností a podmínek. Je proto zjednodušující vnímat vědu nebo i žurnalistiku jako objektivní hledání pravdy. Na to, jaká pravda je nacházena, má vliv to, jaký je člověk (jeho zkušenosti, kulturní zázemí, sociální postavení atd.), který tuto pravdu hledá.

Cílem aktivity je, aby si studující nad uvedeným článkem položili následující otázku: jak mohl výzkumný tým na základě nálezu 6 zubů z různých osob a jedné ženské kostry popsat relativně detailně vůdčího samce a stratifikaci tlupy? A měli by si odpovědět – pravděpodobně proto, že nahlíželi nálezy optikou patriarchálně uspořádané společnosti, kde se vůdcovství automaticky spojuje s muži.

Aktivitu, která v uvedené variantě vychází z jednoho článku v novinách, můžeme rozšířit o porovnání s dalšími články o tomto tématu, s originálním textem z časopisu Nature a případně s výzkumnými zprávami, které zveřejnil přímo badatelský tým. Studujícím můžeme zadat za domácí úkol, aby vyhledali uvedené informace na internetu.

K AKTIVITĚ „JAKOU PRAVDU NÁM POSKYTUJE VĚDA?“**Objev, který změnil pohled na vývoj člověka**

Kostra trpasličí ženy a několik zubů z šesti osob. Tyto nálezy z indonéského ostrova Flores boří představy o jednoduchém vývoji lidstva.

Vůdce trpaslíků, které vědci pojmenovali jako lidský druh *Homo floresiensis*, patřil mezi nejurostlejší členy tlupy. Měřil přibližně 110 centimetrů.

Pozici náčelníka získal nejenom díky své výšce, ale především proto, že případné zájemce o svoje výsadní postavení dokázal zahnat i pouhým vyceněním poměrně velkých špičáků.

Ostatní muži v jeho smečce se tak výraznou „zbraní“ pochlubit nemohli. Družka náčelníka měřila necelých 100 centimetrů. Její kostru našla a zkoumala skupina vědců vedená Petrem Brownem z australské University of New England. „V žádném případě nešlo o nějakou zrůdu nebo zuboženého tvora,“ uvádí Petr Brown v časopise *Nature*, kde informuje o nález. „Analýzou kostry jsme zjistili, že měla souměrně stavěnou postavu a končetiny i velikost mozku odpovídaly tělesné výšce.“

Tlupa žila přibližně před 18 tisíci lety pod mohutným skalním převisem chránícím vstup do rozlehlé jeskyně.

Vůdce nevybral toto místo náhodou. Z plošiny před vchodem měl dokonalý rozhled do širokého údolí porostlého deštným pralesem. Strážci tak mohli snadno zpozorovat, zda se neblíží cizí skupina nebo jestli se porostem neprodírá vyhledávaná kořist většiny ostrovních trpaslíků, miniaturní slon *stegodon*.

Josef Matyáš

Zdroj: Lidové noviny, 6. 11. 2004 (redakčně kráceno).

Věda jako povolání

Cíl:

Uvědomit si determinaci vědy obecnějšími společenskými mechanismy, které způsobují nerovné postavení žen a mužů v různých oblastech. Uvědomit si, že věda není zcela objektivní a neutrální, nýbrž že stejně jako jiné oblasti společenského života podléhá genderovým stereotypům.

Kapitoly:

Gender a věda, Gender a trh práce

Čas:

25 minut

Pomůcky:

kopie dvou pracovních listů pro každého žáka/žákyni, 4 lístky velikosti A6 či A7 pro každého žáka/žákyni, 4 archy papíru velikosti A3 či A2 a 4 silné fixy

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Všem žákyním/žákům rozdáme jeden pracovní list s údaji o podílu žen a mužů působících ve vědě a výzkumu. Aktivita může vycházet ze samostatné práce jednotlivých žáků/žákyní nebo ze skupinové práce. Doporučujeme však samostatnou práci jednotlivců. Spolu s pracovními listy žákům/žákyním rozdáme lístky velikosti A6 či A7 pro zápis odpovědí. Počet lístků by měl odpovídat počtu položených otázek.
- 2) Vyzveme žáky/žákyně, aby prošli údaje uvedené v pracovním listu a pokusili se odpovědět na následující otázky:
 - Lze rozdělit vědecké obory podle zastoupení žen a mužů? Pokud ano, jak?
 - Čím je podle vás způsobeno vysoké zastoupení žen v určitých vědeckých oborech?
 - Čím je podle vás způsobeno vysoké zastoupení mužů v určitých vědeckých oborech?
 - Jaké důsledky podle vás může mít skutečnost, že v určitém oboru je výrazná převaha žen či mužů?
- 3) Požádáme žáky/žákyně, aby na jednotlivé lístky stručně zodpověděli položené otázky. Lístky by měly být očíslované podle pořadí otázek. Na odpovědi necháme žákům/žákyním čas přibližně 5–10 minut.
- 4) Lístky s odpověďmi vybereme a roztřídíme do hromádek podle zadané otázky.
- 5) Třídu rozdělíme do skupin podle počtu zadaných otázek. Každá skupina dostane jednu hromádku odpovědí. Úkolem skupiny je odpovědi projít a najít v nich společné rysy, rozčlenit je do nadřazených kategorií. Typové odpovědi skupina zapíše na arch papíru, který se vyvěsí na tabuli.
- 6) Odpovědi následně společně se žáky/žákyněmi procházíme a diskutujeme o nich. Neustále se snažíme konfrontovat žákovské odpovědi s údaji v tabulkách. Diskusi směřujeme k pochopení toho, že ačkoliv se vědecká práce chápe jako objektivní a neutrální, jedná se o oblast, která podléhá podobně jako oblasti jiné genderovým stereotypům.

Komentář:

Aktivitu doporučujeme použít ve třídě, která je již dostatečně seznámena s genderovou problematikou. Pro studující, kteří nejsou genderově citliví, je aktivita příliš náročná. Cílem je upozornit na existenci genderových stereotypů, které působí na pracovní uplatnění žen a mužů v kontextu méně obvyklého povolání, jakým je věda. Dalším cílem je přimět studující kriticky přemýšlet o vědě a výzkumu. Tím, že si studující uvědomí genderové zatížení vědy jako povolání, stanou se otevřenější k úvahám o genderových vlivech na samotnou vědeckou práci a její výsledky.

Věda je často prezentována jako objektivní a neutrální oblast lidského konání, které se nedotýkají běžně působící vlivy. Vědecké práci se však věnují lidé, kteří stejně jako ostatní mohou a často jsou ovlivněni řadou očekávání včetně genderových stereotypů. Výsledky jejich práce, jakkoliv jsou prospěšné, je vhodné přijímat kriticky, tj. slepě jim nedůvěřovat, nýbrž uvažovat o cestách a motivech, které k nim vedly, a o následcích, které mohou způsobit. V této souvislosti doporučujeme aktivitu provázat s úkolem „Jakou pravdu nám poskytuje věda?“.

Aktivitu je vhodné zařadit do výuky tehdy, když chceme zpochybnit apriorní platnost vědeckých zjištění a přimět žáky/žákyně ke kritickému přijímání vědy. Na základě toho, že se ukáží rozdíly mezi jednotlivými vědními obory z hlediska zastoupení žen a mužů pracujících ve vědě a genderové stereotypy s tím spojené (např. že společenské vědy vyžadují větší empatii, která je bližší ženám, či že přírodní vědy jsou založeny na logickém myšlení, které je vlastní mužům), může být popřena samozřejmost, s kterou běžně přijímáme vědecké objevy. Současně prostřednictvím této aktivity ukážeme, že věda není neutrální, na životě společnosti nezávislá oblast, nýbrž že podléhá podobným genderovým mechanismům jako ostatní povolání.

K AKTIVITĚ „VĚDA JAKO POVOLÁNÍ“

Zastoupení pracovníků a pracovnic ve vědě a výzkumu k 31. 12. 2003

Vědní oblasti	Celkem	Z toho ženy	
		počet	v %
Přírodní vědy	7042	1883	26,7%
Technické vědy	12224	1939	15,9%
Lékařské vědy	4640	1942	41,9%
Zemědělské vědy	2005	822	41,0%
Sociální vědy	3379	1420	42,0%
Humanitní vědy	2131	898	42,1%
Věda a výzkum celkem	31 421	8905	28,3%

Vedení pracovišť Akademie věd České republiky k 31. 11. 2002

Sekce	Počet pracovišť	Ředitel/ka*			Zástupce/kyně ředitele/ky			Předseda/kyně vědecké rady		
		muži	ženy	ženy v %	muži	ženy	ženy v %	muži	ženy	ženy v %
Sekce matematiky, fyziky a informatiky	6	6	0	0	5	1	17	6	0	0
Sekce aplikované fyziky	8	8	0	0	11	0	0	8	0	0
Sekce věd o Zemi	5	5	0	0	6	1	14	4	1	25
Sekce chemických věd	6	6	0	0	8	3	27	6	0	0
Sekce biologických a lékařských věd	9	5	4	44	11	0	0	9	0	0
Sekce biologicko-ekologických věd	6	6	0	0	6	0	0	5	1	17
Sekce sociálně-ekonomických věd	5	3	2	40	5	2	28	5	0	0
Sekce historických věd	7	6	1	14	6	2	25	4	3	43
Sekce humanitních a filologických věd	7	7	0	0	7	1	12	6	1	14
Celkem	59	52	7	12	65	10	13	53	6	10

* Počet žen ředitelky, jak jsou uváděny na jednotlivých webových stránkách pracovišť AV, je nižší o jednu ředitelku než jejich počet uvedený na stránkách AV ČR v sekci Akademický sněm, ředitelé pracovišť. Podle seznamu uvedeném pro Akademický sněm je žen-ředitelky 8.

Počet pracovníků a pracovnic v ústavech Akademie věd České republiky podle sekcí v roce 2001

Sekce	Odborní pracovníci/e		Vědečtí pracovníci/e	
	muži	ženy	muži	ženy
Sekce matematiky, fyziky a informatiky*	259	51		
Sekce aplikované fyziky	166	26	231	27
Sekce věd o Zemi	48	42	138	33
Sekce chemických věd	42	39	107	28
Sekce biologických a lékařských věd	47,5	63,5	129	54
Sekce biologicko-ekologických věd	29,4	31,6	52	14,3
Sekce sociálně-ekonomických věd	39,4	35,6	43	12,1
Sekce historických věd	19	14	59	18
Sekce humanitních a filologických věd	37	43	51	36
Celkem	687	346	810	222

* v sekci jsou sloučeni odborní a vědečtí pracovníci/e

Zdroj: Národní kontaktní centrum – Ženy a věda, www.zenyaveda.cz.

Kdo a jak tvoří vědecké pravdy?

Cíl:

Uvědomit si, že jazyk a metafory, které se používají ve vědě, nejsou neutrální, nýbrž že často mohou přímo či zprostředkovaně stavět na genderových stereotypech. Při znalosti toho, jak jazyk ovlivňuje vnímání, hodnocení a přemýšlení, je tedy cílem uvědomit si případnou zaujatost vědeckého pohledu na realitu a osvojit si kritický přístup vůči vědeckému zkoumání.

Kapitoly:

Gender a věda, Gender a jazyk

Čas:

15 minut

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro všechny žáky/žákyně, případně pro dvojice či skupiny (nebo přepsání citátů z pracovního listu na tabuli)

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Žákům/žákyním rozdáme kopie pracovního listu, případně přepíšeme jeho znění na tabuli. Pracovní list obsahuje parafrázované citáty, které byly v různých souvislostech použity v dějinách vědy při popisu výzkumů a jejich objevů.
- 2) Vyzveme žáky/žákyně, aby si texty přečetli a pokusili se stručně vyjádřit, co je podstatou jednotlivých citátů. Měli by si také představit, kdo mohl být pravděpodobným autorem či autorkou výroku a jak by mohl podobný výrok znít, vyslovila-li by ho osoba opačného pohlaví. Je-li třída tvořivá, požádáme žáky/žákyně, aby se pokusili citáty přeformulovat tak, že zachovají jejich obsah, ale vyhnou se příměrům týkajícím se žen a mužů.
- 3) Následně probíráme jeden citát za druhým a diskutujeme se žáky/žákyněmi o jejich významu a o příčinách a možných důsledcích používání podobných metafor a formulací.

Komentář:

Aktivitu doporučujeme použít tehdy, začínáme-li se studujícími probírat jednotlivé vědy a jejich systém. Jejím prostřednictvím můžeme u studujících rozvíjet kritické myšlení o vědě. K tomu je vhodné propojit aktivitu s dalšími úkoly z této příručky – zejména „Jakou pravdu nám poskytuje věda?“.

Cílem aktivity je, aby si studující uvědomili, že lidé působící ve vědě mohou být v podobném zasetí stereotypů jako ostatní. To se promítá do jejich práce jednak v tom, jaká témata považují za důležitá, vůči jakým zjištěním jsou otevření, jakým způsobem svá zjištění interpretují a prezentují veřejnosti atd. Vědecké objevy bychom proto neměli přijímat jako a priori pravdivé a bezchybné, nýbrž měli bychom o nich uvažovat kriticky – zvažovat motivace, které k nim vedly.

V této aktivitě můžeme klást důraz na historické souvislosti použitých citátů. V tomto případě je cílem aktivity ukázat, že moderní věda byla založena jako typicky mužská oblast seberealizace a tomu odpovídal přístup, záměr a motivace vědeckého bádání. Citáty je proto vhodné vnímat v kontextu soudobého pojetí vztahů mezi ženami a muži.

Další oblastí, na kterou můžeme během závěrečné diskuse upozornit, je rozdíl a podobnost přírodních a společenských věd. Ve společenských vědách jen výjimečně nacházíme podobně agresivní výroky. I tak však řada příměrů používaných společenskými vědami vychází z určité, obvykle mužské životní zkušenosti – např. připodobňování lidského těla a společnosti mechanickým strojům.

K AKTIVITĚ „KDO A JAK TVOŘÍ VĚDECKÉ PRAVDY?“

Přečtete si následující tři výroky. Zamyslete se nad jejich významem. Kdo, kdy a proč pravděpodobně tyto výroky mohl vyslovit? Pokuste se výroky přeformulovat tak, aby zůstala zachována jejich podstata, ale nepoužívaly příměr vztahu žen a mužů.

„Příroda je jako žena. Musíme si ji podrobit.“

„Lidské vědecké snažení připomíná dobývání ženy. Nejprve odolává, ale jakmile zjistíme její slabá místa, podlehne.“

„Stejně jako se muž nenechá odradit prvním ne, které slyší od ženy, tak by se vědec neměl nechat odradit prvními výzkumnými neúspěchy.“

Dívčí a chlapecké hry

Cíl:

Uvědomit si, že dětské hry mají svůj genderový aspekt a že jako takové jsou jedním z nástrojů genderové socializace. Rozpoznat odlišnosti v dovednostech a znalostech, které rozvíjejí jednotlivé hry.

Kapitoly:

Gender a osobnost člověka, Gender a společnost, Gender a volba povolání

Čas:

25 minut

Pomůcky:

archy papíru velikosti A3 či A2 a silné fixy pro každou skupinu, případně kopie pracovního listu pro každou skupinu

Věk:

druhý stupeň základní školy, střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme do skupin po 4–6 žácích/žákyních. Pro plné vyznění aktivity je vhodné, když jsou skupiny složeny pouze z dívek či pouze z chlapců.
- 2) Každé skupině dáme jeden arch papíru a fix. Úkolem skupiny je vzpomenout si na hry a hračky, s kterými si hráli a hrají. Seznam her napíše na arch papíru. Žákyně/žáci zvlášť upozorníme, že mají zapisovat hry, které oni sami hráli a hrají. Pokud chtějí zapisovat i hry, které znají, ale sami je nehrají, měli by je graficky odlišit.
- 3) Jestliže třída není příliš tvořivá nebo nemáme dostatek času, je možné místo vytváření seznamu použít pracovní list. V takovém případě dáme jednu kopii pracovního listu každé skupině. Úkolem skupiny bude barevně odlišit (případně rozstříhat a seřadit), které hry hrají obvykle dívky, které chlapci a které hry jsou smíšené/neutrální.
- 4) Při vytváření seznamu her v genderově homogenních skupinách následně vyvěsíme archy na tabuli nebo přepíšeme hry na tabuli. Hry zaznamenané dívčími skupinami by měly být blízko sebe a oddělené od her zaznamenaných chlapci.
- 5) Dále žáky/žákyně vyzveme k tomu, aby seznamy her porovnali a nalezené rozdíly se pokusili vysvětlit. Jako vodítko nám můžou sloužit následující otázky: Které hry jsou uvedeny pouze v „dívčích“ nebo pouze v „chlapeckých“ seznamech?, Můžeme hry a hračky rozdělit na typicky dívčí a typicky chlapecké?, Proč jsou některé hry a hračky dívčí a jiné chlapecké?
- 6) Máme-li dostatek času, můžeme se žákyněmi/žáky projít jednotlivé hry a pokusit se identifikovat jejich podstatu – které schopnosti, dovednosti a znalosti tyto hry rozvíjejí (např. fyzická zdatnost, sdílení, simulace dospělých). Následně srovnáme „dívčí“ a „chlapecké“ hry z hlediska rozvíjených charakteristik (zjistíme například, že dívčí hry jsou orientovány více na vztahy a jejich udržování, chlapecké hry naopak na soutěž, konkurenci, boj). V diskusi se pak pokoušíme tematizovat, jaké důsledky mohou mít dětské hry pro život dospívajících a dospělých (například rozdílnost zájmů či inklinace k určitým aktivitám).

Komentář:

Během práce ve skupinách i v následné diskusi je důležité sledovat genderově atypické postoje a zkušenosti (například chlapec, který si hrál s panenkami) a poskytnout jim prostor. Právě jejich prostřednictvím se nejlépe ukáže, že při volbě her a hraček jsou velice důležitá očekávání rodičů a vrstevníků, kteří obvykle usměřují děti tak, aby jejich výběr hraček a her byl genderově typický. Silný vliv rodičů a vrstevníků však často bývá bagatelizován a naopak se zájem o hry a hračky vykládá jako přirozený a na základě biologického pohlaví daný.

Zajímavé téma během diskuse u starších žáků/žákyní je rozdílná inklinace dívek a chlapců k genderově atypickým hrám a hračkám. Dívky obvykle častěji než chlapci uvádějí, že si jako malé hrály výhradně s chlapci a byly „jako kluci“. Chlapci naopak jen zcela výjimečně přiznávají, že si hráli či chtěli hrát s dívčími hračkami a v dívčích partách.

Tento fenomén je sociologicky a psychologicky vysvětlován jako identifikace dívek a žen se sociálně prestižnější skupinou. Tato identifikace mnohdy probíhá až zpětně, a neodpovídá proto tomu, jak dívky jako děti skutečně žily.

K AKTIVITĚ „DÍVČÍ A CHLAPECKÉ HRY“

Na tomto pracovním listu najdete názvy různých dětských her a hraček. Vaším úkolem bude hry a hračky rozčlenit podle vašeho názoru do tří skupin:

- 1) hry a hračky, které jsou obvykle spojovány s dívkami
- 2) hry a hračky, které jsou obvykle spojovány s chlapci
- 3) hry a hračky neutrální, které jsou stejně často spojovány s dívkami i s chlapci

O rozdělení her a hraček diskutujte se svými spolužáky a spolužačkami. Vzpomeňte si na vlastní dětství a hry, které jste obvykle hráli.

Pro rozřazení her a hraček do tří skupin použijte barevné tužky – hry a hračky zařazené do jedné skupiny zakroužkujte jednou barvou. Nebo pracovní list rozstříhejte na jednotlivé kartičky a ty následně řadte do tří sloupců.

Autíčka	Karty	Vybíjená
Panenky	Házení šipek	Skákání gumy
Dřevěná zvířátka	Skákání panáka	Umělohmotné pistole
Lego	Hokej	Hra na policisty
Dřevěné a umělohmotné kostky	Sáňkování	Hra na školu
Člověče, nezlob se	Hra na schovávanou	Stavění hradů z písku
Puzzle	Fotbal	Hra na maminku
Kuličky	Stavění sněhuláků	Hra na vojáky
Počítačové hry	Hra na indiány	Gymnastika
Hra na princezny	Převlékání se do šatů	Gameboy

Má to někdo v životě těžší?

Cíl:

Diskutovat o životních zkušenostech dívek a chlapců. Uvědomit si případné shody či rozdíly v životních podmínkách chlapců a dívek a v jejich vnímání možností a omezení.

Kapitoly:

Gender a osobnost člověka, Gender a společnost

Čas:

25 minut

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každého žáka/žákyni nebo přepis znění pracovního listu na tabuli a zápis odpovědí na volný list papíru či do sešitu

Věk:

druhý stupeň základní školy, střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Každému žákovi/žákyni rozdáme jednu kopii pracovního listu nebo přepíšeme nedokončené věty na tabuli.
- 2) Vyzveme žákyně/žáky, aby se pokusili věty dokončit. Počet dokončení může být libovolný, práci spíše omezíme časově – cca 5 minut. Dokončení by měla vycházet z prvních asociací. Upozorníme žáky/žákyně na to, že smyslem aktivity není nad dokončeními příliš přemýšlet, ale naopak zaznamenávat automatické myšlenky. Vyplnění pracovního listu může být pojato také jako domácí úkol, čímž se ušetří čas ve výuce.
- 3) Pokud pracujeme s méně početnou třídou, můžeme ihned po vyplnění začít se žákyněmi/žáky probírat jednotlivé odpovědi a diskutovat nad nimi. V takovém případě doporučujeme zapisovat nejobvyklejší odpovědi na tabuli, abychom mohli následně srovnávat odpovědi týkající se chlapců a dívek.
- 4) Pokud pracujeme s početnější třídou, rozdělíme žáky/žákyně do 4 skupin. Současně rozstříháme pracovní listy na 4 části, tak aby všechny odpovědi na jednu nedokončenou větu byly na samostatné části papíru. Při vyplňování studující na každý lístek označí předem domluvenou značkou své pohlaví. Každá ze čtyř skupin pak dostane jeden soubor s odpověďmi všech žáků/žákyní na jednu nedokončenou větu. Ve skupině společně odpovědi projdou a vypíšou nejčastější, nejtypičtější dokončení. Ta pak představí zbytku třídy.
- 5) Následně diskutujeme o použitých dokončeních. Zaměřujeme se mimo jiné na případné rozdíly plynoucí z toho, zda dokončení vypracovávali dívky či chlapci.

Komentář:

Aktivita je zaměřena na to, aby žáci a žákyně poznali názory svých spolužáků a spolužaček na genderové uspořádání společnosti. Diskuse obvykle spočívá v konfrontaci zkušeností, které jsou obsaženy v dívčích a v chlapeckých dokončeních vět, a současně v konfrontaci osobních zážitků žáků/žákyní a širších společenských souvislostí. Vzhledem k tomu, že se jedná o prezentaci vlastních názorů a zkušeností, bývá aktivita pro žáky/žákyně velmi zajímavá a přitažlivá.

Jistým rizikem aktivity je, že studující pojmu aktivitu příliš konfrontačně. Vše, co je spojeno s nimi samými, budou vnímat jako těžké. To může vést k obviňování opačného pohlaví. Tomuto posunu se musíme snažit zabránit. Dobré je proto při zadávání aktivity zdůraznit, že život není černobílý, každý se musíme potýkat s určitými obtížemi.

Některé z nich mají systémový charakter, dotýkají se všech lidí s podobnými charakteristikami, jako máme my. To však neznamená, že by tyto obtíže byly úmyslně způsobovány lidmi, jejichž charakteristiky jsou odlišné. Protože je někdy obtížné nahlédnout do hlavy druhého člověka a uvědomit si, s jakými obtížemi se musí potýkat. K tomu nám poslouží tato aktivita.

K AKTIVITĚ „MÁ TO NĚKDO V ŽIVOTĚ TĚŽŠÍ?“

Přečtete si následující začátky vět a napište jejich dokončení. Zkuste nejprve o obsahu příliš nepřemýšlet, napište první dokončení, které vás po přečtení napadne. List obsahuje ke každému začátku věty několik řádků na případná doplnění – napište tolik doplnění, kolik dokážete vytvořit, nebo se řiďte pokyny vyučujících.

Kluci to mají v životě těžké, protože... ..

Kluci to mají v životě těžké, protože... ..

Kluci to mají v životě těžké, protože... ..

Kluci to mají v životě těžké, protože... ..

Holky to mají v životě těžké, protože... ..

Holky to mají v životě těžké, protože... ..

Holky to mají v životě těžké, protože... ..

Holky to mají v životě těžké, protože... ..

Kluci to mají v životě lehké, protože... ..

Kluci to mají v životě lehké, protože... ..

Kluci to mají v životě lehké, protože... ..

Kluci to mají v životě lehké, protože... ..

Holky to mají v životě lehké, protože... ..

Holky to mají v životě lehké, protože... ..

Holky to mají v životě lehké, protože... ..

Holky to mají v životě lehké, protože... ..

Co nás učí pohádky o ženách a mužích?

Cíl:

Uvědomit si prostřednictvím pohádek, které známe z dětství, jaké charakteristiky jsou obvykle očekávány od žen a od mužů. Přemýšlet o významu pohádek v rámci genderové socializace.

Kapitoly:

Gender a osobnost člověka, Gender a společnost, Gender a náboženství

Pomůcky:

papíry a barevné tužky

Čas:

30 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Žákům/žákyním rozdáme prázdné papíry a barevné tužky. Zadáme úkol: „Vzpomeňte si na pohádky, které jste jako děti rádi slýchávali. Nakreslete jednu postavu z těchto pohádek, která pro vás byla nejdůležitější – může to znamenat nejoblíbenější či také nejobávanější.“ Vybranou postavu by se žákyně/žáci měli pokusit znázornit se všemi obvyklými atributy tak, aby bylo i pro ostatní zřejmé, o koho se jedná. Výtvarné ztvárnění je přitom vedlejší. Pokud by se studující příliš styděli kreslit a obrázky následně ukazovat ostatním, můžeme zvolit psanou variantu aktivity – studující na list papíru napíšou název pohádky a v několika bodech popíší postavu, kterou si zvolili.
- 2) Po ukončení tvorby výkresy vybereme a roztřídíme do skupin podle znázorněné postavy. Obvykle většina studujících kreslí princeznu, prince, krále, čarodějnici, čaroděje či zvířátka. Pokud se v pracích vyskytnou i zcela ojedinělé postavy, do této fáze aktivity je nezařazujeme.
- 3) Podle počtu postav rozdělíme třídu do skupin, každé skupině dáme zpracovat jednu sadu obrázků se shodnou postavou. Úkolem skupiny je identifikovat charakteristiky, které byly společné všem znázorněním. Tyto atributy následně představí ostatním.
- 4) Po skončení práce ve skupinkách rozložíme všechny výkresy na lavice tak, aby žákyně/žáci mohli stát kolem (třídu je nutné k tomu účelu přizpůsobit). Za každou skupinu vystoupí jeden žák či žákyně a shrne atributy, které skupina našla. Atributy zapisujeme na tabuli.
- 5) Následně vyzveme studující k diskusi o nalezených charakteristikách – zajímá nás, zda skutečně obdobné postavy (např. princezny) z různých pohádek mají shodné charakteristiky, zda se liší charakteristiky u ekvivalentních ženských a mužských postav (např. král vs. královna), zda charakteristiky ženských a mužských postav odpovídají tomu, co se běžně očekává od žen a mužů ve společnosti atd.

Komentář:

Aktivita je relativně snadná a pro studující atraktivní. Jisté potíže mohou u dospívajících nastat ve spojení s kresbou a jejím ukazováním ostatním – v tom případě doporučujeme zvolit písemnou variantu aktivity.

Pokud pracujeme se třídou, kde žáci/žákyně nejsou příliš kreativní, a bylo by proto pro ně náročné zvolit si postavu, můžeme zadání aktivity upravit tak, že každý žák/žákyně nakreslí 4 obrázky postav, které hromadně zadáváme.

Nejlépe je zvolit následující postavy: princ, princezna, čaroděj (neříkat kouzelník), čarodějnice (neříkat ježibaba či ba-ba-jaga). Třídu následně rozdělíme do 4 skupin, každá skupina třídí obrázky jedné postavy a hledá společné znaky. Aktivitu je vhodné začlenit do výkladu socializace a jejích genderových aspektů. Jejím prostřednictvím ukážeme, že socializace využívá k utváření našich hodnot a norem i málo uvědomované, avšak velmi vlivné nástroje, jakými jsou dětské pohádky. Také lze aktivitu začlenit do výkladu psychologie (téma kolektivních představ a archetypů) či náboženství (téma mýtů).

Při závěrečné diskusi je důležité konfrontovat obvykle prezentované charakteristiky ženských a mužských postav s tím, co se od mužů a od žen očekává v současné době. Snažíme si rozpomenout, jak jsme pohádky vnímali v dětství, nakolik jsme se identifikovali s některými postavami (a s kterými), s jakými postavami nás spojovali rodiče (např. jakou karnevalovou masku nám navrhovali).

Jestliže studující nejsou ochotni či schopni nahlédnout genderový rozměr znázorněných postav, můžeme je požádat, aby si zkusili představit prince s charakteristikami identifikovanými pro princeznu a naopak (např. princezna bojuje s drakem vs. princ pasivně čeká na vysvobození).

Dosavadní zkušenosti s touto aktivitou ukazují, že žákyně/žáci znázorňují pohádkové postavy s některými dominantními znaky, na nichž se shodují:

- Princezna – blondáté dlouhé vlasy, dlouhé zdobené šaty, postoj bez pohybu a aktivity, zřejmá pasivita, výrazný úsměv, výrazné oči a řasy, zlatá korunka na hlavě
- Princ – černé krátké vlasy, mírný úsměv, tělo v pohybu, často na koni nebo s mečem v ruce či za pasem, aktivita, působí aktivně, činorodě
- Čarodějnice – ohnutá záda, rozčuchané vlasy, šklebící se tvář, výrazný nos, často bradavice, záplatované oblečení, koště, kočka, působí zle, možná až komicky, sympaticky
- Čaroděj – vysoký, štíhlý, vzpřímený, vysoká čepice, dlouhý tmavý plášť, bílé vlasy a vousy, kouzelná hůlka a křišťálová koule, působí moudře a mocně

Diskuse o potratech

Cíl:

Uvědomit si problematiku potratů. Přemýšlet o kladech a záporech různých legislativních úprav této oblasti. Ujasnit si svůj osobní názor vůči tomuto tématu, dokázat jej formulovat a argumentovat. Seznámit se s názory spolužáků a spolužaček, učit se jim naslouchat.

Kapitoly: Gender a osobnost člověka, Gender a společnost, Gender a politika

Čas: 45 minut

Pomůcky: 4 čtvrtky s nápisy ANO, SPÍŠE ANO, SPÍŠE NE, NE; jeden lístek velikosti A8 pro každého žáka/žákyni

Věk: střední škola

Velikost skupiny: spíše menší třída

Postup:

- 1) Prostor třídy rozdělíme na čtyři části, lavice a židle uspořádáme tak, aby žáci/žákyně patřící do jedné části měli k sobě blízko a mohli spolu hovořit. Do každé části postavíme jednu čtvrtku s nápisem. K nápisům dáme následující komentář, který objasňuje stanovisko:
Potraty ANO – Potraty do určitého stáří plodu by neměly podléhat žádnému omezení. Každá žena má právo rozhodnout se o potratu sama, nikdo ji do ničeho nemůže a nesmí nutit.
Potraty SPÍŠE ANO – Potraty by neměly být zcela jednoduchou procedurou. Má-li však žena vážné osobní důvody, neměl by jí být potrat znemožněn.
Potraty SPÍŠE NE – Potraty by měly být a priori zakázané. Povolovat by se měly pouze ve výjimečných případech, kdy je ohrožen život matky.
Potraty NE – Potraty musí být přísně zakázané, nesmí se umožňovat ani v případech znásilnění, postižení plodu či ohrožení života matky.
- 2) Žákyně/žáci vyzveme, aby si stoupli k nápisu, který je nejbližší jejich osobnímu názoru. Pro průběh aktivy nevádí, pokud skupiny nejsou stejně početné. Pokud dopředu víme, že ve třídě panuje naprostá shoda, můžeme žáky/žákyně do skupin rozdělit náhodně, bez ohledu na jejich skutečný názor. Úkolem takto vzniklých skupin pak bude hájit zadaný názor.
- 3) Skupiny budou mít přibližně 5 minut na vnitřní diskusi a ujasnění argumentů, které podporují jejich stanovisko. Pokud jsme zvolili dobrovolný princip rozdělení skupin, doporučujeme žákům/žákyním po proběhnutí vnitřní diskuse umožnit přejít do skupiny jiné, mají-li odlišný názor.
- 4) Každá skupina si zvolí mluvčí či mluvčího, který přednese stanovisko a argumenty skupiny. Po představení všech čtyř skupin probíhá diskuse. Vyučující v ní figuruje jako moderující osoba, nezasahuje do ní svými názory, pouze nabádá žáky/žákyně k dodržování základních diskusních pravidel.
- 5) Po skončení diskuse vyučující jako moderátor/moderátorka vyhlásí tajné hlasování o potratech. K tomuto účelu všem rozdáme lístek velikosti A8 pro zápis odpovědi – ano, spíše ano, spíše ne, ne. Všichni žáci/žákyně hlasují bez ohledu na to, do jaké skupiny náleží.
- 6) Následně lístky shromáždíme, odpovědi spočítáme a diskutujeme se žáky/žákyněmi o výsledcích hlasování a o průběhu diskuse. Zajímá nás zejména, změnil-li někdo názor na potraty pod vlivem argumentů, které v diskusi zazněly. Důležité je také věnovat určitou pozornost rozboru diskuse z genderového hlediska (například jaký prostor v diskusi měli chlapci a dívky, v čem byly shodné a v čem odlišné argumenty používané převážně dívkami a převážně chlapci atd.).

Komentář:

Aktivita je navzdory své jednoduchosti velice efektivní a pro studující zajímavá. Problematika potratů je vnitřně rozporuplná, což podněcuje diskusní potenciál aktivity. Současně se jedná o široké téma, které má řadu přesahů do různých oblastí společenského života – legislativa, náboženství, svoboda jedince, partnerství, rovnost žen a mužů. Všechny tyto aspekty by měly být zmíněny v závěrečné diskusi. Zvláště velký prostor doporučujeme věnovat často řešené otázce, zda potraty jsou právem žen rozhodovat o vlastním těle či zda plod je samostatným elementem, který musí být chráněn i před ženou samotnou. Dále je vhodné věnovat se napětí, které vychází z toho, že o zákazu či povolení potratů rozhodují ve větší míře muži než ženy (v minulosti omezení potratů stanovovala církev spravovaná muži, dnes omezení potratů určují zákony přijímané v parlamentu, kde je většina mužů).

Protože je téma potratů poměrně běžné, většina žáků a žákyň k němu má již vytvořený postoj. Ten však nemusí být opřený o faktické argumenty. Pokud se domníváme, že studující nedokáží v diskusi používat věcnou a odbornou argumentaci, můžeme aktivitu rozšířit o sběr nových informací. Prodloužíme čas na vnitřní diskusi a vyzveme studující, aby vyhledali v různých informačních zdrojích údaje a názory na potraty. Aktivitu můžeme například rozdělit do dvou vyučovacích hodin, z nichž první věnujeme převážně sběru informací, nebo sběr materiálů zadáme studujícím za domácí úkol. Při hrané diskusi lze žáky/žákyně požádat, aby našli organizaci či hnutí, jejichž názor se shoduje se stanoviskem, které daná žákovská skupina má v rámci aktivity hájit. Jejich materiály pak prezentují před třídou.

Rodičovská dovolená v podání mužů

Cíl:

Přemýšlet o pojetí rodičovské a mateřské dovolené. Uvědomit si, že rodičovská dovolená může být zastávána i muži. Uvažovat o rozdělení péče o děti mezi matkou a otcem.

Kapitoly:

Gender a osobnost člověka, Gender a společnost, Gender a trh práce

Pomůcky:

jeden lístek formátu A6 pro každou žákyni/žáka

Čas:

30 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Každému žákovi/žákyni rozdáme lístek velikosti A6. Žáky a žákyně požádáme, aby si představili, že jsou dospělí, nechodí do zaměstnání a pečují celodenně o své dítě. Na lístek ve stručnosti popíší náplň takového dne. Lístky vybereme – dáváme pozor, abychom oddělovali lístky zodpovídané dívkami a chlapci.
- 2) Třidu rozdělíme do dvou skupin. Každé skupině dáme jednu sadu lístků. Pokud jsou vzniklé skupiny příliš početné, můžeme vytvořit menší skupiny a lístky rozdělit na více částí, tj. nejen podle pohlaví autorů/autorek. Každá skupina si lístky přečte a shrne, jak si autoři/autorky představují den na mateřské či rodičovské dovolené.
- 3) Následuje diskuse. Buď pracujeme přímo s celou třídou, nebo nejprve diskuse probíhá v menších skupinách a následně je zakončena v celé třídě. Pokud zvolíme první variantu, požádáme každou skupinu, aby představila své závěry ohledně rozboru odpovědí na lístcích. Dále již diskutujeme s celou třídou. Snažíme se, aby diskuse sledovala témata uvedená v bodě 4. Pokud zvolíme práci v menších skupinách, sdělíme třídě otázky (viz bod 4), na něž by každá skupina měla ve vnitřní diskusi hledat společnou odpověď.
- 4) Diskuse by měla být strukturována podle následujících otázek:
 - Jaká je náplň dne z pohledu osoby, která se stará o dítě, a naopak z pohledu jejího/jeho partnera/partnerky, který/ktará chodí do zaměstnání?, V čem se pravděpodobně liší hodnocení dne druhého partnera/partnerky?
 - Proč se používá pojem dovolená v souvislosti s péčí o malé děti?, Je náplň dne, kdy pečujeme o dítě, podobná dovolené?
 - Co znamená pojem rodičovská dovolená a mateřská dovolená?, Jaký je mezi nimi rozdíl (jazykově, obsahově, legislativně atd.)?
 - O čem vypovídají následující tři výroky?, Kdo je pravděpodobně uvedl a v jaké situaci?

Výrok I: „Dřív jsem nechápal. Dokud jsem nezůstal doma, tak jsem si myslel, že manželka zbytečně skuhrá a nic nevydrží. Hrát si s dítětem – říkal jsem si, to je pěkný. Jenomže když je to osm a víc hodin denně, každý den furt to samý, tak to utahá.“

Výrok II: „Je to fyzicky i psychicky namáhavá jednotvárná zátěž bez možnosti padla a jdu pryč.“

Výrok III: „Byl to ten nejobtížnější džob, jaký jsem zatím měl... Jakýkoliv jiný džob by byla úleva.“

 - Co je podstatou následující ukázky z článku o rodičovské a mateřské dovolené? Ukázka: „Některé ženy rozčiluje fakt, že zatímco otec je v očích okolí hrdina, který se vzdal kariéry a zůstal doma s dětmi, u nich se něco takového považuje za naprosto normální. Martin Balcar zůstal doma s roční dcerou a vzpomíná, že zatímco jeho manželku, soukromou zubařku, považovali vlastní rodiče za krkavčí matku, on byl zase označen za hanbu mužského pokolení.“

Komentář:

Aktivita upozorňuje na velice rozšířené, avšak z genderových stereotypů vycházející pojetí životního období, kdy se lidé starají o malé děti. Prostřednictvím této aktivity si studující mohou uvědomit, že mateřská a rodičovská dovolená – jevy, s nimiž se běžně setkáváme – mají svůj výrazný genderový rozměr. Učí se tím genderové citlivosti. Během diskuse doporučujeme žáky/žákyně seznámit s běžně užívanými definicemi pojmů a upozornit na širší souvislosti, které plnění rodičovské dovolené má. Pro inspiraci zde uvádíme některá fakta, které lze zmínit v diskusi. Podle materiálů ministerstva práce a sociálních věcí existuje následující rozdíl mezi rodičovskou a mateřskou dovolenou. Mateřská dovolená náleží zaměstnankyni v souvislosti s porodem a péčí o narozené dítě po dobu 28 týdnů; porodila-li zároveň dvě nebo více dětí nebo jde-li o zaměstnankyni osamělou, náleží jí mateřská dovolená po dobu 37 týdnů. Nastupuje ji zpravidla od počátku šestého týdne před očekávaným dnem porodu, nejdříve však do počátku osmého týdne před tímto dnem. Rodičovská dovolená se poskytuje matce dítěte po skončení mateřské dovolené

né a otci od narození dítěte, a to v rozsahu, o jaký požádají, ne však déle než do doby, kdy dítě dosáhne věku tří let.

Mužů, kteří jsou na rodičovské dovolené, každým rokem přibývá. Stále se však jedná o velmi malý počet. V únoru 2004 muži tvořili jen necelé 1 % rodičů na rodičovské dovolené.

Důvodů, proč je mužů na rodičovské dovolené tak málo, je několik. Většina souvisí s genderovými stereotypy, některé se ale týkají znevýhodňujících podmínek pro otce – nemají totiž nárok na stejné peněžité dávky jako ženy.

S genderovými stereotypy musí v rodinách, kde je muž na rodičovské dovolené, bojovat oba partneři (viz výroky uvedené v zadání aktivity). Muži jsou považováni za pracovně neúspěšné či obecně „divné“, mají-li zájem pečovat o malé děti. Ženy jsou naopak často vnímány jako špatné matky. Navíc výzkumy ukazují, že muži na rodičovské dovolené dokáží plně pečovat o dítě, neplní však většinu domácích prací, které obvykle zastávají ženy na rodičovské dovolené.

Pojímání mateřské a rodičovské dovolené v české společnosti stále do velké míry vychází z dichotomie soukromé a veřejné sféry. Jeden partner by se měl starat o domácnost, druhý by měl být aktivní v zaměstnání a přinášet finanční prostředky. Rodiče ani zaměstnavatelé dosud nejsou zvyklí na prolínání obou sfér. Například plnohodnotná práce na částečný úvazek je spíše okrajovou formou pracovního úvazku, ačkoliv podle zahraničních zkušeností (Skandinávie, Holandsko) umožňuje skloubení pracovního a rodinného života pro oba partnery.

U pokročilejších tříd můžeme součástí aktivity učinit rozbor způsobů, kterými téma mateřské a rodičovské dovolené prezentují média. Žáci/žákyně například mohou za domácí úkol vyhledat v denním tisku a na internetu články, které se k tomuto tématu váží, a kriticky přemýšlet o tom, zda články svým obsahem či svou formou (například fotografie, název atd.) nepodporují genderové stereotypy.

Zdroj: Ukázky a informace uvedené v úloze jsou převzaty z článku „Když muž místo práce pečuje o děti“, který byl publikován v MF Dnes 17. února 2004.

Domácí násilí

Cíl:

Diskutovat o charakteristikách domácího násilí, jeho rizicích a možnostech jeho řešení. Seznámit se s organizacemi, které se touto problematikou zabývají.

Kapitoly:

Gender a osobnost člověka, Gender a společnost

Pomůcky:

pracovní list, případně internet

Čas:

25 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme na menší 2–4členné skupiny.
- 2) Pracovní list rozstříháme na jednotlivé popisy. Každé skupině dáme jeden popis, tj. zadáme charakteristiky jedné ženy či muže, kteří se stali obětí domácího násilí.
- 3) Aktivitu začneme následující instrukcí: „Do azylového domu pro oběti domácího násilí přišel následující člověk (viz základní charakteristiky). Pokuste se představit si jeho či její životní příběh až do okamžiku, kdy zazvonil na dveře azylového domu. Co tohoto člověka pravděpodobně vedlo k tomu, že sem přišel?“
- 4) Každá skupina si představí, vzájemně prodiskutuje a sepíše hlavní body biografie daného člověka.
- 5) Vyzveme skupiny, aby si biografické popisy vzájemně vyměnily. Každá skupina si přečte příběh vytvořený jinou skupinou a označí prvky, které jsou shodné s jimi vytvořeným příběhem. Tímto způsobem postupujeme až do chvíle, kdy každá skupina četla všechny příběhy ostatních.
- 6) Následně se společně s celou třídou pokusíme najít společné rysy všech příběhů, které si žáci/žákyně ve spojení s domácím násilím představili. Shodné a rozdílné prvky sepíšeme na tabuli a diskutujeme. Pozornost by se měla soustředit zejména na ty znaky, které se opakovaně objevovaly v různých příbězích (např. nižší vzdělání partnera, alkoholismus partnera, nevěra atd.). Snažíme se spolu se studujícími odhalit, proč většina z nich spojuje tyto znaky s domácím násilím. Relativně obvyklá příčina spočívá v předsudcích, které v naší společnosti vůči domácímu násilí panují.
- 7) Vytvořené příběhy doporučujeme v rámci diskuse doplnit fakty o domácím násilí. To můžeme udělat buď přímo v diskusi, nebo se můžeme k problematice domácího násilí vrátit v následující vyučovací hodině. Pokud zvolíme druhou možnost, doporučujeme vyzvat žákyně a žáky, aby vyhledali informace o této problematice. K tomuto účelu jim můžeme poskytnout internetové stránky neziskových organizací, které se domácím násilím zabývají.
- 8) Závěrečnou diskusi směřujeme k doporučením, opatřením a radám pro osoby, vůči nimž se někdo dopouští domácího násilí, nebo pro osoby, které se mohou stát svědky domácího násilí vůči někomu jinému. Studující se mohou pokusit podobné zásady sami zformulovat.

Komentář:

Aktivita se zabývá velice aktuálním a v médiích již poměrně běžně zmiňovaným tématem. Můžeme ji proto použít bez ohledu na hloubku orientace studujících v genderové problematice. Pokud chceme, aby aktivita byla zakončena zformulováním zásad, doporučujeme ji však aplikovat ve třídě, která již je genderově citlivá.

Aktivita není primárně zaměřena na bourání úzce genderových stereotypů, nýbrž směřuje k představení fenoménu domácího násilí, porozumění jeho mechanismům a narušení předsudků vůči obětem a původcům domácího násilí. Genderových stereotypů se přesto značně dotýká, neboť ty jsou základem pro řadu názorů na domácí násilí. Žáci a žákyně obvykle chápou domácí násilí jako soukromé záležitosti odehrávající se v rodinách, které přináležejí k okrajovým sociálním skupinám. Často proto spojují domácí násilí s nízkým vzděláním, alkoholismem, nízkou životní úrovní atd. Jen obtížně si umí představit, že domácí násilí se vyskytuje i v rodinách vzdělaných, běžně žijících lidí. Další očekávání spojená s domácím násilím se týkají chování ze strany „obětí“. Studující často předpokládají, že člověk, proti kterému je uplatňováno násilí, s tím musí souhlasit. V opačném případě má možnost odejít. Neuvažují tedy o domácím násilí jako o systému – jednotliví lidé, v něm zahrnutí, jsou na sobě závislí. Možnost odejít z násilné situace zde sice existuje, ale je velice náročná a lidé vyčerpaní často mnohaletým týráním a starající se o děti na to nemají odvahu. Podstatnou překážkou rovněž je, že se lidé obávají svěřit se svému okolí, a tím zůstávají na řešení situace zcela sami.

Někdy se také setkáváme u studujících s argumenty, že člověk, vůči kterému je násilí vyvíjeno, si to zasloužil (například nevěrou). Případně že mírné násilí je běžnou formou řešení konfliktů a označení domácího násilí je zveličením.

Všechny tyto předsudečné názory můžeme vyvrátit tím, že žákům a žákyním představíme fakta a reálné případy domácího násilí. Ty nalezneme na stránkách organizací, které se zabývají touto problematikou.

V diskusi je důležité zdůrazňovat, že domácí násilí se objevuje v rodinách s různým vzděláním a životní úrovní. V některých podmínkách je výskyt domácího násilí umocněn, například alkoholismem. Zcela klíčové je však pro pochopení domácího násilí kategorie moci. Moc představuje nadřazenost člověka, který páchá násilí, nad svým partnerem či partnerkou. Projevit moc je hlavním motivem k násilnému chování. Současně nám moc umožňuje pochopit, proč člověk podléhající násilí danou situaci jen obtížně opouští – příčinou je, že je ovládaný a manipulovaný. Protože principem domácího násilí je projevení moci, je zřejmé, že může být pácháno vůči kterémukoliv člověku v rodině – vůči ženě, muži, seniorům, dětem atd. Násilí vůči každé této skupině má svá specifika. Přesto ale pro ně je řada znaků společných. Nejběžnější je domácí násilí páchané mužem na ženě. Tato forma násilí má svůj původ v patriarchálním genderovém režimu společnosti.

Důležitým tématem, které by mělo být v diskusi rovněž zmíněno, jsou formy domácího násilí. Studující mají často tendenci zužovat domácí násilí na fyzické ataky. Neméně nebezpečnou formou je však násilí psychické. Jeho negativní dopady jsou o to větší, že oběť nemá žádné viditelné následky. Okolí se proto zdráhá uvěřit, že by v rodině probíhalo domácí násilí.

Celá aktivita může vyústit v doporučení zformulovaná samotnými žákyněmi a žáky a směřujícími jednak k obětem domácího násilí, jednak k jejich okolí. Při vytváření těchto doporučení je vhodné, aby studující pracovali s webovými stránkami organizací, které se domácím násilím zabývají, například www.bkb.cz, www.profem.cz, www.rosa.cz, www.acorus.cz atd.

K AKTIVITĚ „DOMÁCÍ NÁSILÍ“

Petra, 29 let, jedno dítě ve věku 4 let, středoškolačka, vdaná, úřednice na obecním úřadě na částečný úvazek

Monika, 36 let, dvě děti ve věku 8 a 10 let, vyučená, vdaná, prodavačka v obchodním domě na plný úvazek

Lenka, 34 let, jedno dítě ve věku 4 roky, žije s partnerem, vysokoškolačka, daňová poradkyně

Jana, 16 let, středoškolská studentka, žije s matkou a otčímem

Petr, 31 let, jedno dítě ve věku 3 let, ženatý, řidič autobusu

Kamila, 42 let, tři děti ve věku 18, 15 a 10 let, vdaná, středoškolačka, zdravotní sestra

Zuzana, 39 let, jedno dítě ve věku 12 let, rozvedená, vyučená, spolumajitelka obchodu s květinami

Pavčina, 12 let, žákyně základní školy, žije s vlastními rodiči a mladším bratrem

Oldřich, 70 let, vdovec, žije v rodině dcery, důchodce

On je žena - Ona je muž

Cíl:

Zjistit charakteristiky spojované se ženami a s muži. Tyto charakteristiky si po určitou dobu osvojit. Sledovat reakce okolí na dívky s „chlapeckým“ chováním a na chlapce s „dívčím“ chováním. Prostřednictvím toho si uvědomit existenci genderových stereotypů.

Kapitoly:

Gender a osobnost člověka, Gender a společnost

Pomůcky:

žádné

Čas:

15 minut + domácí příprava + 30 minut (aktivitu doporučujeme pojmout jako projekt)

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Aktivitu začneme zadáním v jedné vyučovací hodině. Žáci/žákyně budou aktivitu provádět za domácí úkol po dobu 1–2 týdnů. Následně aktivitu ukončíme opět ve vyučovací hodině.
- 2) Zadání aktivity může předcházet krátká motivační diskuse o tom, zda studující vnímají, že jejich okolí má na ně určité požadavky plynoucí z jejich biologického pohlaví a jak se s těmito očekáváními vyrovnávají. Instrukce pro aktivitu spočívají v tom, že žákyně/žáci zmapují, jaké charakteristiky si lidé v jejich okolí spojují se ženami a s muži (například charakteristiky týkající se vzhledu, pohybu, oblečení, mluvy, názorů, zájmů, ambicí atd.). Poté se pokusí si na omezené časové období několika hodin tyto charakteristiky osvojit, tj. například obléknou se do šatů obvyklých pro opačné pohlaví, dělají aktivity obvyklé pro opačné pohlaví atd. Dále sledují, jaké jsou reakce okolí. Své postřehy zapíší buď ve stručných bodech (strukturu můžeme zadat), nebo v rozsáhlejší seminární práci. Aktivitu mohou studující vykonávat jednotlivě nebo ve dvojicích.
- 3) Závěry žákovských experimentů následně shrneme ve vyučování. Každý žák a žákyně promluví o svých zkušenostech s aktivitou. V diskusi vyzdvihujeme shody v očekávání i v reakcích, které studující u svého okolí zjistili. Ukazujeme tím existenci genderových stereotypů a tlak, který vyvíjejí vůči každému z nás.

Komentář:

Aktivita má charakter akčního výzkumu. To znamená, že studující prostřednictvím změny, kterou v realitě vyvolají tím, že převezmou charakteristiky obvyklé pro opačné pohlaví, mapují genderové mechanismy. Následně způsobují posun ve vnímání genderových očekávání jak u sebe, tak i ve svém okolí. Podle dosavadních zkušeností je tato forma aktivity pro studující velice atraktivní, ale současně náročná. Je proto nutné zvážit, zda je třída pro tento druh aktivity dostatečně zralá.

Aktivitu doporučujeme zařadit na úvod probírání genderové problematiky. Bezprostřední konfrontací s rozdíly, které společnost očekává od dívek a od chlapců, si studující dobře uvědomí existenci genderových stereotypů. Na aktivitu můžeme dále navázat tím, že představujeme jednotlivé oblasti společenského života a ukazujeme jejich genderový rozměr.

Námět aktivity je nejhodnější rozvést do podoby projektu. Po úvodním zadání studující po několik dnů či týdnů plní úkol – sbírají materiál a připravují svoji prezentaci. Následně představí výsledky svého úsilí třídě a probíhá společné zakončení aktivity. Mají-li studující možnost využít technické prostředky pro záznam aktivity (video, fotografie, audionahrávky), doporučujeme to. Závěrečná prezentace je bohatší a lépe rozevívá prostor pro stěžejní diskusi. Pro správné vyznění aktivity je důležité žákům a žákyním zdůrazňovat, že překvapení až šok, které mohou ve svém okolí předstíraním charakteristik opačné skupiny způsobit, není účelem, ale naopak pouze nástrojem. Cílem není rebelievat, ale uvědomit si očekávání okolí.

Kluk může vařit, dívka hrát fotbal

Cíl:

Uvažovat o tom, jak vznikají rozdíly mezi dívkami a chlapci. Uvědomit si, že změnou výchovy lze podporovat rovnost mezi ženami a muži. Diskutovat o možných změnách výchovy.

Kapitoly:

Gender a osobnost člověka, Gender a volba povolání

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každého žáka/žákyni nebo skupinu

Čas:

25 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Těžištěm aktivity je rozbor zásad „Jak vychovat sebevědomou ženu a vnímavého muže“, které byly publikovány v denním tisku. Před započatím aktivity bychom nejprve měli ve třídě navodit shodu o vlivu výchovy na osvojené charakteristiky dívek a chlapců. K tomu je vhodné vyvolat krátkou diskusi o tom, co znamená výchova, jaké jsou její výsledky, jaké rozdíly může výchova způsobit atd. K rozjezdu diskuse je účelné použít problémovou situaci. Například: „Představte si, že byste jako novorozenci cestovali lodí se svými rodiči. Loď by ztroskotala a vy jediní byste přežili. Vyrůstali byste zcela sami na pustém ostrově, izolovaní od ostatních lidí. V čem byste nejspíš byli jiní oproti tomu, jací jste dnes?“ Následně doporučujeme do diskuse vnést genderové hledisko. Například můžeme diskusi podnítit otázkou, zda se žáci/žákyně setkali s výroky typu „Nebřeč, nebuď baba.“, „Neseď s roztaženýma nohama, chovej se jako dáma.“ atd. Pokud ano, ptáme se, o čem tyto výroky svědčí, kdy jsou obvykle používány a vůči komu, jaký je jejich záměr atd.
- 2) V dalším kroku žákům/žákyním předložíme pracovní list se šesti výchovnými zásadami. Kopie můžeme připravit pro každého žáka/žákyni nebo pro dvojice či menší skupinky, případně zásady přepíšeme na tabuli. Požádáme žáky/žákyně, aby si zásady přečetli.
- 3) Následně procházíme se třídou jednu zásadu po druhé a postupně se snažíme o nich diskutovat. Ptáme se žáků/žákyní, zda se zásadami souhlasí, jak jim rozumí, v jakých situacích si dokáží představit jejich použití, kdy naopak jejich použití může selhat. Pokud obecněji pojatá diskuse vážne, snažíme se zásady konfrontovat s vlastními žákovskými zkušenostmi. Ptáme se například, zda odpovídá výchova v jejich rodině těmto zásadám, v jakých konkrétních situacích byla zásada jejich rodiči použita, kdy naopak rodiče zásadu nenaplnili atd.

Komentář:

Aktivita je nevhodnější pro probírání tématu výchovy, případně i tématu volba povolání. Podle dosavadních zkušeností se jedná z hlediska cílů o velice efektivní a pro studující zajímavou aktivitu.

Zásady uvedené v pracovním listu zahrnují většinu oblastí, které souvisí s nasměrováním dětí k určitým zájmům a následně i povoláním. Některé oblasti, které šířeji souvisí s výchovou (například výchovné styly používané rodiči vůči dívkám a chlapcům, tj. za co jsou dívky a chlapci chváleni nebo trestáni) nejsou v seznamu zásad uvedeny. Součástí aktivity proto může být formulace dalších zásad, doplnění stávajícího seznamu.

Pokud pracujeme s pokročilou, vnímavou třídou, doporučujeme věnovat v závěrečné diskusi také prostor zhodnocení zásad v pracovním listu z hlediska jejich genderové korektnosti. Pro začínající třídu mohou zásady podporovat genderovou citlivost, neboť jim nabízí téma a úhel pohledu, který dosud nenahlédli. Formulace zásad však není zcela korektní. Pokročilejší studující mohou jejich jistou stereotypnost odhalit a navrhnout úpravu. Hlavní výhrada se zřejmě týká toho, že všechny jednotlivé zásady primárně pracují s chlapci-syni.

Uvedené zásady se týkají výhradně rodinné výchovy. Alternativou či doplněním této aktivity tak může být úkol, v němž žáci/žákyně budou formulovat zásady genderově korektního přístupu ve škole, tj. zásady pro vyučující, spolužáky a spolužačky.

K AKTIVITĚ „KLUK MŮŽE VAŘIT, DÍVKÁ HRÁT FOTBAL“**1. BUĎTE PŘÍKLADEM**

Jen těžko se mohou rodiče domnívat, že se jejich syn bude jednou naprosto automaticky starat o svou budoucí domácnost, když totéž nebude vidět v dětství u svého otce. A platí to samozřejmě i naopak.

2. NIKOHO NEUPŘEDNOSTŇUJTE

Neupřednostňujte při výchově ani jedno z dětí. Pokud dáváte najevo, že do syna vkládáte větší naděje, stěžejí lze očekávat, že vaše dcera bude mít dost sebevědomí. Můžete v ní vypěstovat pocit, že je méněcenná, nebude věřit ve své schopnosti.

3. VŠICHNI MAJÍ POMÁHAT

Buďte spravedliví. Rozdělujte povinnosti v domácnosti stejným dílem. Netolerujte věty „Na uklízení jsou holky“. A neomlouvejte svého syna tím, že by stejně jenom všechno rozbil nebo neudělal přesně podle vašich představ.

4. NALÁKEJTE SYNA DO KUCHYNĚ

Neodhánějte svého syna, pokud projeví zájem o kulinářské umění. Naopak, snažte se ho zapojit. Koneckonců, kolik znáte šéfkuchařek a kolik šéfkuchařů?

5. NEVYBÍREJTE ZÁLIBY PODLE POHLAVÍ

Nenuťte své děti do koníčků jen proto, že je pokládáte za typicky mužské nebo typicky ženské. Je to předsudek. Nechejte je dělat, co je baví. A technické hračky nebo stavebnice nekupujte jen pro syna.

6. VYVRACEJTE ŠPATNÉ NÁZORY

Mluvte se svými dětmi. Pokud přijdou ze školy s tvrzením, že holky jsou hloupé, vysvětlíte jim, proč to není pravda. Už v dětství si totiž všichni vytváříme stereotypy, se kterými pak mnozí (neúspěšně) bojují celý život.

Zdroj: převzato z článku „I kluk může vařit a dívka hrát fotbal“, Lidové noviny, 30. listopadu 2004.

Kde je příčina znásilnění?

Cíl:

Prostřednictvím hrané diskuse uvažovat o fenoménu znásilnění a jeho pojmání v současné společnosti. Uvědomit si stereotypní původ některých pohledů na znásilnění.

Kapitoly:

Gender a osobnost člověka, Gender a společnost

Pomůcky:

pracovní list

Čas:

30 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme na dvě skupiny, které budou v hrané diskusi zastávat odlišné názory. Pokud chceme aktivitu využít i pro zlepšení komunikačních stylů ve třídě, můžeme vytvořit i skupinu třetí. Ta bude během hrané diskuse pověřena pozorováním a po jejím skončení shrne, jak diskuse probíhala.
- 2) Před třídou přečteme text z pracovního listu pojednávající o znásilnění dospívající dívky. Provedeme záměnu jmen tak, aby v textu nefigurovalo jméno žádného žáka a žákyně ze třídy.
- 3) Jednu diskusní skupinu pověříme obhajobou názoru, že dívka byla skutečnou obětí znásilnění, veškerá vina za to padá na násilníka. Druhá skupina naopak bude zastávat stanovisko, že dívka sice byla znásilněna, ale nese na tom velkou část viny. Úkolem obou skupin bude z textu vybrat ty údaje, které podporují jejich stanovisko a doplnit je dalšími informacemi o fenoménu znásilnění. Pokud máme dostatek času, můžeme žákům/žákyním poskytnout na přípravu argumentů 10–15 minut, během nichž mohou využít i internet. V diskusi je důležité sledovat dodržování pravidel komunikace. Pokud hrané diskuse provádíme zřídka, doporučujeme na úvod stanovit diskusní pravidla, například obě strany mají přibližně stejný prostor pro vyjádření svých názorů, strany si vzájemně neskákají do řeči, nepoužívají se osobní narážky aj.
- 4) Po skončení hrané diskuse provedeme shrnutí jejího průběhu (jaké argumenty v diskusi zaznívaly, kdo ze žáků a žákyně se nejvíce do diskuse zapojoval, zda byla dodržena diskusní pravidla atd.). Reflexe diskuse by měla zahrnovat také genderový rozměr.
- 5) Celou aktivitu je vhodné zakončit závěrečnou diskusí. V ní by žáci/žákyně měli dostat příležitost k vyjádření svých pocitů ze zastávání určitého stanoviska a vyjádření vlastního skutečného názoru. Součástí závěrečné diskuse by mělo být i shrnutí informací o znásilnění a formulace doporučení, jak se vyhnout znásilnění a jak se zachovat v případě, že k němu dojde. Důležité je upozorňovat žáky a žákyně na rizika stereotypního pohledu na znásilnění, který spatřuje příčinu v oběti.

Komentář:

Aktivita míří k tomu, aby si studující uvědomili, jak silné mohou být genderové stereotypy v uvažování o znásilnění (a podobně o sexuální obtěžování a domácím násilí). Prostřednictvím hrané diskuse si žáci a žákyně přímo na sobě mohou pozorovat, jak se do jejich přemýšlení dostává vliv těchto stereotypů. To jim umožní lépe nahlédnout jejich nebezpečí.

Společenský diskurz o znásilnění často operuje s obviňováním oběti. Znásilněný člověk, ve většině případů žena, je kárán za nedostatečnou prevenci – byla sama v nočních hodinách na opuštěném místě, šla na schůzku s mužem, kterého nepřiliš dobře znala, či na schůzku s přítelem nebo kamarádem byla nevhodně, provokativně oblečená a přímo vyzývala k sexuální aktivitám. Je-li příčina zcela nebo částečně viděna v ženě – oběti znásilnění, znamená to úplné sejmutí či bagatelizaci viny muže – původce násilí. Přitom však žádné podmínky (ani pobyt na opuštěném místě, ani sexuální atraktivní oblečení) neopravňují muže k vyžadování sexuálního styku po ženě.

V průběhu aktivity je vhodné studujícím předestřít některá fakta o znásilnění, o kterých se obvykle nemluví – například že většina znásilnění se odehraje mezi lidmi, kteří se znají, a kteří jsou dokonce přáteli či partnery. Tento fakt jde zcela proti přesvědčení, že ženy si za znásilnění mohou samy, neboť neměly být na nebezpečném místě či se neměly setkávat s neznámými muži.

K AKTIVITĚ „KDE JE PŘÍČINA ZNÁSILNĚNÍ?“

Ludmila byla právě po maturitě. Úspěšně ji zvládla, a tak se začala oddávat prázdninovému odpočinku. Se svojí kamarádkou odjela na chalupu na venkov. Dva týdny tam měly být samy. Chodily se koupat, občas šly na výlet nebo do kina v nedalekém městečku. Několikrát se stalo, že se seznámily se skupinou mladých lidí, zejména chlapců. Obě byly velice společenské a pohledné, takže neměly o kontakty s novými lidmi nouzi. Obě z toho měly radost – mohly se těšit na setkání na koupališti či v hospůdce a pak si vždy dlouho do noci povídaly o tom, jak se mladíci chovali, který z nich se jim nejvíce líbí, co si druhý den oblečou, aby si připadaly hezké atd.

Jednou odpoledne se na koupališti opět setkaly s chlapci z vedlejší vesnice, s kterými se už několikrát bavily. Strávily společně u bazénu asi dvě hodiny, povídali si, skákali do vody a hráli volejbal. Pak se Ludmila s kamarádkou zvedly, že už musí jít domů. Chlapci oznámili, že půjdou také a že dívky kousek doprovodí. Všichni se sbalili a vyrazili.

Po chvíli se Ludmila zastavila a řekla, že si na koupališti zapoměla sluneční brýle. Zavolala na ostatní, že se pro ně musí vrátit a doběhne je. Jardy, který šel právě vedle ní a s nímž si celé odpoledne dobře rozuměla, se zeptala, jestli by nechtěl jít s ní. Jarda souhlasil. Při chůzi si povídali a nijak nespěchali za ostatními. Když na cestě z koupaliště vešli do lesa, Jarda najednou chytil Ludmilu za ruku, přitáhl ji k sobě a začal ji líbat. Zpočátku se Ludmila nebránila. Jarda se jí od prvního setkání líbil. Když se ale Jarda začal více dotýkat jejího těla, odtáhla se a řekla, ať přestane. Jarda jí ale odpověděl, že přece jim jde o to samé, chtějí si užít a že holky vždycky říkají ne, aby byly zajímavé. Chytil ji pevněji. Ludmila se snažila vyprostit, křičela a škrábala. Jarda jí ale zakryl pusou a strhl ji na zem. Pak ji znásilnil.

Plotna, nebo myšlení?

Cíl:

Prostřednictvím hrané diskuse hledat argumenty potvrzující a vyvracející stereotypní přesvědčení, že přirozeností žen je péče o rodinu a domácnost.

Kapitoly:

Gender a společnost, Gender a osobnost člověka, Gender a média

Pomůcky:

dvě kopie pracovního listu

Čas:

30 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme na dvě skupiny. Doporučujeme rozdělení provést náhodně, v obou skupinách by měli být zastoupeni chlapci i dívky.
- 2) Skupiny budou vystupovat jako dvě protikladné strany v diskusi nad článkem z pracovního listu. Jedné skupině proto dopředu určíme, že bude názory prezentované v článku hájit, druhá skupina jim bude oponovat. Před zahájením samotné aktivity stanovíme společně se studujícími pravidla diskuse.
- 3) Každé skupině dáme jednu kopii pracovního listu s článkem o společenském uplatnění žen. Úkolem skupiny je článek přečíst a najít argumenty pro podporu článku či proti němu. Studující mají nejen využívat argumenty uvedené v článku, ale zejména hledat argumenty nové. Rovněž by měli uvažovat o možných argumentech druhé skupiny a připravovat se na jejich vyvrácení. Před zahájením diskuse připomeneme debaťní pravidla – po dobu aktivity zastávat přirčené stanovisko bez zapojení vlastního názoru, poskytovat prostor oponentům a ostatním kolegům/kolegyním ve skupině, využívat výhradně věcných, nikoliv osobních argumentů aj.
- 4) Následně zahájíme hranou diskusi. Každá skupina dostane krátký čas na souvislé představení svého stanoviska (předem je však jasné, že stanovisko jedné skupiny bude souhlasné a druhé nesouhlasné). Pak se budou skupiny vzájemně dotazovat a argumentovat. Moderování diskuse provádí vyučující, případně některý žák/žákyně. Moderující má za úkol dohlížet na dodržování diskusních pravidel.

Komentář:

Článek, z něhož aktivita vychází, explicitně operuje s genderovými stereotypy týkajícími se společenského uplatnění žen. Předpokládá platnost biologického esencialismu, podle něhož všechny biologické ženy ze své přirozenosti inklinují k určitým myšlenkám, zájmům, hodnotám, činnostem atd., jež jsou odlišné od těch, k nimž inklinují ze své přirozenosti biologičtí muži. Argument je absolutním zobecněním, neboť hovoří o všech ženách, respektive o všech mužích, bez ohledu na jejich individuální odlišnosti, které mohou jít proti charakteristikám obvyklým u žen či u mužů. Článek je vzhledem ke svému vyznění velice vhodným odrazem pro diskusi o platnosti genderových stereotypů. Pokud chceme účel aktivity rozšířit o pěstování diskusních schopností a širší genderové citlivosti žáků/žákyně, můžeme třídu rozdělit na tři skupiny – dvě diskusní a jednu pozorovatelskou. Pozorovatelská skupina má za úkol sledovat průběh diskuse a následně výsledky svého pozorování představit ostatním. Při pozorování by se měla soustředit na sledování věcnosti argumentů, frekvenci zapojení jednotlivých studujících (dívek a chlapců), používání jazyka atd.

K AKTIVITĚ „PLOTNA, NEBO MYŠLENÍ?“**Ženy netvořily dějiny, jejich přirozená role je jiná**

Ještě než zábavný pořad Největší Čech v České televizi vyhlásí, která jména se dostala do stovky největších krajanů, můžeme vytvořit několik legitimních hypotéz. Výsledky pravděpodobně odhalí historickou skutečnost, že ti největší z Čechů byli německy mluvící moravští nebo pražští Židé. Stejně tak můžeme čekat, že bude jako největší tuzemec nominován i z Orientu přišedší kupec Sámó. A také že mezi onou stovkou veřejnoprávně a zábavně představených jmen nebude ani jedno jméno ženské. Proč?

Lze předpokládat i následné reakce nejrůznějších kompenzačně-politických uskupení na vyhlášení výsledků ankety. Nenominace žen vyvolá hněvivý pokřik feministek. Budou to chápat jako diskriminaci. Ultrapravice bude hněvivě ječet naopak kvůli nominaci Freuda a Kafky.

Bude to, jak je u těchto skupinek obvyklé, iracionální obranná reakce – oba subjekty se budou snažit zpochybnit historickou skutečnost. Ultrapravice prokázáný fakt, že v historii, vývoji a (omlouvám se za to slovo) slávě země české měli mimořádně důležitou kladnou úlohu Židé. Feministky se zase budou snažit vyvrátit sice nikdy (díky mužské galantnosti k ženám) nevyslovené, ale evidentní skutečnosti, že ženy naopak v dějinách Česka žádnou roli nehrály.

Snad jen v kultuře se totiž v tuzemsku dá alespoň trochu a náznakem srovnat historická úloha mužů a žen. A pak se okamžitě dostáváme k naprosto neřešitelným dilematům typu „je lepší Věra Bílá, nebo Leoš Janáček?“

V ostatních oborech lidské činnosti se v české a moravské historii ženské držely své biologicky dané role – plotny – a k budování státu či rozvoji a slávě země nijak veřejně nepřispívaly. Proto je samozřejmé, že největším Čechem žena prostě nemůže být. A je dokonce krajně nepravděpodobné, že by se byť jedna jediná dostala do finále, do „největší stovky“.

Ženy prostě nevynikají v tvorbě něčeho je samé přesahujícího, velkého a věčného, jsou spíše udržovatelkami. I když srovnáme ty obory lidského bytí, kde nějaký gender handicap skutečně neexistuje – například lidskou sexualitu –, vidíme, že ženy vynikají spíše v té nejkonzumnější, nejméně sofistikované a tělesně nejnáročnější sféře, zatímco na přemýšlení musí přijít chlap. Dobrým příkladem je srovnání díla Dolly Buster a Sigmunda Freuda. Byly a jsou milenkami!

Až se v květnu dozvíme, že ze sto největších Čechů je sto procent mužů, měli by si všichni – a feministky především – uvědomit: Neznamená to, že ženy jsou zapomenuty! Jen to dokumentuje jejich přirozenou roli. Úkolem žen není vcházet ve známost, vytvářet dějiny či přinášet světové vědě zásadní poznatky. To spočívá – jak ostatně potvrdí už v máji výsledky všelidové ankety – na bedrech mužů. Ženy mají pečovat o potomky, zvolí-li si je muž jako matku svých dětí, a svobodným státotvorným mužům pak mají sloužit jako zdroj potěšení, vhodná náplň volného času a příjemná relaxace. Jejich přirozenou funkcí je zajistit muži takový servis, aby se mohl nerušeně věnovat státotvorné činnosti a vrývat své jméno do dějin.

A feministkám budiž útěchou, že každý z navrženého sta největších Čechů měl milenkou.

Jiří X. Doležal

Zdroj: Lidové noviny, 24. března 2005.

Slavné osobnosti českých dějin

Cíl:

Zamyslet se nad kritérii, podle nichž posuzujeme společenskou významnost osob. Uvažovat prostřednictvím hrané diskuse o důvodech, proč za významné osobnosti bývají zřídka považovány ženy.

Kapitoly:

Gender a společnost, Gender a média

Pomůcky:

dvě kopie pracovních listů

Čas:

30 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme na dvě stejně početné skupiny. Každé skupině předložíme po jedné kopii obou pracovních listů.
- 2) Úkolem skupin bude diskutovat o výsledcích ankety „Největší osobnost českých dějin“, v které se umístilo jen velmi málo žen. Jedna skupina bude výsledek hájit – ukazovat jeho správnost a logičnost. Druhá skupina bude výsledek ankety zpochybňovat. Východiskem obou diskusních stanovisek by měl být seznam 200 osob, které byly požádány o to, aby jmenovaly největší českou osobnost, a žebříček historických postav, které byly v tomto hlasování zvoleny.
- 3) Na přípravu argumentů skupinám dáme limit přibližně 10 minut, následně 10 minut probíhá samotná diskuse. V ní vystupujeme v roli moderující osoby, obsahově do diskuse nezasahujeme. Závěrečných 10 minut věnujeme společnému rozboru proběhlé diskuse a argumentů, které v ní zazněly. Prostor by mělo dostat také zhodnocení pocitů, které žákyně/žáci měli při obhajobě určitého stanoviska.

Komentář:

Aktivita je určena spíše pro žáky a žákyně, kteří si již v základní úrovni osvojili genderovou perspektivu. Diskuse by totiž neměla zůstat pouze u konstatování, že výsledky ankety nelze vysvětlit, neboť se jedná o kombinaci subjektivních názorů 200 rozdílných osob. Na anketě, kterou v květnu 2004 uspořádal deník MF Dnes, jsou zajímavé jednak její výsledky (z 50 vybraných osobností je pouze 5 žen), ale také to, které lidi MF Dnes požádala o vyslovení názoru a kolik žen je mezi nimi. Zatímco v prvním případě je možné nízký poměr žen a mužů vysvětlit historickým kontextem (většina volících uvedla osobu z období, kdy uplatnění žen ve veřejné sféře bylo velice omezené, a proto zůstalo jen málo žen známých do dnešní doby), v druhém případě se jedná o projev současného genderového stereotypu. Oba seznamy zároveň vybízejí k otázce, jakými kritérii vymezujeme tzv. osobnosti, nakolik jsou to kritéria za stávajících sociálních podmínek stejně dosažitelná ženami a muži.

Aktivitu můžeme pozměnit tím, že zavedeme vedle dvou diskusních skupin skupinu pozorovatelskou. Jejím úkolem je sledovat a následně hodnotit průběh diskuse, a to zejména z genderového hlediska.

Materiál, z něhož aktivita vychází, je velice blízký televizní soutěži Největší Čech, která probíhala v prvním pololetí 2005. Vzhledem k tomu, že studující tuto soutěž pravděpodobně sledovali, je vhodné na ni při zadávání i vyhodnocování aktivity odkazovat. Může dojít k porovnání obou soutěží a jejich výsledků.

U pokročilejších tříd můžeme aktivitu zakončit tím, že spolu se žáky/žákyněmi navrhuje úpravy podmínek ankety tak, aby se potenciálně do výběru dostalo více žen. Takovým opatřením může být vyrovnání poměru žen a mužů mezi osobami, které volily. Jiným může být vytvoření několika samostatně hodnocených kategorií podle oborů lidských činností (politika, umění, lidská práva atd.) nebo podle historických období (současnost, 20. století, středověk atd.).

pracovní list A <<

K AKTIVITĚ „SLAVNÉ OSOBNOSTI ČESKÝCH DĚJIN“**Největší osobnost českých dějin**

V dubnu 2004 vyhlásil deník MF Dnes anketu Největší osobnost českých dějin. Součástí celospolečenské ankety byl průzkum mezi 200 významnými lidmi současné společnosti. Z jejich hlasování vzešel následující seznam 50 největších osobností, které jsou řazeny podle abecedy.

Podrobnější informace, včetně počtu hlasů, lze nalézt na internetových stránkách <http://zpravy.idnes.cz/ankety.asp?id=OSOBNOST>

1. Albrecht z Valdštejna
2. Anežka Česká
3. Tomáš Baťa
4. Edvard Beneš
5. Boleslav I.
6. Bernard Bolzano
7. K. H. Borovský
8. Svatý Cyril
9. Karel Čapek
10. Ema Destinová
11. Josef Dobrovský
12. Antonín Dvořák
13. Miloš Forman
14. Jaroslav Hašek
15. Václav Havel
16. Jaroslav Heyrovský
17. Milada Horáková
18. Jan Hus
19. Leoš Janáček
20. Jiří z Poděbrad
21. Josef Jungmann
22. Franz Kafka
23. Karel IV.
24. J. A. Komenský
25. František Křižík
26. Svatá Ludmila
27. Marie Terezie
28. T. G. Masaryk
29. Jan Rehoř Mendel
30. Svatý Metoděj
31. Alfons Mucha
32. Božena Němcová
33. František Palacký
34. Jan Palach
35. Jan Patočka
36. Přemysl Otakar I.
37. Přemysl Otakar II.
38. Jan E. Purkyně
39. Rudolf II.
40. Jaroslav Seifert
41. Bedřich Smetana
42. Emil Škoda
43. František Tomášek
44. Josef Kajetán Tyl
45. Svatý Václav
46. Svatý Vojtěch
47. Jan Werich
48. Otto Wichterle
49. Emil Zátopek
50. Jan Žižka

K AKTIVITĚ „SLAVNÉ OSOBNOSTI ČESKÝCH DĚJIN“

V dubnu 2004 oslovil deník MF Dnes 200 osobností současné české společnosti a požádal je o vyjádření k anketě Největší osobnost českých dějin.

Oslovenými lidmi byli:

Michal Anděl, lékař – Michael Aschermann, lékař – Václav Aulický, architekt – Milan Balabán, teolog – Ladislav Bartoníček, manažer – Petr Bartůnek, lékař – Zdeněk Bašný, lékař – Zdeňka Bauerová, výtvarnice – Jan Bednář, přírodovědec – Miroslav Bělina, právník – Jiří Bělohav, manažer – Jan Betka, lékař – Jiří Bičák, přírodovědec – Jiří Boček, manažer – Martin Bojar, lékař – Adolf Born, výtvarník – Lubomír Brabec, kytarista – Petr Broulík, lékař – Lubomír Brož, lékař – Dagmar Burešová, právnička – Jan Cimický, psychiatr – Evžen Čech, lékař – David Černý, výtvarník – Jiří Černý, hudební publicista – Petr Čornej, historik – Jan Daneš, lékař – Zdeněk Dienstbier, lékař – Petr Dítě, lékař – Josef Dolista, teolog – František Dostálek, manažer – Ivan Douda, psycholog – Jiří Dunovský, lékař – Jan Dvořáček, lékař – Jiří Fabián, manažer – Helena Fejková, módní návrhářka – Petr Fejk, ředitel zoo – Daniela Flejšarová, módní návrhářka – Ivana Follová, módní návrhářka – Vladimír Franz, hudební skladatel – Kurt Gebauer, sochař – Andrej Gjuríč, psycholog – Petr Goetz, lékař – Jan Graubner, arcibiskup – Pavel Gregorič, manažer – Marcel Grün, astronom – Jiří Grygar, astronom – Dana Hábová, překladatelka – Petr Hach, lékař – Tomáš Halík, teolog a sociolog – Vlastimil Harapes, tanečník – Milan Hejl, manažer – Jan Herzmann, sociolog – Martin Hilský, překladatel – Jiří Holý, literární vědec – Michal Horáček, textař a podnikatel – Cyril Höschl, psychiatr – Slavomil Hubálek, psycholog – Milena Hübschmannová, romistka – Václav Hudeček, houslista – Jiří Hurych, manažer – Karel Hynie, producent – Helena Illnerová, vědkyně – Martin Jahn, manažer – Josef Jařab, překladatel – Jan Jeník, biolog – Jan Jiráček, vědec – Jiří Just, spisovatel a herec – Vladimír Just, kritik – Bořivoj Kačena, manažer – Zdeněk Kadaňka, lékař – Tomáš Kadlec, ředitel NBÚ – Pavel Kafka, manažer – Anna Kareninová, překladatelka – Otakar Keller, lékař – Petr Kellner, podnikatel – Ivan Klíma, spisovatel – Stanislav Komárek, zoolog – Karel Komárek, podnikatel – Radana Königová, lékařka – Ilja Kotík, lékař – František Koukolík, lékař – Josef Koutecký, lékař – Ivo Krč, lékař – Eda Kriseová, spisovatelka – Jan Kříž, právník – Rudolf Kučera, historik – Zdeněk Kůkal, přírodovědec – Jan Lébl, lékař – Aleš Lederer, vydavatel – Jan Libiger, lékař – Josef Lžičar, advokát – Ladislav Macka, bankéř – Václav Malý, kněz – Emanuel Mandler, historik – Hana Maciuchová, herečka – Miroslav Masák, architekt – Zdeněk Matějček, psycholog – Ivo Mathé, manažer – Jiří Menzel, režisér – Vladimír Merta, hudebník – Jan Měšťák, lékař – Vlado Milunič, architekt – Jaroslava Moserová, lékařka a překladatelka – Vladimír Mráz, ekonom – Zuzana Navarová de Tejada, zpěvačka – Ondřej Neff, publicista – Radoslav Nenadál, překladatel – Petr Niederle, lékař – Václav Pačes, přírodovědec – Pavel Pařko, lékař – Radim Palouš, filozof – Irena Pavlásková, filmová režisérka – Leo Pavlát, spisovatel – Jiří Pekárek, lékař – Marie Pešková, lékařka – Jan Pirk, lékař – Jan Pištěk, výtvarník – Theodor Pištěk, výtvarník – Miroslav Plizák, psychiatr – Ivan Poledňák, hudební vědec – Ivo Pondělíček, psycholog – Štěpán Popovič, manažer – Pavel Pravec, manažer – Vilém Prečan, historik – Jan Přerovský, manažer – Antonín Přidal, překladatel a spisovatel – Petr Příhoda, lékař – Zuzana Roithová, lékařka – Richard Rokyta, lékař – Zdeněk Rokyta, lékař – Martin Roman, manažer – Pavel Rozsival, lékař – Ivan Ruller, architekt – Simona Rybáková, výtvarnice – Vratislav Schreiber, lékař – Jaroslav Skála, lékař – Ladislav Smoljak, režisér a herec – Olga Sommerová, dokumentaristka – Luboslav Stárka, lékař – Jan Starý, lékař – Štěpán Svačina, lékař – Josef Syka, lékař – František Šamalik, právník a historik – Milan Šamánek, lékař – Pavel Šebesta, lékař – Miroslav Ševčík, ekonom – Jiřina Šiklová, socioložka – Petr Šmolka, psycholog – Pavel Šporcl, houslista – Oldřich Štěrba, zoolog – Vladimír Tesař, lékař – Jana Tichá, astronomka – Alexandr Tomský, vydavatel – Ivo Tretera, filozof – Helena Třeštíková, dokumentaristka – Miroslav Tuček, ekonom – Jaroslav Tvrdík, manažer – Miloš Urban, spisovatel – Karel Urbánek, lékař – Radim Uzel, sexuolog – František Vaculík, manažer – Ivan Vaněk, lékař – Pavel Ventruha, lékař – Zdeněk Veselovský, zoolog – Michal Viewegh, spisovatel – Oldřich Vinař, lékař – Vladimír Visokai, lékař – Štefan Vítko, lékař – Miloslav Vlk, arcibiskup – Vladimír Vonka, lékař – Jiří Vorlíček, lékař – Rudolf Zahradník, vědec – Petr Zuna, vědec – Jaroslav Zvěřina, sexuolog

Zdroj: http://zpravy.idnes.cz/osobnost.asp?y=osobnost/velky_cek.htm.

Je feminismus nadávka?

Cíl:

Zpracovat esej, v níž žáci/žákyně představí svoje pojetí feminismu. Kriticky uvažovat o různých vymezeních pojmu feminismus a o předsudcích, která vůči tomuto pojmu v naší společnosti panují.

Kapitoly:

Gender a společnost, Gender a jazyk

Pomůcky:

pracovní list

Čas:

10 minut + domácí příprava

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Na úvod aktivity doporučujeme krátkou motivační diskusi, která ukáže problémovost tématu. Můžeme ji začít například tím, že žáky/žákyně požádáme, aby uvedli první slovo, které je napadne, když se řekne feminismus. Lze očekávat spíše negativní asociace. Pokud se studujících ptáme podrobněji na to, co o feminismu vědí, z čeho vyplývají jejich postoje, ukáže se pravděpodobně, že jejich vědomosti jsou velice omezené. Aktivita proto má posloužit, aby si žáci/žákyně své názory na feminismus podložili reálnými argumenty a dokázali je napříště obhájit.
- 2) Zadání aktivity spočívá ve zpracování eseje. Doporučujeme žákům/žákyním zadat přibližnou strukturu eseje, například ve formě následujících otázek:
 - Co chápou pod pojmem feminismus?
 - V čem podle mne může být feminismus nebezpečný?
 - V čem naopak může být feminismus prospěšný?
 - Jaké jsou obvyklé důvody či argumenty pro odmítání feminismu?
 - Jaké jsou naopak důvody či argumenty pro obhajobu feminismu?
 - Považují se já osobně nebo lidé v mém okolí za feministky a feministy?
- 3) Ačkoliv v eseji mají být prezentovány osobní postoje, tyto by měly být založeny na skutečných argumentech. Požádáme proto žákyně/žáky, aby si našli publikace nebo internetové stránky týkající se kritiky či podpory feminismu (viz seznam literatury a zdrojů). Pokud mají žáci/žákyně omezený přístup k informačním zdrojům, můžeme jim pro základní orientaci nabídnout text uvedený v pracovním listu.
- 4) Po vypracování esejů vyzveme žákyně/žáky, aby si je navzájem vyměnili a zhodnotili. Zhodnocení můžeme opět zadat za domácí úkol. Každý esej by měl být zhodnocen 3–5 žáky/žákyněmi. Zhodnocení spočívá zejména v porovnání vlastního a spolužákova/spolužaččina eseje, označení sporných míst a nových informací a vyjádření k logické výstavbě textu. Pokud studující nemají zkušenosti s podobným hodnocením, můžeme aktivitu zakončit společným shrnutím.

Komentář:

Aktivitu můžeme zařadit do výuky bez ohledu na hloubku orientace studujících v genderové problematice. Její podstata je v projevení vlastních postojů a v jejich konfrontaci s postoji druhých lidí a s některými fakty. Protože však při probírání genderových témat opakovaně narážíme na souvislost s feministickým hnutím, doporučujeme aktivitu zadat spíše na úvod. Vyjasnění postojů k feminismu a jeho kladné přijetí nám v mnohém usnadní následný výklad genderové problematiky.

Aktivita směřuje k otevřenosti studujících vůči feministickým myšlenkám a snížení obavy z označení feminismus. Feministické hnutí je vhodné chápat jako součást širšího hnutí za lidská práva. Na vztahu k pojmu feminismus se ukazuje schopnost kritického myšlení. Zužování pojmu na radikální feminismus, který zdůrazňuje nepřátelskou povahu vztahů mezi ženami a muži, je zavádějící. Feminismus v současné době má mnoho různých podob, je vnitřně heterogenní. Proto je přesnější používat označení „feminismy“ než označení feminismus v jednotném čísle. Obecně lze říci, že feministky a feministé směřují ke zrovnoprávnění žen a mužů, což v některých oblastech znamená otevření nových možností pro ženy (například pracovní uplatnění), v jiných ovšem se otevírají možnosti pro muže (například podíl na výchově dětí). Jednotlivé feminismy se liší obvykle v tom, jakou cestu ke zrovnoprávnění považují za nejlepší.

K AKTIVITĚ „JE FEMINISMUS NADÁVKA?“

FEMINISMUS

Termín používaný obecně pro komplexní jev, který je zčásti definován spory, jež byly vyvolány ohledně jeho významu. V širším významu znamená zájem o společenskou roli žen ve vztahu k mužům ve společnostech minulých i současných, vycházející z přesvědčení, že ženy trpí a trpěly mnoha nespravedlnostmi v důsledku svého pohlaví. Politický jazyk a cíle moderního feminismu se zrodily ve francouzské revoluci a osvícenství. Feminismus, historicky spojený s opozičními silami bojujícími proti ortodoxii a autokracii, se vymezuje jako zápas za uznání práv žen, za rovnoprávnost mezi pohlavími a za redefinici ženství. Feminismus čerpá z liberálních a racionalistických stejně jako z utopických a romantických idejí západní Evropy a není lehké jej definovat.

I když spory o společenskou roli žen vybuchly otevřeně během osvícenství, mají své předchůdce. Středověcí a renesanční autoři se začali zabývat tématem společenské identity žen a obhajovali rozšíření ženské politické moci a vlivu, například Christine de Pisan v díle *Kniha o městě dam* (1405). Počátky moderního feminismu se však spojují s publikací Mary Wollstonecraftové *Obhajoba práva žen* (*Vindication of the Rights of Woman*, 1792).

Wollstonecraftová nastínila, co se mělo později stát nepopíratelným feministickým zájmem, mimo jiné i obranu politických a přirozených práv žen. Zpochybnila přijímané ideje o rozdílných schopnostech obou pohlaví, zastávala se reformy vzdělání pro chlapce i dívky a vebila oboupohlavní pojetí racionálního jáství.

Zbrání ženské emancipace se stal rozum, který byl využíván proti povýšenecké identifikaci žen s přírodou a s jejich sexuální funkcí. Víra v rozum šla tedy ruku v ruce se silnou vírou v pokrok. Tato přesvědčení, třibená již hluboce zakořeněnou tradicí liberální teorie společenské smlouvy a oddanosti formální právní rovnosti, jsou nejzjevnější v klasickém traktátu Johna Stuarta Milla z devatenáctého století *Poddanství žen* (*The Subjection of Women*, 1869). Mill proti sobě staví „Rozum“ a „Instinkt“ a doufá ve společnost založenou na rozumných zásadách. Tvrdí, že rozum vyžaduje zrušení rozdílů v přístupu k lidem na základě pohlaví, jedné z „nahodilostí zrození“. Bude-li ženám uděleno rovnoprávné občanství a občanská svoboda ve veřejné sféře, napomůže to hlubší transformaci společenských vztahů mezi pohlavími.

Pro feministické myslitele a myslitelky byl přitažlivý liberalismus. Jazyk práva je mocnou zbraní proti tradičním závazkům, zejména povinnosti k rodině či jakémukoli společenskému postavení vyhlášenému za „přirozené“ na základě připisovaných charakteristik. Být „svobodná“ a „rovná“ mužům – to byl hlavní cíl feministické reformy. Politická strategie, která vyplývá z tohoto nevlivnějšího feministického proudu, si klade za cíl potvrzení teze, že „ženy jsou stejně jako muži racionální bytosti“. Z toho plyne, že ženy jsou stejně jako muži nositelkami nezczizitelných práv. Dále z toho vyplývá, že být ženou není důvodem pro diskriminaci namířenou proti ženám. Hlavní zastánci volebního práva žen v Británii a USA zpochybnili argumenty, jež ospravedlňovaly formální právní nerovnost na základě rozdílů mezi pohlavími. Tvrdili, že upírání základních práv nějaké skupině lidí z důvodu předpokládaného rozdílu nemůže být ospravedlněno, nelze-li prokázat, že onen rozdíl je pro dané rozlišení relevantní. Ať už jsou rozdíly mezi pohlavími jakékoli, žádný z nich neospravedlňuje právní nerovnost a upření práv a privilegií občanství.

Několik raných zastánců feminismu dovedlo liberální univerzalizismus k jeho nejradikálnějšímu závěru, když tvrdili, že neexistují žádné ospravedlnitelné důvody pro vyloučení dospělých lidí z právní rovnosti a občanství. Zastánci volebního práva žen byli také dědici tradic zdůrazňujících potřebu řádu a sdílených hodnot a kladli důraz na občanské vzdělání a na společnost jako společnost vlastníků. Požadavky na rovnoprávnost žen se tudíž často netýkaly všech žen. Některé ženy a muži byli vylučováni podle kritéria gramotnosti, vlastnictví majetku, tělesné či duševní nezpůsobilosti nebo – ve Spojených státech – rasy.

Čas od času postavila feministická rozprava liberální rovnostářství na hlavu, když byla prosazována občanská rovnost žen na základě, jenž historicky sloužil k tomu, aby ženy z politiky vyloučil. Byly to například argumenty pro větší politickou účast žen vedené z hlediska jejich morální nadřazenosti či charakteristických forem ctnosti. Tyto apely mohly mít taktický význam, nebyly však nikdy pouze taktické. Argumentovaly ve prospěch společenského umístění ženy jako matky a využívaly mateřství jako nároku na občanství a veřejnou identitu. V různých dobách vzdávaly radikální, liberální, demokratičtí a socialističtí zastánci feminismu hold ženám jako příkladům konkrétních forem společenských ctností.

Z výhodné pozice feminismu založeného na právech se stala přenesením důrazu na občanské republikánské mateřství past. Avšak debata, jež vyvolala představy mateřské ctnosti, byla jen jednou feministickou odpovědí na složitou, rychle se měnící politickou kulturu. Tato politická kultura v západních demokraciích byla oddána liberalismu, ale zahrnovala také občanská republikánská témata společenské solidarity a národní identity. Ženy vedly svůj spor uvnitř muži ovládaného politického řádu ze své vlastní oblasti, světa žensky strukturované senzibility a imperativů, které vyjadřovaly jejich vyloučení z veřejného života i jejich kulturní sílu a důležitost. Jelikož mnohé feministky neuměly tak jako muži pojímat identitu jako společensky zcela autonomní atom, často odmítaly individualistický ideál a schvalovaly rozšířené rodinné hodnoty zbavené patriarchálních privilegií jako zdroj nového komunalismu a společenské solidarity.

Feministky se také různě obracely k socialismu v jeho utopických i „vědeckých“ aspektech a k romantismu. V teoriích třídního útlaku nacházely analogii ke společenské pozici žen tvář v tvář mužům. Socialistické feministky prosazovaly teorie sexuálních tříd a revolty pohlaví. Feministky ovlivněné romantismem hájily pevné přesvědčení o vášnivém a citlivém já prolamujícím zastaralý společenský zvyk. Upozorňovaly, že ženy trpěly nejen represemi či zvnitřněnými představami o své vlastní neschopnosti, ale také útlakem či systematicky vnucovanými pravidly a zvyky týkajícími se nerovnosti mezi pohlavími. Feministické romantičky zdůrazňovaly „zvláštního ducha“ ženy (jak to vyjádřila Američanka Margaret Fullerová) a doufaly, že dojde ke společenské přeměně, která uvolní ženskou „odlišnost“ a umožní jí rozvoj.

pracovní list <<

Různorodé dějiny feminismů tvoří základ pro současnou polemiku o feminismu. Existuje celá řada odrůd liberálního, socialistického, marxistického a utopického feminismu. K nim se druží další varianta založená na psychoanalýze. Feministky diskutují o rovnosti chápané z hlediska formálně právního, o rovnosti příležitostí i o rovnosti úcty a zacházení. Sexualita a sexuální identita se staly nebezpečným sudem prachu a arénou politické redefinice. Menšina radikálních feministek vybízí ženy, aby se zcela oddělily od muži ovládané společnosti, avšak jiné v tomto příkazu vidí návod ke katastrofě. Jsou feministky, které zastávají neoblomné přesvědčení o odlišnosti žen, a jiné, které minimalizují rozdíly mezi pohlavími. Tak zůstává feminismus v podstatě sporným pojmem.

Jean Bethke Elshtain
Vanderbilt University

Zdroj: www.differentlife.cz.

Jaká měla být žena v roce 1894?

Cíl:

S pomocí historického textu přemýšlet o tom, jaká byla společenská očekávání vůči ženám a mužům v minulosti a jaká jsou dnes. Uvědomit si vliv socio-kulturních faktorů (například církve) na představy o tom, jaké jsou ženy a jakí jsou muži.

Kapitoly:

Gender a společnost, Gender a náboženství, Gender a osobnost člověka

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každého studujícího

Čas:

45 minut nebo domácí práce + 25 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Všem žákyním/žákům, případně dvojicím rozdáme jednu kopii pracovního listu s textem z 19. století, v němž manželka reverenda udílí rady ženám pro manželský život.
- 2) Úkolem žáků/žákyní je text přečíst a shrnout, co autorka radí mladým ženám a jaké jsou autorčiny představy o vztazích mezi ženami a muži. Čtení textu můžeme zadat jako domácí úkol. Vzhledem k délce textu tuto variantu doporučujeme. V takovém případě je vhodnější aktivitu pojmout jako individuální práci.
- 3) Svá shrnutí a názory na text žáci/žákyně představí třídě. Následuje společná diskuse. Ta by se měla zejména věnovat ideálu komunikace mezi manželi tak, jak byl prezentován v textu. Vedeme studující k tomu, aby jej porovnávali s tím, jaký ideál vztahu mají oni osobně a jaký je ideál obvyklý v současné době. Představy se snažíme zasadit do historického a socio-kulturního kontextu. Rozdíly mezi různými představami tak můžeme vysvětlit i prostřednictvím změny společenských podmínek, například úlohy církve. Důležité je upozorňovat na přítomnost genderových stereotypů v textu, z nichž mnohé existují do současnosti.

Komentář:

Aktivitu je nejvhodnější použít při probírání tématu mezilidských vztahů, partnerství a rodiny. Jedná se o relativně jednoduchou, ale přitom pro žákyně/žáky atraktivní aktivitu. Text, na němž aktivita stojí, je navzdory svému stáří pro studující zajímavý. Vzhledem k povaze textu však doporučujeme opatrně zvažovat, zda je třída dostatečně zralá na věcnou diskusi o vztazích a sexualitě.

Aktivitu je možné zcela založit na žákovské domácí práci. Studující si text přečtou doma a vypracují esej podle následujícího zadání: „Na základě textu vytvořte esej o rozsahu 1–1,5 strany, v němž představíte autorčin pohled na ideální manželský vztah a úlohu ženy v něm. Porovnejte jej s tím, jaký ideál vztahu je obvyklý v současné době a jak si ideální vztah představujete vy osobně.“ Eseje můžeme použít jak pro hodnocení žáků/žákyní, tak i pro další práci ve vyučování. Například požádáme žákyně/žáky, aby si eseje navzájem vyměnili (vhodné je, když si práci vzájemně čtou názorově odlišní žáci/žákyně) a provedli jejich zhodnocení. Při hodnocení mohou například označit informace, s nimiž souhlasí, informace, s nimiž nesouhlasí, a informace, které jsou pro ně nové. Takto ohodnocená práce jedním či libovolně vyšším počtem osob se vrátí zpět k autorovi/autorce. U starších studujících můžeme zadání eseje rozšířit o reflexi specifického náboženského kontextu, v němž byl text vytvořen.

Text je velice názorným popisem strategií, které by podle autorky ženy měly používat v manželství. Text vychází z představy, že vztah a priori obsahuje boj partnerů o moc, kterou ve vztahu budou disponovat, a jejich vzájemnou uzavřenost, která brání partnerskému pojetí vztahu. Moc žen vůči svému manželovi vyplývá podle textu z používání skrytých „ženských zbraní“. Toto pojetí, ačkoliv se s ním setkáváme v mírnější formě i dnes, je vlastní historickým epochám, v nichž reálně neexistovaly emoce jako legitimní motivy k založení manželství. Emoce, a tedy láska, která předpokládá partnerství, jsou podle řady sociologů výdobytkem moderní společnosti.

Klademe-li v aktivitě důraz na historické srovnání, můžeme do závěrečné diskuse začlenit některé sociologické poznatky o proměně moderní rodiny. Například český sociolog Ivo Možný spatřuje hlavní změny rodiny, které se nejzřetelněji projeví ve druhé polovině 20. století, v následujících znacích:

1. Rodina ztratila monopol na legitimní sex. Předmanželský sex je považován za stejně legitimní.
2. Rodina ztratila monopol na legitimaci plození dětí. Mnoho dětí se rodí mimo manželství a neplyne z toho pro ně žádné výrazné sociální stigma.
3. Výběr partnera je svobodnou individuální volbou, nikoliv volbou rodičů za účelem reprodukce rodu.
4. Manželství není nezrušitelnou institucí. Má podobu občanské smlouvy, která může být rozvázána rozvodem.

5. V důsledku společenské dělby práce došlo k vyvlastnění řady tradičních funkcí rodiny. Mimo rodinu probíhá vzdělávání, práce, volnočasové aktivity atd. Rodina se omezila na poskytování emocionálního bezpečí, stala se soukromou sférou.
6. Jediným účelem partnerského vztahu a rodiny není výchova dětí. Počet dětí se radikálně snížil.
7. Došlo k posunu v genderových rolích. Pracovní uplatnění se stává důležité nejen pro muže, ale i pro ženy. Mateřství není jedinou náplní života žen.

Zdroj: Možný, I. (2002). Sociologie rodiny. Praha: Slon.

K AKTIVITĚ „JAKÁ MĚLA BÝT ŽENA V ROCE 1894?“**Rady a pokyny pro mladou nevěstu, která se chová a jak zacházeti s intimními a osobními vztahy ve svazku manželském ku prospěchu nezrušitelnosti této požehnané svátosti a pro slávu Boží.**

Napsala Ruth Smythersová, milovaná žena reverenda L. D. Smytherse, pastora arkadické Metodistické církve, při výročním regionálním shromáždění. Vydáno léta páně 1894.

Pro citlivou mladou ženu, které se dostalo řádného vychování, jest svatební den paradoxně dnem nejšťastnějším i nejděsivějším zároveň. Kladným okamžikem jest svatba sama o sobě, kdy je nevěsta středem pozornosti a odehrává se krásný, Bohem požehnaný ceremoniál, který symbolizuje její triumf nad mužem, kterého si k sobě připoutala, aby vyplňoval její tužby po zbytek života pozemského.

Zápornou chvílí jest pak svatební noc, kdy se nevěsta musí vykoupiti tak říkajíc tím, že bude poprvé čeliti hrůze sexuální zkušenosti. Za těchto okolností poslyšte, drahá čtenářko, šokující pravdu. Některé ženy očekávají zkoušku ohněm o svatební noci s radostí. Takových pocitů se vyvarujeme! Sobecky a tělesně založený manžel může lehce takého nevěstina smýšlení zneužít. Nikdy by nemělo upadnouti v zapomnění jedno zásadní pravidlo manželství: dávatí se musí pomalu, zřídkakdy, a hlavně s nechtí. Jinak by se mohlo přihoditi, že manželství stane se prostorem pro ukájení živočišných tužeb. Na druhou stranu, utlačování nevěsty nemusí vždy zacházeti do krajnosti.

Ačkoli jest sex v tom nejlepší případě odporný a v nejhorším případě bezbožný, bolestivý a ponižující zážitek, musí se přetřpěti, a ženy tak činí již od počátku věků. Odměnou budiž jim svátost monogamního domova a děti, jež touto cestou vznikají. Pro nevěstu je ve většině případů zbytečné brániti se ženichovým započínáním sexuálního aktu.

Ideálním mužem by byl ten, kdo by k své ženě přistoupil pouze na její vlastní žádost a pouze z důvodů zploditi potomstva. Takové jemnosti a nesobeckosti však od průměrného muže očekávati nelze. Většina mužů, pokud nežije v sebezapření, bude sex vymáhati téměř denně. Moudrá nevěsta statečně protřpí nejvýše dva sexuální zážitky týdně v prvních měsících manželství a postupem času by se měla všemi možnými způsoby snažiti, aby se četnost snižovala. V tomto ohledu se použití dá předstíraná nemoc, ospalost, bolest hlavy. S úspěchem se setkávají také večerní hádky, škorpení, popichování, sekýrování a hašteření zhruba hodinu předtím, kdy obvykle započíná svádění.

Chytré ženy mají vždy v zásobě novou a lepší metodu, jak odmítnouti a odraditi manžela s jeho milostnými návrhy. Dobrá manželka může čekat, že do konce prvního roku manželství se jí podaří snížit četnost intimních sblížení na jedno týdně a do konce pátého roku svazku manželského na jedno měsíčně. Mnoha ženám se podařilo do desátého výročí sňatku poroditi děti všechny a docíliti úplného ukončení sexuálního vztahu se svým manželem. V tomto období se mohou spolehnout, že láska k dětem a společenský nátlak jejich muže doma udrží.

Tak jako si moudrá nevěsta vždy ví rady, jak udržeti četnost pohlavních styků co nejnižší, stejnou pozornost musí věnovati také tomu, aby to byla ona, kdo řídí druh a stupeň styku. Většina mužů jest od přírody spíše perverzní, a když žena vyjde i jen půl kroku vstříc, může to znamenati přival nejděsivějších výmyslů jeho. Třeba mimo jiné provozovati normální sex v nenormálních polohách, dotýkati se ženina těla ústy a své odporné vzrušené tělo nastavovati k ústům své ženy. Když jest muž odmítán, začnou se projevovati nechutné mužské zvyky, ke kterým jest v také situaci každý manžel náchylný. Mluví o sexu, čte příběhy o sexu, je často nahý, prohlíží si fotografie nebo kresby znázorňující nebo připomínající sex. Moudrá nevěsta nikdy nedovolí, aby její muž viděl její tělo neoblečené, a nikdy nedopustí, aby on ukazoval své vyslečené tělo jí. Pokud se sexu nejde vyhnouti, jest nezbytno, aby se provozoval v naprosté tmě. Spousta žen považuje za rozumné a užitečné nosit silnou bavlněnou noční košili a manžela oblékat do řádného pyžama. Noční úbory si manželé obléknou každý v jiném pokoji a při pohlavním aktu si je nemusí svlékati, tudíž dojde k odhalení co nejmenšího kousku nahých těl.

Ve chvíli, kdy má nevěsta oblečenu košili a zhasla už všechna světla, postaví se tiše k posteli a očekává svého ženicha. Ten když tápavě vstoupí do místnosti, neměla by žena vydávati žádného zvuku, neboť by tomu mohl porozuměti jako povzbuzení. Měla by ho nechat tápati ve tmě. Vždy jest naděje, že třeba zakopne a způsobí si malé zranění, kterého by žena mohla využiti jako výmluvy a odepřiti mu pohlavní styk. Když ji najde, měla by manželka ležeti co nejtoporněji. Jakýkoli pohyb z její strany by si mohl optimistický manžel vyložiti jako vzrušení sexuální.

Pokud se jí chystá políbíti na rty, stačí, když trochu otočí hlavu, a jeho polibek skončí někde na tváři. Pokud se jí chystá políbíti ruku, měla by jí sevřít v pěst. Pokud jí nadzvedne noční košili a pokusí se jí políbiti kdekoli jinde, měla by si ji okamžitě stáhnout, kam patří, a vyskočiti z postele se slovy, že jí příroda volá tam, kam musí i král. Tohle určitě potlačí jeho touhu líbatí zakázaná území. Když se manžel snaží ženu svéstí necudnými řečmi, vymyslí si žena nějakou nesexuální a triviální otázku, kterou mu zničehonic položí. Jakmile na ni muž odpoví, měla by udržovati konverzaci na ono téma, i kdyby bylo sebenicotnější. Nakonec manžel pochopí, že když vyžaduje pohlavní styk, musí v tom pokračovati jen bez milostných příkras. Moudrá žena si nenechá vyhrnouti noční košili dále než k pasu a dovolí nejvýše, aby si muž rozeplnul poklopec u pyžama, aby mohlo dojiti ke spojení. Manželka je po celou dobu, co on funí a vzdychá, úplně tiše nebo si bručí něco o domácích pracích. A hlavně musí ležeti úplně nehybně a nikdy, za žádných okolností nezamručí ani nezasténá, dokud styk neskončí. Hned, jakmile muž dokončí pohlavní akt, začne ho moudrá žena sekýrovati stran drobných úloh, které si přeje, aby ráno vykonal.

Spousta mužů přináší největší sexuální uspokojení právě to poklidné konečné vyčerpání těsně po pohlavním aktu, a tak je pro ženu nutno zajistiti, aby v takové chvíli nenastal okamžik klidu, který by si muž vychutnal. Jinak by mu to mohlo dodatí odvahy, aby se znovu pokusil o pohlavní sblížení. Manželka může být ráda za jednu povzbudivou skutečnost. Celý život jejího muže vychovávala škola, církve, jeho rodina a společnost okolo něj k pocitu viny pro jeho pohlavní touhy. Přichází tedy ve svazek manželský kající a studem zahalen, už napůl přemožen a zdolán. A moudrá žena se chopí takové výhody a pozvolna sleduje svůj cíl: nejdříve omezování ve svůj prospěch a poté svého manžela úplně oprostí od sexuálního vyjadřování.

Ženy v „mužských“ povoláních, muži v „ženských“ povoláních

Cíl:

Na základě příběhů lidí, kteří vykonávají povolání obvyklé pro opačné pohlaví, uvažovat o výhodách a nevýhodách genderově atypických povolání. Uvědomit si překážky, s nimiž se ženy a muži potýkají, a zamyslet se nad možnostmi jejich překonání.

Kapitoly:

Gender a trh práce, Gender a volba povolání, Gender a společnost

Pomůcky:

pracovní list pro vyučující

Čas:

20 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Třidu rozdělíme na pět skupin. Každé z nich stanovíme určitou roli v následující hrané scénce. Jedna skupina bude zastávat roli dětí rozhodujících se o volbě dalšího povolání, druhá skupina bude představovat jejich rodiče, třetí skupinou budou jejich vyučující a čtvrtá skupina bude zastávat roli zaměstnavatelských organizací. Pátá skupina, kterou nemusíme vyčleňovat, se bude věnovat pozorování probíhající hrané scénky.
- 2) Před celou třídou přečteme pět stručných popisů lidí, kteří se věnují činnostem typickým pro opačné pohlaví. Následně představíme zadání aktivity. Ta spočívá v hrané diskusi, kde se střetávají názory dětí, které si chtějí zvolit genderově neobvyklé povolání, názory jejich rodičů, názory jejich vyučujících a názory potenciálních zaměstnavatelských organizací. Všichni by měli zvažovat, jaké jsou výhody a nevýhody toho, když v povolání vykonávaném obvykle ženami chce začít působit muž či opačně. V diskusi mohou žáci/žákyně vycházet z příběhů prezentovaných v pracovním listu, případně si vyhledat další informace v tisku, na internetu či ve vlastním okolí.
- 3) Po proběhnutí hrané scénky požádáme pozorovatelskou skupinu o její zhodnocení. Na závěr můžeme připojit diskusi o argumentech, které byly jednotlivými skupinami ve scénce používány.

Komentář:

Aktivita je velice cenná zvláště ve vztahu k vlastní volbě další vzdělávací a pracovní dráhy žákyň a žáků. Můžeme ji proto použít při probírání tématu volba povolání, zvláště na jejím začátku. Studující během aktivity často používají argumenty, s nimiž se osobně setkali při zvažování vlastní vzdělávací a pracovní dráhy.

Aby aktivita naplnila svůj cíl, měly by v jejím průběhu zaznívat názory pro (např. rozvinutí potenciálu každého jednotlivce, zvýšení výkonnosti celkové pracovní síly a tím podpora hospodářského rozvoje společnosti aj.) a proti (např. obtížné přijetí pracovními kolektivy, potýkání se s genderovými stereotypy, rozrušení zavedené dělby práce aj.) otevírání původně ženských oborů mužům a opačně. Pokud tomu tak není, měli bychom do diskuse vstupovat s doplněními či dotazy, které budou směřovat k těmto oblastem.

K AKTIVITĚ „ŽENY V ‚MUŽSKÝCH‘ POVOLÁNÍCH, MUŽI V ‚ŽENSKÝCH‘ POVOLÁNÍCH“

Následující příběhy popisují, s jakými překážkami se člověk může setkat při volbě povolání a jak obtížné může být rozhodnout se pro povolání, které je běžně vykonáváno příslušníky opačného pohlaví.

Švédská golfistka Annika Soerenstamová se jako první žena od roku 1945 zúčastnila mužského turnaje série PGA. Během soutěže byla vystavena silnému tlaku ze strany mužských soutěžících. Velké podpory se jí však dostalo od švédských fanoušků. I přes neúspěch v soutěži se na tiskové konferenci vyjádřila o svém povolání: „Dělám, co chci, žiju svůj sen. Byla by to fantazie, kdybych postoupila dál. Ale já jsem se chtěla hlavně zdokonalit. Doufám, že i další ženy a dívky mají stejný pocit. Že půjdou za svým srdcem.“

Kateřina Hlavsová se má stát první ženskou pilotkou české armády. Jejím snem je zasednout do kabiny vojenského proudového letounu, nejlépe nadzvukového. Za svojí volbou povolání si stojí, nevidí na ní nic zvláštního. V současné době je studentkou brněnské vojenské akademie, kde podstupuje stejný výcvik jako její mužští spolužáci. „Na létání nemá vliv to, zda je pilotem muž či žena. Záleží na tom, jak mu to jde.“

Osmadvacetiletá Dagmar Damková se poprvé stala ženskou rozhodčí v první fotbalové lize. Ačkoliv je oceňována pro své kvality rozhodčí, ne všichni diváci ji na hřišti vidí rádi. Někteří ji berou jako pouhou atrakci, někteří na ní dokonce křičí „Běž dělat bramborový salát“. Přes tyto odmítavé reakce chce i nadále zůstat v tomto mužském povolání.

Adam Soukup je jedním z mála mužů, kteří se rozhodli zůstat po narození dětí doma a starat se o ně. Na rodičovskou dovolenou nastupují obvykle ženy. Pokud toto rozhodnutí učiní muž, je vystaven nepochopení, zesměšňování, někdy až diskriminaci ze strany okolí. Obhájit tuto volbu bývá pro muže velmi těžké. „Dodnes jsem však spokojený, že jsem na mateřské byl, a myslím si, že to stejně cítí i děti.“

V Itálii byla založena Asociace mužů v domácnosti, první svého druhu na světě. Asociace sdružuje muže, kteří svobodně odešli ze zaměstnání a začali se starat o domácnost. V současné společnosti, která stále považuje muže za živitele rodiny, je odchod ze zaměstnání těžkým rozhodnutím. Podpora, kterou mohou muži v domácnosti prostřednictvím asociace získat, je posiluje v jejich svobodné volbě dát přednost rodině.

Zdroj: upraveno podle článků MF Dnes a BBC News, 2002 a 2003.

Ředitelky a ředitelé

Cíl:

Zjistit zastoupení žen a mužů v řídicích funkcích různých typů organizací. Uvědomit si tzv. horizontální a vertikální genderovou segregaci na trhu práce.

Kapitoly:

Gender a trh práce, Gender a společnost

Pomůcky:

internet

Čas:

domácí příprava + 30 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme do dvoučlenných nebo trojčlenných skupin. Případně můžeme aktivitu pojmout jako individuální práci.
- 2) Úkolem každé skupiny bude zjistit z co největšího množství organizací, jaký je poměr žen a mužů mezi jejich pracovníky/pracovnicemi a v jejich vedení. Doporučíme, aby si každá skupina připravila formulář, kam bude zapisovat následující údaje: název organizace, náplň organizace, počet zaměstnanců/kyň celkem, z toho počet žen a mužů, počet žen a mužů na nižších řídicích pozicích (např. vedoucí oddělení), ředitel/ka, náměstci/kyňe a jiné. K vyhledávání údajů by skupiny měly využít především zaměstnané osoby v jejich blízkém okolí, dále internet či jiné informační zdroje. Shromážděné údaje by žákyně/žáci měli zpracovat tak, že se pokusí určit průměrné hodnoty zastoupení žen a mužů v různých pozicích a případně najít určité pravidelnosti.
- 3) Závěry skupinových prací následně budou žáci/žákyně prezentovat ve společné hodině. Zajímavé údaje zapišeme na tabuli a vedeme k nim diskusi. Jejím cílem je, aby si žáci/žákyně uvědomili nerovnoměrné zastoupení žen a mužů v jednotlivých odvětvích hospodářství a na jednotlivých pracovních pozicích.

Komentář:

Aktivita slouží k názornému představení vertikální a horizontální segregace, konceptu skleněného stropu a skleněného výtahu (viz kapitola Gender a trh práce). To, co se při pohledu na jednotlivé organizace jeví jako jejich specifikum, se při porovnání většího množství organizací ukáže být určitou pravidelností. Některé pravidelnosti týkající se zastoupení žen a mužů ve sféře zaměstnání vyplývají z genderových stereotypů. Právě jejich existenci si studující mohou prostřednictvím této aktivity uvědomit.

Aktivitu můžeme zúžit na region, v němž studující žijí. Úkolem pak bude zmapovat zastoupení žen a mužů v co největším počtu organizací, které existují v okolí žáků/žákyně. U starších ročníků lze úkoly skupinám rozdělit rovněž podle oborů – například zdravotnictví, školství, strojírenství, zemědělství atd. Při takovém rozdělení třída po představení výsledků získá téměř úplnou představu o poměru žen a mužů v jednotlivých segmentech hospodářství, včetně jejich vertikálního rozložení. Pro úplnost je vhodné závěrečné shrnutí doplnit o celorepublikové statistické údaje (www.csu.cz).

Vědí děti, co znamenají rovné příležitosti v zaměstnání?

Cíl:

Zamyslet se nad příčinami rozdílů ve finančním odměňování žen a mužů. Porovnat názory žákyň a žáků ve třídě s názory studujících v ČR a ve vybraných zemích.

Kapitoly:

Gender a trh práce, Gender a společnost

Pomůcky:

pracovní list pro vyučující

Čas:

15 minut

Věk:

základní škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Na tabuli přepíšeme zadání úlohy z pracovního listu pro vyučující. Neuvádíme správnou odpověď, ani úspěšnost řešení z průzkumu.
- 2) Požádáme žákyňe a žáky, aby na úlohu odpověděli. V případě zralé třídy, můžeme zvolit veřejné sdělování odpovědí – žáci/žákyňe se hlásí k odpovědi, kterou považují za správnou, hlasy sčítáme. V případě třídy kde žáci/žákyňe nejsou zvyklí na obhajování svých osobních názorů, volíme anonymní sdělování odpovědí – žákům/žákyňím rozdáme malé papírky, na které zapíšou písmeno zvolené odpovědi, papírky vybereme a odpovědi sečteme.
- 3) Na tabuli zapíšeme počet jednotlivých odpovědí. Snažíme se se žákyněmi/žáky diskutovat o důvodech jednotlivých voleb. Pozornost klademe na spojování jednotlivých odpovědí se žakovskými zkušenostmi. Diskusi vedeme k porozumění principu rovných šancí. Zdůvodňujeme správnost odpovědi D.
- 4) Počet správných odpovědí ve třídě přepočítáme na procenta. Vedle údaje za třídu zapíšeme údaje za jednotlivé země zúčastněné v průzkumu (viz pracovní list pro vyučující). Na základě porovnání se spolu se žáky/žákyňemi snažíme rozvíjet úvahy o příčinách shod a rozdílů mezi jednotlivými zeměmi. Diskuse může vyústit v popis společenského uspořádání v daných zemích (nakolik je v dané zemi zajištěna rovnost šancí) a případně v doporučení pro země s nízkou úspěšností v úloze, co mají změnit na vzdělávacím systému, aby studující lépe rozuměli tématu rovných příležitostí.

Komentář:

Aktivita využívá jedné úlohy, která byla vytvořena a zadána v rámci Mezinárodního výzkumu výchovy k občanství. Úloha se týká toho, nakolik studující rozumějí konceptu rovných šancí na trhu práce. Úlohu řešili žáci a žákyňe z 28 zemí, jejichž výsledky mohou být porovnávány. V pracovním listu k této aktivitě je kromě samotné úlohy uvedeno i několik výsledků z různých zemí. V případě hlubšího zájmu o provedený výzkum a jeho závěry doporučujeme navštívit internetové stránky www.uiv.cz.

Aktivitu je vhodné použít k zahájení tématu Člověk a trh práce, případně i v rámci tématu Volba povolání. Je to velice rychlá aktivita, která otevře téma rovnosti na trhu práce. Ukáže, nakolik žáci/žákyňe chápou a umí aplikovat předpoklad rovných příležitostí žen a mužů. Pro její jednoduchost a soutěžní povahu můžeme aktivitu dobře použít jako motivační start k probírání tématu.

Důležitým aspektem je porovnání odpovědí žáků/žákyň s průměrnými výsledky za ČR a další země. Toto porovnání může vyprovokovat diskusi, která zasadí uvažování o rovných příležitostech do širších souvislostí. Nejde přitom pouze o rovné příležitosti žen a mužů, ale o riziko jakéhokoliv stereotypního nahlížení na jedince jako zástupce určité skupiny bez přihlížení k jeho individuálním dispozicím.

Aby se aktivita neminula účinkem, je nutné citlivě reagovat na žakovská vysvětlení rozdílných výsledků v jednotlivých zemích. Úspěšnost žáků/žákyň z USA či Finska je podstatně vyšší než úspěšnost žáků/žákyň z Ruska či Slovenska. Bylo by přílišným zjednodušením vidět příčinu v tom, zda daná země patřila do komunistického bloku či nikoliv.

Významnějším důvodem, který však s politickým režimem souvisí, je otevřenost médií v jednotlivých zemích a úroveň demokracie ve společnosti. Rovnost žen a mužů je v rozvinutých zemích typu Finska či USA běžným mediálním tématem. Veřejné mínění je s ním tedy dobře seznámeno. Toto téma je rovněž častěji součástí vzdělávacího systému.

Vzhledem k tomu, že v poslední době se i v ČR stávají rovné šance mediálně aktuálním tématem, můžeme se žákyněmi a žáky diskutovat o tom, zda vnímají nějaký posun v názorech svých či svého okolí.

K AKTIVITĚ „VĚDÍ DĚTI, CO ZNAMENAJÍ ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI V ZAMĚSTNÁNÍ?“**Úloha**

Dva lidé pracují ve stejném zaměstnání, ale jeden z nich má nižší plat. Princip rovnosti by byl porušen, pokud by důvodem nižšího platu jednoho z nich bylo:

- A) nižší dosažené vzdělání
- B) menší pracovní zkušenosti
- C) nižší počet odpracovaných hodin
- D) pohlaví (zda se jedná o muže či ženu)

Správná odpověď: D

Výsledky Mezinárodního výzkumu výchovy k občanství, který v roce 1999 provedl Ústav pro informace ve vzdělávání. Výzkumu se zúčastnilo 90 000 čtrnáctiletých žákyň a žáků z 28 zemí. Uvedená úloha byla součástí výzkumu.

Průměrná úspěšnost žáků/žákyň ve vybraných zemích

Mezinárodní výsledek	50 %
Česká republika	48 %
USA	76 %
Finsko	75 %
Rusko	29 %
Slovensko	29 %

(Průměrná úspěšnost vyjadřuje v procentech podíl žáků/žákyň, kteří na danou úlohu dali správnou odpověď, vůči všem testovaným žákům/žákyním.)

Zdroj: www.uiv.cz, informace o Mezinárodním výzkumu občanské výchovy.

Reklama na povolání

Cíl:

Uvažovat o dominantních charakteristikách vybraných povolání, která jsou obvykle vykonávána ženami nebo muži.

Kapitoly:

Gender a trh práce, Gender a volba povolání

Pomůcky:

výstřižky z časopisů, čtvrtka, nůžky, lepidlo a fixy pro každou skupinu

Čas:

45 minut

Věk:

základní škola, střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Žákyně a žáci rozdělíme do menších skupin po 3–4, případně je necháme pracovat individuálně. Pokud dáváme přednost skupinové práci, můžeme rozdělení provést náhodně nebo můžeme vyhlásit seznam povolání, na která se budou tvořit reklamy, a jednotliví žáci/žákyně se přihlašují k povolání, o něž mají zájem. V druhém případě vzniknou skupiny na základě zájmu.
- 2) Každá skupina dostane za úkol vytvořit reklamu na jedno povolání. Aktivitu můžeme uvést tím, že studující vyvezeme, aby si představili buď inzerát na určité zaměstnání v novinách, nebo nábor ke studiu na škole, která připravuje pro určité povolání. Reklama by měla vyjadřovat hlavní znaky zvoleného povolání.
- 3) Povolání, na které se má tvořit reklama, si skupiny mohou zvolit libovolně samy, nebo je možné povolání předem zadat. Druhá možnost je vhodnější proto, že ve výtvorech bude zastoupena širší škála povolání, což bude stimulovat závěrečnou diskusi. Seznam povolání můžeme se třídou vytvořit společně na začátku aktivity s tím, že korigujeme pestrost zařazených povolání. Doporučujeme, aby povolání byla nazvána genderově neutrálně: např. učitelství, prodávání v obchodě s potravinami, řízení nákladního auta, sekretářské práce...
- 4) Požádáme žáky/žákyně, aby z domova přinesli obrázky z novin, časopisů, letáků atd., které budeme dále používat pro přípravu reklamy. Výběr z přinesených materiálů provedeme během vyučování. Při nedostatku času můžeme přípravu materiálů k tvorbě reklam žákům/žákyním zadat jako domácí úkol.
- 5) Během práce se snažíme žáky/žákyně podporovat v kooperaci, dohlížíme na to, aby se do činnosti ve skupině zapojili všichni členové/členky (pokud vidíme, že tomu tak není, ptáme se studujících, čím ke skupinové práci přispívá daný žák/žákyně). Současně připomínáme, že reklama má vystihovat hlavní znaky povolání.
- 6) Po ukončení práce reklamy vyvěsíme po třídě. Každou skupinu požádáme, aby svůj výtvar popsal. Ptáme se nejen na obsah výsledného produktu, ale také na proces jeho vzniku (jak vypadala práce ve skupině, jak se rozhodovalo, jaká byla míra účasti atd.).
- 7) Po společném prohlédnutí všech reklam se ptáme žáků/žákyně, co je zaujalo, zda reklamy vystihují skutečně nejpodstatnější znaky daných povolání atd. Diskusi vedeme k tomu, aby si studující uvědomili genderový rozměr našich očekávání vůči jednotlivým povoláním (například reklama na „sekretářské práce“ bude jistě zobrazovat mladou ženu, „řízení nákladního auta“ naopak silného muže). Snažíme se žákyně/žáky přimět k zamyšlení nad tím, proč jsou daná povolání vykonávána obvykle ženami či muži, eventuálně proč jsou spojována s ženami či muži, ačkoliv v realitě tomu tak není. V diskusi se snažíme upozorňovat na to, že univerzální očekávání vůči ženám a vůči mužům nerespektují individualitu každého z nás, že ženy i muži jsou vnitřně velmi heterogenní skupiny a měli bychom ke každému přistupovat jako k výjimečnému jedinci.

Komentář:

Aktivita je velmi vhodná i pro menší děti. Názorným a zábavným způsobem demonstruje genderovou stereotypnost našeho uvažování.

Aktivita je zajímavá i proto, že nám dovoluje konfrontovat osobní zkušenosti dětí (obvykle vycházejí při argumentování z toho, že v jejich okolí není žádný muž, který by byl zdravotním bratrem – zdravotní sestra je tedy povolání pro ženy) s širšími souvislostmi, například v podobě statistik o zastoupení žen ve vedení velkých podniků či mužů v povolání zdravotní sestra atd.

Kdo je úspěšnější v zaměstnání - ženy, nebo muži?

Cíl:

Přemýšlet o očekávání vůči pracovní kariéře žen a mužů. Konfrontovat osobní názory žáků a žákyň s výzkumy veřejného mínění. Uvědomit si odlišnosti v názorech žen a mužů na trh práce a pracovní úspěšnost.

Kapitoly:

Gender a trh práce, Gender a společnost

Pomůcky:

pracovní list pro vyučující, 11 archů papíru velikosti A3 či A2, 11 silných fixů

Čas:

30 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Na jednotlivé archy papíru nadepíšeme výroky z pracovního listu (na každý arch jeden výrok). Pod každou otázkou vytvoříme dva sloupce pro odpovědi „ano, souhlasím“ a „ne, nesouhlasím“. Neuvádíme výsledky průzkumu. Archy následně rozmístíme po třídě, nejlépe přilepíme na tabuli, dveře a okna tak, aby se u nich žáci/žákyně mohli volně pohybovat a současně na ně bylo vidět z lavic.
- 2) Požádáme žáky/žákyně, aby obešli všech 11 archů a uvedli svůj názor na daný výrok. Názory zaznamenávají značkou v příslušném sloupci. Pro další práci s odpověďmi žáků/žákyň doporučujeme, aby dívky svoji odpověď označovaly křížkem a chlapci kolečkem či jinými odlišnými znaky.
- 3) Následně odpovědi spolu se žáky/žákyněmi spočítáme. Zajímá nás jednak celkový souhlas či nesouhlas s výrokem, jednak rozdíl v odpovědích dívek a chlapců. Výsledek žakovských odpovědí zapíšeme na každý arch.
- 4) Pokračujeme diskusí o žakovských názorech. Ptáme se žáků/žákyň, proč s některými výroky souhlasili a s jinými nikoliv, jaké mají pro své odpovědi argumenty.
- 5) V dalším kroku dopíšeme na každý arch s příslušným výrokiem výsledky průzkumu veřejného mínění, které jsou uvedeny v pracovním listu. Procenta souhlasných odpovědí je vhodné zapsat odlišnou barvou na jednotlivé archy. Zjišťujeme, zda se názory dívek a chlapců ve třídě lišily podobně jako názory žen a mužů v průzkumu. Pokud nacházíme rozdíly, snažíme se s žáky/žákyněmi diskutovat o možných důvodech.

Komentář:

Aktivita umožňuje žákům/žákyním porovnat jejich osobní názory na pracovní diskriminaci žen s veřejným míněním o tomto tématu. Konfrontace vytváří problémovou situaci, a tím podporuje diskusi. Aktivita je velice vhodná při probírání tématu zaměstnanosti. Zvláště účelná je ve třídách, kde studující nesouhlasí s tím, že trh práce obsahuje některé diskriminační mechanismy vůči ženám. Pokud důraz položíme na výzkum veřejného mínění, můžeme žáky/žákyně lépe přesvědčit o existenci těchto mechanismů, neboť výzkum ukazuje jejich reflexi veřejnosti.

Výzkum veřejného mínění naznačuje, jaké genderové stereotypy vztahující se k trhu práce v naší společnosti panují. Výsledky výzkumu můžeme interpretovat buď tak, že sami respondenti/respondentky jsou zdrojem těchto stereotypů (jejich odpovědi nemusí odrážet skutečný stav věcí, ale pouze jejich smýšlení o nich), nebo že na sobě cítí dopady těchto stereotypů, které ovlivňují přístup zaměstnavatelských organizací. V obou případech výsledky svědčí o tom, že genderové stereotypy v naší společnosti existují a pravděpodobně ovlivňují uplatnění žen a mužů na trhu práce.

Dosavadní zkušenosti s aktivitou ukazují, že je velice dobré věnovat v závěrečné diskusi bližší pozornost zvláště některým výroky. Jedná se zejména o výroky číslo 1 (nižší schopnosti žen), 9 (omezení vyplývající z péče o děti) a 11 (pro ženy nevýhodné nastavení pracovní sféry). Tyto výroky shrnují hlavní podstatu znevýhodnění žen na trhu práce.

Závěrečná diskuse by se měla věnovat rovněž rozdílům v odpovědích žen a mužů v rámci výzkumu. Vedeme studující k tomu, aby se rozdíly pokusili vysvětlit. Hlavní příčinu můžeme vidět v odlišných pracovních zkušenostech žen a mužů. Ženy podstatně silněji souhlasí s výroky, které ukazují, že český trh práce obsahuje určitá omezení a znevýhodnění pro ženy, naopak méně než muži souhlasí s tím, že ženy mají méně vhodné dispozice pro úspěšnou realizaci pracovní kariéry. Vysvětlení tohoto rozdílu spočívá vedle psychologických mechanismů (ego-obranných motivů) v tom, že ženy se pravděpodobně častěji než muži osobně setkaly s určitým znevýhodněním, a jsou proto vůči diskriminaci obecně citlivější.

Doporučujeme snažit se diskusi nad výsledky výzkumu ukončit pozitivně tím, že spolu se žáky/žákyněmi hledáme možná opatření pro zvýšení šancí žen na pracovní úspěch (například zkrácené úvazky, jesle na pracovišti, větší zapojení mužů do péče o rodinu atd.). Současně můžeme hovořit o tom, co by změna v pracovních drahách žen přinesla mužům a potažmo celé společnosti. V prvním případě je to téma související s rozdělením soukromé a veřejné sféry. Větší zapojení žen do pracovní veřejné sféry by pravděpodobně kladlo nároky na větší zapojení mužů do péče o domácnost. Tím se jejich životní obzory a osobní růst mohou rozšířit o dosud spíše opomíjené oblasti, jako je výchova dětí. Společnosti by

větší pracovní úspěšnost žen přinesla hospodářský rozvoj, neboť by došlo k plnému využití lidského potenciálu. Během diskuse bychom měli žáky/žákyně opakovaně obracet k otázce, zda je možné mluvit o všech ženách a o všech mužích, jako by byli stejní, měli shodné vlastnosti, schopnosti a dispozice. Snažíme se ukazovat, že ženy ani muži nejsou homogenní skupiny. To je důvod, proč musíme odmítat diskriminaci na základě pohlaví. Aktivita má vedle uvedeného cíle také další možné využití. Se studujícími můžeme přemýšlet o provedení výzkumu, vůči kterému lze mít jisté metodologické výhrady. Ty spočívají zejména v tom, že výzkumná otázka byla postavena jednostranně, nižší pracovní úspěšnost žen se představovala jako fakt (tím pádem byli z výzkumu vyloučeni lidé, kteří naopak považují ženy za pracovní úspěšnější). Další výhrada se týká formulace výroků, které měli respondenti/respondentky posuzovat. Ty jsou formulovány vůči ženám výhradně negativně.

K AKTIVITĚ „KDO JE ÚSPĚŠNĚJŠÍ V ZAMĚSTNÁNÍ - ŽENY, NEBO MUŽI?“

Agentura CVVM realizovala v květnu 2003 průzkum veřejného mínění. Ten se snažil odpovědět na otázku: Proč jsou podle vás ženy v zaměstnání méně úspěšné než muži?

Respondenti/respondentky měli za úkol posuzovat několik výroků, které mapovaly možné příčiny nižší pracovní úspěšnosti žen. U každého výroku měli uvést, zda s ním souhlasí, či nesouhlasí. Procentuální údaje u jedenácti níže uvedených výroků ukazují, jaký byl podíl žen a mužů, kteří s daným výrokem souhlasili.

Proč jsou podle vás ženy v zaměstnání méně úspěšné než muži?
(co si o tom myslí ony samy a co muži)

1) Nemají schopnosti a znalosti srovnatelné s muži.

Ženy – 15,6 %

Muži – 37,8 %

2) Mají obecně nižší vzdělání než muži.

Ženy – 18,2 %

Muži – 25,4 %

3) Ženy nemají autoritu a řídicí schopnosti.

Ženy – 21,1 %

Muži – 46,3 %

4) Ženy jsou málo průbojné.

Ženy – 38,1 %

Muži – 53,1 %

5) Lidé preferují ve vedoucích pozicích muže.

Ženy – 88,6 %

Muži – 88,0 %

6) Ženy nezajímá kariéra.

Ženy – 18,5 %

Muži – 27,1 %

7) Ženy se bojí úspěchu.

Ženy – 10,7 %

Muži – 20,3 %

8) Ženy nejsou stabilní pracovní silou.

Ženy – 32,6 %

Muži – 58,3 %

9) Ženy omezuje péče o malé děti.

Ženy – 88,6 %

Muži – 94,0 %

10) V práci muži dominují a nedají ženám šanci.

Ženy – 75,3 %

Muži – 56,8 %

11) Současné nastavení zaměstnavatelské politiky ženy znevýhodňuje.

Ženy – 83,8 %

Muži – 64,9 %

Zdroj: MF Dnes, 16. května 2003.

Kolik stojí práce v domácnosti?

Cíl:

Uvědomit si, že péče o rodinu a domácnost je velice náročná, avšak málo oceňovaná.

Kapitoly:

Gender a trh práce, Gender a společnost, Gender a osobnost člověka

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každého žáka/žákyni, pracovní list pro vyučující

Čas:

20 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Každému žákovi/žákyni rozdáme jednu kopii pracovního listu A. Jejich úkolem je list vyplnit, tj. napsat počet hodin za měsíc, které v jejich domácnosti tráví matka a otec jednotlivými činnostmi. Upozorníme je, že jde pouze o odhady. Pokud je pro studující složité představit si celý měsíc, vyzveme je, aby zkusili počet hodin odhadnout nejprve pro jeden týden a následně vynásobit čtyřmi. Časový limit pro vyplnění pracovního listu by měl být relativně krátký, maximálně 5 minut. Vyplnění pracovního listu můžeme pojmout také jako domácí úkol. Zvláště vhodné je to u mladších dětí, které mohou váhat s odhadem počtu hodin – doma pracovní list mohou vyplnit s pomocí rodičů.
- 2) Mezitím napíšeme na zakrytou tabuli obvyklé platby za jednotlivé domácí činnosti tak, jak je uvádí pracovní list B pro vyučující.
- 3) Když žáci/žákyně pracovní list vyplní, otočíme tabuli tak, aby viděli cenové údaje. Požádáme je, aby spočítali, kolik by stály jednotlivé činnosti vykonávané jejich matkou a otcem, pokud by se jednalo o nakupované služby. Při výpočtu vycházejí z ceny a odhadu počtu hodin.
- 4) Následně se jednotlivých žáků/žákyní ptáme na spočítané částky. Zajímá nás zejména poměr mezi finančním ohodnocením činností vykonávaných matkami a otci.
- 5) Dále se žáky/žákyněmi diskutujeme o rozdělení prací v domácnosti a o příspěvku matek a otců k chodu rodiny (domácí práce vs. mzda přinášená do rodinného rozpočtu). U starších žáků/žákyní můžeme otevřít otázku vazby mezi pracovní sférou, která je obvykle spojována s muži a je finančně oceňována, a soukromou sférou, která je naopak obvykle spojována se ženami a je finančně podhodnocena.

Komentář:

Aktivita může být zařazena jak k tématu rodina, tak k tématu zaměstnání. Přes svoji jistou náročnost je aktivita pro studující zajímavá a velice efektivně u studujících přináší změnu v nahlížení na domácí práce.

V denním tisku byly v roce 2004 publikovány výsledky studie, z níž vycházejí údaje v pracovním listu o cenách za výkon jednotlivých činností. Ekonomická rozvaha ukázala, že: „Kdyby si chtěl někdo místo rodiče na mateřské zaplatit profesionála, který by hlídal dítě a zvládal i všechny běžné domácí práce včetně vaření a nákupů, musel by měsíčně sáhnout do peněženky pro jedenatřicet tisíc korun. Taková je cena práce, jakou zvládá člověk na ‚mateřské‘. A to ještě při těch nejnižších sazbách, které si firmy za úklid a hlídání dětí účtují. Od státu přitom člověk pečující o dítě dostane měsíčně 3 573 korun. ... Maminky mají smůlu. Stát si je cení částkou 4,96 Kč za hodinu. Být matkou či tátou na plný úvazek je tak vlastně – s trochou nadsázky – nejlevnější práce v zemi.“ (MF Dnes, 20. listopadu 2004)

S prací v domácnosti souvisí řada problematických otázek. Jednak je to nerovnoměrné rozdělení činností mezi jednotlivé členy domácnosti tak, že většina váhy spočívá dosud spíše na ženách. Tato otázka bývá často viděna jako soukromá záležitost, kterou si každý člověk může vyřešit ke své spokojenosti. Tím bohužel dochází k popírání vlivu genderových stereotypů, které v obdobné míře zasahují naše veřejné působení i soukromý život. Práce v domácnosti je však marginalizována také institucionálně, přístupem státu. Patrné je to například na tom, že lidé (obvykle ženy), kteří pracují v domácnosti, nemají nárok na vyplácení důchodu od státu, nebo na výši rodičovského příspěvku. Je obvyklé, že rodič (matka či otec), který je na rodičovské dovolené, obvykle vykonává většinu domácích prací. Státní sociální systém jej za to odměňuje rodičovským příspěvkem, který je často považován za nízký.

Při zadávání aktivity je nutná opatrnost vůči žákům/žákyním, kteří vyrůstají pouze s jedním rodičem. Pokud je takovýchto dětí ve třídě více, aktivitu doporučujeme nezadávat nebo ji upravit tak, že děti nepopisují rozdělení domácích prací ve vlastní rodině, ale obecně.

PRO ŽÁKY A ŽÁKYNĚ K AKTIVITĚ „KOLIK STOJÍ PRÁCE V DOMÁCNOSTI?“

Přečtěte si následující činnosti, které jsou vykonávány v každé domácnosti. Zamyslete se nad tím, kolik času tyto činnosti obvykle zaberou v jednom měsíci. Odhadněte počet hodin, které musí matka, otec nebo jiní členové vaší rodiny věnovat těmto činnostem. Počet hodin zapište do jednotlivých sloupců tabulky podle toho, kdo činnosti vykonává.

Dva poslední sloupce tabulky zatím nechte prázdné. Počkejte na další pokyny vašeho učitele či učitelky.

Činnost	Počet hodin za jeden měsíc, které činnosti musí věnovat jednotliví členové rodiny			Finanční ohodnocení – vynásobte počet hodin s údajem, který vám poskytne vyučující	
	matka	otec	děti, prarodiče, jiné osoby	matka	otec
Běžný denní úklid v domácnosti					
Žehlení					
Mytí oken					
Čištění kobereců					
Běžná péče o zahradu (sekání trávy, zalévání)					
Drobné údržbářské práce v domácnosti (zavěšení poličky, obrázků, výměna žárovek, vodovodních baterií)					
Hlídnání dětí či starých lidí					
Nákupy a vaření obědů či večeří					

PRO VYUČUJÍCÍ K AKTIVITĚ „KOLIK STOJÍ PRÁCE V DOMÁCNOSTI?“

Činnost	Kolik stojí práce profesionálů
Běžný denní úklid v domácnosti	120–200 Kč/h
Žehlení	90–130 Kč/h
Mytí oken	60–80 Kč/okno
Čištění koberců	12–15 Kč/m ²
Běžná péče o zahradu (sekání trávy, zalévání)	200 Kč/h
Drobné údržbářské práce v domácnosti (zavěšení poličky, obrázků, výměna žárovek, vodovodních baterií)	100–200 Kč/h
Hlídnání dětí či starých lidí	50–150 Kč/h
Nákupy a vaření obědů či večeří	130–150 Kč/h

„Kdyby si chtěl někdo místo rodiče na mateřské zaplatit profesionála, který by hlídal dítě a zvládal i všechny běžné domácí práce včetně vaření a nákupů, musel by měsíčně sáhnout do peněženky pro jedenatřicet tisíc korun. Taková je cena práce, jakou zvládá člověk na ‚mateřské‘. A to ještě při těch nejnižších sazbách, které si firmy za úklid a hlídání dětí účtují. Od státu přitom člověk pečující o dítě dostane měsíčně 3 573 korun. ... Maminky mají smůlu. Stát si je cení částkou 4,96 Kč za hodinu. Být matkou či tátou na plný úvazek je tak vlastně – s trochou nadsázky – nejlevnější ‚práce‘ v zemi.“

Zdroj: MF Dnes, 20. listopadu 2004.

Kdo kandiduje ve volbách?

Cíl:

Zamyslet se nad zastoupením žen a mužů na kandidátních listinách ve volbách do obecních zastupitelstev i do Parlamentu ČR. Uvědomit si genderové stereotypy, které mohou být příčinou výrazně nerovnoměrného zastoupení žen a mužů v politice.

Kapitoly:

Gender a politika, Gender a trh práce

Pomůcky:

jedna kopie pracovního listu pro každou skupinu

Čas:

20 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy

Velikost skupiny:

běžně početná třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme na skupiny po 3–5 žácích/žákyních.
- 2) Každé skupině dáme jednu kopii pracovního listu s kandidátní listinou. Úkolem skupiny je stanovit na základě vnitřní diskuse pořadí jednotlivých kandidátů na listině. Skupina by k diskusi měla přistupovat tak, že je politickou stranou, která usiluje o prosazení co největšího počtu svých kandidátů a kandidátek ve volbách.
- 3) Studujícím zdůrazníme, že pořadí na kandidátní listině odpovídá pravděpodobnosti, že daný člověk bude úspěšně zvolen. Současně upozorníme na to, že výběr kandidátů/kandidátek a jejich pořadí na listině může být důležité pro voliče/voličky – může zvyšovat celkovou volitelnost dané politické strany. Při rozhodování o výběru a pořadí kandidátů/kandidátek by proto studující měli zvažovat jak otázku toho, kdo by měl být zastoupen ve volitelných orgánech, tak otázku toho, kdo může být důvěryhodný a politicky atraktivní pro volící občany.
- 4) Všechny skupiny představí svoji výslednou kandidátní listinu. Pohovořit by také měly o procesu, na základě něhož pořadí stanovily (např. jaké otázky si žáci/žákyně kladli, jaké argumenty používali atd.). Pro další práci doporučujeme na tabuli zapsat z každé kandidátní listiny tři nejvýše postavené postavy.
- 5) Následně se žákyněmi/žáky diskutujeme o zvoleném pořadí. Pro vstup do diskuse nám dobře poslouží rozdíly mezi jednotlivými skupinami. Snažíme se, aby v diskusi bylo zastoupeno téma genderových stereotypů. Studující je často využívají během skupinové práce, ale jen obtížně je reflektují. Diskuse by jim k tomu měla pomoci.

Komentář:

Aktivita je velice jednoduchá a přitom názorně ukazuje význam genderových stereotypů pro zastoupení žen a mužů v jednotlivých oblastech společenského života, v tomto případě v politice. Mezi argumenty, s nimiž se studující během aktivity potýkají (buď je přímo využívají, nebo se vůči nim kriticky vymezují), bývá obvykle nízká vzdělanost a kvalifikovanost žen ve srovnání s muži, nezáměr žen o vstup do politiky, nedůvěryhodnost žen atd. Ve skupinové i v závěrečné diskusi je vhodné ukázat, že tyto argumenty vycházejí z genderových stereotypů o přirozené inklinaci žen a mužů k určitým činnostem a tématům. Ukázat stereotypnost těchto názorů můžeme například výčtem významných žen-političek, jejichž počet je dostatečně veliký, aby nemohl být vysvětlitelný pouze statistickými výjimkami. Aby aktivita skutečně měla očekávaný efekt, doporučujeme na úvod zopakovat základní údaje o českém volebním systému. Zvláště zdůraznit, případně na příkladech z nejbližších proběhlých voleb demonstrovat, význam pořadí na kandidátkách pro konečné zvolení do politické funkce.

Pokud se aktivita ve třídě osvědčila, můžeme navázat úkolem týkajícím se kvót pro obsazování politických funkcí. Toto téma, případně i širší výklad tzv. zipového systému, je také vhodné začlenit do závěrečné diskuse představené aktivity.

K AKTIVITĚ „KDO KANDIDUJE VE VOLBÁCH?“

Představte si, že jste komisí politického uskupení s názvem Spojení nezávislých. Úkolem této komise je připravit kandidátní listinu za Spojení nezávislých. Předem jste si stanovili, že na listině by mělo být zastoupeno 10 kandidátů či kandidátek. Ti musí být vybráni z níže uvedeného seznamu. Vaším úkolem je současně určit pořadí jednotlivých kandidátů a kandidátek na listině.

Hlasovací lístek

Volby do obecního zastupitelstva v Kolučanech ve dnech 3.–4. listopadu 2005

Spojení nezávislých

Simona Neradová, 18 let, studentka
Ing. Jan Korytář, 54 let, soukromě hospodařící zemědělec
Mgr. Marie Žochová, 35 let, učitelka
Jiří Slavík, 25 let, ekonom
JUDr. Karel Hošek, 60 let, advokát
Eva Bílková, 49 let, spisovatelka
Radek Vlček, 33 let, zdravotní bratr
Ing. Lucie Nová, 38 let, žena v domácnosti
Petra Šmídová, 40 let, prodavačka
Jakub Novák, 31 let, redaktor Berounského deníku
Petr Karlík, 63 let, důchodce
Ing. Petr Juliš, 35 let, otec na rodičovské dovolené
Eva Burdová, 43 let, podnikatelka
MUDr. Jaroslava Šimůnková, 63 let, důchodkyně
Jana Polívková, 54 let, zubní laborantka

Kdo za nás rozhoduje?

Cíl:

Přemýšlet z genderové perspektivy o místní politické reprezentaci vzešlé z voleb. Zjistit zastoupení žen a mužů v krajském a obecním zastupitelstvu.

Kapitoly:

Gender a politika

Pomůcky:

internet

Čas:

domácí příprava + 20 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Aktivitu můžeme pojmut jako individuální nebo skupinovou práci. V obou případech doporučujeme vyhledávání informací prostřednictvím internetu zadat žákům/žákyním jako domácí úkol. Obsahově můžeme aktivitu zúžit pouze na jeden kraj, v němž žijeme, nebo rozšířit na více okolních krajů, případně všechny kraje České republiky. V široké variantě doporučujeme rozdělit shromažďování informací o jednotlivých krajích mezi skupiny, respektive jednotlivé žáky/žákyně.
- 2) Úkolem žáků/žákyní je zjistit prostřednictvím webových stránek (viz níže) základní informace o hejtmánovi, radě kraje a krajském zastupitelstvu. Pozornost by studující měli věnovat zejména poměru žen a mužů ve volených i jmenovaných politických orgánech. Dále mohou sledovat věk, vzdělání, povolání atd.
- 3) Informace o příslušných krajích studující prezentují ve vyučování. Údaje zapisujeme na tabuli.
- 4) Následně s žákyněmi/žáky diskutujeme o tom, zda a nakolik zastupitelské orgány odrážejí složení zastupované populace. Snažíme se přemýšlet nad možnými příčinami toho, že některé skupiny obyvatelstva nejsou v orgánech vůbec přítomny či jsou přítomny v poměru, který neodpovídá reálnému poměru v zastupované populaci (například ženy). Pokud se studujícím podařilo shromáždit podrobnější údaje, můžeme sledovat, zda se zastoupení žen a mužů liší podle funkcí nebo podle oblastí, na něž se činnost daného orgánu zaměřuje. Opět diskutujeme o možných příčinách.

Komenář:

Aktivitu lze vnímat jako zaměřenou na osvojování si genderové perspektivy při posuzování politiky nebo obecněji zaměřenou na chápání politického systému ČR. Aktivita je dobře použitelná při obecném výkladu regionální politiky (studující prostřednictvím konfrontace několika webových stránek krajských úřadů naleznou shodné rysy a odhadnou z nich principy decentralizované politiky). Stejně tak může sloužit specifickému záměru vyložit vliv genderových stereotypů na realizaci politiky na různých úrovních.

Účel, s nímž aktivitu používáme, ovlivní hloubku závěrečné diskuse. Zatímco při obecném pojetí aktivity bude v diskusi zastoupení žen a mužů spíše vedlejším tématem, při specificky genderovém pojetí se diskuse má zaměřovat na vliv genderových stereotypů, způsob jejich odstraňování, kvóty pro vstup do politiky, důsledky stávajícího složení politických orgánů atd. Aktivitu můžeme spojit s úkolem „Kdo kandiduje ve volbách?“.

Webové adresy krajských úřadů

Vysočina <http://www.kr-vysocina.cz/>

Ústecký kraj <http://www.kr-ustecky.cz/>

Středočeský kraj <http://www.kr-stredocesky.cz/>

Liberecký kraj <http://www.kraj-lbc.cz/>

Zlínský kraj <http://www.kr-zlinsky.cz/>

Jihočeský kraj <http://www.kraj-jihocesky.cz/>

Královéhradecký kraj <http://www.kr-kralovehradecky.cz/>

Olomoucký kraj <http://www.kr-olomoucky.cz/>

Moravskoslezský kraj <http://www.kr-moravskoslezsky.cz/>

Jihomoravský kraj <http://www.kr-jihomoravsky.cz/>

Pardubický kraj <http://www.pardubickykraj.cz/>

Karlovarský kraj <http://www.kr-karlovarsky.cz/>

Plzeňský kraj <http://www.kr-plzensky.cz/>

Praha <http://www.praha-mesto.cz/>

Ženská práva

Cíl:

Diskutovat o postavení žen v různých kulturách, zejména v muslimské a evropské. Uvažovat o výhodách a nevýhodách, které tamním společnostem přinášejí aktuální změny v ženských právech.

Kapitoly:

Gender a právo, Gender a náboženství, Gender a globální problémy, Gender a osobnost člověka

Pomůcky:

2 kopie pracovního listu

Čas:

30 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída (cca do 20 osob)

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme na dvě stejně velké, vnitřně heterogenní skupiny.
- 2) Každé skupině předložíme kopii pracovního listu s textem o změnách rodinného práva v Maroku. Úkolem každé skupiny je text přečíst a následně obhajovat buď názor podporující probíhající změny, nebo názor odmítající tyto změny. K prezentaci názorů mohou žákyně/žáci používat údaje uvedené v pracovním listě, vlastní znalosti, případně informace z internetu či dalších zdrojů. Který názor bude skupina zastávat, doporučujeme určit losem.
- 3) Před zahájením hrané diskuse připomeneme žákům/žákyním pravidla správné komunikace – používání odborných argumentů, nikoliv osobních invektiv; zvednutí ruky, chceme-li promluvit; střídání diskutujících; neškákání do řeči atd. Diskusi omezíme časem – doporučujeme dopředu stanovit maximální délku diskuse 10–15 minut.
- 4) Následně zahájíme diskusi. Na úvod mají obě diskutující strany prostor 2–3 minuty na shrnutí svého stanoviska. Doporučujeme, aby diskuse byla moderována námi, vyučujícími, případně jedním žákem či žákyní.
- 5) Po uplynutí stanoveného času diskusi zastavíme a provedeme se studujícími reflexi. Pozornost věnujeme jednak obsahu diskuse (které argumenty v diskusi zazněly, která strana nacházela silnější argumenty atd.), jednak průběhu diskuse (kolik lidí se do diskuse aktivně zapojovalo, kolik to bylo dívek a chlapců, jak se lišily argumenty používané dívkami a chlapci, kdo nerespektoval pravidla diskuse atd.). Dostatečný prostor také necháme žákům/žákyním, aby objasnili svůj osobní názor a sdělili, jak se cítili, pokud měli v diskusi zastávat názor opačný.

Komentář:

Aktivita je zaměřena na rozvoj několika oblastí – na rozšíření povědomí o situaci žen v jiných kulturách; na osvojení kritického, ale současně empatického myšlení vůči situacím v jiných kulturách; na rozvoj komunikačních dovedností a jejich genderovou reflexi. Hraná diskuse, která studující vybízí k přemýšlení o cizích názorech, je k tomu vhodnou formou.

K článku v pracovním listě je možné dohledat velké množství doplňujících informací – popis situací v dalších zemích, pasáže z koránu vymezující rodinné právo, příběhy žen a mužů v různých situacích podle rodinného práva atd.

Pokud chceme aktivitě věnovat více prostoru, doporučujeme proto provést zadání, včetně rozdělení třídy do skupin a rozdání pracovního listu na konci jedné hodiny. Do další hodiny vyhledají žáci/žákyně nové informace, kterými podpoří názor zastávaný jejich skupinou.

Při diskusi je důležité zdůrazňovat otevřený, ne-eurocentrický pohled na islámské rodinné právo tak, aby studující neviděli pouze jeho nevýhody, ale uvědomovali si také výhody v podobě neměnných struktur, které zaručují stabilitu společnosti. Studující jsou často náchylní považovat ženy za oběti a muže za jejich nepřátele. Je důležité upozorňovat na to, že tento pohled je zjednodušující a že nám nedovoluje pochopit fungování dané společnosti a postavení žen a mužů v ní.

Analogickým příkladem vůči mnohoženství a zavržení žen je i ženská obřízka. Ta se často z evropského pohledu odsuzuje jako týrání žen, v němž jsou ženy pasivními oběťmi. Obřízka je však v daných společnostech zcela integrálním kulturním prvkem a má velký statusový význam – většina tamních žen proto provádění obřízky podporuje. Prosté zrušení obřízky by vedlo k destrukci tamního společenského systému a poškodilo by především ženy. Obřízka je totiž symbolem určitého sociálního postavení žen a jako taková se stává nutnou podmínkou například pro manželství. Pokud se ženy nevzdají, mají velmi obtížnou životní situaci – stávají se žebračkami nebo doživotně pracují jako „služky“ ve své původní rodině. Pro pochopení uvedených fenoménů tedy nelze vycházet z naší životní zkušenosti, nýbrž je nutné nahlédnout specifický kulturní kontext, v němž jsou zasazeny.

K AKTIVITĚ „ŽENSKÁ PRÁVA“

Podle dávného islámského rodinného práva se mohl manžel nechat kdykoliv rozvést se svou manželkou. Stačilo jen pár slov a jejich rozhodnutí bylo právně platné. Stejně jednoduché jako zapuzení ženy bylo i mnohoženství. Muž si mohl kdykoliv přivést další manželku. Jeho první žena však proti tomu protestovat nemohla, nemyslitelné bylo i to, aby sama požádala o rozvod. To se však nyní mění v Maroku. Maroko se tak z pohledu ženských práv stává jednou z nejprogresivnějších zemí v arabském světě.

Už od roku 1993 zde ženy sedí v parlamentu a na ulicích velkých měst chodí nalíčené dívky v džínách. Když se však za nimi zavřely dveře rodinného domu, neměly téměř žádná práva.

Obě komory marockého parlamentu přijaly reformu, která ženu postavila na stejnou úroveň jako muže, zároveň se však stala velkým jablkem sváru v této islámské společnosti.

O co tedy jde? Ke svatbě už nyní marocká žena nepotřebuje souhlas otce nebo opatrovníka (dříve byla podřízená otci a pak svému manželovi), vdávat se smí až od svých osmnácti let (předtím od 15 let) a před sňatkem může požadovat uzavření dohody o rozdělení majetku i prohlášení, že si muž nepřivede další ženu. Mnohoženství, které islám povoluje, se sice týká už jen dvou procent mužů, v řadě marockých vesnic nicméně stále přežívá.

„Jsou muži, kteří se nemohou z fyzických důvodů spokojit s jednou ženou,“ prohlásil v parlamentní rozpravě jeden z poslanců. „Pokud tomu tak je, měli by se léčit,“ odsekl mu ministr pro náboženské záležitosti.

Na významu ztrácí i islámské zapuzení ženy, nyní k tomu muž potřebuje souhlas soudce a musí zaručit, že se o ženu postará. „Podle nového rodinného kodexu si kdokoli, kdo se stará o děti, ponechává rodinný dům. Proto by ženy už neměly končit na ulici. To je velmi důležitý bod pro ochranu manželek,“ vysvětlila marocká právnička.

Žádost o rozvod navíc může podat i manželka a děti nepřipadnou automaticky do poručnictví otce. Z evropského pohledu jde o věci samozřejmé, tady to však znamená revoluci. A to doslova. Když marocký král v roce 1999 ohlásil, že hodlá rodinné právo měnit, vzbudilo to vlnu nevole. Po hlavním městě Rabatu pochodovaly stovky tisíc lidí požadujících zachování zvykového práva, mezi protestujícími byly rovněž ženy. Král svůj návrh stáhl. Diskuse znovu ožila až loni v říjnu 2003, kdy oslabil vliv islamistů a král oblečený do tradiční dželáby podpořil své poselství verši z koránu.

Marocké moderní ženy však stále nemají vyhráno a na změněné rodinné právo číhá řada překážek. Jednou z nich je například ngramotnost, 85 % žen na vesnicích nikdy nechodilo do školy a je velmi pravděpodobné, že se o svých právech ani nemusí dozvědět.

Zdroj: MF Dnes, 16. února 2004 (upraveno).

Jaké reklamy jsou zakazovány?

Cíl:

Kriticky přemýšlet o využívání genderových stereotypů v reklamách a o aktuálních pravidlech posuzování korektnosti reklam.

Kapitoly:

Gender a právo, Gender a média, Gender a politika

Pomůcky:

kopie pracovního listu B pro každou skupinu, lístky formátu A8 pro každého žáka/žákyni

Čas:

30 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Přečteme si pracovní list A a rozhodneme se, zda chceme do aktivity zahrnout všechny případy v něm popsané či pouze některé z nich. Pokud se nám reklamy zdají neaktuální, můžeme nové případy vyhledat na webových stránkách Rady pro reklamu (www.rpr.cz).
- 2) Žákům/žákyním rozdáme prázdné lístky pro zápis odpovědí. Počet lístků závisí na počtu reklam uvedených v pracovním listu A, respektive počtu reklam, které po našem výběru vstoupí do této fáze aktivity.
- 3) Vybrané reklamy ve stručnosti představíme studujícím. Použijeme k tomu údaje z pracovního listu A, konkrétně z části nazvané „Stížnost“. Reklamu popíšeme maximálně neutrálně, aby žáci/žákyně nemohli vysoudit náš názor na povahu reklamy. Vedle reklam uvedených v pracovním listě A můžeme využít i jiné známé reklamy, které lze nejen popisovat, ale přímo ve třídě ukázat.
- 4) Vyzveme žákyně/žáky, aby u každé z představených reklam posoudili, zda podle jejich názoru je z genderového hlediska korektní, či nekorektní, a případně zda by měla být povolena, či zakázána. Svůj závěr (korektní – povolena / nekorektní – zakázána) týkající se každé reklamy napíšou na jeden lístek, který před tím označí pořadím reklamy. Pokud potřebujeme aktivitu zrealizovat v kratším čase, můžeme místo zápisu odpovědí na lístky použít i běžné hlasování zvednutím ruky.
- 5) Lístky shromáždíme a roztřídíme do skupin podle posuzované reklamy. Třidu rozdělíme do skupin podle počtu posuzovaných reklam, každé skupině dáme zpracovat jednu skupinu odpovědí. Úkolem skupiny je projít všechny odpovědi a spočítat souhlasy a nesouhlasy. Mezitím zapíšeme na tabuli přibližné názvy reklam. Zástupci/zástupkyně skupin k reklamám dopíšou stav hlasování.
- 6) Žáky/žákyně necháme rozdělené do skupin a předložíme jim pracovní list B. Úkolem skupiny bude přečíst výňatek z Kodexu reklamy formulovaného Radou pro reklamu. Dále bude úkolem studujících posoudit, zda v úvodu představené reklamy odpovídají požadavkům na reklamu. O uplatnění kodexu na konkrétní reklamu by studující měli ve skupině diskutovat.
- 7) Závěry skupinové diskuse žáci/žákyně následně představí zbytku třídy. Pokud se závěry jednotlivých skupin rozcházejí, snažíme se se žáky/žákyněmi diskutovat o důvodech těchto rozdílů a hledat společné stanovisko. Dále studujícím představíme postupy Rady pro reklamu vůči reklamám, na něž byly podány stížnosti. Případné rozpory mezi stanoviskem Rady pro reklamu a stanovisky studujících vůči jednotlivým reklamám dále diskutujeme.

Komentář:

Aktivita je vzhledem ke své komplexnosti poměrně náročná. Doporučujeme ji využívat u tříd, kde studující mají hlubší povědomí o společenském dění a zájem o probírané téma. V takovém případě je tato aktivita velice zajímavá a přínosná. Dovoluje totiž uvažovat nejen o genderové nekorektnosti zvolených reklam, ale také o prostředcích, která má či může mít společnost k dispozici v obraně proti takovýmto reklamám. Studující jsou obvykle schopni kriticky přistupovat k činnostem Rady pro reklamu a jejímu Kodexu reklamy, a to nejen ve vztahu k genderově stereotypním reklamám, ale rovněž k reklamám jinak závadným. Aktivně navrhuji úpravy a zpřesnění existujícího Kodexu reklamy, dokonce i pravidel, podle nichž pracuje Rada pro reklamu. Doporučujeme informovat studující o všech funkcích Rady pro reklamu, o jejím postavení vůči dalším institucím a o její historii v České republice. Žáci/žákyně se tak dozvídají o možnostech naplňování principů občanské společnosti. Tím aktivita získává širší vyznění za hranicemi genderové tematiky.

K AKTIVITĚ „JAKÉ REKLAMY JSOU ZAKAZOVÁNY?“**ROZHODNUTÍ ARBITRÁŽNÍ KOMISE RPR****Čj. 011/2004/STÍŽ**

Zadavatel: Hachette Filipacchi 2000, spol. s r.o., Na Zátorce 3/289, 160 00 Praha 6

Stěžovatel: soukromé osoby

Stížnost: Stížnosti směřují proti velkoplošné reklamě na časopis Maxim. Dle stěžovatelů je reklama, na které je vyobrazena ležící nahá žena „ve velmi nemravné a pobuřující pozici se sexuálním podtextem s šokujícím až obludným chirurgicky upraveným poprsím. ... reklama obsahuje prvky snižující lidskou důstojnost, v tomto případě ženskou důstojnost tím, že je v nadpise billboardu uvedeno ‚nejlepší zábava mužů od stvoření ženy‘. Vzhledem k nemravné pozici ženy v poloze silně evokující sexualitu je nasnadě, o jakou zábavu mužů v tomto spojení jde. Tím je zde žena posunuta pouze do role prostředku pro sexuální uspokojení mužů.“

Rozhodnutí: Stížnosti byly zamítnuty.

Odůvodnění: Arbitrážní komise se seznámila s obsahem stížností, vyjádřením zadavatele a vizuálem reklamy.

Požadavek stěžovatelů, aby byla reklama na billboardu pro pánský časopis Maxim prohlášena za závadnou nelze akceptovat, protože: a) Reklama s motivem ženského těla zobrazeném na billboardu je v přímé návaznosti na produkt Maxim je časopis orientující se na lifestyle cílové skupiny muži, a reklama odpovídá tudíž i jeho zaměření a redakčnímu obsahu. b) Motiv ženského těla je zobrazen explicitně bez sekundárních pohlavních znaků, fotografie je stylizovaná a neobsahuje znaky, o kterých by bylo možné hovořit jako o pornografických. Předmětná reklama tedy neobsahuje vizuální prezentaci, která by hrubým způsobem porušovala obecné normy slušnosti a mravnosti a nezneužívá těla ženy vzhledem k afinitě s produktem pánského časopisu, pro který je reklama určena. Arbitrážní komise rozhodla, že reklama neodporuje žádnému ustanovení platného etického Kodexu reklamy a stížnosti zamítla.

Čj. 013/2003/STÍŽ

Zadavatel: K.F.C., spol. s r.o., Zelený pruh 95/97, 140 00 Praha 4

Reklamní agentura: Ogilvy & Mather, Národní třída 11, 110 00 Praha 1

Stěžovatel: soukromá osoba

Stížnost: Stížnost směřuje proti televizní reklamě na výrobky společnosti KFC, která zobrazuje dvě mladé stopující ženy. Dle stěžovatele je tato reklama „urážlivá a nechutná. Ženské tělo je vulgárním způsobem přirovnáváno ke kuchařce, navíc způsobem, který operuje s nedobře skrytým sexuálním podtextem, když kamera zabírá ženská řadra a stehna“. Stěžovatel upozorňuje rovněž na nevhodnost reklamy zobrazující stopování, při němž se ženy stávají obětí znásilnění.

Rozhodnutí: Stížnost byla zamítnuta.

Odůvodnění: Arbitrážní komise se před vydáním rozhodnutí seznámila se stížností, záznamem spotu a vyjádřením reklamní agentury. Arbitrážní komise se zabývala posouzením reklamy z hlediska zobrazení ženského těla (latentní podtext spojení ženy a produktu) a také z hlediska míry nebezpečné situace (stopování) a motivu krádeže. Arbitrážní komise je toho názoru, že reklama neprobouzí negativní asociaci, použití motivu ženského těla se pohybuje na samé hraně, která je dána Kodexem reklamy a kterou nepřekračuje. Co se týče nebezpečnosti autostopu, je zjevné, že mladé ženy jsou starší než 20 let. Arbitrážní komise také posuzovala reklamu z hlediska jejího působení na dětského diváka.

Arbitrážní komise rozhodla, že reklama neporušuje žádné ustanovení platného etického Kodexu reklamy a rozhodla stížnost zamítnout v plném rozsahu.

Čj. 005/2001/STÍŽ

Zadavatel: Danone, a. s., Thámova 11/183, Praha 8

Stěžovatel: soukromá osoba

Stížnost: Stížnost směřuje proti televiznímu spotu Fantasia, propagujícímu jogurty. Podle stěžovatele při konzumaci jogurtu osoby opačného pohlaví vydávají zvuky totožné se zvukem obvykle vydávaným při koitu, přičemž mužský hlas v pozadí ještě celou situaci dovysvětlí svým „někdo to rád ve vodě“ či „někdo to rád vestoje“. Stěžovatel považuje tuto reklamu za neetickou, nemravnou a nemorální a její sexuální aluze za nevkusné, nevtipné a trapné.

Rozhodnutí: Stížnost vyřízena dle čl. 8 jednacího řádu.

Odůvodnění: Arbitrážní komise si před vydáním rozhodnutí prohlédla spornou reklamu a požádala zadavatele reklamy o písemné vyjádření ke stížnosti.

Zadavatel ve svém vyjádření zejména uvádí, že „předmětná reklama byla vysílána v období října 1998–září 2000.

Vysílání této reklamy bylo tedy ukončeno před více než čtyřmi měsíci a reklamu již vysílat nebudeme“. Zadavatel dle svého vyjádření považuje skutečnost, že „za celou dobu dvou let vysílání této reklamy neobdržela společnost Danone, a. s., jedinou stížnost, jediný nespokojený ohlas spotřebitele, lze dle našeho názoru již považovat za zcela jasný důkaz, že reklama neporušila normy slušnosti a mravnosti“. Stěžovatelem vytýkaný sexuální podtext byl podle zadavatele „zpracován vtipně a ve zřejmé nadsázce a není ani nevhodný ve vztahu k propagovanému produktu“.

Závěrem zadavatel uvádí, že „naše společnost je zcela zásadně proti tomu, aby v reklamních spotech a obecně v reklamě byly erotické a sexuální motivy využívány zcela prvoplánově. Toto však rozhodně není případ naší reklamy“.

Jelikož zadavatel ve svém vyjádření prohlásil, že šíření reklamy bylo ukončeno již v září 2000 a reklama nebude nadále šířena, Arbitrážní komise je ve smyslu čl. 8 jednacího řádu Rady pro reklamu povinna stížnost z tohoto důvodu odmítnout. Arbitrážní komise považuje za vhodné vzhledem k důkladnému vyjádření zadavatele vyjádřit se i k samotnému obsahu sporné reklamy. Arbitrážní komise se po diskusi v plném rozsahu ztotožnila s názorem zadavatele reklamy a v případě dalšího šíření reklamy v budoucnu by Arbitrážní komise stížnosti směřující proti televiznímu spotu Fantasia zamítla s ohledem na jejich nedůvodnost.

Čj. 006/2001/STÍŽ

Zadavatel: Barum Continental, spol. s r.o., Objízdna 1628, 765 31 Otrokovice

Stěžovatel: soukromá osoba

Stížnost: Stížnost směřuje proti televiznímu spotu propagujícímu pneumatiky Continental se sloganem „všichni muži jsou nevěrní svým ženám; doufejme, že používají dobré gumy“. Stěžovatel považuje tuto reklamu za neetickou, nemravnou a nemorální a jejich sexuální aluze za nevkusné, nevtipné a trapné.

Rozhodnutí: Stížnost byla zamítnuta.

Odůvodnění: RPR prohlédla spornou reklamu a požádala zadavatele reklamy o písemné vyjádření ke stížnosti.

Zadavatel ve svém vyjádření uvádí, že strategie reklamy na značku Continental vzniká v centrále firmy Continental AG v Hannoveru a je uplatňována a realizována v celé Evropě. Cílem reklamní kampaně je dle zadavatele „veselou formou upozornit a vyzdvihnout vztah motoristů k jejich miláčkům-autům, o které se starají s maximální péčí a láskou“. Zadavatel dále uvádí, že reakce na reklamní kampaň, které zaznamenali, byly vesměs pozitivní a že nezaznamenali žádné ohlasy ve smyslu neetičnosti a nemravnosti daného reklamního spotu. Arbitrážní komise po diskusi ke stížnosti dospěla k závěru, že reklama neobsahuje žádné prvky, tvrzení ani vizuální prezentace, které by mohly být označovány za neetické a za porušující etický Kodex reklamy. Na základě toho Arbitrážní komise rozhodla stížnost v plném rozsahu zamítnout.

Čj. 056/2003/STÍŽ

Zadavatel: 100 MEGA, spol. s r.o., V kruhu 19, 160 00 Praha 6

Reklamní agentura: Valtax, spol. s r. o., U Šalamounky 41, 158 00 Praha 5

Šířitel: Billboard, a. s., U Nikolajky 15, 150 00 Praha 5

Stěžovatel: vlastní monitoring RPR

Stížnost: Na základě vlastního monitoringu RPR byl proti velkoplošné reklamě na monitory AOC zahájen rozhodovací proces. Na billboardu je vyobrazen monitor, k němuž čelem stojí muž s rozepnutými kalhotami. Z monitoru vystupuje hlava ženy, která je předkloněna ke klínu muže.

Rozhodnutí: Vyřízeno dle článku č. 8 Jednacího řádu RPR.

Odůvodnění: Rada pro reklamu upozornila Asociaci pro venkovní reklamu na zásadní porušení platného etického Kodexu reklamy na billboardech distributora monitorů společnosti 100 MEGA. Arbitrážní komise ve spolupráci s Asociací pro venkovní reklamu vyzvala šířitele ke stažení nebo k úpravě billboardů tak, aby neporušovaly etický Kodex reklamy. Doporučení Arbitrážní komise bylo realizováno do dvou dnů. Z tohoto důvodu rozhodla Arbitrážní komise případ vyřídit podle článku 8 Jednacího řádu RPR, který zní: „Prohlásí-li ten, kdo reklamu zadává (inzerent), a/nebo reklamní agentura, že se reklama změní nebo že nebude již používána, informuje Rada pro reklamu o této skutečnosti stěžovatele, jakož i v případech dle článku 7 odstavec 2 reklamní médium.“

Zdroj: převzato ze stránek Rady pro reklamu, www.rpr.cz.

K AKTIVITĚ „JAKÉ REKLAMY JSOU ZAKAZOVÁNY?“**VŠEOBECNÉ ZÁSADY REKLAMNÍ PRAXE****1. Slušnost reklamy**

- 1.1. Reklama nesmí obsahovat tvrzení a vizuální prezentace, které by porušovaly hrubým způsobem normy slušnosti a mravnosti obecně přijímané těmi, u nichž je pravděpodobné, že je reklama zasáhne. Zejména prezentace lidského těla musí být uskutečňována s plným zvážením jejího dopadu na všechny typy čtenářů a diváků. Porušení Kodexu budou posuzována s ohledem na celkový kontext, vztah reklamy k produktu, zvolenou cílovou skupinu a použítá média.
- 1.2. Reklama nesmí zejména obsahovat prvky snižující lidskou důstojnost.

2. Čestnost reklamy

- 2.1. Reklama nesmí být koncipována tak, aby zneužívala důvěru spotřebitele či využívala nedostatku jeho zkušeností a znalostí či jeho důvěřivosti.
- 2.2. Reklama nesmí využívat podprahové vnímání spotřebitele.
- 2.3. Reklama nesmí být skrytá, zejména nesmí předstírat, že jde o jiné způsoby šíření informací (vědecké pojednání, reportáž apod.), než je reklama.

3. Pravdivost reklamy

- 3.1. Reklama nesmí šířit klamavé údaje o vlastním nebo cizím podniku, jeho výrobcích či výkonech. Klamavým údajem je i údaj sám o sobě pravdivý, jestliže vzhledem k okolnostem a souvislostem, za nichž byl učiněn, může uvést v omyl.
- 3.2. Reklama nesmí na základě klamavých údajů sjednávat vlastnímu či cizímu podniku prospěch na úkor jiného.
- 3.3. Reklama nesmí obsahovat klamavé označení zboží či služeb, které je způsobilé vyvolat mylnou domněnku, že označené zboží nebo služby pocházejí z určitého státu, určité oblasti nebo místa nebo od určitého výrobce, anebo že vykazují zvláštní charakteristické znaky nebo zvláštní jakost.
- 3.4. Za klamavé označení se pro účely tohoto Kodexu chápe i označení zboží nebo služeb, k němuž je připojen dodatek sloužící k odlišení od pravého původu, a toto označení je přesto způsobilé vyvolat o původu nebo povaze zboží či služeb mylnou domněnku.
- 3.5. Reklama nebude považována za klamavou v případě označení zboží nebo služeb, která jsou všeobecně zažita jako údaje sloužící k označování druhu nebo jakosti zboží, pokud k ní nebude připojen dodatek způsobilý klamat o původu zboží nebo služeb.

4. Společenská odpovědnost reklamy

- 4.1. Reklama nesmí bez oprávněného důvodu využívat motiv strachu.
- 4.2. Reklama nesmí zneužívat předsudků a pověr.
- 4.3. Reklama nesmí obsahovat nic, co by mohlo vést k násilným aktům nebo je podporovat.
- 4.4. Reklama nesmí obsahovat nic, co by hrubým a nepochybným způsobem uráželo národnostní, rasové nebo náboženské cítění spotřebitelů.
- 4.5. Reklama může užívat také tradice, zvyky a symboly, které nejsou v České republice obvyklé (například Santa Claus). Reklama ale nesmí popírat či znevažovat tradice, zvyky a symboly, které v České republice obvyklé jsou (Ježíšek, mikulášské a velikonoční zvyky apod.).

Zdroj: převzato z Kodexu reklamy Rady pro reklamu, www.rpr.cz.

Ideál krásy

Cíl:

Uvědomit si, že krása není univerzální, nýbrž že ideál krásy je kulturním konstruktem. Přemýšlet o rozdílech mezi ideálem krásy pro muže a pro ženy. Nahlédnout rizika požadavků spojených s krásou.

Kapitoly:

Gender a média, Gender a osobnost člověka, Gender a společnost

Pomůcky:

reklamy, články, plakáty; 4 lístky formátu A6 či A7 pro každou žákyni/žáka

Čas:

45 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy, střední škola

Velikost skupiny:

běžná velikost třídy

Postup:

- Požádáme žákyně/žáky, aby do vyučování přinesli různé reklamy z časopisů a novin, články s doprovodnými ilustracemi pojednávající o kráse a obecněji o lidském těle, plakáty slavných osobností atd. Materiál je možno zúžit, například pouze na reklamy týkající se lidského těla či pouze na články z časopisů týkající se péče o tělo. Zastoupeny by měly být materiály týkající se ženské i mužské krásy. Pro rychlost a názornost aktivity je vhodnější, když všechny materiály budou obrazové.
- Přinesené materiály můžeme před začátkem hodiny protřídit a vybrat skutečně jen ty, které se týkají lidského těla a v kterých se projevuje ideál krásy. Následně materiály rozložíme po třídě tak, aby žáci/žákyně mohli kolem všech materiálů projít a prohlédnout si je. Ke každému materiálu by mělo být přiloženo číslo, které pomůže studujícím v rychlé orientaci.
- Vyzveme žákyně/žáky, aby si prohlédli všechny vystavené materiály. Instruujeme je, aby pozorovali rozdíly mezi prezentovanými obrazy. Měli by se soustředit na to, zda, případně jak naplňují vystavené materiály představu krásy.
- Mezitím rozdáme všem studujícím 4 lístky formátu A6 či A7 a napíšeme na tabuli 4 otázky:
 - Co se vám vybaví pod označením „krásná žena“?
 - Co se vám vybaví pod označením „krásný muž“?
 - Na kterém z vystavených obrazových materiálů je podle vás žena, která splňuje ideál krásy?
 - Na kterém z vystavených obrazových materiálů je podle vás muž, který splňuje ideál krásy?
- Vyzveme žáky/žákyně, aby stručně zodpověděli každou z uvedených otázek. Odpovědi budou zapisovat na jednotlivé lístky. Lístky následně shromáždíme a roztřídíme do skupin podle zadané otázky.
- Žákyně/žáky rozdělíme do 4 skupin. Každé skupině dáme zpracovat jeden typ odpovědi. Úkolem skupiny bude projít všechny uvedené odpovědi a uspořádat je do kategorií. Následně každá skupina představí zbytku třídy, jaké typy odpovědi se vyskytovaly. Závěry skupinové práce můžeme zapisovat na tabuli. Odpovědi na položené otázky porovnáváme. Vedle charakteristik „krásné ženy“ a „krásného muže“ pověsíme obrazový materiál, který studující uváděli v otázkách c) a d).
- Porovnávání konkrétních odpovědí na otázky obvykle vede k diskusi, která volně vyústí v obecnější téma ideálu krásy. Pokud diskuse nenastane, snažíme se ji podnítit sami tím, že studujícím pokládáme například následující otázky: Existuje v naší společnosti ideál krásy?, Týká se představa krásy pouze lidského těla nebo v sobě zahrnuje i jiné charakteristiky?, Jaký je rozdíl mezi ženskou a mužskou krásou?, Je krása u mužů stejně důležitá jako krása u žen?, Z jakých zdrojů se učíme, co znamená být krásná, krásný?, Domníváte se, že ideál krásy na nás vyvíjí nějaký tlak?, Jakou úlohu při vzniku a předávání ideálu krásy mají média?, Může být ideál krásy nebezpečný?, Souvisí ideál krásy podle vás například s mentální anorexií?

Komentář:

Podle dosavadních zkušeností je tato aktivita pro žáky/žákyně atraktivní. Ačkoliv pro ně může být někdy obtížné uvažovat o ideálu krásy jako o obecném fenoménu, dokáží obvykle dobře formulovat svoji vlastní představu krásy. Rovněž si uvědomují, nakolik se setkávají s požadavky krásy v médiích, zvláště v časopisech, které většina z nich čte. Jimi přinesený obrazový materiál je proto dobrým startem aktivity a umožňuje vyučujícím vždy, když se diskuse odvrací od původního tématu, vrátit ji zpět vztažením k rozebíraným obrazům.

Pokud pracujeme se třídou, která je v genderových tématech již pokročilá, či se třídou, kde jsou studující s hlubším společenskovoedním zájmem, můžeme aktivitu doplnit o historický exkurz. Závěrečná část diskuse může směřovat k tématu kulturní podmíněnosti ideálu krásy a jeho proměnlivosti v různých historických epochách.

Zde nabízíme stručný přehled vývoje ideálu krásy podle knihy Mileny Lenderové *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*:

Středověk: Ideál krásy je formulován pro vyšší vrstvy a je spojen s rytířstvím. Vyznávala se především vznešená gráciéznost. Fyzicky byly atraktivní úzké boky a drobná ňadra. Pas nebyl důležitý. To bylo podtrháváno obvyklými šaty, které měly volnější střih, případně přehrazení pod ňadry.

Renesance: Zřejmě i v souvislosti se změnou stravovacích návyků u vyšších vrstev (do jídelníčku vstoupily ve větší míře med, smetana atd.) se začala vyznávat zdravá tělnatost. Nízká váha byla projevem špatného zdraví a chudoby. Fyzicky atraktivní byly široké boky, štíhlý pas a bujně poprsí. Ženské šaty používaly široké obruče pro zdůraznění spodní partie těla a korzety pro stažení pasu.

Rokoko až romantismus: Ideálem ženy není matka, ale duchaplná a půvabná přítelkyně. Výrazné vnady byly odmítány jako robustní a povrchní. Atraktivní byla drobnost, útlost, nevýrazná ňadra. Spíše dívčí (neženský) vzhled podtrhávala móda šatů, které byly přestřižené pod ňadry.

19. století: Navrací se kult mateřství, ideální žena je matkou. Atraktivní je plná ženská postava, tj. široké boky, bujná ňadra a úzký pas. Móda se opět vrací ke korzetům stahujícím pas a zvýrazňujícím poprsí.

20. století: Pro 20. století je typické rychlé střídání ideálů krásy. Například v 50. letech odpovídala ideálu krásy Marilyn Monroe (plnost postavy, zdůrazňování ňader a boků). Na konci 60. let byl tento ideál vystřídán představou, kterou reprezentovala Twiggy (štíhlost až drobnost, nevýrazná ňadra a boky).

Zdroj: Lenderová, M. (1999). K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století. Praha: Mladá fronta.

Jak vnímáme ženské tělo?

Cíl:

Uvědomit si vliv genderových stereotypů na obvyklé způsoby prezentování ženského těla a na způsoby jeho vnímání.

Kapitoly:

Gender a média, Gender a společnost

Pomůcky:

pracovní list

Čas:

20 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme do šesti skupin. Každá skupina dostane jeden obrázek z pracovního listu. Obrázky obsahují shodnou fotografii ženy. Ke třem fotografiím je připojen odlišný komentář, tři fotografie jsou uvedeny bez doprovodných informací. V případě, že jsme třídu rozdělili na menší počet skupin, doporučujeme zadat skupinám fotografie s komentářem a pouze jednu či dvě fotografie bez komentářů.
- 2) Úkolem každé skupiny bude odpovědět na následující otázky. Otázky doporučujeme nadepsat na tabuli. a) Jaký je věk ženy na obrázku?, b) O čem přemýšlí?, c) Jaké jsou její charakteristiky, vlastnosti?, d) Jaké je její povolání?, e) Jak se bude pravděpodobně vyvíjet její život za 10 let?
- 3) Každá skupina prezentuje výsledky své práce ostatním.
- 4) Následně otevřeme diskusi o závěrech skupinové práce. Během diskuse se snažíme položit tyto otázky: Liší se charakteristika ženy u skupin, které pracovaly s fotografií s popiskem a bez popisku?, Jak naši výslednou představu ovlivnil způsob prezentování ženy na obrázku?, Jak naši výslednou představu ovlivnil připojený text?, Na kterou z původně položených otázek bylo nejnáročnější odpovědět?

Komentář:

Aktivita je velice jednoduchá a pro žáky/žákyně atraktivní. Současně je velmi efektivní cestou pro ukázání významu genderových stereotypů v médiích. Úkol má navodit konfrontaci vizuality a sociálního statusu.

Dosavadní zkušenosti s aktivitou ukazují, že žáci/žákyně si vytvářejí velmi rozdílnou představu o vlastnostech a charakteristikách ženy zobrazené na fotografii v závislosti na popisku. Charakteristika zobrazené ženy vytvořené skupinami, které pracovaly s fotografií bez popisku, bude velmi podobná. Blízká bude rovněž charakteristika vzešlá ze skupiny, která pracovala s fotografií s popiskem č. 1 (herečka). Zbývající dvě skupiny se pravděpodobně budou potýkat s potížemi sladit vizuální podobu ženy s určenou charakteristikou (popisky č. 2 a 3). To svědčí o silném vlivu vizuálních schémat na naše vnímání a hodnocení sociální reality.

K AKTIVITĚ „Jak vnímáme ženské tělo?“

1. Začínající americká herečka Jane Smithová
v novém romantickém filmu.

2. Paní Nováková odpočívá po náročném pracovním dnu.

3. Slečna Procházková čeká na schůzku.

Zdroj: <http://malgorzata.sowinska.foto-modelka.pl>

Kolik mužů a žen pracuje v novinách

Cíl:

Přemýšlet o zastoupení žen a mužů v redakčních radách předních deníků. Uvědomit si jejich zastoupení v jednotlivých rubrikách. Vztáhnout zjištění k vědomostem o genderové segregaci na trhu práce a obecněji o genderových stereotypch.

Kapitoly:

Gender a média, Gender a trh práce

Pomůcky:

libovolné výtisky denního tisku

Čas:

35 minut nebo domácí práce + 20 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Požádáme žáky/žákyně, aby si do vyučování přinesli jeden výtisk denního tisku. Podle potřeby je možné aktivitu pojmout jako skupinovou práci, práci ve dvojicích nebo individuální práci. Pokud zvolíme individuální práci, doporučujeme zkoordinovat výběr deníků – není vhodné, aby větší část studujících pracovala se stejným vydáním novin.
- 2) Úkolem žákyň/žáků je projít příslušné noviny a sledovat:
 - kolik žen a mužů je v redakční radě daných novin
 - kolik žen a mužů je na jednotlivých pozicích (vedení redakce, redakce, grafika atd.)
 - jaké rubriky deník obsahuje a jak jsou za sebou řazeny
 - o čem pojednávají hlavní články daného vydání a jaké jsou jejich názvy (vyhledávat dvojsmysly, ironii, generické maskulinum, stereotypní spojování některých oblastí s ženami či s muži atd.)
 - kolik žen a mužů publikovalo články v daném vydání novin
 - kolik žen a mužů publikovalo články v jednotlivých rubrikách
 - zda a v čem se liší články, které publikovali muži a ženy
 Oblasti, které mají studující v novinách sledovat, doporučujeme nadepsat na tabuli. Následně nám poslouží také pro zápis údajů, které žáci/žákyně zjistí.
- 3) Studující projdou individuálně či ve skupinách jeden výtisk novin a vypíšou si hlavní postřehy k uvedeným oblastem. Tuto část aktivity můžeme také zadat jako domácí práci.
- 4) Následně si třída sděluje, co v novinách našla. Zjištění můžeme zapisovat na tabuli. Po představení všech skupin či jednotlivých žáků/žákyně přejdeme k diskusi. Nejprve provádíme porovnání údajů z jednotlivých oblastí – shodují se či se liší údaje v různých denících či vydáních? (např. ve většině deníků převažují na vedoucích pozicích muži, největší zastoupení žen je v kulturních rubrikách aj.) Porovnání dále děláme napříč skupinami. Dále nás zajímá, zda si jsou některé oblasti blízké, souvisí spolu, podmiňují se (např. je-li šéfredaktorkou rubriky žena, pracuje v ní více žen, ženy jsou častěji zastoupeny v rubrikách, které nejsou dominantní aj.). Rozbor jednotlivých oblastí spojujeme s otázkami, které mají studujícím ukázat případný vliv genderových stereotypů. Ty se odrážejí v zastoupení žen a mužů v hierarchii redakcí, ve zpracovávaných tématech, v umístění rubrik, v používaném jazyku atd.

Komentář:

Aktivita dobře propojuje několik důležitých témat – média, trh práce, jazyk. Jejím prostřednictvím je možné i obecně ukázat platnost genderových stereotypů. Můžeme ji proto použít nejen cíleně k mediální výchově, ale i na představení genderové problematiky.

Pro studující je aktivita přitažlivá, protože pracuje s běžně dostupným a pro žáky/ně známým materiálem.

Analýza novin může žákyním/žákům na několika úrovních zpřístupnit problematiku toho, jak působí genderové stereotypy. A to nejen ve vztahu k vertikální a horizontální segregaci žen a mužů na trhu práce (poměr mužů-novinářů a žen-novinářek na různých pozicích a v různých rubrikách či přímo médiích se liší), na což je tato aktivita primárně zaměřená. Nýbrž také v souvislosti s tím, jak jsou genderové stereotypy vytvářeny a upevňovány, a dále s tím, jaké oblasti společenského života jsou genderovými stereotypy nejvíce zatíženy.

Důležité je přitom přistupovat k médiím nikoliv pouze jako k aktivním tvůrcům genderových stereotypů, ale spíše jako k těm institucím, které stereotypy reprodukují a posilují. Ačkoliv média mají moc genderové stereotypy nabourávat, většina z nich ve snaze o maximální sledovanost (která předpokládá srozumitelnost předávaných informací pro diváky/divačky a čtenáře/čtenářky) naopak na stereotypch staví, a tím je dále upevňují.

Pro správné vyznění aktivity je klíčové, aby neustrnula pouze na popisu stavu, ale aby dokázala reflektovat vliv gen-

derových stereotypů. Existenci genderových stereotypů si můžeme jednoduše uvědomit například na tom, že politickými událostmi se zabývají spíše novináři-muži, zatímco témata jako zdraví, kultura, školství (tedy oblasti v tradičním genderovém přístupu spíše asociované se ženami) v novinách zajišťují ve větší míře novinářky-ženy atd. Důležité je, v čem žákyně a žáci vidí příčinu rozdílného zastoupení žen a mužů v jednotlivých rubrikách. Jejich vysvětlení – jak ukazují i zkušenosti s používáním této aktivity – často využívají samotné genderové stereotypy. Například žáci/žákyně uvádějí následující vysvětlení: „To je jasné, politika prostě zajímá spíš muže než ženy. Z novinářů se tomu chtějí spíš věnovat muži. A i mezi čtenáři jsou spíš muži.“ Při takovém argumentování je důležité poukázat právě na stereotypnost uvedeného vysvětlení.

Někdy se stane, že studující v novinách naleznou článek, který považují za velmi genderově stereotypní, a jsou překvapeni, že autorkou článku je žena. V takovém momentě je vhodné upozornit na to, že gender je jedním ze základních organizačních principů naší společnosti. Genderové stereotypy ovlivňují každého člena a členku této společnosti bez ohledu na pohlaví. Genderově stereotypní články tak mohou produkovat ženy stejně jako muži.

Reklamy

Cíl:

Uvědomit si, jaké genderové stereotypy využívají obrazové reklamy.

Kapitoly:

Gender a média

Pomůcky:

ukázky několika reklam z novin, časopisů, billboardů či televize

Čas:

30 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Požádáme žáky/žákyně, aby si na vyučovací hodinu přinesli několik reklam z novin, časopisů či popisy reklam z TV. Mělo by se jednat o reklamy, v kterých se budou vyskytovat lidé či jsou představované produkty personifikovány (např. láhev Absolut vodka „oblečená“ v boa).
- 2) Všechny přinesené reklamy dáme dohromady a společně se žákyněmi/žáky vybereme několik reklam pro rozbor. Při výběru by mělo jít o to, aby každá tematická skupina reklam (např. reklamy zobrazující rodinu, reklamy z pracovního prostředí aj.) byla reprezentována jednou typickou reklamou. Celkově je vhodné vybrat pro další práci 4–5 reklam. Čím menší je třída, tím větší může být počet reklam pro analýzu.
- 3) Podstata aktivity spočívá v rozboru vybraných reklam. Třidu instruujeme, aby všechny reklamy jednotlivě posuzovala z hlediska následujících kritérií:
 - co reklama propaguje
 - na koho je reklama pravděpodobně zaměřena (cílová skupina)
 - jaké jsou předpoklady reklamy, jaké obecné vědomosti, očekávání atd. reklama předpokládá od publika
 - co reklama říká o ženách a o mužích
 - jak reklama využívá genderové stereotypy (podporuje je, staví na nich nebo je naopak boří, a tím provokuje)
- 4) Vybrané reklamy pro rozbor vystavíme, aby všichni žákyně/žáci měli možnost si reklamy prohlédnout. Rozbor můžeme pojmut jako celotřídní diskusi nebo jako individuální práci s následnou diskusi (druhou variantu doporučujeme v případě heterogenní třídy s nevyváženým zapojováním jednotlivých studujících do diskuse). Každou z vybraných reklam by žáci/žákyně měli nahlédnout z vymezených hledisek. Diskutujeme o výsledcích rozboru.
- 5) V případě, že pracujeme s reklamami, které vycházejí z genderových stereotypů, může být aktivita ukončena zformulováním alternativní nestereotypní reklamy na shodný výrobek. Reklamu můžeme s třídou dokonce graficky zpracovat metodou koláže a vyvěsit ji spolu s původní reklamou ve třídě.

Komentář:

Aktivita se výborně hodí jak k probírání tématu média, tak i k obecnému úvodu do genderové problematiky. Zkušenosti s touto aktivitou ukazují, že při správném vedení je pro studující relativně snadné odhalit alespoň základní genderové stereotypy, z nichž reklamy vycházejí a které reprodukuje. Navíc je aktivita pro studující atraktivní. Především proto, že se jedná o oblast všem blízkou, vykonávají ji žákyně a žáci obvykle s velkým zájmem. Pro správné vyznění aktivity – tj. nahlédnutí stereotypnosti reklam – je nutné určité vedení ze strany vyučujících. Jde zejména o otevřenou podporující atmosféru při diskusi, aby se studující neobávali vyjádřit svůj názor (protože se jedná o odhady a sdělování dojmů, mohou mít studující obavu ze zesměšnění). A dále o obsahové usměrňování diskuse tím, že do ní přinášíme argumenty týkající se genderových stereotypů. Doporučujeme při rozboru reklam pracovat s argumenty, které jsou uvedeny v kapitole Gender a média. Na aktivitu můžeme navázat či ji můžeme přímo spojit s aktivitou „Jaké reklamy jsou zakazovány?“.

Tichá pošta

Cíl:

Uvědomit si prostřednictvím prezentace textu s genderovou tematikou, jak genderové stereotypy zasahují do našeho vnímání a pomáhají nám organizovat informace. Tím pochopit jejich potenciální nebezpečnost.

Kapitoly:

Gender a média, Gender a osobnost člověka

Pomůcky:

jedna kopie pracovního listu

Čas:

15 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Třídě připomeneme známý princip tzv. tiché pošty, na kterém stojí následující aktivita.
- 2) Podle velikosti třídy můžeme pracovat buď se všemi žákyněmi/žáky současně, nebo je můžeme rozdělit do dvou či více skupin. Aby aktivita nebyla příliš dlouhá, doporučujeme, aby počet žáků/žákyní v jedné skupině byl přibližně 8–10.
- 3) Ze třídy, respektive z každé skupiny vybereme jednoho žáka/žákyni, který si přečte text z pracovního listu. Ostatní studující se mezitím posadí do kruhu či do řady tak, aby si mohli šeptem předávat informace. Úkolem prvního žáka/žákyně je zapamatovat si z textu hlavní myšlenku a v co nejúplnější podobě je předat vedle sedící žákyni/žákovi. Ten/Ta pak pokračují v předávání dalšímu sedícímu žákovi/žákyni. Během předávání informací by měl ve třídě panovat klid.
- 4) Poslední žákyně/žák v řadě zapíše hlavní body na tabuli a sdělí je ostatním ve třídě. První žákyně/žák přečte původní text.
- 5) Skupina následně porovná původní a konečné informace, pokusí se vystihnout hlavní posun, k němuž během předávání informací došlo. Pokud pracujeme se skupinami, může být při závěrečném hodnocení zajímavé srovnávat výsledky předávání informací. Rozdělí mezi nimi podněcující diskusi.
- 6) Společně diskutujeme nad možnými důvody zkreslení informací. Mezi nimi mají své místo i genderové stereotypy.

Komentář:

Aktivita je velice jednoduchá a časově nenáročná. Přitom se však jejím prostřednictvím dobře vyjeví vliv stereotypních představ o ženách a mužích na naše vnímání. Při předávání textu dochází totiž ke kondenzaci zprávy, k výběru klíčových informací a k jejich zkratkovitému svázání s ostatními údaji. Zkratky vycházejí z našich představ o určitých tématech a o fungování určitých oblastí. Stojí proto často na stereotypech včetně genderových.

Dosavadní zkušenosti s touto aktivitou ukazují, že po proběhnutí „tiché pošty“ zůstávají z textu následující fragmenty: v médiích pracuje více mužů – muži nechtějí ženy jako své nadřízené – ženy jsou spíše doma s dětmi.

Druhá část textu je častěji opomíjena. V tomto výsledku se zřejmě projevuje i zkreslení, kterého se lidé dopouštějí ve svém vnímání a poznávání. Jedná se o tzv. efekt pořadí – informace, které jsou nám poskytnuty jako první v pořadí, na nás působí silněji, více formují náš výsledný dojem o daném objektu. A to zvláště tehdy, shodují-li se s naším předcházejícím přesvědčením.

Aktivita se dobře hodí pro téma Média v širším smyslu. Princip tiché pošty se běžně používá při demonstraci vzniku fámy.

Při hodnocení aktivity je vhodné věnovat pozornost nejen obsahové stránce informací, ale rovněž jejich formě a použitým jazykovým prostředkům. I v těch se často odráží genderové stereotypy (například užívání označení „muž“ a pejorativního označení „ženská“).

Doporučujeme spojení této aktivity s úkolem „Kolik mužů a žen pracuje v novinách?“.

K AKTIVITĚ „TICHÁ POŠTA“

V České republice zkoumala agentura Inno Vatio, jak jsou ženy zastoupeny ve zpravodajských rubrikách hlavních deníků a televizí a jak často se o nich referuje. A došla k závěru, že vítězí muži poměrem 84:16. Navíc žádnou zpravodajskou rubriku v novinách ani zpravodajství v televizích nešéfuje u nás žena. Podle srovnatelných studií je podobná situace i v ostatních evropských zemích. Ve Spojených státech je to ještě horší. Tam vítězí v médiích muži poměrem 90:10.

O čem tato čísla vypovídají? Nejspíš o tom, že ženy mají jiné priority a že jsme jim nevytvořili dostatečné podmínky k tomu, aby se mohly věnovat ve větší míře tak náročnému zaměstnání. Ale jak je vidět v západní Evropě a Spojených státech, kde služby fungují nesrovnatelně dokonaleji, není situace o moc lepší. Důvody budou jistě i v tom, že muži nejsou zvyklí, aby jim ženy šéfovaly. Obávám se však, že změnit tisíciletou tradici nelze žádným nařízením, jako nelze změnit skutečnost, že mateřskou dovolenou si ve většině případů vybírají jen ženy, i když si ji mohou dle zákona nárokovat i muži.

Na druhé straně, za největším úspěchem americké žurnalistiky, který vstoupil do dějin pod názvem aféra Watergate, kvůli které musel odstoupit americký prezident Nixon, byla právě žena Katharine Graham, která jako hlavní manažerka a majitelka listu Washington Post stála pevně za svými reportéry a neustoupila politickým tlakům. Nixon se ji mimo jiné snažil vydírat odebráním licencí na vysílání televizních stanic. Možná její muž, kdyby ještě žil, by už kvůli větší politické angažovanosti byl v podobné situaci náchylnější ke kompromisům. Po pravdě řečeno na otázku, o čem tato čísla vypovídají, neumím odpovědět.

Karel Hviždala

Zdroj: pořad „Média: Zastoupení žen v médiích“, ČT2, 12/2003.

Časopisy

Cíl:

Přemýšlet o rozdílech v zobrazování žen a mužů v různých časopisech.

Kapitoly:

Gender a média

Pomůcky:

několik vydání různých časopisů

Čas:

30 minut nebo domácí příprava + 15 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Společně s třídou vybereme několik časopiseckých titulů, kterým se budeme v rámci aktivity věnovat. Při výběru můžeme buď vycházet z toho, jaké časopisy čtou samotní žáci a žákyně, nebo z toho, jaké časopisy považují za typické časopisy týkající se životního stylu žen a mužů. Mezi tyto časopisy patří například Elle, Cosmopolitan, Žena a život, na druhé straně Esquire, Men&Health atd.
- 2) Na příští hodinu žákyně/žáky požádáme, aby přinesli několik vydání vybraných časopisů. Počet časopisů by měl odpovídat tomu, aby každý žák/žákyně nebo dvojice, případně skupinka čítající 3–4 členy, měli pro práci jedno vydání časopisu.
- 3) Třídu rozdělíme pro práci tak, aby jednotliví studující pracovali samostatně nebo ve dvojicích či malých skupinkách. Každá jednotka dostane jeden výtisk časopisu. Úkolem žákyň/žáků je projít časopis a pokusit se popsat cílovou skupinu, pro niž je časopis vydáván (tj. představu cílové skupiny, s níž pravděpodobně pracuje redakce časopisu). Tento popis by měl vycházet z titulků, obsahu a struktury článků, rubrik, obrázků, reklam atd. Kromě určení pravděpodobné cílové skupiny by se žáci/žákyně měli rovněž pokusit zformulovat hlavní motto a náplň časopisu.
- 4) Následně třídu spojíme dohromady a v další části aktivity navazujeme na předcházející úkoly. Nejprve na tabuli sepíšeme názvy všech časopisů, které jsou pravděpodobně cíleny na ženy, na muže a časopisy neutrální. Dále probíráme jednotlivé skupiny odděleně. Vyzveme všechny žáky/žákyně, kteří zpracovávali časopisy zařazené v dané skupině, aby před třídou prezentovali svá zjištění – popis cílové populace, motto a náplň časopisu. Ve zkratkách můžeme zjištění zapisovat na tabuli. Závěry skupinové práce mohou sami žáci/žákyně zapisovat na velké archy papíru, které následně představí celé třídě.
- 5) Po úvodním představení závěrů se studující ptáme na shody a rozdíly mezi časopisy a diskutujeme o nich. V diskusi by mělo zaznít, že mezi časopisy pro ženy či muže existují různé druhy podle věku a životního stylu cílové skupiny a zároveň že mezi časopisy pro ženy a časopisy pro muže existují ekvivalenty, časopisy vzájemně si blízké charakteristikami cílové skupiny a hlavním zaměřením. Tím ukazujeme, že ženy ani muži nejsou homogenní skupiny se shodnými životními styly a zájmy, jak je to obvykle prezentováno v genderových stereotypech. Dále je v diskusi vhodné rozvíjet téma zobrazování žen a mužů v daných časopisech – jaké jsou podle jednotlivých časopisů typické ženy a typičtí muži, nakolik představa odpovídá genderovým stereotypům atd.

Komentář:

Aktivita je pro studující obvykle zábavná. Patří však zároveň mezi náročnější aktivity, neboť vyžaduje komplexní pojetí výchozího materiálu (časopisů) a odstup od svých vlastních zkušeností. Pokud se domníváte, že vaši žáci a žákyně obtížněji zaujmají odstup, doporučujeme nepracovat s časopisy, které sami studující čtou, ale naopak výběr materiálu nastavit obecněji či pro odlišnou věkovou kategorii.

Cílem závěrečné diskuse by mělo být, aby si studující uvědomili, že většina časopisů při oslovování své cílové skupiny využívá na různých úrovních genderové stereotypy. Jednotlivé časopisy však s genderovými stereotypy nepracují stejně – ve vztahu k tomu, jak přemýšlejí o své cílové skupině, volí buď podporu spíše tradičních obsahů, nebo naopak aktivně působí proti nim (obvykle však jen v některých aspektech – například ukazují hodnotu pracovní kariéry pro seberealizaci ženy, ale přitom jí radí, aby v práci využívala „ženské zbraně“). Citlivě vedená diskuse vycházející z přemýšlení o pravděpodobných cílových skupinách umožňuje studujícím, aby si uvědomili jednak to, že média využívají genderově stereotypní představy o ženách a mužích, jednak to, že tyto představy mnohdy neodpovídají realitě, a to zejména v tom, že ženy ani muži nejsou homogenními skupinami.

Liší se rozhovory v novinách se ženami a s muži?

Cíl:

Uvědomit si rozdíly v obvyklém způsobu dotazování žen a mužů, kteří působí ve veřejné sféře. Pochopit, že způsob, jakým jsou ženy a muži zobrazováni v médiích, ovlivňuje náš celkový dojem o tom, zda ženy a muži mají působit v určitých oblastech společenského života.

Kapitoly:

Gender a média, Gender a jazyk, Gender a společnost

Pomůcky:

rozhovory se ženami a muži z denního tisku a časopisů

Čas:

45 minut nebo domácí práce + 20 minut

Věk:

střední škola

Velikost třídy:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Požádáme žáky/žákyně, aby v denním tisku a časopisech našli rozhovory se ženami a s muži, kteří působí ve veřejné sféře – v politice, vědě či kultuře. Mělo by se jednat o obsáhlejší rozhovory, které mají charakter medailonu. Každý žák/žákyně pracuje s jedním rozhovorem.
- 2) Úkolem žáků/žákyní je přečíst si rozhovor a vypsát základní body, kterých se rozhovor týkal. Zajímá nás zejména, na která témata se novináři/novinářky dotazovali a jakým způsobem byl rozhovor veden. Přečíst rozhovor, shrnout jej a krátce jej okomentovat mohou žáci/žákyně dostat za domácí úkol.
- 3) Každý žák/žákyně představí před třídou seznam nalezených témat. Případně je možné žáky/žákyně rozdělit nejprve do menších skupin, v nichž připraví seznamy společné pro danou skupinu. Před třídou jsou představeny pouze skupinové seznamy. Tento postup nám šetří čas.
- 4) Identifikovaná témata rozhovorů se ženami a s muži doporučujeme vypsát na tabuli. Následně vedeme se žákyněmi/žáky diskusi o shodách a rozdílech. Pozornost soustřeďujeme zejména na výskyt otázek, které souvisí s osobním a rodinným životem. V rozhovorech s muži je těchto otázek obvykle výrazně méně. Společně s žáky/žákyněmi hledáme příčiny toho, proč jsou ženy v rozhovorech častěji než muži dotazovány na osobní život a možnost skloubení pracovního a rodinného života.

Komentář:

Aktivitu používáme ve dvou souvislostech, které zvažujeme při zařazování činnosti do výuky. První je vztah k mediální problematice. Prostřednictvím aktivity si studující uvědomují, že média jsou ovlivněna genderovými stereotypy a současně že způsob zobrazování žen a mužů determinuje to, jak jsou ženy a muži následně vnímáni společností. Druhou souvislost, v níž může být aktivita použita, představuje genderové rozdělení životních sfér. Moderní společnost vyčlenila domácnost a soukromí jako sféru žen a naopak veřejnou sféru spojila s muži. V rozhovorech se společensky významnými lidmi se toto očekávání projevuje tím, že ženy jsou dotazovány na svůj soukromý život více a odlišně než muži.

Prostřednictvím této aktivity je možné poukázat na samozřejmost spojení mužů s veřejnou sférou a žen se soukromým a rodinným životem. Přítomnost žen v politice či vědě je zarážející a vyvolává automaticky otázku, jak se ženy mohou věnovat takto náročnému povolání. Zatímco u žen se předpokládá, že se primárně starají o rodinu a výkon náročného povolání tedy musí být na úkor této péče, u mužů se aktivní zapojení do starosti o rodinu nepředpokládá, a proto není důvod se na skloubení rodiny a práce ptát. Odlišné vedení rozhovorů se ženami a muži vyjadřuje a podporuje oddělování soukromé a veřejné sféry našich životů. V diskusi se snažíme žáky/žákyně vést k tomu, že oddělování těchto sfér, které způsobuje apriorní spojování žen a mužů s jednou z nich, omezuje individuální možnosti seberealizace žen i mužů.

Kromě témat, kterým se rozhovory se ženami a s muži obvykle věnují, je důležité všimnout si také dalších aspektů prezentace žen a mužů v médiích. Rozdíly mohou být například v délce rozhovorů, v titulcích, ve fotografiích, v doplňkových informacích o dané osobě atd.

Petra Buzková - politik, nebo politička? (jazyková omezenost našeho myšlení)

Cíl:

Uvědomit si, že určité používání jazyka ovlivňuje naše vnímání společenského uplatnění žen a mužů. Pochopit rizika, která spočívají v používání generického maskulina. Uvažovat o odlišném zastoupení žen a mužů v některých oblastech společenského života.

Kapitola:

Gender a jazyk, Gender a média, Gender a trh práce

Pomůcky:

kopie tří pracovních listů – každý pro 1/3 třídy

Čas:

30 minut

Věk:

základní škola a střední škola

Velikost třídy:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Každému žákovi a žákyni rozdáme jednu kopii pracovního listu. Každý typ pracovního listu by měl být ve třídě zastoupen přibližně ve stejném počtu. Zadání z pracovního listu můžeme ještě doplnit instrukcí, kterou zdůrazníme samostatnost práce a důležitost prvního dojmu: „Napište jména, která vás napadnou jako první, nepřemýšlejte nad tím, v této aktivitě nás zajímá první dojem.“ Při instrukci je vhodné upřesnit počet jmen, která mají žáci/žákyně u každé položky uvést. Počet můžeme variovat podle množství času, které máme k dispozici. Nedoporučujeme však pracovat pouze s jedním jménem, optimální počet pro předpokládaný časový rozsah úkolu je 3–5.
- 2) Necháme žákům/žákyním krátký čas na vyplnění pracovního listu. Nemělo by se jednat o více než 3–4 minuty, delší čas vede k přehodnocování prvního dojmu.
- 3) Následně pracovní listy vybereme a utvoříme z nich tři hromádky podle typu zadání.
- 4) Třídu rozdělíme na tři stejně početné skupiny a každé z nich předáme jednu hromádku vyplněných pracovních listů. Jejich úkolem je přečíst všechny pracovní listy a vytvořit žebříček z uvedených jmen podle frekvence výskytu v žakovských odpovědích. Dále jejich úkolem je spočítat, kolik z celkového počtu uvedených jmen v jednotlivých položkách patřilo mužům a kolik ženám.
- 5) Po skončení práce ve skupinách napíšou zástupci/zástupkyně tří skupin žebříčky na tabuli. Pro usnadnění lze pracovat pouze s 3–5 nejčastěji uváděnými jmény.
- 6) Následně žáky/žákyně požádáme, aby se pokusili porovnat zjištění všech tří skupin – jaké v nich jsou shody a rozdíly. Pokud žáci/žákyně uvádějí pouze rozdíly týkající se jednotlivých jmenovaných osob (například jeden žebříček zahrnuje politické osobnosti z celého světa a druhý pouze z České republiky), nasměrujeme jejich pozornost na poměr mužů a žen v jednotlivých žebříčcích. Pokud se žebříčky liší poměrem mužů a žen, ptáme se žáků/žákyně, čím si to vysvětlují, zda to může souviset s rozdílným zadáním úkolu. Dále se se žáky/žákyněmi snažíme diskutovat o významu jazyka a jeho genderovém zatížení.

Komentář:

Aktivita je velice názorná, rychlá a zábavná. Podle dosavadních zkušeností představená aktivita vždy vyústila v rozdílné žebříčky jmen podle odlišnosti v zadání. Nemusíme se proto obávat její neúčinnosti.

Aktivita může být použita jako vstup do výkladu tématu jazyk, neboť ukazuje nejen genderové zatížení jazyka, ale širěji omezení, která jazyk přináší, pro vnímání sociální reality (viz kapitola Gender a jazyk). Do závěrečné diskuse lze vložit definici generického maskulina, respektive generického feminina. Pro zesílení účinku aktivity je možné závěrečnou diskusi obohatit ukázkami novinových titulků nebo učebnic, které využívají generické maskulinum.

K AKTIVITĚ „PETRA BUZKOVÁ - POLITIK, NEBO POLITIČKA?“

Zkuste si vzpomenout na jména významných osobností podle následujících zadání. Jména napište do připravených řádků. Pište první jména, která vás po přečtení zadání napadnou, příliš nad tím nepřemýšlejte. V této aktivitě je důležitý váš první dojem, první myšlenka.

- a) Napište jména politiků a političek, které považujete za významné či slavné.
- b) Napište jména hereček a herců, které považujete za slavné či významné.
- c) Napište jména zpěváků a zpěvaček, které považujete za slavné či významné.
- d) Napište jména vědců a vědkyň, které považujete za významné či slavné.
- e) Napište jména mužů a žen, kteří byli podle vašeho názoru důležití v historii.

a) _____

b) _____

c) _____

d) _____

e) _____

K AKTIVITĚ „PETRA BUZKOVÁ - POLITIK, NEBO POLITIČKA?“

Zkuste si vzpomenout na jména významných osobností podle následujících zadání. Jména napište do připravených řádků. Pište první jména, která vás po přečtení zadání napadnou, příliš nad tím nepřemýšlejte. V této aktivitě je důležitý váš první dojem, první myšlenka.

- a) Napište jména politiků, které považujete za významné či slavné.
- b) Napište jména herců, které považujete za slavné či významné.
- c) Napište jména zpěváků, které považujete za slavné či významné.
- d) Napište jména vědců, které považujete za významné či slavné.
- e) Napište jména lidí, kteří byli podle vašeho názoru důležití v historii.

a) _____

b) _____

c) _____

d) _____

e) _____

K AKTIVITĚ „PETRA BUZKOVÁ - POLITIK, NEBO POLITIČKA?“

Zkuste si vzpomenout na jména významných osobností podle následujících zadání. Jména napište do připravených řádků. Pište první jména, která vás po přečtení zadání napadnou, příliš nad tím nepřemýšlejte. V této aktivitě je důležitý váš první dojem, první myšlenka.

- a) Napište jména političek, které považujete za významné či slavné.
- b) Napište jména hereček, které považujete za slavné či významné.
- c) Napište jména zpěvaček, které považujete za slavné či významné.
- d) Napište jména vědkyň, které považujete za významné či slavné.
- e) Napište jména lidí, kteří byli podle vašeho názoru důležití v historii.

a) _____

b) _____

c) _____

d) _____

e) _____

Jazykové stereotypy a kliše

Cíl:

Uvědomit si, jak automatické užívání ustálených frází a obrátů může zkreslovat náš pohled na realitu a ovlivňovat naše názory, postoje a chování vůči druhým lidem.

Kapitoly:

Gender a jazyk

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každého žáka/žákyni nebo přepsání zadání z pracovního listu na tabuli

Čas:

30 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Každému žákovi a žákyni rozdáme jednu kopii pracovního listu. Úkolem žáků/žákyní je zvolit si určitý výrok a zodpovědět k němu uvedené otázky. Toto zadání lze ústně upravit – žáci/žákyně se mohou vyjadřovat ke všem uvedeným výroky nebo předem určíme, kteří žáci/žákyně se budou vyjadřovat k jednotlivým výroky. Pokud se nám zdá seznam výroků neúplný, můžeme jej spolu se žáky/žákyněmi doplnit. Doplnit můžeme také otázky, které studující mají zodpovídat.
- 2) Na vyplnění pracovního listu necháme žákům/žákyním prostor přibližně 5 minut. Pokud se žákyně/žáci vyjadřují k více výroky, čas prodloužíme.
- 3) Následně žáky/žákyně vyzveme, aby vytvořili skupinky podle toho, jaký výrok si vybrali. Skupinky mohou být různě početné. V případě, že se všichni žáci/žákyně vyjadřovali ke všem výroky, vytvoříme skupinky náhodně sami. V případě, že jsme předem určili, kdo se bude vyjadřovat k jednotlivým výroky, necháme žákyně/žáky pracovat v takto předem daných skupinkách. Práce ve skupinách spočívá v porovnání jednotlivých odpovědí, nalezení shod a rozdílů. Každá skupina by měla připravit společné zodpovězení otázek ke zvolenému výroky.
- 4) Každá skupina vybere mluvčí/ho. Ti představí třídě, k jakým závěrům skupina dospěla.
- 5) Následně probíhá diskuse v celé třídě. V rámci ní se snažíme žáky/žákyně vést k identifikaci rizik, která spočívají v používání jazykových klišé. Většina klišé je projevem předsudků a stereotypů. Jejich nebezpečí proto souvisí s generalizací určitých charakteristik na všechny osoby, které vykazují jeden společný, obvykle zvnějšku snadno pozorovatelný znak. Generalizace způsobuje, že se v našem jednání dopouštíme nepřímého omezování osob, které neodpovídají očekávaným charakteristikám. Tím na ně, často nevědomě, vyvíjíme nepříjemný sociální tlak.

Komentář:

Aktivita je určena pro vstup do tématu jazyk nebo i širěji pro obecné představení genderové problematiky. Jejím prostřednictvím si studující mohou uvědomit existenci genderových stereotypů a jejich pronikání do jazyka. Podle dosavadních zkušeností s touto aktivitou je její realizace úspěšná. To zejména proto, že žáci a žákyně mají s výroky uvedenými v seznamu osobní zkušenosti, běžně je slyší ve svém okolí. To podporuje jejich zaujetí aktivitou. Dívky a chlapci obvykle uvádějí, že se ve své rodině, případně v širším okolí setkávají s používáním podobných jazykových klišé, která jsou uvedena v pracovním listu. Často jsou tyto výroky směřovány přímo vůči nim samotným a oni si jsou pod vedením skupiny a vyučujících schopni uvědomit tlak, který na ně dané výroky působí. Například chlapci se poměrně běžně v dětství setkávali s označením baba, nechová-li se podle tradičních genderových očekávání, tj. pokud projevovali strach či smutek a plakali. Ačkoliv jednotlivé výroky nemusí být ve chvíli, kdy jsou vysloveny, vnímány nepříjemně, v kontextu ostatních výroků s podobným významem si žáci a žákyně obvykle uvědomují jejich stereotypnost.

Uvedené výroky jsou projevem genderových stereotypů. Jejich úloha v jazyce se však posouvá. Často už nenesou svůj původní význam, ale jsou v určité jazykové kultuře používány jako ustálené spojení. Je proto vnímáno odlišně, pokud vyslovíme větu „Běda mužům, kterým žena vládne.“ nebo pokud stereotyp, podle něhož by žena měla být pasivnější, slabší polovinou vztahu s mužem, opišeme vlastními slovy. Zatímco v druhém případě je snazší stereotyp ve výroci rozeznat, v prvním případě nám ustálenost spojení brání jej vidět. Cílem aktivity je, aby studující porozuměli stereotypním základům uvedených výroků.

K AKTIVITĚ „JAZYKOVÉ STEREOTYPY A KLIŠÉ“

Přečtěte si následující výroky. Vyberte si jeden z nich a odpovězte na otázky, které jsou uvedené pod seznamem výroků. Výrok, ke kterému se vztahují vaše odpovědi, zakroužkujte.

Seznam výroků: Běda mužům, kterým žena vládne!
Chlapi nepláčou!
Za vším hledej ženu!
Kam ani čert nemůže, nastrčí ženu.
Nebud' baba!
Muž je hlavou rodiny a žena krkem, který hlavou hýbe.
Žena je strážkyně rodinného krbu.
Muž je lovec.

Otázky: Jaký je podle vašeho názoru význam daného výroku? Co znamená?
V jakých situacích můžeme daný výrok slychat?
Jak pravděpodobně výrok vznikl?
Odpovídá podle vašeho názoru výrok skutečnosti? Je pravdivý, nebo nepravdivý?
Může se podle vašeho názoru výrok někoho dotknout, je proti někomu namířen?

Jak diskutují dívky a jak diskutují chlapci

Cíl:

Uvědomit si genderové zatížení diskusních strategií. Pěstovat v žácích a žákyních dovednost vést genderově citlivou a korektní diskusi, dávat prostor a naslouchat, umět prosazovat svůj osobní názor.

Kapitola:

Gender a jazyk, Gender a společnost, Gender a školství

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro 1/4 třídy

Čas:

30 minut

Věk:

střední škola

Velikost třídy:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Náhodně rozdělíme třídu na dvě různě velké části – 3/4 a 1/4. Všem členům/členkám menší skupiny rozdáme po jedné kopii pracovního listu.
- 2) Úkolem větší skupiny je diskutovat. Malá skupina diskusi pozoruje a zapisuje průběh diskuse do pracovních listů. Pozornost menší skupiny by se měla soustředit na frekvenci, obsah a styl účasti dívek a chlapců v diskusi. Instrukce pro pozorování a zápis probereme s žáky/žákyněmi stranou od velké skupiny; diskutující by neměli vědět, na co se budou pozorovatelé/pozorovatelky soustřeďovat.
- 3) Velkou skupinu vyzveme k diskusi o jakémkoliv tématu, které je zajímavé. Pro účely aktivity jsou velmi vhodná témata týkající se postavení žen a mužů či témata blízká, například: Existuje v naší společnosti diskriminace na základě pohlaví?, Jsou znevýhodňovány spíše ženy nebo muži?, Je správné, že ženy v průměru dostávají menší plat než muži?, Proč by měla a naopak neměla existovat strana žen – Rovnost šancí?, Proč by měly být zakázány nebo naopak povoleny potraty? atd. Pokud třída není diskusím otevřená, žáci/žákyně se neradi zapojují, upravíme aktivitu tak, že diskuse bude hraná. K tomuto účelu rozdělíme žáky/žákyně na dvě skupiny a zadáme jim téma diskuse i názor, který mají hájit. Diskusi necháme běžet přibližně 10–15 minut, nezasahujeme do ní.
- 4) Následně požádáme jednotlivé pozorovatele/pozorovatelky, aby shrnuli své postřehy a představili informace zapsané v pracovních listech o frekvenci, obsahu a stylu zapojování dívek a chlapců. Zápisky z pracovních listů můžeme přepsat na tabuli a barevně označit převládající závěry. Pravděpodobně se ukáže, že chlapci v diskusi dominovali, častěji do diskuse vstupovali, jejich projevy byly delší a obvykle agresivnější. Zjištění se snažíme nezjednodušovat a ukázat různorodost ve skupině dívek a ve skupině chlapců – i když chlapci zřejmě v diskusi dominovali, nezapojovali se všichni chlapci stejně.
- 5) Následně probíráme s celou třídou průběh diskuse a záznamy z pozorování. Snažíme se o propojení pozorované diskuse s dalšími zkušenostmi týkajícími se komunikace mezi chlapci a dívkami. Můžeme žáky/žákyně pobízet k porovnání s průběhem diskusí v mladším věku (z psychologických výzkumů je zřejmé, že pubertální a dospívající dívky se v komunikaci s chlapci projevují méně než dívky mladší). Závěry z pozorování se snažíme propojit s dlouhodobější strukturou třídy (kdo jsou ve třídě tzv. vůdci, dominovali v diskusi právě oni?) a dále s problematikou sebevědomí a atraktivity.

Komentář:

Aktivitu je velice vhodné použít jako jednu z úvodních činností, chceme-li studující přivést k genderové problematice. Spontánní diskuse je obvykle katalyzátorem pro projevy genderových stereotypů. Pokud studujícím umožníme, aby nahlédli vliv stereotypů na jejich vzájemnou komunikaci, přesvědčíme je o důležitosti genderové problematiky obecně.

Aktivita směřuje k uvědomění si toho, že komunikace se někdy řídí implicitními pravidly, která vycházejí z genderových stereotypů. Podle nich je od žen obvykle očekávána větší pasivita než od mužů. Dominantním mužům (nikoliv všem mužům) vytváří skupina větší prostor pro projevení se. Výsledkem je, že komunikaci ve skupině ovládá několik málo jedinců, častěji chlapců. Podle zahraničních výzkumů mají dospívající dívky obavy projevovat se ve školním či pracovním prostředí příliš aktivně či samostatně a ukazovat svoji kompetenci, neboť to nepovažují za atraktivní. Stahují se tak do pozadí a komunikaci v kolektivu usměrňuje dominantní skupina chlapců. Ti se současně vymezují vůči ostatním chlapcům. Skupinová dynamika tak získává výrazný genderový aspekt.

Prostřednictvím této aktivity se studující učí vidět a chápat genderové struktury v jim blízké sociální zkušenosti. Pasivnější žákyně a žáci nabudou odvahu k častějšímu zapojování a naopak dominantní žáci (případně žákyně) porozumí tomu, jak jejich komunikační styl může omezovat či odrazovat ostatní a budou se snažit se mu napříště vyvarovat. Podle dosavadních zkušeností tato aktivita vede k tomu, že v příštích diskusích na jakákoliv témata si žá-

ci/žákyně sami vzájemně připomínají typické komunikační strategie a vyzývají se k jejich omezení. Diskuse se tak stávají postupně otevřenější a demokratičtější.

Jestliže diskuse v rámci aktivity probíhala úspěšně a studující byli schopni prostřednictvím pracovních listů a jejich následného rozboru reflektovat své komunikační strategie, doporučujeme celý úkol zakončit tím, že spolu se žáky a žákyněmi zformulujeme pravidla správné diskuse (například neskáčíme si do řeči, nasloucháme druhým, vybízíme k vyslovení názoru i mlčenlivější spolužáky/spolužačky atd.). Tato pravidla doplníme o specifické zásady zapojování dívek a chlapců ve třídních diskusích. Z takto vytvořených pravidel můžeme vycházet a připomínat je ve všech dalších diskusích, které se ve třídě během výuky odehrávají. Zkušenosti ukazují, že žáci/žákyně jsou zpravidla ochotnější je respektovat více než pravidla, která jim jsou vyučujícími pouze předkládána zvnějšku.

5. Na koho se obvykle obraceli (tj. udržovali oční kontakt, přímo navazovali a odkazovali své odpovědi atd.) ti, kteří právě hovořili?

V tabulce udělejte čárku do sloupce 5 pokaždé, když si všimnete podobných projevů. Čárku označte u jména žáka či žákyně, na kterého/kterou se ostatní obraceli.

6. Pokud někdo přerušoval řeč druhých, kdo to byl?

V tabulce udělejte čárku do sloupce 6 u každé žákyně či žáka, kteří skočili do řeči druhým.

7. Pokud byl někdo přerušen ve své řeči (někdo mu skočil do řeči), kdo to byl?

V tabulce udělejte čárku do sloupce 7 u každého žáka či žákyně, kteří byli druhými přerušeni.

8. Pokud se stalo, že začali současně mluvit dva lidé, který z nich se zastavil a dal přednost druhému?

V tabulce udělejte čárku do sloupce 8.

9. Používal někdo osobní útočné výroky, tj. používal ve svých argumentech informace, které jsou osobní povahy?

V tabulce udělejte čárku do sloupce 9.

10. Byly něčí příspěvky mimo souvislost s diskutovaným tématem, tj. pronesl někdo něco, co se netýkalo tématu?

V tabulce udělejte čárku do sloupce 10.

Po skončení diskuse spočítejte čárky v každé políčku a v každém sloupci.

Vztah ženy a muže podle bible

Cíl:

Na základě výroků z bible uvažovat o křesťanském pojetí ženy a muže a o pojetí jejich vzájemného vztahu. Prostřednictvím hrané diskuse si uvědomit rozmanitost biblických představ o vztazích žen a mužů.

Kapitoly:

Gender a náboženství, Gender a společnost

Pomůcky:

dvě kopie pracovního listu

Čas:

30 minut

Věk:

poslední ročníky základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme na dvě skupiny. Každé skupině přidělíme tvrzení, které mají obhajovat v následné diskusi. Jedna skupina bude pověřena obhajobou tvrzení: Podle bible si jsou muži a ženy rovni. Druhá skupina bude zastávat tvrzení: Podle bible si muži a ženy nejsou rovni, nýbrž muži jsou nadřazeni ženám.
- 2) Argumenty pro vedení diskuse by studující měli najít v bibli. Jako východisko lze použít výňatky uvedené v pracovním listu (každé skupině připravíme jednu kopii pracovního listu). V pokročilých třídách můžeme studující vyzvat, aby si v bibli sami našli argumenty, kterými podloží svá tvrzení. Samostatná práce s biblí může doplňovat nebo zcela nahrazovat použití pracovních listů.
- 3) Následně přejdeme k hrané diskusi. Každá skupina bude mít na začátku diskuse několikaminutový prostor pro představení svých stanovisek. Posléze budou mít skupiny možnost klást diskusním partnerům otázky a vysvětlovat vlastní názory. Moderování diskuse se můžeme ujmout my jako vyučující nebo jím můžeme pověřit jednoho žáka či jednu žákyni.
- 4) Po ukončení hrané diskuse necháme prostor k vyjádření názorů a pocitů. Případně diskutujeme o průběhu hrané debaty a o argumentech, které v ní byly použity.

Komentář:

Cílem aktivity je zamyslet se nad křesťanským ideálem vztahu mezi ženami a muži. Křesťanství, ačkoliv nemusí být naším osobním náboženstvím, stojí v základu evropské kultury a do velké míry ovlivňovalo a stále ovlivňuje hodnoty, které vyznáváme. Přitom však v rámci křesťanství existují často až protikladné výklady bible. Jedním z témat, které je interpretováno mnohdy protichůdně, je očekávání vůči ženám a mužům a vztahy žen a mužů. Rozdílné interpretace, z nichž každá má oporu v biblických textech, si studující sami mohou vytvořit. Dokážou tak lépe chápat bibli a na ní postavené náboženství jako společenský a kulturní produkt.

Pro snadnější práci s biblí lze využít některé internetové stránky (například www.biblenet.cz), které obsahují on-line vyhledávání různých biblických pasáží.

Aktivita je velmi jednoduchá na provedení, avšak náročná z hlediska naplnění jejích cílů. Jedná se o kontroverzní téma, které žáci/žákyně mohou vnímat velmi osobně. Je proto nutné zvážit, zda je třída na podobnou aktivitu dostatečně zralá. Na druhou stranu má tato aktivita řadu výhod oproti jiným aktivitám zabývajícím se náboženstvím a újeji biblí. Jelikož jde o hranou diskusi, není nutné, aby studující prezentovali svůj osobní názor. Při rozdělování třídy do skupin však toto musíme mít na paměti – skupiny by měly být vytvořeny náhodně, měly by být heterogenní z hlediska náboženských postojů.

Pokud aktivita proběhla klidně a atmosféra je vlídná, doporučujeme na závěr diskuse provést se žákyněmi/žáky reflexi. Studující by měli dostat prostor pro zhodnocení svých pocitů v průběhu aktivity.

Obměnou a jistým rozšířením aktivity je, pokud vedle dvou diskutujících skupin vytvoříme třetí pozorovatelskou skupinu. Úkolem této skupiny je sledovat diskusi, zaznamenávat si její klíčové momenty a mapovat zapojení jednotlivých žáků a žákyň. V závěrečném shrnutí tato skupina vystoupí se svými pozorováními – shrne, jak podle ní diskuse probíhala, jaké argumenty v ní zaznívaly, jak logické argumenty to byly, nakolik diskutující dodržovali obecná pravidla, jaká byla frekvence, obsah i způsob zapojení dívek a chlapců atd. Účelem této pozorovatelské skupiny je nastavovat zrcadlo, a tím napomáhat zkvalitňování sociálních kompetencí jednotlivých žáků a žákyň.

K AKTIVITĚ „VZTAH ŽENY A MUŽE PODLE BIBLE“

1. Korintským 7,3: Muž ať prokazuje ženě, čím je jí povinen, a podobně i žena muži.

1. Korintským 7,10: Těm, kteří žijí v manželství, přikazuji – ne já, ale Pán – aby žena od muže neodcházela.

1. Korintským 11,7: Muž si nemá zahalovat hlavu, protože je obrazem a odleskem slávy Boží, kdežto žena je odleskem slávy mužovy.

1. Korintským 11,8: Vždyť muž není z ženy, nýbrž žena z muže.

1. Korintským 11,9: Muž přece nebyl stvořen pro ženu, ale žena pro muže.

1. Korintským 11,11: V Kristu ovšem není žena bez muže ani muž bez ženy.

1. Korintským 11,12: Vždyť jako je žena z muže, tak i muž skrze ženu – všechno pak je z Boha.

1. Korintským 7,1: Pokud jde o to, co jste psali: Je pro muže lépe, když žije bez ženy.

1. Korintským 7,27: Máš ženu? Nechtěj se s ní rozejít. Jsi bez ženy? Žádnou nehledej.

1. Korintským 11,3: Rád bych, abyste si uvědomili, že hlavou každého muže je Kristus, hlavou ženy muž a hlavou Krista je Bůh.

1. Korintským 14,34: Ženy nechtě ve shromáždění mlčí. Nedovoluje se jim, aby mluvily; mají se podřizovat, jak to říká i Zákon.

1. Petrova 3,7: Stejně i muži: když žijete se svými ženami, mějte pro ně porozumění, že jsou slabší; a prokazujte jim úctu, protože jsou spolu s vámi dědičkami daru života. Tak vašim modlitbám nebude nic překážet.

1. Timoteovi 2,13: Vždyť první byl stvořen Adam a pak Eva.

1. Timoteovi 2,14: A nebyl to také Adam, kdo byl oklamán, ale žena byla oklamána a dopustila se přestoupení.

Deuteronomium 22,5: Žena na sebe nevezme, co patří muži, a muž neobleče, co nosí žena. Hospodin, tvůj Bůh, má v ohavnosti každého, kdo to činí.

Deuteronomium 25,5: Když budou bydlet bratři spolu a jeden z nich zemře bez syna, nevdá se žena zemřelého jinnam, za cizího muže. Vejde k ní její švagr a vezme si ji za ženu právem švagrovství.

Efezským 5,33: A tak i každý z vás bez výjimky ať miluje svou ženu jako sebe sama a žena ať má před mužem úctu.

Exodus 35,29: I přinášeli Izraelci dobrovolný dar Hospodinu, každý muž a žena, které pudilo srdce, dobrovolně přinášeli všechno potřebné k dílu, které skrze Mojžíše přikázal Hospodin vykonat.

Genesis 2,25: Oba dva byli nazí, člověk i jeho žena, ale nestyděli se.

Genesis 3,20: Člověk svou ženu pojmenoval Eva (to je Živa) protože se stala matkou všech živých.

Římanům 7,2: Vdaná žena je zákonem vázána k žijícímu manželovi; když však muž zemře, je zproštěna zákona manželství.

Zdroj: www.bible.net.cz.

Světcí a světice

Cíl:

Přemýšlet o tom, jaké charakteristiky měli ženy a muži, které katolická církev prohlásila za svaté. V náboženském a historickém kontextu uvažovat o tom, co společnost oceňuje na mužích a co na ženách.

Kapitoly:

Gender a náboženství, Gender a společnost

Pomůcky:

příběh jednoho světce či světice z pracovního listu pro každého žáka/žákyni či skupinu

Čas:

30 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Pracovní list rozstříháme na jednotlivé oddíly, z nichž každý je věnován jedné světici či světcí. Oddíly rozdáme žákům/žákyním. Při samostatné práci rozdáme každé žákyni/žákovi jeden příběh (nevidí, pokud se budou opakovat). Při skupinové práci nejprve třídu rozdělíme na skupiny a každé skupině dáme jeden příběh.
- 2) Úkolem žáků/žákyní je přečíst si informace o příslušném světcí či světici a zamyslet se nad třemi otázkami. Otázky doporučujeme předem studujícím vysvětlit a nadepsat je na tabuli. Jedná se o následující otázky: a) Proč se daný člověk stal svatým? Jaký jeho/její čin byl pravděpodobně ten nejdůležitější pro svatořečení?, b) Jaké charakteristiky a podmínky daný člověk potřeboval k vykonání daného činu?, c) Jak je daný svatý/svatá hodnocen/a z dnešního pohledu? Jaké je společenské povědomí o něm/ní?
- 3) Následně žákyně/žáci představí své odpovědi na otázky. Zajímavé postřehy zapisujeme na tabuli. Dále navážeme diskusi. Diskuse se soustřeďuje zejména na rozdíly mezi světcí-muži a světlicemi-ženami. Zajímá nás, zda svatořečení muži a ženy měli shodné či rozdílné charakteristiky, jak se lišily jejich životy, zda byli oceňováni za obdobné či rozdílné činy, atd. Při diskusi je důležité pamatovat na to, že aktivita primárně směřuje ke zvýšení genderové citlivosti. Náboženské aspekty proto chápeme jako vedlejší, „pouze“ jako kontext života daných osob a jejich následného svatořečení. Pokud diskuse zabíhá k výhradně náboženským oblastem, snažíme se ji odvádět zpět otázkami ke shodám a rozdílům mezi ženami-světlicemi a muži-světcí.

Komentář:

Aktivita je poměrně náročná. Doporučujeme ji proto provádět pouze ve třídách, které jsou tolerantní, a to zejména nábožensky. Ačkoliv úkol slouží k podpoře genderové citlivosti, často se stává, že studující jsou natolik zaujati samotnými příběhy, že veškerou pozornost soustřeďují na náboženský rozměr úkolu. Aktivita může sklouznout k argumentaci odmítající či podporující katolickou církev. Na toto riziko je nutné si dát pozor.

Cílem aktivity je, aby žákyně a žáci uvažovali o genderové podstatě křesťanství. Křesťanství je silně patriarchálním náboženstvím (viz kapitola Gender a náboženství). Odlišné hodnocení ženských a mužských životů, rozdíly v požadavcích vůči ženám a mužům, kteří by se mohli stát společenskými vzory, atd. jsou toho projevem. Aby studující dokázali genderovou perspektivu uplatnit, je vhodné aktivitu zařadit až na závěr probíraného tématu.

Medailónky, které jsou uvedeny v pracovním listu, zachycují nejdůležitější momenty ze života osob, které byly později svatořečené katolickou církví. Příběhy se nesnaží pokrýt všechny historické okolnosti, ale zdůraznit ty stránky životů světic a světců, které jsou všeobecně známé. Popisy vytvořili vyučující základních a středních škol. Je proto možné, že některé detaily nebudou z hlediska historie zcela přesné. To však neomezuje práci s nimi.

U starších žáků/žákyní lze aktivitu obměnit tak, že informace o životě svatořečených osob dohledávají sami studující. Tato varianta je náročnější na zdrojové prameny, s nimiž by žáci/žákyně měli pracovat. Současně se však do aktivity dostává další důležitá dimenze – výběr podstatných informací, který provádějí sami studující. Tento výběr přináší do výsledných portrétů určité zkrácení, které může mít svůj původ v genderových stereotypch. Na tuto stránku se snažíme v závěrečné diskusi studující upozornit.

K AKTIVITĚ „SVĚTCI A SVĚTICE“

Sv. Ludmila

Kněžna Ludmila byla babičkou svatého Václava a matka Spytihněva a Vratislava, českých vládců. Po Spytihněvě smrti se vlády ujal jeho mladší bratr Vratislav. Vratislav měl se svojí manželkou Drahomírou sedm dětí. Jedním z nich byl Václav, který se narodil kolem roku 907–908.

Po Vratislavě smrti v roce 921 byl Václav vychováván především babičkou Ludmilou. Drahomíra byla pověřena správou země. Tuto funkci měla zastávat do Václavovy plnoletosti, kdy se měl vládcem stát on.

Drahomíra byla dotčena rozhodnutím, že Ludmila bude mít na Václavovu výchovu velký vliv. Ludmila se proto vzdala poručnictví a přestěhovala se do Tetína. I tam se však Drahomíra obávala jejího vlivu. Nechala ji proto zabít svými vojáky. Ti ji v noci z 15. na 16. září zardousili závojem.

V místě Ludmiliny smrti Drahomíra založila chrám sv. Michala, který přestavěla z původně obytného stavení. Podle legendy byla jejím motivem snaha, aby případné zázraky nebyly přičítány Ludmile, ale právě svatému Michalovi.

Po nástupu na trůn nechal Václav převést Ludmiliny ostatky do Prahy, kde je uložil do chrámu sv. Jiří. Převoz ostatků byl součástí kanonizace a kněžna Ludmila se stala první českou světící.

Sv. Anežka

Anežka se narodila roku 1211 jako dcera krále Přemysla Otakara I. Ten chtěl sňatkem Anežky s některým z významných panovníků posílit své mocenské postavení. Již v útlém věku byla proto zaslíbena vévodovi do Polska. Později se měla stát chotí císaře Jindřicha VII., anglického krále Jindřicha III. či císaře Fridricha II.

Anežka byla vychovávána v třebeňském a doksanském klášteře. Pobyt v kláštorech ji velmi ovlivnil. Zsvětla svůj život ideálům sv. Františka. V roce 1234 se proto rozhodla vstoupit do kláštera klarisek v Praze na Františku. Ten původně sama založila. Při pobytu v klášteře již získala pověst světice. V roce 1238 se vzdala hodnosti abatyše.

Během svého života udržovala styky se sv. Klárou.

Zemřela v 80. letech 13. století za války braniborské. V roce 1874 byla prohlášena za blahoslavenou a roku 1989 byla svatořečena.

Sv. Zdislava

Zdislava se narodila jako první z pěti dětí pana Přibyslava z Křižanova a jeho ženy Sibyly kolem roku 1220. Rodina byla velice zbožná. Zdislavini rodiče spoluzakládali cisterciácký klášter a mariánský kostel ve Žďáru nad Sázavou. Žďárský kronikář napsal o panu Přibyslavovi, že byl zevnějškem voják a v srdci mnich. Po smrti Zdislavina otce se její matka uzavřela a zemřela téměř jako jeptiška poblíž žďárského kláštera.

Zdislava se ze tří sester provdala první – přibližně kolem roku 1240. Klášterní kronikář píše o jejím „čistém manželství a požehnaném mateřství“ s panem Havlem na panství v Jablonném a na hradě Lemberku v severních Čechách. Zmiňuje se také o její nevšední kráse, kterou dále podědila dcera Markéta. Zdislavina vlastní rodina byla rovněž velice zbožná. Byla považována za příklad křesťanských ctností.

Zdislava zemřela poměrně mladá v roce 1252. V Dalimilově kronice se o její smrti píše: „Pro ni trpícím veliká útěcha vzešla. Pět mrtvých Boží mocí křísila. Mnoho slepých osvětila, chromých a malomocných mnoho uzdravila, a nad jinými veliké divy činila.“

Zdislava byla blahorečena v Říme roku 1907 a svatořečena na Moravě papežem Janem Pavlem II. v roce 1995.

Sv. Václav

Václav se narodil v české panovnické rodině Vratislavovi a Drahomíře kolem roku 907–908. Vlady se ujal po smrti svého otce a několikaleté správě země jeho matkou v roce 924. Protože Drahomíra spravovala zemi pomocí intrik, Václav jí poručil, aby odešla do ústraní. Poté, co se ukázalo, že řada žalob byla lichých, ji povolal zpět na panovnický dvůr.

Na Václavově dvoře byli velmi důležití slovanští kněží. O významu, který Václav přičknul církvi, svědčí i to, že za své vlády dokončil v Praze kostel sv. Jiří a zahájil stavbu chrámu sv. Víta.

Je mu vytýkáno, že platil německému králi 500 hřiven stříbra a 120 volů ročně. Dnes víme, že šlo o velice starý zvyk (hovoří o něm již Kosmas), který plnil funkci jakéhosi poplatku za mír.

Václav vládl přibližně 8 let. Následně došlo k politickému spiknutí a Václav byl zavražděn 28. září 929 (případně 935) ve Staré Boleslavi vlastním bratrem Boleslavem. Boleslav nechal na znamení úcty a příznání vlastní viny přenést Václavovo tělo do Prahy a uložit je v apsidě svatovítské rotundy.

Na začátku 11. století se začaly razit mince s obrazem Václava. Měl symbolizovat spojení české státnosti s mocnostmi nebeskými. V té době také vznikaly první svatováclavské písně. Václav se postupně stal ochráncem české země. Hlubší uctívání nastalo za vlády Karla IV., který postavil v chrámu sv. Víta kapli sv. Václava, kde uložil schránku s českou korunou.

Sv. Vojtěch

Vojtěch se narodil roku 956 jako potomek rodu Slavníkovců. 19. ledna 982 byl zvolen druhým pražským biskupem. Ze své funkce se vydal do Itálie, kde se seznámil s nejdůležitějšími představiteli clunyjské formy (tzn. snaha o nápravu náboženského života). Reformátorské myšlenky přijal a nadšeně je začal uskutečňovat. Reakce na jeho snažení byla silně negativní. I přesto ve svých aktivitách pokračoval, čímž se stal pro některé skupiny obyvatelstva nepohodlným. Po delší době cítil, že jeho apoštolská práce nemá úspěch. Požádal proto papeže o zproštění svého úřadu.

Následně vstoupil v Itálii do benediktinského kláštera a stal se mnichem. Jako biskup vykonával různé misijní cesty. Jedna z jeho cest vedla mezi pohany do Pruska, kde byl roku 997 zavražděn. Jeho tělo vykoupil Boleslav Chrabrý a pochoval jej v Hvězdě. Odtud jej roku 1039 převezl kníže Břetislav do Prahy.

Sv. Jan Nepomucký

Pocházel z rodiny rychtáře v městečku Pomuku, které náleželo klášteru na úpatí Zelené hory. Jeho život byl s klášterem úzce spojen. Nejprve zastával pozici klerika – byl písařem arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi. Později získal titul císařského notáře. Více než deset let byl farářem na Starém Městě pražském. Studoval práva a získal doktorát z církevního práva. Následně se stal generálním vikářem Jana z Jenštejna, který byl arcibiskupem.

Arcibiskup Jan (z Jenštejna) se dostal do sporu s králem Václavem IV. Král ho chtěl uvěznit, ale arcibiskupovi se podařilo utéci. Král proto nechal zatknout jeho tři úředníky a rytíře. Mezi nimi i Jana z Pomuku. Po zatčení byli mučeni, ale následně si král uvědomil, jaké důsledky by jeho konání mohlo mít pro jeho vládu, a propustil je. Jan z Pomuku však na následky mučení umíral. Král jej nechal svázat a hodit do Vltavy.

Podle legendy byl Jan z Pomuku mučen především proto, aby králi prozradil zpovědní tajemství královny. Jan z Pomuku však odmítl.

Sv. Prokop

Prokop žil v 11. století a byl knězem. Protože až do 12. století nebyl po kněžích požadován celibát, byl i Prokop ženatý a měl syna Nimrama. Později se stal mnichem a poustevníkem.

Jako poustevník se stal brzo známým. Přicházeli k němu lidé, kteří u něj hledali duchovní pomoc. Z těchto zástupů vznikla nedaleko Prokopovy poustevnické jeskyně mnišská osada. Ta byla roku 1032 přebudována na benediktinský klášter. Prokop se stal jeho opatem. Jeho význam spočíval mimo jiné v tom, že sloužil slovanské mše.

Prokop byl prvním kanonizovaným Čechem. Kanonizace se uskutečnila na Sázavě roku 1204.

O Prokopovi existuje pověst, která vypráví o jeho orbě s čertem. Orba měla symbolizovat sílu jeho ducha a přemáhání ďábla.

Jan Sarkandr

Jan Sarkandr se narodil 20. prosince 1576 ve Slezsku. Studoval teologii a v roce 1609 byl v Brně vysvěcen na kněze. Roku 1616 byl jmenován farářem v Holešově. Svoji pastorační činnost zde měl ztíženou vzbouřením protestantských stavů proti habsburské monarchii. V té době se odebral na pouť do Polska. Kvůli této cestě byl nařčen ze společenství s vojskem, které odtud následně přišlo na pomoc císaři. Po jeho návratu do Holešova podezření ještě zesílilo, neboť město bylo uchráněno od vojenského plení.

V důsledku toho nechal protestantský soudce Václav Bítovský Jana Sarkandra v Olomouci uvěznit a mučit. Žádal, aby vyradil, jaké měl informace od svých zpovědníků o přípravách vojenského vpádu na Moravu. Sarkandr však nic nevyradil.

Na následky mučení Jan Sarkandr zemřel ve vězení 17. března 1620. Legenda praví, že po jeho smrti se z jeho zuboženého, hnisajícího těla plného ran začala šířit příjemná vůně a bledost jeho pleti byla vystřídána svěží zdravou barvou.

11. září 1859 byl prohlášen za blahoslaveného mučedníka. 5. dubna 1993 byl zapsán do seznamu svatých.

Zdroj: Světcí a svěťice, Kouba, M., Šich, J., Mareček, P. (1995). Kanonizace blahoslaveného Jana Sarkandra a blahoslavené Zdislavy. Olomouc: Metropolitní kapitula u sv. Václava.

Bůh v našich představách

Cíl:

Přemýšlet o našich představách Boha. Uvědomovat si jejich kulturní podmíněnost, včetně genderových stereotypů.

Kapitoly:

Gender a náboženství, Gender a společnost

Pomůcky:

žádné

Čas:

30 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Na úvod aktivity se žáky/žákyněmi krátce diskutujeme o tom, co si představí pod slovem Bůh. Nejběžnější vymezení vychází z křesťanství a rozlišuje tedy Boha otce, Boha syna – Ježíše Krista a Ducha svatého. Nejkonkrétnější popisy žáci/žákyně uvádějí obvykle o Ježíši Kristovi, který má lidskou podobu. Aktivitu proto dále stavíme na představě Ježíše Krista. U starších studujících však lze pracovat i s méně konkrétními představami Boha.
- 2) Třidu rozdělíme na několik částí. Každé z nich určíme, kterou skupinu obyvatelstva Země bude zastupovat. Doporučujeme pracovat s jednoznačnými skupinami, například současní Evropané, středověcí Evropané, černoši, indiáni, ženy, hippies atd. Úkolem žáků/žákyně je popsat Ježíše Krista při respektování specifického kontextu, který je vlastní dané skupině obyvatelstva – každá společnost si do představy Boha promítá pro sebe typické a klíčové charakteristiky.
- 3) Na tabuli nadepíšeme oblasti, v nichž by studující měli popisovat Ježíše Krista. Nejběžnějšími oblastmi jsou: fyzický vzhled, oblečení, vlastnosti, chování. Můžeme je libovolně doplňovat vlastními body.
- 4) Každá skupina si připraví vlastní společnou představu Ježíše Krista z pozice určitých obyvatel – například Ježíš-žena, černošský Ježíš, židovský Ježíš, středověký Ježíš atd. Následně skupiny prezentují své výsledky. Zapisujeme je na tabuli do nadepsaných oblastí.
- 5) Po ukončení prezentace začneme diskusi. Ta by se nejprve měla snažit odhalit shodné a rozdílné charakteristiky mezi jednotlivými představami. A dále by se měla soustředit na jejich vysvětlení. Během diskuse se snažíme opakovaně připomínat kulturní determinovanost představ, která v některých případech znamená genderovou stereotypnost.

Komentář:

Aktivita je poměrně náročná. Doporučujeme proto zadávat ji pouze ve třídách, u nichž jsme si jisti jistou náboženskou tolerancí a ochotou o náboženských tématech diskutovat. Pokud je aktivita provedena s žáky/žákyněmi, kteří jsou vnímaví a otevření, je velmi úspěšná.

Pro větší názornost můžeme zadání aktivity doplnit například myšlenkami řeckého filozofa Xenofanése. Ten zpochybňoval antropomorfní představy svých současníků o bozích. Mimo jiné říkal, že kdyby volí, koně či lvi mohli zhotovit sochy a obrazy svých bohů, dali by jim podobu volů, koní či lvů.

Stejně tak představy bohů v různých lidských kulturách odrážejí podmínky života v dané společnosti. Avšak pohled zevnitř dané kultury nás často vede k povyšování vlastních představ jako univerzálně platných. Takový centrismus se může snadno stát důvodem k neporozumění až nepřátelství vůči jiným kulturám.

Aktivita se netýká bezprostředně genderové problematiky. Učí však studující přemýšlet v kulturních a historických souvislostech, a tedy je připravuje na kritické přijímání témat, v nichž se projevují genderové stereotypy. Genderový rozměr můžeme do aktivity přímo začlenit tím, že studující pracují vedle představy Ježíše také s představou Pany Marie. V porovnání těchto dvou postav se genderová očekávání vyjevují velice zřetelně.

Z dosavadních zkušeností vybíráme některé popisy jako ilustraci výsledků skupinových prací.

Charakteristiky evropského Ježíše: světlá bledá pleť, vysoká štíhlá postava astenického typu, delší spíše světlejší vlasy, kratší vousy, mírné chování, chápavý, charismatický, antické roucho světlé barvy či světlá košile a plátěné kalhoty, páskové sandály...

Charakteristiky černošského Ježíše: černá pleť, atletická postava, krátké kudrnaté vlasy, bradka, barevně vyšívané roucho nebo jen bederní rouška, silnější vazba na přírodu, hudební talent...

Charakteristiky indiánského Ježíše: snědá pleť, dlouhé rovné vlasy, bez vousů, oblek z kůží nebo jen bederní rouška, náhrdelník či náramek z přírodních materiálů, silná vazba na přírodu...

Jaká je práce žen v rozvojových zemích?

Cíl:

Uvědomit si, jaké zápory a klady přináší do rozvojových zemí nárůst průmyslové výroby a s ním spojená zaměstnanost žen. Přemýšlet o ambivalentnosti dopadů globalizace na životy žen.

Kapitoly:

Gender a globální problémy, Gender a trh práce, Gender a společnost

Pomůcky:

3 kopie pracovního listu

Čas:

30 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme do tří heterogenních skupin. Pro zařazení jednotlivých žáků/žákyň do skupin doporučujeme použít losování, aby skupiny vznikly náhodně. Dvě skupiny povedou hranou diskusi, třetí skupina bude probíhající diskusi pozorovat a hodnotit.
- 2) Všem skupinám dáme kopii pracovního listu. Úkolem každé z diskusních skupin je přečíst si text na pracovním listu a na základě toho připravit argumenty obhajující nebo zavrhuující vzestup průmyslu a zaměstnanosti žen v rozvojových zemích s minimálními ekonomickými náklady. Jedna skupina bude obhajovat existenci výrobních podniků v rozvojových státech. Druhá skupina bude zastávat názor, že výrobní podniky jsou projevem a nástrojem vykořisťování, a měly by být proto zrušeny.
- 3) Následně obě skupiny povedou mezi sebou hranou diskusi, kterou moderujeme a případně usměrňujeme spolu se třetí skupinou pomocí kladení otázek. Otázky by měly směřovat k podmínkám zaměstnávání žen. Například: Měly by si ženy ve výrobních podnicích založit odbory a usilovat o zlepšení svých podmínek?, Měla by vedení podniků sama dbát na zlepšování pracovních a finančních podmínek zaměstnaných žen?, Jsou ženy pracující v městských podnicích svobodnější či méně svobodné než nezaměstnané ženy na venkově? atd.
- 4) Třetí skupina sleduje probíhající diskusi. Pokud diskuse stagnuje, můžeme do ní zasahovat kladením otázek. Po skončení diskuse třetí skupinu vyzveme, aby zhodnotila její průběh. Zajímá nás jednak formální úroveň diskuse (kdo hovořil, kdo skákal do řeči, jaká byla úroveň argumentů atd.), jednak obsah diskuse (byly zmíněny všechny relevantní argumenty, využívali žáci/žákyně své další znalosti o globálních problémech, upozorňovali na vztah mezi rozvojovými a západními státy, ukazovali negativní dopady na různé skupiny obyvatelstva, včetně západních států atd.). Zvláště velkou pozornost by pozorovatelská skupina měla věnovat průběhu diskuse z genderového hlediska (lišila se frekvence příspěvků dívek a chlapců, lišil se směr a úroveň argumentů dívek a chlapců, lišil se respekt diskusních oponentů/ek a kolegů/ůň vůči dívkám a chlapcům atd.).

Komentář:

Téma globalizace je velice široké a ambivalentní. Zahrnuje jak pozitivní důsledky, tak i řadu negativních dopadů. Uvedená aktivita umožňuje žákům/žákyňm nahlédnout různé aspekty globalizace a její skryté souvislosti. Cílem aktivity je ukázat žákyním/žákům některé méně obvyklé stránky zaměstnávání žen v rozvojových zemích, které produkují výrobky určené pro evropský a americký trh. Využívá k tomu text z knihy *Globalizovaná žena* od uznávané odbornice v oboru gender studies Christy Wichterich. Žákyně a žáci si mohou jeho prostřednictvím uvědomit, jaká rizika v sobě globalizace v podobě přenášení výroby do rozvojových zemí obsahuje. Jedná se zejména o zaměstnávání pracovních sil za velice nízké platy bez dodržování základních hygienických podmínek a o závislost rozvojových zemí na západních společnostech a jejich konzumu. Paradoxně ale globalizace zároveň přináší nové možnosti seberealizace tamních obyvatel, zejména žen. Tyto změny však potenciálně vedou k rozpadu sociálních institucí, na nichž dané společnosti stojí – tj. zejména rozklad rodinných vazeb, které tradičně jsou ukotvovány ženami. Vedle uvedeného hlavního cíle aktivita také podporuje diskusní schopnosti žáků/žákyň, učí je sebehodnocení a buduje v nich genderovou citlivost využívanou v komunikaci s druhými.

K AKTIVITĚ „JAKÁ JE PRÁCE ŽEN V ROZVOJOVÝCH ZEMÍCH?“**Ukázka z publikace Christy Wichterich *Zprávy o budoucí nerovnosti - Globalizovaná žena***

Tasmin přišívá límce ke košilím, šedesát kusů za hodinu, sedm set za den. Jedna košile se ve firmě Rhine Garments ušije za půl hodiny, od prvního stehu po poslední knoflík. Mezi natěsnanými šicími stroji fungují jako běžící pás dvacítilé až čtrnáctileté dívky. Potom se zkontroluje kvalita, košile se vyžehlí, sepne se špendlíky, zabalí do průhledné fólie a jako koruna všeho se přilepí označení Grüner Punkt. Dělna práce bije do očí: muži stříhají, žehlí a balí, ženy šijí. Celkem čtyři sta padesát zaměstnanců vyrobí denně tři a půl tisíce pestrobarevných košil pro zásilkový obchodní dům Baur v Bavorsku. V žádné jiné zemi se nevyrobí tolik triček a košil pro evropský trh jako v této zemi u Bengálského zálivu.

Tasmin si denně vydělá v přepočtu dvě marky. Za měsíc si přijde včetně přesčasů na šedesát pět marek, což je o něco víc než oficiální minimální mzda. Ženy mají ve výplatních sáčkích o téměř třetinu méně než muži. Šít se Tasmin naučila přihlížením. O přestávkách se pak cvičila přímo na stroji. Její šéf tomu nadneseně říká on-the-job-training. Velmi zřídka se nějaké šičce podaří stát se předačkou. Stříhání je prý pro dívky moc těžké, tvrdí elegantní Shibli, kromě toho jich většina přestane pracovat, když se vdá. Což znamená, že školit dělnice se pro tvrdě kalkulujícího podnikatele nevyplatí.

Tasmin přišla do Dháky ve čtrnácti letech po šestileté školní docházce. Její otec je rolník a musí polovinu sklizně odevzdat majiteli půdy jako pachtovné. Protože mu dluhy přerostly přes hlavu, nezbylo mu nic jiného než s odchodem dcery souhlasit. Příbuzná, u níž Tasmin v Dháce zpočátku bydlela, ji vzala s sebou do továrny. Tři čtvrtiny zaměstnanců pocházejí z venkova a většina z nich se domů už nevrátí.

Většina textilních dělnic je neprovdaná jako Tasmin. Chce prý ještě počkat, říká zahanbeně. A na otázku, jestli na ni rodiče nenaléhají, když už jí je osmnáct, říká, že ano, ale jsou daleko a ona si chce sama našetřit na věno. „Starám se sama o sebe a ještě rodičům posílám peníze,“ říká. Měla štěstí, a tak bydlí spolu s dalšími kolegyněmi v jednom z mála hostelů, ženských ubytoven. S nimi jde ráno do práce, večer se vrací, chodí nakupovat a občas do kina. Na vesnici by Tasmin čekala parda, což doslova znamená, že by žila za závěsem. Svobodu pohybu by měla jen v domě a na dvoře, byla by vyloučená z veřejných prostor, žila by odděleně od mužského světa a její chování by podléhalo přísným normám. Život ve městě a námezdní práce pro ni zpočátku znamenaly kulturní šok, který přinášel více strachu než pocitu svobody. Nyní však o svém odchodu z malorolnického prostředí říká, že poznala svět. Samostatnost, kterou Tasmin daleko od rodiny denně prokazuje, nazývá socioložka Salma Chaudhury „významnou kulturní proměnou“. A Redwan Ahmed, poslanec a předseda Svazu výrobců a exportérů textilu triumfálně tvrdí, že průmysl přinesl ženám sociální revoluci.

Cena, kterou ženy zaplatí za vlastní příjem a nové možnosti jednání a pohybu, je nicméně vysoká. Práce je vyčerpávající. Ať chtějí nebo ne, musí dělat přesčasy. A právě na přesčasech, jak si většina z nich stěžuje, je zaměstnavatel bere na hůl, zpravidla jim zaplatí jen polovinu. Po několika letech si většina dělnic stěžuje na problémy s očima, bolestí hlavy a celkovou slabost. Prach ve vzduchu a chemikálie ve tkaninách situaci ještě zhoršují. Problémy s močovým měchýřem jsou důsledkem nedostatečného množství toalet a nařízení, že šičky nesmějí příliš často opouštět pracoviště.

Ženy se obávají hlavně dvou věcí: požáru a znásilnění. V roce 1996 uhořelo v Dháce 32 dělnic ve dvou textilních továrnách, protože tam nebyly nouzové východy ani hasicí přístroje. Okamžitě se to rozkřiklo. O znásilněních se naopak mlčí.

Podnikatelé doufají, že boom vydrží. Avšak nejistota se šíří. Trumf nejlevnější pracovní síly na světě nevydrží věčně. Předseda zaměstnavatelů Redwan Ahmed pokládá za nutné zajistit dvě věci, aby výroba nebyla přesunuta jinač:

„Musíme udělat všechno pro to, abychom náklady udrželi co nejnižší, a zároveň musíme zvýšit vlastní podíl na vyrobené hodnotě. Ten dosud dělá necelých 30 %, protože látky a stroje se dovážejí.“

Světová dohoda o textilu dosud tento chudý stát zvýhodňuje. Bangladéš může čile exportovat textil do Evropy bez omezení kvótami, které platí pro Pákistán a Indii. Těmto a dalším státům smlouva stanovila přesné množství textilu, které je možné ze země Jihu exportovat do průmyslových států Severu, aby se chránil tamní textilní průmysl. To se změní nejpozději v roce 2005, kdy smlouva vyprší. Potom bude světový trh s textilem bez kvót a nastane období konkurence bez hranic.

Vláda v Bangladéši dělá všechno pro to, aby před tímto datem přilákala do země víc zahraničních investorů. Kromě obou zón volného obchodu v Chittagongu a v Dháce chce zřídit další dvě, exkluzivně pro zahraniční kapitál.

Zvláštní atraktivita těchto podnikatelských enkláv spočívá v tom, že v nich neplatí zákony regulující pracovní právní vztahy, které jsou dosti dobré a na zbylém území státu platné. Odborové organizace a stávky jsou zakázané.

Vytvářejí se oázy vykořisťování levné ženské pracovní síly.

Zdroj: Wichterich, Ch. (2000). Zprávy o budoucí nerovnosti – Globalizovaná žena. Praha: Profem. str. 23–26 (kráceno).

Dotýkají se globální problémy všech stejně?

Cíl:

Diskutovat o možných přístupech ke globálním problémům a o možnostech jejich řešení. Uvědomit si, že míra nebezpečných důsledků jednotlivých globálních problémů se liší pro různé sociální skupiny.

Kapitoly:

Gender a globální problémy

Pomůcky:

jedna kopie pracovního listu pro každou skupinu, jeden arch papíru (formát A3 či A2) a fix pro každou skupinu

Čas: 30 minut

Věk: střední škola

Velikost skupiny: běžně velká třída

Postup:

- 1) Třidu rozdělíme na několik skupin složených pouze z dívek či z chlapců. Každá skupina by měla čítat přibližně 4–5 žáků/žáček.
- 2) Každé skupině rozdáme jednu kopii pracovního listu a sdělíme všem instrukce. Úkolem každé skupiny je diskutovat o čtyřech globálních problémech uvedených v pracovním listě. Diskuse by měla být zaměřena na zodpovězení dvou otázek:
 - Jak se daný globální problém dotýká životů žen a životů mužů v nejvíce postižených oblastech? Liší se dopady problému na obě skupiny?
 - Jak se projevuje daný globální problém v rozvojových a v západních zemích?, Vyskytuje se problém ve všech zemích? Pokud ano, liší se jeho projevy?
- 3) Skupiny by měly mít na vnitřní diskusi přibližně prostor 10–15 minut (délka záleží na pokročilosti studujících). Po ukončení diskuse by každá skupina měla zapsat závěry diskuse na arch papíru. Je vhodné, aby struktura archů byla u každé skupiny shodná. Může ji tvořit tabulka, kde jsou v řádcích uvedeny jednotlivé globální problémy a ve sloupcích cílové skupiny: ženy, muži, rozvojové země, západní země. Do každého pole skupiny vepíšou specifické dopady pro danou cílovou skupinu.
- 4) Archy s odpověďmi se vyvěsí po třídě a zástupkyně/zástupci skupin postupně představí závěry z diskuse v dané skupině. Po představení všech skupin začne celotřídní diskuse o shodách a rozdílech v jednotlivých odpovědích. Protože jsou skupiny z hlediska pohlaví studujících homogenní, je vhodné v diskusi upozorňovat na to, že danou problematiku vidí chlapci i dívky stejně, případně rozdílně. V případě rozdílu se snažíme se žákyněmi a žáky diskutovat o možných příčinách odlišností tím, že zpětně reflektujeme průběh diskuse – jak vypadala diskuse k danému bodu ve skupině, jaké argumenty padaly, jak jednotný byl pohled skupiny, kolik členů/členek skupiny se do diskuse zapojilo, zda byl v diskusi opomenut nějaký názor či fakt, který zazněl u jiných skupin atd.

Komentář:

Aktivitu je vhodné zařadit na závěr učiva o globálních problémech. Předpokládá totiž aplikaci osvojených poznatků na různé skupiny obyvatel planety Země. Aktivita je důležitá rovněž proto, že učí žákyně a žáky přemýšlet v souvislostech. Ačkoli se globální problémy obvykle prezentují jako problémy s univerzálními důsledky, v realitě tomu tak obvykle není – míra, v jaké daný globální problém zasahuje životy konkrétních lidí, se velmi liší.

Nejvíce jsou globálními problémy ohroženi obyvatelé rozvojových zemí. Ani tam však důsledky nejsou rozprostřeny zcela rovnoměrně. Ženy bývají následky globálních problémů ohroženy častěji než muži. Příčinou je obvykle omezenější přístup žen k finančním prostředkům v důsledku kulturních tradic, které ženu spojují výhradně s pobýváním v domácnosti.

Ekologické problémy a na ně se vážící vyčerpání přírodních zdrojů se dotýkají žen ve větší míře proto, že jejich činnosti v domácnosti jsou přímo závislé na přírodních zdrojích (např. vysychání studen znamená delší cestu pro vodu). Populační problémy dopadají na ženy zejména v podobě vysoké porodnosti a s ní spojené úmrtnosti, dále feminizace chudoby či usmrcování dívek v oblastech s regulací porodnosti. Nemoci ohrožují ženskou populaci z důvodu celkového oslabení organismů žen (například kvůli početným porodům), menší přístupnosti zdravotní péče pro ženy či onemocnění žen v postavení obětí (například AIDS).

Diskuse po ukončení práce ve skupinách by se měla věnovat jak závěrům týkajících se jednotlivých cílových skupin, tak i rozvíjet závěry nové týkající se propojení charakteristik uvedených cílových populací. Žákyně a žáci mají obvykle tendenci uvažovat o dopadech globálních problémů na rozvojové země. Představit si možné rozdíly v následcích pro ženy a muže žijící v rozvojových zemích pro ně bývá obvykle náročnější, ale jsou toho schopni. Uvažovat o západních zemích je však pro ně obvykle velice těžké a zcela neuchopitelné bývá porovnávání možných dopadů pro ženy a muže žijící v západních zemích. Na tyto obtížné představitelné oblasti se snažíme v diskusi pozornost žáků a žáček nasměrovat.

K AKTIVITĚ „DOTÝKAJÍ SE GLOBÁLNÍ PROBLÉMY VŠECH STEJNĚ?“

Diskutujte o následujících globálních problémech. Pokuste se uvést všechna fakta, která o těchto problémech znáte.

1. Ekologické problémy
2. Populační problémy
3. Vyčerpání přírodních zdrojů
4. Nemoci

U každého z vyjmenovaných globálních problémů se zamyslete nad tím, jak se dotýkají života žen a života mužů v nejvíce postižených oblastech (liší se důsledky globálních problémů pro ženy a pro muže?).

Dále se zamyslete nad tím, jak se jednotlivé globální problémy projevují v rozvojových zemích a v západních zemích (liší se projevy globálních problémů například v Evropě a v Africe?)

Závěry diskuse shrňte a zapište do následující tabulky:

	Důsledky pro ženy	Důsledky pro muže	Důsledky v rozvojových zemích	Důsledky v západních zemích
Ekologické problémy (např. znečištění půdy v důsledku úniku chemikálií z továrny)				
Populační problémy (např. porodnost)				
Vyčerpání přírodních zdrojů (např. nedostatek vody)				
Nemoci (např. AIDS)				

Zelený pás Afrikou

Cíl:

Přemýšlet o problémech životního prostředí a uvědomit si jejich možné sociální dopady v podobě tzv. feminizace chudoby.

Kapitoly:

Gender a globální problémy

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každého žáka/žákyni či skupinu

Čas:

30 minut

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Žákům/žákyním rozdáme kopie pracovního listu s článkem *Stromy pro demokracii*, jehož autorka Wangari Maathai je nositelkou Nobelovy ceny za mír roku 2004.
- 2) Požádáme je, aby si článek přečetli. Četbu článku můžeme dát žákyním/žákům za domácí úkol. Pokud je třída vnímavá a je seznámena s některými netradičními formami práce, například technikami využívanými kritickým myšlením, můžeme žáky/žákyně vyzvat, aby při čtení označovali různé druhy informací: u každé informace, která je jim známá, udělají na kraji řádku „fajfku“, u každé nové informace udělají křížek, u informace, s níž nesouhlasí nebo která je překvapila, udělají vykřičník.
- 3) Následně žáky/žákyně rozdělíme do skupin. Doporučujeme využít přirozené členění třídy a za skupinu považovat například čtyři žáky/žákyně sedící ve dvou lavicích za sebou. Práce ve skupině není v této aktivitě natolik významná, že bychom museli skupiny tematicky sestavovat.
- 4) Každá skupina si společně projde článek a značky, které si v něm žáci/žákyně poznačili. Pokusí se je porovnat. V případě nesouhlasných a překvapujících informací (označených vykřičníkem) by si žáci/žákyně ve skupině měli vzájemně údaje vysvětlit.
- 5) V dalším kroku se článkem budeme zabývat společně s celou třídou. Nejprve můžeme diskutovat o tom, které informace byly žákům/žákyním známé, případně z kterých zdrojů tyto informace získali, které informace byly naopak zcela nové a s kterými informacemi žáci/žákyně nesouhlasili. Dále diskutujeme o samotném tématu článku a jeho genderových implikacích. Diskusi můžeme podněcovat následujícími otázkami: Považují žáci/žákyně budování tzv. zeleného afrického pásu za užitečné? V čem projekt může africkému kontinentu pomoci? Domnívají se, že bylo správné, aby autorka projektu získala Nobelovu cenu za mír? Má vybudování zeleného pásu odlišné dopady pro ženy a pro muže? V čem se liší postavení afrických žen a mužů?

Komentář:

Aktivita názorně ukazuje, že některé globální problémy mají vzhledem k rozdílné sociální pozici žen a mužů v některých společnostech odlišné důsledky pro ženy a pro muže. Tím se studující učí přemýšlet i o zdánlivě neutrálních tématech z genderové perspektivy, která je ve většině případů zcela relevantní a umožňuje hlubší pochopení problému. Osvojení si genderové perspektivy je podmínkou tzv. gender mainstreamingu – zodpovědného postupu osob ve vedoucích funkcích různé úrovně, při němž jsou u každého konkrétního rozhodnutí zvažovány dopady, které toto rozhodnutí bude mít pro ženy a pro muže.

Problémy životního prostředí máme často tendenci vnímat pouze jako riskantní chování vůči přírodě, neuvědomujeme si však přímé důsledky těchto problémů na život lidí. V kulturách, kde je život obyvatel tradičně úzce svázan s přírodou, mají problémy životního prostředí přímé a kritické dopady na zdraví, životní úroveň i celkové uspořádání společnosti. Jelikož v těchto společnostech jsou na přírodě závislé zejména aktivity žen, které se starají o rodinu a domácnost, ústí často přírodní katastrofy v tzv. feminizaci chudoby. V těchto kulturách mají ženy současně omezené možnosti dostat se z tíživé sociální situace.

K AKTIVITĚ „ZELENÝ PÁS AFRIKOU“

Přečtěte si následující část článku, jehož titulěk zní *Stromy pro demokracii*. Autorkou článku je Wangari Maathai, nositelka Nobelovy ceny za mír roku 2004.

Když jsem vyrůstala ve městě Nyeri ve střední Keni, v mém rodném jazyce kikuju jsme neměli výraz pro poušť. Země byla úrodná a plná lesů. Ale dnes v Nyeri stejně jako ve velké části Afriky a rozvojového světa vodní zdroje vysychají, půda je vyprahlá, lidé na ní nemohou pěstovat potraviny a na denním pořádku je boj o území. A tak by nikoho nemělo překvapit, kde jsem našla inspiraci pro vysazování stromů, jímž jsem chtěla pomoci zajistit základní potřeby žen na venkově.

Jako členka keňské Národní rady žen jsem začátkem 70. let vyslechla řadu žen, které mi vyprávěly, co potřebují: energii, čistou pitnou vodu a výživné potraviny. Jako odpověď na jejich stížnosti jsem s nimi začala vysazovat stromy, abych jim pomohla zahojit krajinu a zlomit bludný kruh chudoby. Stromy zastavují erozi půdy, což vede k uchování vody a zvyšuje vodní srážky. Stromy dávají lidem palivo, materiál na stavbu, krmivo, stín i krásu.

Ženy rozvojového světa řídí chod domácnosti, a tak jsou první vystaveny účinkům ekologické zátěže. Jsou nuceny chodit větší vzdálenosti pro dřevo na vaření a topení, hledat čistou vodu a nalézat nové zdroje potravin, protože ty staré mizí.

Má myšlenka se postupně vyvinula v Hnutí Zelený pás, jež sestávalo z tisíců skupin, převážně žen, které v celé Keni vysadily 30 milionů stromů. Ženy dostávaly malou částku peněz za každé semínko, jež zasadily, takže měly skromný příjem a zároveň zlepšovaly životní prostředí. Hnutí se pak rozšířilo do dalších zemí východní a střední Afriky.

Zdroj: *MF Dnes*, 16. prosince 2004 (kráceno).

Afghánské dívky do škol

Cíl:

Na základě textů z novin se seznámit s podmínkami žen v Afghánistánu jako příkladu chudé země. Přemýšlet o omezeních, v nichž tamní ženy žijí, a o důsledcích, které to má pro celou společnost. Uvažovat o možnostech změny jejich postavení. Vypracovat esej.

Kapitoly:

Gender a globální problémy, Gender a společnost, Gender a školství

Pomůcky:

pracovní list

Čas:

domácí práce + 20 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Rozdáme všem žákům/žákyním jednu kopii pracovního listu s textem o ženách v Afghánistánu.
- 2) Za domácí úkol si žákyně/žáci text přečtou a vypracují esej o úloze vzdělání žen. Pro mladší žáky/žákyně můžeme připravit osnovu eseje či zadat otázky, na něž by měli v eseji odpovědět. Eсей může mít následující strukturu:
 - Proč mají ženy v Afghánistánu nízké vzdělání?
 - Jak se liší v Afghánistánu představy o vzdělání žen a mužů?
 - Jaké důsledky má nízká vzdělanost žen?
 - Jaké pozitivní a negativní společenské změny mohou nastat, pokud se zvýší vzdělanost žen?
 - Jakými prostředky lze zvýšit vzdělanost žen v Afghánistánu?
- 3) Eсей můžeme žákům/žákyním ohodnotit sami. Doporučujeme však spíše využít vzájemné hodnocení studujících ve skupinách. Třídu rozdělíme do 4–5členných skupin. Skupiny by měly být složeny ze žáků/žákyně, u nichž předpokládáme obdobnou úroveň výkonu (nemusí se však shodovat v názorech). Studující ve stejné skupině si vzájemně přečtou své eseje. Hodnotí, které informace, argumenty a názory se vyskytly ve všech pracích, které naopak byly ojedinělé.
- 4) Každá skupina následně představí zbytku třídy výjimečné postřehy a postoje, které se v hodnocených pracích vyskytly. Dále o nich vedeme se třídou diskusi.

Komentář:

Aktivitu doporučujeme zařadit v rámci probírání tématu globální problémy, neboť nízká vzdělanost žen souvisí bezprostředně s tzv. feminizací chudoby. Výchozí text byl vytvořen na základě článků novinářky a novináře dlouhodobě působících v Afghánistánu a spolupracujících se společností Člověk v tísni. Je velmi názorný a pro studující zajímavý. Aktivita předpokládá zpracování eseje. Ačkoliv se jedná o náročný úkol, text žákyním/žákům dobře slouží jako opora.

Prostřednictvím aktivity se ukazuje, že vzdělání není jen soukromou záležitostí a individuálním rozhodnutím každého člověka. Ve společnosti mohou existovat různé bariéry, které znemožňují některým skupinám obyvatel vzdělávat se navzdory jejich přání. Pokud bariéry působí dlouhodobě, dojde v jejich důsledku ke snížení ambic a přání, které jednotlivci vůči svému životu včetně vzdělání mají. Tak například není-li v určité společnosti zvykem, aby ženy dosahovaly vyššího vzdělání, a existují-li formální překážky k jeho dosažení, velice málo dívek a žen cítí potřebu studovat. Pokud by se nemohly se svým vzděláním uplatnit, nemají k němu motivaci. Kdyby však ve společnosti panovaly odlišné podmínky, potřebu vzdělání by pravděpodobně cítilo podstatně více žen.

Cílem aktivity je, aby studující jednak pochopili význam vzdělání pro jednotlivce i pro společnost, a jednak se učili uvažovat v souvislostech. Nízké vzdělání mají studující často tendenci vnímat jako individuální selhání, nezáměr či nedostatek schopností konkrétního člověka. Na příkladu Afghánistánu porozumí tomu, že každá společnost funguje jako systém. Jednotlivé prvky společnosti, včetně vzdělanostní úrovně obyvatelstva, jsou součástí tohoto systému, jsou vzájemně propojené a změna jednoho znamená změnu ostatních. Současně si studující mohou na příkladu Afghánistánu uvědomit i existenci méně zřetelných překážek pro prosazení žen, které existují v různých společnostech včetně naší.

U starších studujících je možné aktivitu rozšířit. Můžeme po nich požadovat, aby při zpracování eseje vycházeli kromě textu z pracovního listu také z dalších informací, které si samostatně vyhledají prostřednictvím internetu (například www.infoservis.net, www.profem.cz, www.charita.cz, www.feminismus.cz aj.).

K AKTIVITĚ „AFGHÁNSKÉ DÍVKY DO ŠKOL“

V Afghánistánu je více než 80 % žen negramotných. Situace se zlepšuje jen pozvolna a bude trvat několik generací, než ženy ve čtení a psaní doženou muže.

Rošangol se před dvěma lety vrátila z uprchlického tábora do rodného Karabachu. Je jí možná 40, možná 50 let. Přesně zná svůj věk v Afghánistánu málokdo. „Moc jsem si v dětství přála chodit do školy. Rodiče mě ale do ní nemohli posílat. Byla příliš daleko a za výuku se muselo platit. Navíc do té školy žádné dívky nechodily,“ vzpomíná Rošangol, jejíž manžel za války zemřel, a ona tak zůstala sama s devíti dětmi – pěti syny a čtyřmi dcerami. Rošangol své dcery do školy také neposílá. Nejbližší škola, společná pro několik vesnic, je totiž vzdálená hodinu cesty pěšky. „Tak daleko dcery nepustím, vždyť mi je někdo unese. Také bych neměla doma nikoho k ruce. Co by potom chlápce po návratu ze školy jedli?“ vypočítává Rošangol. Navíc za negramotnou dívku ženich zaplatí rodině stejně jako za tu, která číst a psát umí. Rošangol však přiznává, že kdyby byla škola přímo ve vesnici, dcery by do ní posílala.

Za vlády Talibanu dívky nesměly do škol chodit vůbec, nyní nejsou na rekonstrukce ani výstavbu nových budov peníze. Do většiny z existujících škol tedy chodí pouze chlápce, dívky toužící po vzdělání jsou odkázány na stany, nebo se dokonce učí jen tak v zahradách pod stromy.

Pokud dívčí školy vzniknou, stávají se často terčem útoků bojovníků Talibanu, zejména na jihu a východě země. Vzdělání je trnem v oku nejen fundamentalistům bojujícím proti ženské snaze uplatnit se jinak než jako hospodyně, ale i části mužů řídicích se tradičním rozdělením rolí. Problém tak nespočívá pouze v nedostatku škol, ale také v přístupu mužů, kteří vzdělání pro ženy za potřebné nepovažují.

„Není pro mne důležité, aby dcery uměly číst a psát. Musejí se hlavně dobře vdát, aby jejich rodiny nehladověly,“ říká Favzija. Její manžel spokojeně přikyvuje. „Pro chlápce má vzdělání význam. Najdou si díky němu lepší zaměstnání. Když to syn dotáhne třeba až na učitele, rodiče z celé vesnice se mu budou skládat na plat. Dívky ale mají jiné problémy,“ vysvětluje Favzija. Hlavním posláním většiny afghánských žen je porodit dostatek potomků, kteří by se o rodiče ve stáří postarali. Vzhledem k tomu, že průměrný věk Afghánců je jen kolem pětácti let, většinu života je žena těhotná nebo se stará o miminko.

Na vesnici, kde nejsou k dostání noviny, není tam elektřina a lidé doma nemají kromě koránu jedinou knihu, potřebu naučit se číst a psát cítí málokdo. V zapadlých oblastech je mnohem palčivějším problémem neznalost základních pravidel týkajících se hygieny. Programy některých humanitárních organizací jsou proto zaměřené nejen na výstavbu dívčích škol, ale také na seznamování vesničanů s tím, jak dodržovat hygienu. Není žádnou výjimkou, když mladé matky omývají zeleninu pro své děti v potoce, ze kterého pije dobytek a do kterého stékají fekálie z celé obce. Ženy nevědí, že tak své děti řadí mezi ty, které se nedožijí pěti let. Afghánistán zaujímá v úmrtnosti dětí do pěti let čtvrté místo na světě.

Nápad stavět dívčí školy vzešel z aktuální potřeby a poptávky v Afghánistánu, kde je těchto zařízení velký nedostatek. Afghánská vláda dívčí školy podporuje. Nejsou však na ně prostředky. O pomoc jsou proto žádány humanitární organizace, mimo jiné i Člověk v tísni. Tato organizace zahájila projekt stavby několika dívčích škol.

Škola v Langar Khaně je po Madanu, postaveném loni ve vesnici Pul-i Chumli, druhou stavbou, kterou se v rámci projektu zatím podařilo dokončit. Stála zhruba 1,8 milionu korun a umožní takřka šesti stovkám dívek získat vzdělání v důstojných podmínkách. „Vzdělání se u nás bude nyní více rozšiřovat, neboť vzdělané dívky, jež jednou budou matkami, budou chtít, aby i jejich děti chodily do školy,“ řekl v den zahájení ředitel nové školy.

Zdroj: Text byl sestaven za použití článku Petry Procházkové „Mnoho dívek o vzdělání stále jen sní“ a článku Jana Pavelky „Výchova dívek v Afghánistánu“. Oba články byly publikovány na www.infoservis.net v květnu 2005.

Více informací o projektu stavby dívčích škol společnosti Člověk v tísni naleznete na www.madan.cz.

Jaké jsou dívky a chlapci v učebnicích?

Cíl:

Uvědomit si, že učebnice ukazují určitý pohled na svět a postavení žen a mužů v něm. Zjistit, jaké charakteristiky mají dívky a chlapci, kteří jsou zobrazováni a prezentováni v učebnicích.

Kapitoly:

Gender a školství, Gender a volba povolání

Pomůcky:

učebnice z různých předmětů

Čas:

30 minut, případně domácí práce + 15 minut

Věk:

od 4. třídy základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třidu rozdělíme do skupin, dvojic nebo necháme jednotlivé žáky/žákyně pracovat individuálně. Každá vzniklá jednotka si vybere jednu učebnici, kterou si společně prohlédnou. Práci s učebnicí lze pojmout jako domácí úkol.
- 2) Žákyně/žáky vyzveme, aby při prohlížení učebnice věnovali pozornost obrázkům, na kterých jsou zobrazeni chlapci/muži nebo dívky/ženy. Úkolem je spočítat, na kolika obrázcích jsou pouze chlapci, na kolika dívky, kolik obrázků zobrazuje smíšené skupiny (a v jakém poměru jsou skupiny tvořeny dívkami a chlapci). Dále žákyně/žáky vyzveme k tomu, aby sledovali, v jakých rolích, pozicích, činnostech atd. jsou zobrazováni chlapci a dívky. Zajímá nás především to, kdo dělá jakou aktivitu, kdo je původcem aktivity a kdo pouze pomáhá či přihlíží, kdo je v pozici kompetentního a kdo přijímá rady atd.
- 3) Následně žáci/žákyně výsledky prezentují před třídou. Zjištění doporučujeme zapisovat na tabuli.
- 4) Po představení údajů vyzveme třídu, aby se pokusila o jejich porovnání. Porovnání by mělo směřovat k následujícím oblastem: jsou na obrázcích častěji zobrazováni chlapci nebo dívky?, liší se poměr zobrazovaných chlapců a dívek podle předmětu, k němuž je učebnice vytvořena?, liší se role a činnosti, které jsou v učebnicích obvykle spojovány s dívkami a s chlapci? atd. O tomto porovnání s žáky a žákyněmi diskutujeme. Cílem diskuse je, aby si žáci/žákyně uvědomili, že některé učebnice mohou být genderově stereotypní, a to dokonce i na úrovni doprovodných obrázků (hlubší úroveň genderového zatížení učebnic, například v jazyce, ve výběru učiva či v příkladech pravděpodobně nelze se studujícími pro nedostatek znalostí o genderové problematice analyzovat).

Komentář:

Aktivita je tematicky blízká aktivitě „O kom se učíme?“, její použití však může být odlišné. Orientace v obrázcích bývá obvykle pro studující snazší a současně zábavnější – aktivitu tedy můžeme dobře využít u mladších dětí. V případě obou aktivit (u této aktivity to však platí především) je důležité nezůstávat pouze při povrchním třídění, ale zamyslet se nad příčinami a důsledky určitého poměru žen/dívek a mužů/chlapců v učebnicích.

Příčiny nejčastěji souvisí s genderovými stereotypy, na jejichž základě jsou ženy častěji spojovány s pasivitou, nekompetentností, pečovatelským a domácími, zatímco muži s aktivitou, kompetentností a veřejnou sférou. Tato jednoduchá spojení se odrážejí například v učebnicových ilustracích tak, že dívky/ženy jsou zobrazovány méně často než chlapci a s větší frekvencí zaujímají pasivní pozice, případně jsou dávány do souvislostí s rodinou.

Chlapci/muži jsou naopak zobrazováni velmi často a obvykle jsou v pozici aktérů, původců činnosti.

Takovéto ilustrace v sobě zahrnují dvě rizika – jednak neodpovídají žité praxi, neboť současné dívky jsou vedeny k větší samostatnosti a aktivitě, než předpokládají genderové stereotypy (vzdálenost učebnice a životních zkušeností žáků/žákyně snižuje šanci, že studující přijmou učebnici jako věrohodný informační zdroj, což brání osvojování předkládaného učiva), jednak reprodukuje genderové stereotypy, uchovávají je při životě a tlumí tendence k větší rovnosti žen a mužů. Obě skupiny nebezpečí spočívají v genderově stereotypním zobrazování dívek a chlapců.

Studující podle dosavadních zkušeností se zadáváním této aktivity jsou obvykle schopni při vhodném vedení uvědomit nebezpečí rozpoznat a kriticky nahlédnout.

O kom se učíme

Cíl:

Uvědomit si, že škola ukazuje určitý pohled na svět a postavení žen a mužů v něm. Zamyslet se nad tím, co se žákyně a žáci učí o postavení žen a mužů prostřednictvím učebnic.

Kapitoly:

Gender a školství, Gender a volba povolání

Pomůcky:

učebnice z různých předmětů

Čas:

35 minut nebo domácí práce + 15 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme do skupin nebo do dvojic, případně žáci/žákyně mohou pracovat individuálně. Individuální práce je vhodná zejména tehdy, pokud přípravu pojmem jako domácí úkol. Každá vzniklá jednotka (skupina, dvojice, jednotlivci) bude pracovat s jednou učebnicí dle vlastního výběru. Žákovský výběr je však vhodné korigovat. Doporučujeme z výběru vyjmout učebnice, které nezahrnují žádné informace z dějin daného oboru.
- 2) Žákyním/žákům podáme instrukci, aby si prohlédli zvolenou učebnici a zaznamenali všechny významné osoby, o kterých učebnice pojednává. Jejich úkolem je vytvořit orientační statistiku důležitých postav daného oboru uváděných v učebnici, a to podle jejich pohlaví – kolik je v učebnici uvedených žen a kolik mužů. Tuto část aktivity mohou žáci/žákyně řešit jako domácí úkol.
- 3) Následně žákyně/žáci představí výsledky celé třídě. Na tabuli můžeme zapisovat údaje podle vědních oborů, k nimž učebnice přináší. Dále vedeme se třídou diskusi o provedených zjištěních. Vyzveme žáky/žákyně, aby provedli porovnání údajů. Sledujeme zejména tyto otázky: hovoří učebnice častěji o mužích nebo o ženách?, jaké mohou být důvody (historické či aktuální) nižšího zastoupení žen, popř. mužů mezi zmiňovanými osobnostmi?, jak mohou být žáci a žákyně ovlivněni tím, když se v učebnicích setkají pouze s ženami nebo s muži? atd.
- 4) Pokud výsledky žákovských sledování obsahují velký nepoměr žen a mužů, lze aktivitu rozšířit o hledání doplňkových informací v encyklopediích.

Komentář:

Aktivita má několik zajímavých vyznění: a) žáci/žákyně si uvědomí, že učebnice jsou sociálním konstruktem, představují jim pohled na svět, který konvenuje názorům autorského týmu, učivo v nich obsažené proto nemusí být nezpochybnitelnou sumou nejdůležitějších poznatků z daného oboru – tím se učí kritickému přijímání nových informací, b) žákyně/žáci přistoupí k učebnici z genderové perspektivy, která navzdory své jednoduchosti (sledování pouze jedné charakteristiky) může být otevřením nového a zajímavého pohledu, c) žáci/žákyně diskutují o možných důsledcích toho, když se v průběhu vzdělávání setkávají pouze s informacemi o jedné sociální skupině, a tím si uvědomují potenciální limity vlastního uvažování o uplatnění žen a mužů, a tedy i sebe sama.

V diskusi, která následuje po zmapování učebnic, je důležité nedopouštět se zjednodušení týkajících se významu zastoupení žen a mužů v textech. Samotná přítomnost ženské postavy v učebnici nemusí být pozitivní, pokud je na ni nahlíženo stereotypně (např. u mužů jsou popisovány výhradně pracovní úspěchy, u žen se nepřiměřeně velký prostor věnuje jejich rodinám). Jelikož však studující nemají obvykle dostatečné znalosti týkající se genderové problematiky, není reálné požadovat od nich provedení hlubší genderové analýzy.

Podle dosavadních zkušeností s touto aktivitou se závěrečné diskuse samovolně věnují také tomu, jak studující vnímají (obecně či specificky na sobě) různé druhy učebnic z hlediska jejich genderové korektnosti a prostoru, který je v nich věnován ženám a mužům. Učebnice, které jsou z genderového hlediska úplnější – tj. obsahují dostatek informací o významných mužích i ženách a využívají jako ilustrace či výkladové příklady témata blízká dívčím i chlapeckým životním zkušenostem – jsou studujícími hodnoceny lépe (a to často neuvědomovaně).

Ze zahraničních výzkumů je zřejmé, že se studující cítí méně osloveni učebnicemi, ve kterých nenacházejí sami sebe, respektive osoby jim podobné. Odstup vůči takovým učebnicím může způsobit i blokaci vůči učivu, které učebnice obsahuje. Současně učebnice ukazují studujícím určitý pohled na svět – prostřednictvím učebnic se studující mohou dočíst, že jejich možnosti ve světě jsou otevřené a závisí pouze na jejich schopnostech, nebo naopak mohou získat dojem, že vše je předem určené na základě jejich připsaných charakteristik (např. rasa nebo pohlaví). Kvalitní učebnice by měla osobní potenciál žáků/žákyní rozvíjet, nikoliv inhibovat.

Diskusi o výše uvedených tématech můžeme podnítit tím, že se žáků/žákyní přímo ptáme, nakolik se cítí učebnicí

osloveni, pokud ta přednostně hovoří o zkušenostech, které jsou jim cizí, a naopak. Otázku jim můžeme přiblížit tím, že je požádáme, aby si zkusili představit, že jsou tělesně postižení – jak by na vás působila učebnice, která by hovořila pouze o tělesně zdravých lidech?, měli byste pocit, že máte stejné možnosti jako oni? atd.

Aktivita „O kom se učíme“ úzce souvisí s aktivitou „Jaké jsou dívky a chlapci v učebnicích“. Jejich účel je rozdílný, je však možné obě aktivity spojit. Uvedená aktivita má rovněž blízko k úkolu „Slavné osobnosti českých dějin“, který ukazuje nerovný poměr žen a mužů, kteří jsou v současnosti vnímáni jako historicky významní.

Dívky a chlapci v třídní samosprávě

Cíl:

Přemýšlet o genderovém složení školní a třídní samosprávy. Uvědomit si očekávání, která žáci a žákyně mají vůči dívkám a chlapcům působícím ve třídní samosprávě. Prostřednictvím tématu třídní samospráva uvažovat o zastoupení žen a mužů v řízení společnosti.

Kapitoly:

Gender a školství

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každou skupinu či jednotlivého žáka/žákyni

Čas:

20 minut + domácí práce

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Aktivitu můžeme pojmut jako skupinovou nebo individuální práci. V případě skupinové práce třídu rozdělíme do skupin odpovídajících přibližně počtu tříd na škole. Každá skupina navštíví jednu ze sousedních tříd a bude se dotazovat na složení třídní samosprávy. U individuální práce můžeme žákům/žákyním nechat volnost ve výběru dotazovaných osob (vedlejší třídy, sourozenci atd.).
- 2) Úkolem žákyní/žáků je vést krátký rozhovor s žákem či žákyní z jiné třídy či školy. Obsahem rozhovoru by měla být tamní třídní samospráva a poměr dívek a chlapců v ní. Každá skupina by měla zjistit o jedné třídě, jaké funkce/pozice se nacházejí v třídní samosprávě, kdo tyto funkce vykonává (zda je to chlapec, či dívka) a proč byly daní žáci/žákyně do jednotlivých funkcí dosazeni. Informace zjištěné v rozhovoru žáci/žákyně zaznamenávají do pracovního listu, který bude sloužit k následné prezentaci. Tuto fázi aktivity je praktické pojmut jako domácí úkol.
- 3) Následně ve třídě společně probíráme výsledky rozhovorů. Na tabuli můžeme nadepsat obvyklé funkce třídní samosprávy a počet dívek a chlapců, kteří je ve sledovaných třídách zastávají. Dále sledujeme, které vlastnosti byly důvodem, že daný žák/žákyně obsadil/a určitou funkci. V tomto bodě nejprve nerozlišujeme pohlaví, ale snažíme se pouze zmapovat oceňované vlastnosti pro danou funkci.
- 4) Po provedení zápisu výsledků na tabuli třídu vyzveme k diskusi. Zcela jistě budou některé funkce ve sledovaných třídách zastávat častěji dívky, jiné naopak chlapci. V takovém případě se žákyní/žáků ptáme, jaké to má podle nich příčiny, zda to souvisí s požadovanými charakteristikami (mají je spíše dívky nebo chlapci), zda by danou funkci mohl vykonávat studující opačného pohlaví, zda to ovlivňuje skupinovou dynamiku třídy a její postavení mezi ostatními třídami ve škole atd. V případě, že třída používá argumenty související s „přirozeností žen a mužů“ (například: „Všechny holky jsou pořádnější, proto je jasné, že o pokladnu se starají holky.“), snažíme se využít jednotlivých příkladů ze tříd, kde určitou funkci vykonává studující opačného pohlaví, než je obvyklé, ale požadované charakteristiky pro výkon dané funkce jsou stejné. Takové případy ukazují, že charakteristiky spojené s danou činností nejsou vázány na biologické pohlaví.

Komentář:

Aktivita je velice vhodná pro výuku občanské výchovy a občanské nauky proto, že umožňuje přemostění od tématu třídní samosprávy, která je obsahem bezprostředních žákovských zkušeností, k tématům obecnějším, jako je zastoupení žen a mužů v politice či na trhu práce.

Riziko této a obdobných aktivit je generalizace vlastností, které mají chlapci a které mají dívky. Žádoucím výsledkem aktivity je uvědomění si, že obvyklé zastoupení žen a mužů v určitých činnostech a sférách společnosti není primárně důsledkem jejich biologických rozdílů, ale spíše společenských očekávání a rozdílů v socializaci dívek a chlapců. Proto je nezbytné v závěrečné diskusi opakovaně upozorňovat na to, že ženy a muži nejsou homogenní, nýbrž naopak velice heterogenní skupiny, a že vlastnosti obvykle spojované se ženami mohou mít rovněž muži a naopak.

K AKTIVITĚ „DÍVKY A CHLAPCI VE TŘÍDNÍ SAMOSPRÁVĚ“

Vaším úkolem bude oslovit dívku či chlapce ze třídy, kterou sami nenavštěvujete, a vést s ní/ním rozhovor o třídní samosprávě. V rozhovoru se snažte zjistit informace o následujících oblastech:

- jaké funkce existují ve třídní samosprávě
- kdo vykonává jednotlivé funkce
- proč byl daný člověk do funkce dosazen, kvůli kterým svým vlastnostem
- jaké vlastnosti by měl splňovat člověk, který vykonává jednotlivé funkce

Následně informace z rozhovoru přeneste do tabulky.

Funkce v třídní samosprávě	KDO (dívka – chlapec)	PROČ	NUTNÉ CHARAKTERISTIKY
PŘEDSEDA/PŘEDSEDKYNĚ (STAROSTA/STAROSTKA)			
MÍSTOPŘEDSEDA/MÍSTOPŘEDSEDKYNĚ (MÍSTOSTAROSTA/MÍSTOSTAROSTKA)			
NÁSTĚNKÁŘ/NÁSTĚNKÁŘKA			
POKLADNÍK/POKLADNICE			
STUDIJNÍ REFERENT/REFERENTKA			

Ideální člověk pro toto povolání je...

Cíl:

Uvědomit si, jaké charakteristiky obvykle očekáváme od lidí pracujících v určitých povoláních. Přemýšlet o vlivu genderových stereotypů na výběr zaměstnanců a zaměstnankyň. Porozumět tak diskriminaci na trhu práce.

Kapitoly:

Gender a volba povolání

Pomůcky:

přepis vybraných povolání na tabuli, arch papíru formátu A3 a fix pro každou skupinu

Čas:

20, respektive 45 minut (dle zadání)

Věk:

střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme do malých skupinek po 2–4 žácích/žákyních.
- 2) Na tabuli napíšeme seznam povolání, o kterých mají skupiny přemýšlet. Rozsah seznamu určujeme podle času a pracovních charakteristik třídy. Nejvhodnější jsou 2–3 povolání, maximálně však pět různých povolání. Doporučujeme zadat všem skupinám stejný seznam povolání. Je však rovněž možné každé skupině zadat jiné povolání. Tato druhá varianta je časově méně náročná, neumožňuje však následnou hlubší diskusi.
- 3) Skupinám dáme instrukci, aby vytvořily seznam charakteristik, které by měl mít člověk, jenž bude zastávat zadaná povolání. Pro každé povolání se vytvoří zvláštní seznam. Instrukci můžeme doplnit tím, aby si žákyně/žáci představili, že jsou ve vedení firem, organizací, podniků atd. a konají přijímací řízení pro dané povolání. Které vlastnosti a charakteristiky by měl splňovat člověk, jenž úspěšně projde přijímacím řízením? Charakteristiky se mohou týkat různých oblastí osobnosti člověka – vzdělání, vzhledu, schopností, rodinného stavu atd. Každá skupina sepíše požadované charakteristiky na arch papíru.
- 4) Po ukončení práce ve skupinách vyvěsíme archy s charakteristikami na tabuli. Každou skupinu požádáme o prezentaci výsledků. Pokud pracovaly všechny skupiny na shodných povoláních, provádíme společně se žáky/žákyněmi srovnávání požadovaných charakteristik. O shodách a rozdílech diskutujeme. V diskusi se snažíme žákyně a žáky vést k argumentaci, proč jsou popsány charakteristiky klíčové, zda jsou častěji očekávány od žen či od mužů, zda jejich požadování nepředstavuje diskriminaci určité skupiny obyvatel atd.

Komentář:

Aktivitu je vhodné zadat ve třídě před probíráním tématu Trh práce nebo Volba povolání. Jejím cílem je podnítit u žáků/žákyní přemýšlení o klíčových předpokladech pro výkon určitých povolání a jejich genderových konsekvencích. Aktivita je zaměnitelná s úkolem „Reklama na povolání“, který využívá odlišné formy, ale směřuje ke shodnému cíli.

Povolání, pro která mají žákyně/žáci hledat ideální charakteristiky, mohou být: ředitel/ředitelka malého výrobního podniku, asistent/asistentka, učitel/učitelka v mateřské škole, realitní makléř/makléřka, lékař/lékařka na chirurgii atd. Povolání je vhodné zadat v neutrální formě: vedení podniku, učitelství v mateřské škole, operování lidí atd.

V závěrečné diskusi je klíčové zaměřit se zejména na to, zda požadované charakteristiky jsou očekávány především od mužů či od žen. Diskusi můžeme podněcovat otázkami: Byl by přijat i člověk, který by danou charakteristiku (např. fyzická atraktivita u asistentek) měl, ale byl by jiného pohlaví, než jaké je očekáváno? Jak by o něm okolí smýšlelo?

Záměrem úkolu je, aby studující porozuměli podstatě diskriminace na základě pohlaví, která vychází z genderových stereotypů a generalizuje očekávané feminní či maskuliní vlastnosti na všechny ženy či muže. Aby k tomuto porozumění došlo, je nezbytné upozorňovat na rizika zobecňování a zdůrazňovat heterogenitu žen a mužů.

Aktivita je cenná rovněž v tom, že dovoluje, aby studující nahlédli diskriminaci ze zaměstnavatelského úhlu pohledu. Z hlediska zaměstnavatelů se diskriminující jednání obvykle jeví velice logické a výhodné (např. žena s malými dětmi může být pro zaměstnavatele nevýhodná, a proto je v pořádku dát a priori přednost mužům). V závěrečné diskusi žáci/žákyně mohou společně hledat argumenty, jak zabránit diskriminujícímu přístupu ze strany zaměstnavatelů a přemýšlet o alternativních podobách zaměstnání (např. částečný úvazek, práce z domova, jesle na pracovišti), které odstraňují nevýhody spojené se zaměstnáváním žen.

Proč si lidé volí určité povolání?

Cíl:

Na základě názorů oslovených osob přemýšlet o různých motivech volby povolání. Uvědomit si rozdíly mezi důvody žen a důvody mužů. Uvažovat o jejich sociální podmíněnosti. Osvojit si některé principy společenského výzkumu.

Kapitoly:

Gender a volba povolání, Gender a trh práce, Gender a věda

Pomůcky:

-

Čas:

20 minut + domácí příprava + 45 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

Aktivita je z hlediska realizace organizačně a časově náročnější. Zadání a vyhodnocení aktivity probíhá v časovém odstupu, během něhož žáci/žákyně sbírají a zpracovávají data. Časová prodleva závisí na rozsahu požadovaných dat. Při malém rozsahu můžeme studujícím poskytnout pouze 1–2 dny, při větším rozsahu až několik týdnů. V takovém případě doporučujeme aktivitu pojmout například jako seminární práci.

- 1) V rámci zadání aktivity doporučujeme uskutečnit krátkou motivační diskusi, která žákyním/žákům vyjví význam tématu. Diskuse může vycházet z otázky: Které všechny důvody podle vás mohou existovat při volbě budoucího povolání? Které všechny motivy vstupují do volby povolání? Diskuse ukáže šířku možných motivů, z níž můžeme vyjít při zadání aktivity.
- 2) Úkolem žáků/žákyní je zmapovat důvody vedoucí k volbě povolání u lidí v jejich okolí. Úkol můžeme studujícím představit jako výzkumný projekt. Vyzveme je, aby si připravili dotazník či záznamový arch, s kterým budou oslovovat členy své rodiny, přátele, případně další osoby. Struktura rozhovoru, respektive dotazník by měl obsahovat identifikační údaje (pohlaví, věk, vzdělání, rodinný stav), zájmy a koníčky, školní úspěšnost, očekávání rodiny a okolí, motivy k volbě povolání, spokojenost v povolání, případně další témata. Znění otázek by mělo vyhovovat následnému zpracování – tj. otázky by měly být jednoznačné, srozumitelné, co nejvíce uzavřené atd.
- 3) Přípravu a sběr dat mohou provádět žáci/žákyně buď jednotlivě, nebo v menších skupinkách. U mladších či méně zdatných tříd můžeme strukturu rozhovoru, respektive dotazník připravit společně s třídou. Jednotná podoba umožňuje následně spojení shromážděných údajů a jejich společné zpracování. Tento postup je vhodný u méně početných skupin.
- 4) Žáci/žákyně provedou sběr dat v rozsahu, který odpovídá námi stanovenému času a účelu. Doporučujeme oslovení minimálně 10 osob (5 žen, 5 mužů). Údaje studující následně zpracují tak, jak jim to umožňují jejich znalosti. U středoškoláků/středoškolaček lze například požadovat základní statistické operace. Výsledky se studující pokusí interpretovat. Pozornost by měli věnovat tomu, jaké různé motivy oslovení lidé uváděli, a dále tomu, zda existují určité rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů (ženy vs. muži, mladší vs. starší, základní vzdělání vs. vyšší vzdělání atd.).
- 5) Pro vyhodnocení aktivity je vhodné vyčlenit jednu vyučovací hodinu, během níž dojde k prezentaci žákovských zjištění. Zvláště pokud má aktivita podobu obsáhlejšího projektu, můžeme prezentaci pojmout náročněji – jako malou konferenci. Po každém příspěvku následuje diskuse k použitým postům a k výsledkům.

Komentář:

Aktivita má širší než pouze genderové vyznění. Učí studující přemýšlet o volbě povolání z různých úhlů pohledu. Současně se jejím prostřednictvím žáci/žákyně učí rozumět výzkumu sociální reality. Zvláště tehdy, chceme-li aktivitu využít rovněž k výuce principů společenského výzkumu, doporučujeme studující při tvorbě dotazníku či struktury rozhovoru odkázat například na webové stránky Sociologického ústavu Akademie věd ČR. Na adrese <http://archiv.soc.cas.cz/czech/on-line.phtml> naleznou informace o výzkumu Pracovní orientace z roku 1997 a mohou se inspirovat zněním dotazníku k tomuto výzkumu.

Vlastnosti potřebné k různým povoláním

Cíl:

Přemýšlet o charakteristikách obvykle spojovaných se ženami a s muži a o povoláních, pro jejichž výkon jsou tyto charakteristiky nezbytné.

Kapitoly:

Gender a volba povolání, Gender a trh práce

Pomůcky:

kopie jednoho pracovního listu pro každou skupinu

Čas:

20 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

spíše menší třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme na tři skupiny. Každé skupině dáme kopii jednoho pracovního listu.
- 2) Úkolem všech skupin je vyplnit pracovní list. Jedna skupina by se měla zamyslet nad uvedenými charakteristikami a rozdělit je na charakteristiky obvykle očekávané od mužů, od žen a neutrální. Druhá skupina se bude zamýšlet nad uvedenými povoláními a rovněž je rozdělit na povolání obvykle vykonávané ženami, muži a smíšené. Třetí skupina bude přemýšlet nad tím, které charakteristiky jsou považovány za nutné pro výkon jednotlivých povolání.
- 3) Na tabuli si předepíšeme povolání a charakteristiky podle pracovního listu. Necháme si dostatečné místo pro možné spojení čarami a pro přiřazení k ženám či mužům.
- 4) Po skončení skupinové práce, která by neměla přesáhnout 10 minut, požádáme zástupkyně/zástupce každé skupiny, aby představili závěry svého jednání. Výsledky zaznamenávají na tabuli do námi předepsaných šablon (ušetříme tím čas).
- 5) Po představení všech tří skupin požádáme žáky/žákyně o komentář ke konečnému schématu, které zachycuje, jaké povolání je „mužské“ či „ženské“, jaké charakteristiky jsou „mužské“ a „ženské“ a k jakému povolání jsou nutné jednotlivé charakteristiky. Čím citlivější jsou žákyně/žáci k genderové problematice, tím spíše bude schéma vnitřně nekonzistentní a skupiny budou mít potíže s jednoznačným zařazením. V případě nízké citlivosti budou spoje a přiřazení k ženám či mužům vnitřně provázaná. Vzhledem k tomu, že skupiny pracují odděleně, tato varianta obvykle nenastává. Určitý nesoulad, který nemusí vždy plynout z vědomé genderové citlivosti, nýbrž z životní zkušenosti (např. s povoláním rodičů), dává dobrý prostor pro rozpoutání diskuse o svázanosti jednotlivých charakteristik s muži či ženami a o jejich nutnosti k výkonu určitých povolání.

Komentář:

Aktivita je vhodná zejména k tématu Trh práce. Aktivita s obdobným námětem, ale odlišnými formami, doporučujeme podle dosavadních zkušeností kombinovat na úvod a závěr probírání určitého celku. Tak například může být použita tato aktivita pro započítí tématu a zmapování genderových stereotypů, s nimiž žáci/žákyně k tématu přistupují, a aktivita „Reklama na povolání“ na závěr tématu. Blízkost, ale nikoliv shodnost, aktivit nám může ukázat i posunutí názorů žáků/žákyně, postup v rozbouřování genderových stereotypů.

Jako u ostatních úloh i zde hrozí riziko posilování stereotypů při nesprávném vedení diskuse. Pro kýžený efekt je zvláště důležité v diskusi opakovaně upozorňovat na to, že všechny ženy, ani všichni muži nejsou stejní, nemají shodné vlastnosti – ačkoliv to genderové stereotypy, které operují s biologickým vysvětlením všech rozdílů mezi ženami a muži, předpokládají.

pracovní list << A**K AKTIVITĚ „VLASTNOSTI POTŘEBNÉ K RŮZNÝM POVOLÁNÍM“**

Rozhodnost, neváhavost

Fyzická síla

Tvořivost, kreativita

Schopnost kompromisu, dohodnout se

Manuální zručnost

Vzdělanost, rozhled

Trpělivost

Empatie

Schopnost pracovat v týmu

Schopnost vést, řídit druhé lidi

K AKTIVITĚ „VLASTNOSTI POTŘEBNÉ K RŮZNÝM POVOLÁNÍM“

Vaření

Vedení podniku či firmy

Stavění domů

Léčení dětí

Vědecká práce

Asistování lidem, kteří řídí podnik či firmu

Učitelství na základní škole

Chirurgie

Psaní článků do denního tisku

K AKTIVITĚ „VLASTNOSTI POTŘEBNÉ K RŮZNÝM POVOLÁNÍM“**Charakteristiky:**

Rozhodnost, neváhavost

Fyzická síla

Tvořivost, kreativita

Schopnost kompromisu, dohodnout se

Manuální zručnost

Vzdělanost, rozhled

Trpělivost

Empatie

Schopnost pracovat v týmu

Schopnost vést, řídit druhé lidi

Povolání:

Vaření

Vedení podniku či firmy

Stavění domů

Léčení dětí

Vědecká práce

Asistování lidem, kteří řídí podnik či firmu

Učitelství na základní škole

Chirurgie

Psaní článků do denního tisku

VYBRANÁ LITERATURA

- Badinter, E. (1998). *Materská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt.
- Badinter, E. (1999). *XY. Identita muže*. Bratislava: Aspekt.
- Barša, P. (2002). *Panství člověka a touha ženy*. Praha: Slon.
- Barša, P. (ed.) (2002). *Politika rodu a sexuální identity*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Beauvoir, S. de (1967). *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Bellinger, G. J. (1998). *Sexualita v náboženstvích světa*. Praha: Academia.
- Bem, S. L. (1993). *The Lenses of Gender*. New Haven: Yale University Press.
- Bly, R. (1999). *Železný Jan: kniha o mužích*. Praha: Argo.
- Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Butler, J. (2003). *Trampoty s rodem*. Bratislava: Aspekt.
- Cameron, D. (ed.) (1999). *The Feminist Critique of Language*. London and New York: Routledge.
- Cviková, J., Juráňová, J. (2003). *Ružový a modrý svět. Rodové stereotypy a ich důsledky*. Bratislava: Aspekt.
- Čermáková, M., Navarová, H. (1990). *Ženy a volby 1990*. Praha: Sociologický ústav ČSAV. Interní edice.
- Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. (2000). *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Červinková, A., Hašková, H., Kolářová, M., Linková, M., Moravcová-Smetáčková, I., Šaldová, K. (2002). *Analýza současné situace v rovnosti žen a mužů v oblasti věcné působnosti MŠMT*. Praha: Sociologický ústav.
- Černá, P. (2001). *Rozvod, otcové a děti*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Český helsinský výbor (2002). *Prosazování rovnosti mužů a žen na trhu práce v České republice*. Praha: ČHV.
- Český svaz žen (1998). *Postavení žen v České republice – sborník ze semináře*. Praha: JOB Publishing.
- Domácí násilí, staré problémy, nová řešení? – sborník z konference (2001). Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Eislerová, R. (1995). *Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí*. Praha: NLN.
- Elsteinová, J. B. (1999). *Veřejný muž, soukromá žena*. Praha: ISE.
- Estés, C. P. (1999). *Ženy, které běhaly s vlky. Mýty a příběhy archetypů divokých žen*. Praha: Pragma.
- Fredman, S. (1997). *Women and the Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Fialová L. et al. (2000). *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Slon.
- Fischlová, D., Prokešová, P. (2003). *Vytvoření informační základny pro analýzu faktorů ovlivňujících rozdíly v úrovni pracovních příjmů (mezd) mužů a žen a pro modelování (prognózoování) těchto rozdílů*. Praha: VÚPSV.
- Formánková, L., Rytířová, K. (eds.) (2004). *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí.
- Friedan, B. (2002). *Feminine Mystique*. Praha: Pragma.
- Gilligan, C. (2001). *Jiným hlasem*. Praha: Portál.
- Hamplová, D., Rychtaříková, J., Pikálková, S. (2003). *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Havelková, H. (ed.) (1995). *Gibt es ein mitteleuropäisches Ehe- und Familienmodell?/ Existuje středoevropský model manželství a rodiny? Praha: Divadelní ústav, pp. 19–33.*
- Havelková, H. (1996). *Český diskurs o ženách a politice před volbami 1996*. In *Aspekt 2/96, Bratislava: Zájimové združenie žien Aspekt, str. 83–88.*
- Havelková, H. (1999). *The Political Representation of Women in Mass Media Discourse in the Czech Republic 1990–1998*. In *Czech Sociological Review Vol. 7, No. 2, Fall 1999, pp.145–165, Praha: Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.*
- Heitlingerová, A., Trnková, Z. (1998). *Životy mladých pražských žen*. Praha: Slon.
- Hlasy žien: Aspekty ženské politiky* (2002). Bratislava: Aspekt.
- Chaloupková, J., Šalamounová, P. (2004). *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Chříbková, M., Chuchma, J., Klimentová, E. (1999). *Nové čtení světa 1/ Feminismus devadesátých let českýma očima*. Praha: One Woman Press.
- Irmen, L., Köhncke, A. (1996). *Zur Psychologie des „generischen“ Maskulinums*. In *Sprache und Kognition 15/96, Bern: Verlag Hans Huber, pp. 152–166.*
- Kalivodová, E., Knotková-Čapková, B. (eds.) (2003). *Ponořena do Léthé. Sborník věnovaný cyklu přednášek Metafora ženy 2000–2001*. Praha: Filozofická fakulta UK.
- Kelen, J. (1999). *Ženy z Bible*. Brno: BOOKS.
- Kimmel, M. S. (2000). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Křížková, A., Pavlica, K. (2004). *Management genderových vztahů: postavení žen a mužů v organizaci*. Praha: Management Press.
- Lenderová, M. (1999). *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta.
- Lienau, M., a kol. (1997). *Domácí násilí – záležitost nikoli soukromá. Konferenční sborník*. Praha: Koordinační kruh prevence násilí na ženách.
- Lowe, M., Hubbard, R. (eds.) (1981). *Woman's Nature: Rationalization of Inequality*. New York: Pergamon Press.
- Marková, D. (1998). *Hrdinky Kámasútry. Historie indické ženy*. Praha: Dar Ibn Rushd.
- Maříková, H. (ed.) (2000). *Proměny současné české rodiny*. Praha: Slon.
- Mead, M. (1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: William Morrow.
- Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. New York: Harper & Row.
- Moravcová-Smetáčková, I., Mičienka, M., Rubánková, P. (2002). *Gender v OSZ: porovnání znalostí a dovedností dívek a chlapců v maturitním předmětu Občanský a společenskovědní základ*. Praha: CERMAT.

- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press.
- Oakley, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Oates-Indruchová, L. (ed.) (1998). *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Slon.
- Opočenská, J. (1995). *Zpovzdálí se dívaly také ženy: výzva feministické teologie*. Praha: Kalich
- Pavlík, P. (ed.) (2004). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies.
- Právní postavení žen v České republice*. (1998) Praha: Nadace Gender Studies.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Rovné příležitosti žen a mužů v zaměstnání*. (2003) Brno: Nesehnutí.
- Samel, I. (1995). *Einführung in die feministische Linguistik*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Savage, M., Witz, A. (eds.) (1992) *Gender and Bureaucracy*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Spencerová, T. (2003). *Jsem tranďák!* Praha: G plus G.
- Thorne, B. (2003). *Gender Play. Girls and Boys in School*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Valdřová, J. (2001). *Novinové titulky z hlediska genderu*, Naše řeč. 84 (2), str. 90–96.
- Valdřová, J., Smetáčková, I., Knotková-Čapková, B. (2005). *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic. Ročenka katedry/centra genderových studií 03/04*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Věšíňová-Kalivodová, E., Maříková, H. (eds.) (1999). *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha.
- Vodáková, A., Vodáková, O. (eds.) (2003). *Rod ženský (Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?)*. Praha: Slon.
- Vodrážka, M. (1996). *Feministické rozhovory o „tajných službách“*. Praha: Nadace Gender studies.
- Voňková, J., Huňková, M. a kol. (2004). *Domácí násilí v českém právu z pohledu žen*. Praha: ProFem.
- Wichterich, Ch. (2000). *Globalizovaná žena: zprávy o budoucí nerovnosti*. Praha: ProFem.
- Wolf, N. (2000). *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.
- Wolchik, S., Meyer, A. (eds.) (1986). *Women, State, and Party in Eastern Europe*. Durham, North Carolina: Duke University Press.
- Zak, M. W., Motts, P. A. (eds.) (1983/1935). *Women and the Politics of Culture*. New York: Longman.
- Zaostřeno na ženy a muže* (2003). Praha: ČSÚ.
- Zdravé rodičovství* (2000). Praha: Aperio ve spolupráci s Nadací OSF a agenturou STEM.
- Znásilnění – sborník přednášek*. (2001) Praha: Elektra.
- Ženská práva jsou lidská práva – sborník přednášek ze semináře*. (2002) Brno: Nesehnutí.
- Ženy a muži v datech* (2002). Praha: Český statistický úřad.
- Ženy a muži v datech* (2003). Praha: Český statistický úřad.

LITERATURA VYUŽITÁ V ŽÁKOVSKÝCH AKTIVITÁCH

- Dudák, V. a kol. (2003). *Občanská nauka pro střední odborné školy a studijní obory SOU*. Praha: SPN.
- Kouba, M., Šich, J., Mareček, P. (1995). *Kanonizace blahoslaveného Jana Sarkandra a blahoslavené Zdislavy*. Olomouc: Metropolitní kapitula u svatého Václava.
- Matějka, M., Fára, L. (2004). *Komunikace v multikulturní škole*. In *Ke kořenům demokracie*. Nymburk: SVOD.
- Pike, G., Selby, D. (2000). *Cvičení a hry pro globální výchovu*. Praha: Portál.
- Procházková, I., Raabová, E. (2001). *Výchova k občanství a demokracii, ukázky úloh a náměty pro výuku občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Reforma multikulturního vzdělávání: manuál pro učitele základních škol*. (2003) Praha: Partners Czech.
- Věšíňová-Kalivodová, E., Maříková, H. (eds.) (1999). *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha.
- Weiss, P., Zvěřina, J. (2001). *Sexuální chování v ČR – situace a trendy*. Praha: Portál.

Webové stránky Českého statistického úřadu, www.czso.cz

Webové stránky Akademie věd České republiky, www.avcr.cz

Projekt Varianty společnosti Člověk v tísni, www.varianty.cz

VYBRANÉ WEBOVÉ STRÁNKY

www.004.cz

stránky s aktuálními a zajímavými informacemi pro gaye a lesby

www.aperio.cz

stránky společnosti Aperio, která prosazuje právo žen rozhodovat o porodu a dále se snaží zlepšit postavení rodičů ve společnosti

www.aspekt.sk

stránky slovenského zájmového sdružení žen, které vydává feministický časopis Aspekt, provozuje knihovnu a vydává knižní edici

www.bkb.cz

stránky Bílého kruhu bezpečí, který se zaměřuje na pomoc obětem trestných činů a na prevenci kriminality včetně domácího násilí

www.centrumelektra.cz

stránky neziskové organizace Elektra, která pomáhá ženám, obětem sexuálního násilí v dětství a znásilněným ženám

www.clovekvtisni.cz/vzdelavaciprojekty.php

stránky společnosti Člověk v tísni, která se mimo jiné zabývá vzdělávacími projekty podporujícími toleranci a odstranění stereotypů

www.csz.cz

stránky Českého svazu žen

www.eamos.cz/gender

stránky katedry germanistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity věnující se genderové problematice související se školstvím, jazykem a médií

econnect.ecn.cz

stránky občanského sdružení Econnect, které pomáhá českým neziskovým organizacím využívat informační technologie a internet a nabízí pravidelné zpravodajství z neziskového sektoru; mezi sledované oblasti patří gender a lidská práva

europa.eu.int/comm/employment_social/gender_equality

stránky Evropské komise, direktorátu pro zaměstnanost, sociální věci a rovné příležitosti

www.feminismus.cz

stránky zřízené Gender Studies, o. p. s., kde lze nalézt aktuální informace o dění v oblasti rovných příležitostí žen a mužů a celkově feministického hnutí, on-line knihovnu a knihkupectví, program akcí a řadu dalších zajímavých zpráv řazených do tematických oblastí, například Historie, Rodičovství, Média, Násilí atd.

feminismus.cz/pametzen

stránky projektu Paměť žen, který zachycuje životní zkušenosti a názory žen tří generací (narozených v letech 1920–1960) metodou oral-history a narativního interview

www.fhs.cuni.cz/gender

stránky katedry genderových studií Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

fss.muni.cz/gs

stránky oboru genderových studií na katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně

www.gendersonline.cz

stránky oddělení Gender a sociologie, které pracuje v rámci Sociologického ústavu Akademie věd ČR; poskytují informace o výzkumech a publikacích týkajících se genderové problematiky, včetně časopisu Gender, výzkum, rovné příležitosti

www.hlidacifena.cz

stránky nezávislého občanského projektu, jehož cílem je podpořit vstup žen do politiky

www.koordona.cz

stránky koalice organizací proti domácímu násilí

www.mpsv.cz

stránky Ministerstva práce a sociálních věcí obsahující odkaz na oddělení zabývající se rovností žen a mužů a na Radu vlády pro rovné příležitosti žen a mužů

www.owp.cz

stránky nakladatelství a vydavatelství One Woman Press, které se specializuje na beletrii, poezii i odbornou literaturu týkající se genderové problematiky

www.partnerství.cz

stránky zabývající se registrovaným partnerstvím; obsahují rovněž informace o občanském sdružení Gay a lesbická liga

www.profem.cz

stránky obecně prospěšné společnosti ProFem, která poskytuje poradenství ženským organizacím a projektům, podporuje akce v oblasti ženských lidských práv a věnuje se v této oblasti i politickému lobbingu

www.strada.cz

stránky neziskové organizace La Strada, která se zaměřuje na prevenci obchodu se ženami a pomoc jeho obětem

www.stud.cz

stránky sdružení STUD (sdružení leseb, gayů a přátel), které obsahují informace o registrovaném partnerství, kulturním festivalu Mezipatra, linku pomoci a další zajímavosti

www.transforum.cz

stránky občanského sdružení TransForum, které podporuje v jednotlivých životních etapách transgendery, tj. transsexuály a transvestity, a šířeji je otevřené pro všechny zájemce o tuto problematiku

translide.unas.cz

stránky s informacemi o transsexualitě, transgenderu a přeměně pohlaví

zenskaprava.ecn.cz

stránky Nezávislého sociálně ekologického hnutí (Nezávislí), které se zabývají specificky ženskými právy a genderovou problematikou

www.zenyaveda.cz

stránky Národního kontaktního centra - ženy a věda, které pracuje v rámci Sociologického ústavu Akademie věd ČR; na stránkách naleznete informace o genderové rovnosti ve vědě a výzkumu a mezinárodní spolupráci ve vědě a výzkumu, statistiky a rozhovory s badatelkami

REJSTŘÍK ZÁKLADNÍCH POJMŮ

A

afirmativní akce, opatření 50, 70
androcentrismus 21, 32, 65

B

biologický esencialismus 18, 21, 27

D

dekonstrukce genderu 12, 18, 20
dichotomie genderu 12
diskriminace 13, 30, 34, 47, 48, 49, 50, 66, 67, 69
- nepřímá 49, 50
- otevřená 69, 70
- při výběru zaměstnanců, v zaměstnání 49
- přímá 49, 50
- skrytá 69-70
- statistická 34
- v inzerátech 49
- v jazyce 58
domácí násilí 31, 51-52
dualismus genderu 15, 16, 23, 37
duální pracovní trh 34, 82

E

esencialismus viz Biologický esencialismus

F

feminita 10, 14, 16, 23, 54, 61, 62
feminismus 11-12, 68, 71
- druhá vlna 11, 12, 46, 47, 48
- první vlna 11, 46, 48
- třetí vlna 12, 47
feminizace chudoby 71
feminizace povolání, oboru 34, 41, 73, 82

G

gender mainstreaming 46, 50, 75
genderfair language 58
genderocida 70
gender 10, 18
- dekonstrukce (genderu) viz Dekonstrukce genderu
- dělba práce 32, 36, 43
- identita 10, 19-20, 29, 53, 57, 73
- konstrukce (genderu) viz Konstrukce genderu
- nerovnost 13, 17, 30, 31, 33-34, 38, 49, 57, 58
- polarizace 10, 21, 27, 37
- předsudky 48
- role 10, 27, 28, 57, 59, 65, 70
- segregace 14, 34-36, 41, 42
- socializace 10, 20, 26, 27, 73, 80
- stereotypy 11, 14, 36, 53, 55, 63, 65, 66, 70, 71, 78, 80
genderová studia (gender studies) 10, 13, 18, 68
genderově senzitivní škola viz Škola
generické maskulinum 53, 77
- definice 58
globalizace, globální problémy 67-68

H

heteronormativita 23
homosexualita 23, 36, 46, 48, 65, 72

K

koedukace 78
konstrukce genderu 10, 15, 54, 65
kvóty 39, 41, 42, 50
- aktivní podpora vstupu žen do politiky 38, 43
- vyšší zastoupení žen v politice 38, 72

M

maskulinita 10, 14, 16, 23, 54, 61, 62
 matriarchát 30
 mýtus krásy 54

N

násilí na ženách 50-52
 - obchod se ženami a dětmi 71
 - pohlavní zneužívání viz Pohlaví, pohlavní zneužívání
 - prostituce 51
 - v rodině viz Domácí násilí
 - znásilnění 51, 64
 non-sexist language viz Genderfair language

O

obchod se ženami viz Násilí na ženách, obchod se ženami

P

patriarchát 30, 62, 63, 64, 65, 69, 70
 - definice 26
 - patriarchální nadvláda mužů 29
 - patriarchální právo 45
 - patriarchální společnost 40
 pohlaví 10, 12, 16, 18, 45, 61
 - pohlavní mutilace viz Ženská obřízka
 - pohlavní zneužívání 51
 práce
 - spojení práce a rodiny 38
 prostituce viz Násilí na ženách, prostituce

R

rodina 14, 22-23, 32, 47-48, 54, 73
 - násilí v rodině viz Domácí násilí

S

segregace
 - genderová viz Gender, segregace
 - pracovního trhu 14, 34-36
 sexualita 23-25, 65
 sexuální obtěžování 24, 37, 46, 58
 - definice 49
 sféra
 - soukromá 15, 22, 30, 31, 47, 64, 65
 - veřejná 15, 22, 30, 31, 46, 58, 64, 65
 skleněný strop 36
 skleněný výtah 36
 soukromá sféra viz Sféra, soukromá
 stereotypy 80
 - genderové viz Gender, stereotypy

Š

škola 79, 83
 - genderově senzitivní škola 11, 59, 79, 83

T

token, tokenismus 36

V

veřejná sféra viz Sféra, veřejná
 viktimizace 50
 - definice 51
 volební právo 11, 40, 43, 46

Z

znásilnění viz Násilí na ženách, znásilnění

Ž

ženská obřízka 27, 47, 70

GENDER VE ŠKOLE

Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka
a základy společenských věd na základních a středních školách

Vydání první

Autoři textů Barbara Havelková, Hana Havelková, Lucie Jarkovská,
Blanka Knotková-Čapková, Petr Pavlík, Irena Smetáčková,
Jana Valdrová

Editorky Irena Smetáčková a Klára Vlková

Odborná redakce žákovských aktivit Nicole Borůvka

Jazyková redakce Kateřina Štěpančíková

Obálka, sazba a grafická úprava Milan Šíp Creative Shop

Tisk tiskárna AF BKK, s. r. o.

Vydala v roce 2005 Otevřená společnost, o. p. s.

Seifertova 47, Praha 3, <http://www.osops.cz>
jako svou 5. publikaci

ISBN 80-903331-2-5
